

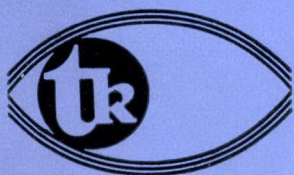
1982
2. szám

423

1982 JUL 2.3

JEL

Kép

TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ

A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA

MEGJELENIK
NEGYEDEVENKÉNT

III. ÉVFOLYAM
2. SZÁM

SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:

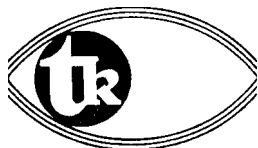
Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Liszky Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Szeeskő Tamás
főszerkesztő
Tábori András

A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:

Pünkösti Árpád
főszerkesztő-helyettes

Szerkesztők:
Wisinger István
televízió
Mester Ákos
rádió

Balogh Elemér
írott sajtó
Hanák Katalin
kutatás
Zöldi László
kultúra
Bogdán Éva
könyv
Varga Zsuzsanna
oly órákat
Frank Ernőné
tördelés

TARTALOM

Szeeskő Tamás: „Csattanó” nélkül	3
Csepeli György: Viták, álviták, vitapótlékok	5
Páskándi Géza: Szabadsajtó és szabadság- szinonimák	14

ESZMECSERE

Fodor Gábor: A farizeusok nem kötnek kompromisszumot	34
Gaal József: Elkötelezettségem szintjei	40
Tamás Pál: Pártosság vagy társadalmi felelősségérzet?	42
Jakab Zoltán: Hírérték és szakmai autonómia	46

MŰHELYEK, MÓDSZEREK

Kepes András: Vár a keddre? — A Stúdió '80-81 bukásának és sikerének kérdőjelei	54
Gyertyán Ervin: Dialektikus képnelv — Magnóbeszélgetés Köves Ivánnal	60
D. Hoffmann Márta—Vásárhelyi Mária: Élet a Lapály utcában — A Szabó család	69
Az ördög sajtóüggyvédje — Heltai Andrással beszélget Nádor Tamás	76

MÉG EGYSZER

„Nem jelenti azt, hogy a koronára kell törni” — dr. Habsburg Ottóval beszélget Heltai András	84
Szemtől szembe . . . Walter Cronkite	89

FÓRUM

Kaján Tibor: A karikaturista: alkalmazhatatlan grafikus	97
Bozóki András: Címlapviccek a Ludas Matyiban	102
Rózsa Gyula: Exkluzivitás kellene	114

JEL kép

SZERZŐINK KÖZÜL

Bozóki András,
az *ELTE* hallgatója;
Polgár Tibor,
egyetemi tanár,
Torontó;
dr. Fodor Gábor,
az *MSZMP* Politikai
Főiskola tanára;
Gaál József
újságíró,
a *Rába* című lap
munkatársa;
Gyertyán Ervin
az *MTV* kulturális
osztályának
osztályvezető-helyettese;
Kepes András,
az *MTV*
osztályvezető-helyettese
Márkus Gyula,
az *MTI*
belgrádi tudósítója;
Nagypál Endre,
az *MTV*
szerkesztő-rendezője;
dr. Tamás Pál,
az *MTA*
Szociológiai Intézet
munkatársa;
Vásárhelyi Mária,
a *TK* munkatársa;

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1054 — Pf. 587

SZONDA

Hann Endre: Enyhülés és konfrontáció között	119
Kül- és belföldi események visszhangja	122
A gazdasági közhangulat tendenciái 1981-ben	124
Mi lesz a világgal? — A háború és béke kérdéséről	126

MÚLTUNK

Némedi Dénes: A szociográfus és közönsége	130
Polgár Tibor: A névtelen „Mit üzen . . .”	137

TECHNIKA

Nagypál Endre: Antennák nélküli városok	141
Székfü András: Kábeltévé az Egyesült Államokban	149

KITEKINTÉS

Kulesár István: „Jó reggelt, Amerika!”	155
Bajomi Lázár Endre: A francia rádiót hallgatom	160
Márkus Gyula: Jugoszláv törvénytervezet a tömegtájékoztatásról	167

TALLÓZÓ

Könyvekről — Lapokból — Rövidre fogva	169
---------------------------------------	-----

LAPOZGATÓ

David Riesman: Ébredés a bőség álmából	197
--	-----

„Csattanó” nélkül

Szeptikusok még a szerkesztőségben is voltak: nem megy majd ez a vita — mondták —, hiszen a rádiósok minden oldalról körüljárták a témát. És különben is, nem újságíróstre van szabva ez az elvi-elméleti-filozófálgató zubbony. Meg hát amikor ilyen a . . . helyzet (a kipontozott helyre tetszés szerint beírható: nyomdai, nemzetközi, gazdasági, szerkesztőségi stb.), ki látná értelmét a szakma elvontabb kérdéseinek töprengeni!

Sokan látták értelmét. Úgy tűnik, többen kifejezetten a helyzet(ek) miatt. (Lehet, hogy úgy gondolták: a történelmi környezet, a társadalmi-gazdasági feltételrendszer változásai még a tömegkommunikáció számára is új kihívásokat jelentenek?) Tény, hogy az „Objektivitás, elkötelezettség, kritika” vita, amelyet a Magyar Rádió pártbizottsága kezdeményezett, s amelynek a rövidített jegyzőkönyvét tavalyi 3. számunkban tettük közzé, gyűrtet vetett a Bródy Sándor utcán kívül is, televízióban, lapszerkesztőségekben, a fővárosban és vidéken egyaránt. (A teljesség kedvéért tegyük hozzá: határainkon túl acsarkodó megjegyzéseket is kiváltott.)

Egy jól szervezett-szerkesztett sajtóvita szálai, mint a karikás ostorban, egyre szorosabbra fonódnak, hogy a vége felé már az elemi szál csattantsa az ostorhegyet. Lapunk mostani számában formálisan befejezzük ugyan a vitát, de „csattanó” nélkül. A közreadott hozzászólások ugyanis további gondolatokra ösztökélnek. A két szociológus a történelmi, illetve a rendszerszerű szemléletet hozza a vitába, az újságírók pedig egyéni és társadalmi szenvedéllyel gazdagítják a szakmai önvizsgálatot.

A vitának tehát csupán külön rovatcím alatt vetünk véget. Bizonyosak vagyunk abban, hogy más formában, egyéb műfajokban a Jel-Kép hasábjain is folytatódik. (Már a mostani számban is példázza ezt Páskándi Géza esszéje és Heltai András valómása.) Bizonyosságunkat az adja, hogy aki az újságírást nem csupán foglalkozásként, hanem szakmaként, profi módra, vagy értelmiségi hivatásként műveli, nem menekülhet attól, hogy az objektivitás-elkötelezettség-kritika felelősségével, lehetőségeivel, szorongatásaival, lendítő erejével és csapdáival naponta szembenézzen. Valamint az, hogy ebben a fogalmi háromszögben még nem várhatunk csattanó definíciókat; egyelőre a kérdéseinket kell értelmesen megfogalmaznunk.

A karikás ostor metaforája, úgy tűnik, mégis használható. A vita szálai ugyanis egyre szorosabbra fonódtak az elkötelezettség fogalma köré. „Objektív, mert elkötelezett” — rögzítette keményen az egyik hozzászóló, mások pedig arra utaltak, hogy nincs értelme külön beszélni a kritikáról. Nem azért, mintha idegen lenne az elkötelezettségtől, hanem épp ellenkezőleg: aki elkötelezett, az kritizál. És aki objektivitásra törekszik, kritikusan szemléli és tükrözi a valóságot.

Az újságírói elkötelezettség vagy (mert voltak, akik szinonimájaként használták) a pártosság fogalmi mezője tehát szinte teljesen magába szippantotta a másik két fogalmat, ezek értelmezését, a belőlük származó szakmai konfliktusokat. A hozzászólásokban az az átélt egyértelműség tükröződött, hogy az újságírónak a társadalom alapértékeihez és a politikai hatalomhoz fűződő viszonya alakítja az objektivitáshoz és a társadalomkritikához való viszonyát is.

Élmények, érvek, szenvedélyek összecsapása eredményezte ezt a logikát a vitában és nem sorba állított közhelyek. „A tömegkommunikáció — hatalmi eszköz” jellegű

megállapítások (amelyek már a harmincas évek polgári elméleti munkáiban is olvashatók) magyarázó erejük lehetnek ugyan a nagyközönség ideológiai képzésében, de általánosságuk miatt használhatatlanok a szerkesztőségi munka mindennapjaiban. Darabokra szedték a vitatkozók „az osztársadalmi érdek prókátora” falvédőfeliratot is (ti. hogy a sajtónak ezt a szerepet kell vállalnia), ami helyes alapelv ugyan, de egy riport készítésének, egy glossza megírásának néha késhegyes érdekkonfliktusaiban nem sok támpontot ad az újságíróknak.

A vitát most utólag egyvégtében is elolvasható, magam is meglepődtem, hány hasonló sablon, az újságírómunka „technológiai utasításainak” mennyi kényelmesen keveset mondó elve került kritikai megjegyzések keresztüztüzebe. Am a másik oldalról a hozzászólók többnyire igen konkrétan és lényeglátóan elemezték azokat az „érdekalukat” (hogy a vita egyik találó kifejezését használjam!), amelyek a társadalom valóságos érdekviszonyai közepette kijelölik az újságírómunka mozgásterét, tartalmilag meghatározzák objektivitását és lecövekelik kritikájának céltábláit.

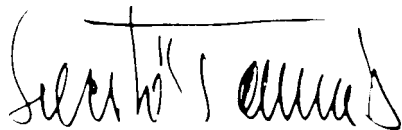
Éppen ezért, ha ma kellene címet adnom a vitának, valószínűleg az „Elkötelezettség, társadalmi értékek, érdekkonfliktusok” mellett kötnék ki.

A vita tehát gazdagabb lett, mint ahogyan előre számítani lehetett rá. Bizonyította, hogy ebben a pragmatikus, a mindennapi valósághoz tapadó szakmában is lehet, sőt érdemes alapelveken, elméleti összefüggéseken együtt gondolkodni. Együtt. Körülményeink közepette, szocialista értékrendszerünk alapján másként el sem képzelhető.

A vitának ezt a demokratizmusát nemcsak az eredményezte, hogy a pályakezdő éppúgy hozzászólott, mint a főszerkesztő, az elnökhelyettes éppúgy, mint a riporter, a publicista vagy a kutató, hanem az is, hogy mindannyian saját elkötelezettségüket megélve, ennek gondjaival, feszültségeivel őszintén szembenézve fogalmazták meg gondolataikat. Értelmiségiekként. (Talán nem árt időnként tudatosítani: az újságírás értelmiségi hivatás!)

Természetes, hogy többnyire saját szakmai szerepük látószögéből vázolták fel elkötelezettségük értékkonfliktusait, az újságírói, szerkesztői, riporter tevékenységüket serkentő (visszavető?) érdekütközéseket. De ugyanakkor közös gondokra is rátapintva: arra, hogy társadalmunk politikai, gazdasági, jogi intézményrendszere fejlettebb, vagy legalább is mechanizmusaiiban jobban leképezi a magyar valóságot, mint a tömegtájékoztatás mechanizmusai. Talán ezek szükségesek — és napirendre tűzött — továbbfejlesztéséhez is hozzájárul majd ez a vita.

Egy évvel ezelőtt, a vitát felvezető szerkesztői levél ezt a címet viselte: „Viszonyunk a valósághoz”. Most úgy érzem, tömegkommunikációs mechanizmusunk lapunk továbbfejlesztéséhez egy másik eszmecserével is hozzájárulhat majd. Előzetes címként talán ennyi megteszi: „Viszonyunk a közönséghez”.

Csepeli György

Viták, álviták, vitapótlékok

Annyi vita zajlik manapság nálunk, hogy ember legyen a talpán, aki eligazodik közöttük. S az állandó használatban elkopott a szó valódi jelentése: vitának nevezzük azt is, aminek semmi köze a nézetek nyílt szembesítéséhez. Csepeli György ebben az írásában először magának a fogalomnak a tisztázását kísérli meg, majd javaslatot tesz átfogó vitaelmélet kialakítására is.

Vannak szavak, melyeknek eredetileg vonzó jelentése az idők folyamán csonk-ká kopott, s egyszerűen csömört érzünk, ha meghalljuk őket. Így járt a vita szó is, mely hajdan, még a görög városdemokráciák idején a nézetek nyílt, elkötelezett, nyilvánosság előtt történő ütköztetésének módja, az igazság társas érintkezések terepén való felszikkasztása volt. Azután sötétebb korok jöttek, melyekben változott az igazság jelentése, s vele változott a vita volta-képpeni értelme is. A hazugság egyes időszakokban államrezonná válhatott, némelykor eltűnt az igazságot a hazugságtól elválasztó szakadék, mindegy volt, ki mondja az egyiket, ki mondja a másikat, a végzet nem tett különbséget igaz és hazug között. Lezajlottak olyan „viták”, amelyek vagy liturgikus rendben megszervezett eretnekegetések, vagy több ezres tömegek indulatait felkorbácsoló, parttalan monológok egymásba fonódásai voltak, nem ritkán még a semmitmondó, üres fecsegést neveztek vitának. Végül is a köztudatban elkopott a vita valódi jelentése, de a tudományos gondolkodás sem törődött sokat a viták lényegének tisztázásával.

„Fórumainkon az igazi vélemény-ütközés, a nyílt, és hogy ódivatú szót használjak, a lovagias küzdelem ugyan-csak ritka. A más véleményt valló pedig gyakran nem vitapartner, hanem ellenség. Ugyanakkor a kimondott szavak mögöttes tartalmait valamennyien jól értjük.” Varga Zoltán (1981) mond-

ta ki e keserű szavakat jelenlegi vitahiányos gyakorlatunkról, és az okok sorában minden bizonnyal felemlégethetjük, hogy még nem mértük fel elég alaposan a jelenlegi helyzetet, nem tisztáztuk a tényleges vita jegyeit, nem térképeztük fel a vita nevet jogtalanul bitorló ál- és pótviták ismérveit.

A 70-es évek végén indult el Magyarországon egy vitafolyam a vitáról, melyben a vita rehabilitálásának jelét kell látnunk. Pataki Ferenc 1977-es tanulmánykötetének egyik írása vita-állapotainkat taglalta. Ezt követte Hankiss Ágnes egy évre rá megjelent vitatipológiája. Angelusz Róbert a társadalmi kommunikációról írott könyvében (1980) alfejezetet szentelt a vitáknak. Legutóbb pedig a Magyar Tudomány 1981-ben megjelent nyári száma közölte Hársing László vitaindítóját tudományos vitáink néhány zavaró jegyéről.

Valamennyi szerzőnél talákoztunk a *valódi* és az *álviták* megkülönböztetésével. Nem világosak azonban a megkülönböztetés szempontjai. Az álviták ugyanis egyes esetekben szinte megkérdőjelezhetően olyanok, mint az igazi viták (forgatókönyvszerűen lebonyolított viták, demonstratív viták, jéghegyviták stb.), máskor viszont szemmel láthatóan távol esnek a vitákra jellemző kommunikációs helyzettől (közönségtoborzó viták, csoportos monológok, hozzá nem értők alibivitái stb.).

Teljesebb elméleti rendszerhez jutunk el, ha meghatározzuk a vitákkal

szenben támasztott *formális* és *tartalmi* követelmények szempontjait. Ezáltal tisztázhatóvá válik, mi a különbség igazi vita és álvita között, s mi minősül vitapótléknak.

Vitán azt a csoportos kommunikációt értjük, amikor mind a formális, mind a tartalmi követelmények teljesülnek. Álvitának nevezzük azt a csoportos kommunikációt, amikor a formális követelmények teljesülnek, míg a tartalmi követelmények alságos formában jutnak kifejeződésre. Vitapótlékoknak pedig azokat a vitaszerű képződményeket nevezzük, amelyek még álviták sem lehetnek, mivel esetükben sem a formális, sem a tartalmi követelmények nem teljesülnek.

A formális jellemzők

Formális értelemben akkor beszélünk vitáról, ha a csoportos kommunikáció résztvevői kölcsönösen figyelembe veszik egymás álláspontjait, a vitapartnerek tudáskészlete közös szabályok alapján működik, teljesül a szinkronitás követelménye, és a nyilvánosság számára hozzáférhető maga a vita folyamata, vagy legalábbis annak eredménye.

A *kölcsönösség* a reflexivitás mozzanatára utal. Ha „A” kijelent valamit, arra „B”-nek reagálnia kell, biztosítván a legalább egyszeri viszontválasz jogát „A”-nak. A reflexivitás alapegysége az „A”–„B”–„A” viszony. A kölcsönösség egyben a vita résztvevőinek egyenlőségét is magában foglalja. Mindenkinek joga van saját nézeteinek kifejtésére, s mindenkinek kötelessége a másik végighallgatása. A vita a csoportos kommunikáció közegyetérségen alapuló szabályrendszeren nyugszik. A szabályok nyíltak és mindenki által ismertek, megsértésük következményei előre láthatóak.

A vitákkal szemben támasztott második formai követelmény a *hozzaértés*, melyet azonban nem szabad fetisizálnunk. Az egy-egy kérdés megítélésére alkalmas emberek köre rendszerint szélesebb annál, mint amit feltétele-

ziünk. Merton a „szakképzettek képzetlenségéről” beszélve arra a jelenségre utal, amikor bürokratikus szempontok alapján korlátozzák a hozzáértők és a hozzá nem értők körét, ám e korlátozás nincs összhangban a tényleges hozzáértéssel. Szélsőséges példát említve, elképzelhető, hogy egy színvak művészettörténész diplomát szerez, egy süketből zeneszakértő lesz, s ebben az esetben bürokratikus mércék szerint hozzáértőnek számít, a dolog lényegét tekintve azonban hozzá nem értő marad. A valóságban persze nem ennyire szembetűnő az ellentét a hozzáértés látszata és a valóság között. Minél közelebb jár az adott vitakérdés az emberek hétköznapi élményvilágához, minél inkább „életviláguk” talajából sarjad, annál szélesebb a lehetséges hozzáértők köre, képesítéstől, hivatali állástól, szaktudástól függetlenül. A mindennapi élet egyes ténykérdései, a mindennapi értékvilág problémái lényegükben fogva a hozzáértők igen széles körét jelentik, ennél fogva az ilyen vitákból nemigen lesznek vitapótlékok. Ha azonban a mindennapi életből kihasítunk egyes szelvényeket, vagy eleve a művészet, a tudomány, a politika szakértelmet igénylő területeire tereljük a vitát, a hozzáértők köre radikálisan leszűkül, de sajnos — mint a Merton-féle példa is mutatja — nem mindig dönthető el, hogy voltaképpen ki is minősülhet szakértőnek. Nemcsak az „illetékes” (például a színvak művészettörténész) bizonyulhat illetéktelennek, hanem az illetéktelenről is kiderülhet, hogy valójában illetékes (a professzionális szinten képzett amatőr, a tehetséges autodidakta). Ezért a valódi vita résztvevőinek kiválasztásakor célszerű konkrét teljesítmények alapján eldönteni a hozzáértés kérdését.

A *szinkronitás* a vita időbeli korlátozottságát, a hozzászólások egyidejűségét jelenti. Ebből nem következik, hogy a vita valamennyi résztvevőjének az arisztotelészi hármas egység szerint ott kell ülnie a vitaasztal körül, és egymás jelenlétében kell hozzászólnia a kérdésekhez. A vitáknak ugyan nem árt a közvetlen interakciós összefüggés, az

érintkezés testmelege, de a többiek jelenléte nem egyformán hat a résztvevőkre. Van, akit sarkall, van, akit gátol a szereplésben a társaság. A gondolkodás minőségét sem fokozza mindig az együttesség. Ezért az érvelés alapossága, a gondolatok mélysége csak nyerhet, ha a hozzászólások kiértékelésére elegendő idő áll rendelkezésre, és a vitapartnerek érveiket írásban vagy más rögzített formában tárják a többiek elé.

A nyilvánosság követelménye többféle módon teljesülhet. Van, amikor a vita annyira nyitott, hogy a résztvevők köre sincs megszabva, ezek a rendszertint igen kis határfokú tömegviták, vagy a — megfelelő előkészítés esetén — nagyon hatásos társadalmi méretű viták. Máskor a vitában való szereplés nem önjelölés, hanem nyilvános követelményeknek való megfelelés alapján történik, és a vita is teljes egészében a nyilvánosság előtt zajlik. Van olyan eset, amikor a vitában való részvétel meghíváson alapszik, viszont a vitát bárki láthatja, hallhatja, tehát nyilvános. Végül a nyilvánosság közvetett jelenlétéről beszélünk, ha a vita ugyan a nyilvánosság kizárásával folyik, de biztosított az utólagos nyilvánosságra hozatal lehetősége. Ezekben a vitákban a részvétel rendszerint pozícióhoz kötött.

Tartalmi követelmények

A vitákkal szemben támasztott tartalmi követelmények egyikében valamennyi említett szerző egyetért: az igazi vitáknak *tétjük* van. Ez azt jelenti, hogy a vita következményekkel jár mind a résztvevők, mind a terítéken levő kérdések sorsa szempontjából. Vannak azonban tét nélküli viták is, és mint a későbbiekben látni fogjuk, a tét nélküliség önmagában nem eredményez feltétlenül álvitát.

A tét megléte vagy hiánya mellett érdemes azt is vizsgálni, hogy a viták terítékén levő *témák* milyen változatokat ölthetnek. Festinger (1976) szerint kétféle témát különböztethetünk meg. Az egyik osztályba azok a vitatémák

tartoznak, amelyek empirikusan ellenőrizhető dolgokra vonatkoznak. Ha arról vitatkozunk, hogy hány éves egy színésznő, vagy azt a kérdést feszegetjük, hogy ki volt Traven valójában stb., akkor tudjuk, hogy voltaképpen tények lappanganak e kérdések mélyén, és a vita célja éppen az, hogy a tényeket lehető leghívebb valójukban tárjuk fel. A tényekre orientált vitákat diagnosztizáló vitáknak is nevezhetjük. Ilyen esetekben a kérdés mindig arra irányul, hogy „mi van?”.

Vitatkozhatunk azonban arról is, hogy az adott színésznő tehetséges-e vagy sem, Traven jó író-e vagy sem? Ebben az esetben a vélemények nem vezethetők vissza az empirikusan ellenőrizhető valóságra, hanem a valóság társadalmi összehasonlítások révén létrejött konstrukcióján alapulnak. Az igazán heves viták az értékek, ízlések, oktulajdonítások, prioritások, attitűdök világába ívelnek, ahol a szóban forgó igazság természete nem teszi lehetővé a közvetlen empirikus ellenőrzést.

A ténykérdések körül forgó viták esetében az igazság ellenőrizhető. Belátható időtávon belül elválik, hogy kinek volt igaza, ki tévedett. (Példaként Galilei és az egyház vitáját említhetjük.) A nem ténykérdések körül zajló viták esetében a helyzet elvileg más. Gyakran az igazság belátható időtávon belül eldönthetetlen, s csak történelmi perspektívából, kellő elfogulatlanság birtokában lehet eldönteni, hogy kinek az oldalán állt az igazság. Vagy sokszor még ekkor sem. Ilyenkor az utókor megállapítja, hogy egyik félnek sem volt igaza, vagy úgy tűnik, mindkét félnek igaza volt. Sokszor egyenesen érthetetlennek tűnik a vita, mintha csak Liliput és Blefescu tudósai vitakoznának arról, hogy melyik birodalom a régibb. Az értékeket, attitűdöket, oktulajdonításokat magukkal sodró viták esetében perújrafelvételre mindig lehetőség van (gondoljunk az időről időre fellángoló vitára arról, hogy 1954-ben miért vesztette el a magyar válogatott a világbajnoki döntőt), szemben a tényvitákkal, melyek vesztesei nem rehabilitálhatók.

Az igazi viták

A tét megléte, hiánya, valamint a szóban forgó téma empirikus ellenőrizhetősége, illetve ellenőrizhetetlensége figyelembevételével négyféle igazi vitát különböztethetünk meg.

A *modellviták* sorába azok tartoznak, amelyeknek nincs komoly tétjük, és a szóban forgó igazság természete empirikusan kevésbé ellenőrizhető. A vita témája értékek, valószínűségek, ok-tulajdonítások körül forog. Serdülőkorunk nagy világnézeti vitái, mindennapi társasági vitáink java része ide tartozik. Itt tanulhatjuk meg, hogy miként kell a saját álláspontunkat világosan, röviden, érthetően megfogalmazni, miközben nem tévesztjük szem elől a partnerek érveit sem. Mivel nincs komoly tét, és nincs igazi vesztes, megtanulhatjuk méltányolni a más vélemény, a más attitűd becsületét, kialakulhat bennünk a párbeszéd etikája.

Számos ilyen vitának vagyunk tanúi a televízióban, a rádióban, a sajtóban. Előnyük, hogy vég nélkül folytathatóak, látszólag igen demokratikusak, hiszen a potenciális résztvevők köre — a hozzáértés meglehetősen laza kritériumai következtében — igen széles. Van-e a halál után élet? Mi a boldogság titka? Miért van rossz formában Törőcsik? Igaza van-e a belgrádi meteorológiai előrejelzésnek? Ilyen és hasonló kérdések körül zajlanak ezek a tét nélküli, kideríthetetlen igazságú modellviták. Mindenki által követhetőek, teljesen kockázatmentesek, elterjedtségüknek éppen ez az oka. Ha tanulótérre kerülnek fel ezeket a vitákat, társadalmi jelenlétük ellen nem is emelhető kifogás. Baj csak akkor van, ha ezek kiszorítják a többi igazi vitát, elveszik tőlük a helyet, elszívják előlük a levegőt a nyilvános fórumokon. A nézetek ütközését a legcsekélyebb jelentőségű kérdésben sem tűrő társadalmi légkörben azonban még a modellviták sem maradnak meg, helyükön álviták és vitapótlékok virulnak, vagy a kinyilatkoztatás csöndje uralkodik.

Az igazi viták második típusa a *hitvita*. Itt már tétek forognak kockán,

és a teritéken levő téma igazsága empirikusan kideríthetetlen. Értékek, meggyőződések, egymást kizáró nézetrendszerek vívják meg harcukat ezekben a vitákban, melyeket a jelenben rendszerint az érdekviszonyok alakulása dönt el. Az előnyös helyzetben levők érdekeiket rendszerint értékek mezében léptetik föl, s látszólag a meggyőzés az eszme, az „igazság” erejével kerekedhetnek fölül kellemetlenkedő kortársaikon. Történelmi távlatból, az értékek átrendeződésével kiderülhet, hogy a veszteseknek volt társadalmi értelemében véve igazuk, vagy legalábbis nem volt kevésbé igazuk, mint a hajdani győzteseknek. Az inkvizítori leleménnyel gigondolt eretnekperek áldozatait természetesen nem kárpótolhatja a történelem utólagos értékítélete. Az ő életüket, megtiport becsületüket senki és semmi nem adhatja már vissza.

A hitviták azonban fontos szerepet töltenek be egy-egy kor eszméinek kibontásában, az elterő értékek tudatosításában, a szellemi élet dinamizálásában. A társadalmi valóság újraértelmezése, az új célok, új eszmények létrejötte elképzelhetetlen hitviták nélkül.

Az igazi viták harmadik típusa a tét nélküli, kideríthető igazság körül zajló *tájékozódó vita*. Ez a vitatípus a tárgyszerű, tisztázó eszmecserét foglalja magában. Az igazság keresése, a tények tisztelete, az együttes erőfeszítés alapján nyert pontos helyzetképre való törekvés a tájékozódó vita résztvevőinek közös motivációja. Mivel az ilyen eszmecserék tét nélküliek, indulatok, érdekek, presztízsfeltételek, elfogultságok kevésbé szennyezik a kommunikációs párbajt. Nincs vesztesük sem, s az igazi győztes mindig az ügy, „a dolog maga”. Fontos döntések előtt a döntéshozók rendszerint jól kvalifikált szakértők részvételével tájékozódó vitákat rendeznek, abban a reményben, hogy a pártatlan és hihetően előítéletmentes szakértői testület vitája alaposan feltárt helyzetképet eredményez. Ha azonban a szakértők nem függetlenek, bizonyos döntési irányokban eleve érdekelték, a vita eltorzul és álvitává változik.

A negyedik típusú igazi vita a kideríthető igazság körül zajló, tétre menő vita, melyet *lényegi vitának* nevezünk. Ez lenne a társadalmilag valóban kívánatos vitatípus. A tudományos kérdések körül zajló nyilvános eszmecserék, egy-egy konkrét helyzet konkrét megoldását célzó politikai, gazdasági, szervezeti viták, az angolszász jogból ismert ideális esküdtszéki viták tartoznak ebbe a típusba.

Számos oka van annak, hogy meglehetősen ritkán találkozunk lényegi vitával. Mivel az ilyen vitának tétje van, ráadásul kideríthető igazság körül zajlik, sokan félnek az arenába ereszkedni, hiszen igazuk mindenki által ellenőrizhetően eldől, s ha tévednek, személyükben érzik magukat hiteltelennek. A tárgyi szakszerűség társadalmi méretű térhódítását feltételezi a lényegi vita, beleértve a döntések nyilvánosságát, végrehajtásuk demokratikus ellenőrzését. A nyilvános megmértetést jelenti ez a kommunikációs forma minden résztvevő számára, melyet érthetően nem szívesen vállalunk. Inkább választjuk az értékek védőjének vagy támadjának érzelmi vagy társadalmi biztosságot nyújtó szerepét, öltjük magunkra a pártatlan szakértő mezét, áthárítván a döntés felelősségét a cselekvőkre.

Sok esetben eleve nehéz eldönteni, hogy milyen mértékben van szó tényekről, és milyen mértékben forognak empirikusan kevésbé ellenőrizhető értékek, valószínűsítések stb. kockán. A társadalomtudományok nem mindig képesek kellő mértékben olyan empirikus anyag szállítására, melynek birtokában szét lehetne választani a tényítéleteket az értékelő és valószínűsítő véleményektől. Ilyen esetben szükségszerűen az uralmi szakszerűség kerekedik felül a fejletlen tárgyi szakszerűség felett. Hogyan is tudnánk kellően megalapozott vitákat rendezni például a társadalmi beilleszkedés zavarairól (öngyilkosság, hűnözés, alkoholizmus stb.), amíg nem ismerjük megbízhatóan a jelenségek oktatát, kiterjedésük mértékét, változásaik törvényeit. Hasonló a helyzet a ma folyó demográfiai és

számos egyéb társadalompolitikai vitában. A lényegi vitákat megakadályozhatja tehát, hogy a tényítéletek és értékítéletek (ide értve az empirikusan nem ellenőrizhető ítéletek mind-egyikét) zavarba ejtően egymásba mosódnak, és az eszmecserék résztvevői akaratlanul is transzformációk áldozataivá, álviták részeseivé válnak.

A lényegi viták kibontakozását akadályozhatják a tétekekkel kapcsolatos félreértések is. A vitákban emberek vesznek részt, akik magukkal hozzák hiúságukat, szerepeiket, attitűdjeiket, tudattalan indulataikat, s emiatt még a modellviták is elfajulhatnak, téttel telítődhetnek, nem is beszélve a hitvitákról, ahol eleve kisebb — ha éppen nem lehetetlen — a megegyezés valószínűsége. A lényegi vitákban súlyos tételek, személyi és társadalmi érdekek sorsa dőlhet el, ami sokszor meghíúsítja a „fair play” szabályai szerint lefolytatott lovagias párviadalt.

Bármiennyire is rokonszenvesek a tájékozódó és a lényegi viták, történelmi, társadalmi, pszichológiai okok miatt spontán módon a modellviták és a hitviták jutnak túlsúlyra. A tények körül forgó kooperatív viták elterjedése a társadalom tudatosságának fokozódását feltételezi.

Álviták

Álvitáknak azokat a vitákat tekinthetjük, ahol a tartalmi követelményeken esik csorba, anélkül azonban, hogy a formális vitakövetelmények megsérüljenek. Az álvitákban a tartalmi jellemzők transzformációja megy végbe: a tét a tétnélküliség álcájában lép föl, vagy megfordítva, a tétnélküliség tűnik súlyos következményeket hozóknak; a tényeket értékek mezében léptetik föl, illetve értékekről állítják, hogy azok megfogható tények. Az álviták tehát nem egyszerűen az igazi viták antitezisei. Inkább megtévesztő utánzatoknak tekinthetők, ahol a vitaforma megmarad, de a tartalom transzformációja lehetetlenné teszi a termékeny eszmecserét, a gondolatok termelését. A vita

üres bűvészmutatványává, a tisztánlátást akadályozó lárvává silányul.

Míg az igazi viták esetében a résztvevők és a megfigyelők között egyetértés uralkodik a témák tartalmi megítélését illetően, addig az álvitákban a tartalmak transzformációja következtében a résztvevők — távolról sem mindig tudatos — megtévesztés áldozatai. Nem feltétlenül cinikus félreértők tehát, hanem a maguk teremtette hamis értelmezések foglyai. Vegyük sorra az álviták lehetséges típusait.

Infantilis vitáknak nevezzük azokat a helyzeteket, ahol a résztvevők tudatában vannak a tétnélküliségnek és empirikusan nem ellenőrizhető dolgokról vitatkoznak. Közben azonban azt hiszik, hogy valójában tényeket ítélnék meg. Ezek a viták sosem érnek véget, hiszen bárki által hozzáférhetőek, következménnyel nem járnak, s ki-kijajánál fogva előrángathat bármilyen tényt vélt igaza védelmében. Beképzelt sznobok vitái, koraérett kamaszok hitvitái említhetők példaként.

Dogmatikai vitáknak nevezhetők azok a vitaalakzatok, ahol az eszmecserenek egzisztenciális tétje van, a tartalom pedig empirikusan ellenőrizhetetlen, de az ellenőrizhetőség mezében lép föl, ugyanúgy mint az előbb. A már emlegetett hitviták közül azok tartoznak ide, amelyek résztvevői valóban azonosulnak hitükkel, empirikus igazságnak véelve azt.

Fogadási vitáknak tűnnek azok a helyzetek, melyeknek valójában nincs tétjük, de a résztvevők megállapodása jóvoltából tét születik, s a vitában elvileg tisztázható, hogy kinek az oldalán áll az igazság. Sok szellemes kommunikációs játék jöhet létre e típus alapján.

Van amikor a téttel-teliség transzformálódik tétnélküliséggé, és a vita témája kideríthető igazságra vonatkozik. Ezek a viták az élet mélységein felülemelkedni tudó szellemek játékaik, s *ironikus vitáknak* nevezhetjük őket.

Amikor valójában tét nélküli dolog téttel terhelődik, és a terítékre kerülő téma empirikusan ellenőrizhetetlen dolgokra vonatkozik, akkor jön létre a *személyeskedő viták* igen elterjedt álvita-

típusa. A mindennapi élet veszekedései, sértődései, félreértései ebből a forrásból táplálkoznak. Szomorú ezt az archetípust viszontlátni a nyilvánosság előtt, amikor az igazság láthatóan egyik felet sem érdekli, s röpködnek a becsület-sértések, lovagiatlan „mélyütések”, egymás személyére, képességeire, magánéletére vonatkozó ellenőrizhetetlen valósínűségi, oktulajdonító és értékelő ítéletek.

A tét nélkülivé transzformált téttel-telisége és az empirikusan ellenőrizhetetlen téma találkozásából születnek meg a *beugrató viták*. Lesre futtatásnak is nevezhetjük azokat a provokált vitákat, ahol a felek a következmények ismeretének hiányával bocsátkoznak értékelő kijelentésekbe, találgatásokba, hogy a vitát követően kérdőre vonják őket, s végül felelőtlenységben, hitetlenségben, megbízhatatlanságban elmarasztalt hűnösökként pozíciójukból távozni legyenek kénytelenek.

Ha egy tét nélküli helyzetben, empirikusan ellenőrizhető témákról azt állítják, hogy azok empirikusan ellenőrizhetetlenek, *szimulált vitákról* beszélünk. Szembekötődsdi zajlik ilyenkor, mely valamennyi résztvevő számára jó szórakozás, kevésbé az a helyzet megfigyelője számára, aki feszeng becsapattatása miatt.

A tétterhes helyzetben empirikusan ellenőrizhetetlennek beállított, valójában tényekről szóló vita esetében *leplező vitáról* beszélhetünk. Ha valaki például minden kétséget kizáróan hibát vétett, felelős egy-egy kudarcért, a helyzet okára vonatkozó vitát rendszerint úgy tereli más vizekre, hogy a saját személye iránti bizalmat helyezi középpontba vagy más természetlen oktulajdonítási, valósínűségi téma-területre fordítja a szót.

Az álviták „tisztá” típusaiban a tartalmi szempontok mindegyike transzformálódik, nem annak tűnik, ami. Ha a tét tétnélküliség álcájában lép föl s az érték tényként tetszeleg, akkor a beugratás és a dogmatikus vaklátás egyszerűen van jelen a létrejövő ellenszenves álvitában, melyből a vesztesnek nemigen nyílik kiút.

Weöres Sándor *Nagyfejűek* című verse körtani pontossággal mutatja be azt a típust, amikor a tét tét nélkülinek tűnik, és a tény az értékek hamis színében mutatkozik.

Csak játszani tudnak,
fontosdit, lényegesdit.
Alig koptak ki az álmodásból
és álommá aszott a valóság ápolt kezei
között.
Az élet, mint olcsó játékszer, berreg-bűg
kezükből,
elrontják, mielőtt kezdhettek volna
valamit vele.
Ál-istent alkotnak maguknak,
hogy legyen kihez könyörögni
és önérzettel hajtják meg előtte
ál-tökélyük cifra lobogóját.
Lassanként istenekké nőnek
ők maguk is maguk előtt
és elfelejtik, hogyan kell
embernek lenni,
kicsinynek.

A beugratás csapdája az elfogult leplezéssel kerül párba, és az ártatlannak tűnő ténykérdések értékkülönbségekké transzformálódva az önmagasztalás, illetve a megbélyegző kitalálás eszközévé válnak a vitában.

Harmadik eset, ha a tét nélküliséget tétterhes helyzetté transzformálják, és a valójában értékelő ítéleteket tényítéletekként kezelik. A személyeskedés és a dogmatikus vagy előítéletes optika talán ezekben az álvitákban egymásra, életre szóló viszályoknak, kibékíthetetlen személyi konfliktusoknak vetve meg az ágyát.

Negyedik típus, amikor a tét nélküliség tétterhes helyzet mezében lép fel és a tényítéleteket transzformálják értékítéletekké. Ilyenkor a személyeskedés és leplezés együttese homályosítja el a vitapartnernek tisztánlátását, lehetetlenné téve a vita konstruktív lezárását.

A „tisztá” álvitatípusok ritkábban fordulnak elő, mint azok az álviták, ahol csak az egyik tartalmi szempont lesz transzformáció áldozata. A „felemás” álviták közül az infantilis, fogadási, ironikus és dogmatikai viták nem feltétlenül károsak, ha a vitakultúrára való szocializáció, a szabadidő-kitöltés, az érték kifejezés funkcióit látják el. A

személyeskedő, beugrató, szimulált és leplező viták azonban minden esetben károsak, s ha előfordulásuk a diplomáciában, a mindennapi életben, a munkahelyen nem is megy kivétel számba, sosem tekinthetők a zavartmentes emberi kapcsolat, az empátiás, egyenrangú felek között zajló kommunikáció jeleinek.

A „tisztá” álvitatípusok kivétel nélkül diszfunkcionálisaknak tekinthetők, ide tartoznak az előre megrendezett demonstratív viták, vitának tűnő megbecstelenítő, diszkreditáló fórumok, az elvadult személyes konfliktusok.

Vitapótlékok

Azokat a vitának tűnő képződményeket, amelyek még a formális követelményeknek sem tesznek eleget, vitapótlékoknak nevezzük. Törvényszerűen vitapótlékok eredményez a kölcsönös hiánya. Ez a helyzet a csoportos monológ esetében, ahol a résztvevők ügyet sem vetnek egymás mondanivalójára. A *pusztába kiáltott vita* is többnyire csupán vitapótlék, hiszen a voltaképpeni vitapartner — miként az istennel perlekedő imádság címzettje — hallgatásba burkolózik, nem zavartatván magát a felhangzó panaszok, receptek, óhajok kórusától.

A hozzá nem értők vitájából is szükség szerűen vitapótlék lesz. A résztvevők tévedései nemhogy kölcsönösen kioltanak egymást (melyre a hozzáértők vitája esetében mindig van esély), hanem ellenkezőleg, a tévedések hólabdaszerűen növekszenek, fantomná tornyosulnak, tökéletesen eltorlaszolva az igazság felé vezető utat. Lényegében mindenki azt mondja ilyenkor, ami az eszébe jut, s ha a hozzászólókban horgadó feszültségek levezetésére megfelelő módszer is ez a vitapótlék, a dolog maga sosem nyer rajta. Irodalmi folyóiratainkban sajnos nem ritkák az ilyesfajta vitapótlékok, melyek leginkább a helybenjáráshoz hasonlíthatóak.

A szinkronitás hiánya figyelhető meg azokban a vitapótlékokban, amikor az ellenvéleményeket *későn* fogalmazzák

meg. Az igazság, ha kiderül is, már mit sem változtat a dolgok folyásán, a hibás tett elvégzetett, az érintettek meghaltak, illetve véleményük többé már nem mérvadó.

A nyilvánosság kizárásával zajló, illetve a nyilvánosság legalább utólagos értesítésének lehetőségével sem biztató *kabineviták* is vitapótlékká válnak, jóllehet ebben az esetben az igazi viták formai és tartalmi ismérvei meg lehetnek. A nyilvánosság betekintésének korlátozása azonban óhatatlanul eltorzítja a viták térdimenzióját, nem kedvez a felvetett témák tény- és értékdimenziói tudatosításának, valóságos társadalmi súlyuk felmérésének. Az ilyen vita megkönnyíti a felelőtlen és autonómiahiányos állásfoglalást, nem kedvez a résztvevőktől megkívánt hozzáértés tárgyilagos elbírálásának, elősegíti a pálfordulásokat, amelyek ilyenkor elvesztik a nyilvános színvallás mellett egyébként törvényszerűen jelentkező morális töltést.

A háttérben a társadalom

Pataki Ferenc „antropológiai motivációforrást” lát a vitakedvben, mely mögött a megismerés, felfedezés, játékoság, rivalizálás, befolyásolás, tekintélykimutatás, szereplés indítékai húzódnak meg. Nem tagadja azonban, hogy megfelelő társadalmi feltételek híján ezek a motívumok satnyán fejlődnek, vagy ki sem alakulnak az emberekben. A viták társadalmi funkciója nem pusztán a vitakedvvel rendelkező emberek kielégítése. Pataki jogosan mutat rá, hogy a viták igazi célja az *eszmék termelése*, a társadalmi gyakorlat által felvetett kérdések optimális megválaszolása, a problémák ésszerű megoldásának biztosítása.

A viták a társadalmilag konstruált valóság által felvetett ténykérdések, valószinűségek, értékek, normák világából veszik anyagukat. Minél egyne-műbb a társadalmilag konstruált valóság, minél inkább tekintélyi alapon szerveződik a társadalmi tudás, minél jobban uralják a hagyományok és a

„szent” igazságok, annál kevesebb tér nyílik a vitákra.

A társadalmi tudás eresztékeinek meglazulását jelentik a vitapótlékok és az álviták, melyek azonban természetüknek megfelelően képtelenek valódi gondolati alternatívákat kitermelni. Igazi viták akkor jönnek létre, ha a társadalmilag konstruált valóságra vonatkozóan kidolgozott látásmódok sokfélesége létezik, és a döntési problémák alternatívák képében fogalmazódnak meg az emberek előtt. Az álviták és a vitapótlékok kiszorulnak a társadalomból, ha a sokféle értelmezési lehetőség egyaránt nyílt teret kap a társadalmi kommunikációban, az egyértelműségek, „magától értetődőségek” pedig társadalmi konszenzus útján jönnek létre.

Különös jelentőségük van e folyamatban az értékeknek, normáknak és szabályoknak. Vitatkozni csak abban a társadalomban lehet, ahol az embereket a bizalom szálai kapcsolják egymáshoz, az együttélés szabályai világosak, érthetően és árnyaltan vannak megfogalmazva, a szabályok megsértésével járó hátrányok előreláthatóak, és a szankciók méltányosnak tűnnek. A normákat mindenki érvényesnek tartja, legfeljebb konkrét értelmezésük képezheti vita tárgyát. Nem alakulhat ki vita, ha az értékek zűrzavarosak, a visszás állapotok tűnnek normálisnak és a zavarosban halászók számára lehetővé válik, hogy agyrémmé kiáltssanak ki mindent, ami az egyértelmű jelentésképzés feltétele. A társadalmi viták alapja a bizalom, az egyenlőség, a különbözőségek tudomásulvétele és az alkotó együttműködés.

Ha a vitapartnerek között túlságosan nagy hatalmi, társadalmi, tudásbeli egyenlőtlenség áll fenn, ha értékeik homlokegyenest tagadják egymást, a használt jelek jelentését tekintve nincs közöttük megállapodás, akkor a vita törvényszerűen kudarcot vall. A felek viszonyában ilyenkor a kikényszerített egyetértés vagy a nyílt ellenségeskedés jut túlsúlyra.

Míg a túlságos egyenlőtlenség körülményei között nem lehet vitatkozni,

vannak olyan körülmények, amikor nem érdemes vitatkozni. Ha a felek értekei nem érintkeznek, életviláguk egymástól elszigetelt, kölcsönös függőség nincs közöttük, az atomizált partnerek között nincs értelme a vitának, nincs miért egymást befolyásolniuk.

A hasznos igazi viták létét fenyegeti a társadalmi munkamegosztás eredményezte fokozódó szakosodás, mely a tudás szétparcellázódását eredményezi a társadalom tagjai között. Míg a modell-

viták, a hitviták továbbra is mindenki számára hozzáférhetőek maradnak, az orientációs viták és kooperatív lényegi viták lehetséges résztvevőinek köre leszűkül. Ugyanakkor ezek a viták döntik el a társadalmi méretű cselekvések sorsát, ezek szabják meg az előrehaladást. Azért is lényeges, hogy a nyilvánosság tekintete előtt folyjanak, mert eredményük így érlelődhet leginkább együttes cselekvéssé. Hiszen a legeslegjobb vita is csak előkészítheti, de nem helyettesítheti a tettet.

IRODALOM

- Angelusz R., 1980.: A kommunikáló társadalom. Bp. ELTE szociológiai tanszék 32—35. old.
- Festinger L., 1976.: A társadalmi összehasonlítás folyamatainak elmélete. In: Pataki F. (Szerk.) Pedagógiai Szociálpszichológia. Bp. Gondolat 259—292. old.
- Hankiss Á., 1978.: A bizalom anatómiája. Bp. Magvető, 151—170. old.
- Hársing D., 1981.: Miért kevés nálunk az érdemi tudományos vita? Magyar Tudomány, 7—8. 575—581. old.
- Pataki F., 1977.: Társadalmi vitáinkról. In: Társadalomlélektan és társadalmi valóság. Bp. Kossuth, 338—353. old.
- Varga Z., 1981.: Szakmánk néhány etikai kérdéséről. Magyar Pszichológiai Szemle, 5. 521—524. old.

ABSTRACT: Nowadays so many discussions are held that we can hardly be familiar with them. The original meaning of the world has worn down in constant use: we call a discussion even what has nothing to do with the open confrontation of views. György Csepeli first tries to make clear the concept itself then makes a suggestion for the development of a comprehensive discussion theory.

Páskándi Géza

Szabadsajtó és szabadságszinonimák

A sajtószabadság írott gyülekezési szabadság is — írja Páskándi Géza a kérdés mély összefüggéseit megvilágító tanulmányában —, s lényege nálunk az, hogy a nép vezetői tiszta, de legalábbis viszonylag tiszta forrásból tudják meg azokat a jelzéseket, amelyekre feltétlenül szükségük van. S a sajtószabadság a hatalmon levőnek legalább annyira érdeke, mint a hatalomban nem közvetlenül résztvevőnek. Különösen áll ez arra a társadalomra, amely, mint a miénk is, gyökeresen el akarja tüntetni a hatalomból való kirekesztettség legenyhébb társadalmi képletét is.

1.

Vaktában tapogatóznánk, ha a sajtószabadság kérdését elszakítanánk a szintén alkotmányokban foglalt szólás-, lelkiismereti, vallás-, illetve gondolat-szabadság problémájától.

Másrészt meg kell különböztetni az úgynevezett *alkotmányos szabadság* fogalmát a filozófiai—pszichológiai értelemben vett szabadság *notiójától*.

S harmadszor, de nem utolsósorban magát a szabadság fogalmát kell megvizsgálni a maga történelmi—bölcseleti beágyazottságában.

Persze meg kell elégedniünk a jelzettek némileg summázó—egyszerűsítő taglalásával, vállalva annak kikerülhetetlen kockázatát, hogy bizonyos igen fontos, sőt olykor meghatározó *árnyalatokról* nem esik szó.

2.

A sajtószabadság alkotmányos megfogalmazása azt jelenti, hogy teret kap írásban (nyomtatásban), rádióban, tévében az ember, a csoportok, rétegek, osztályok véleménye. Közlésteret s egyben annak lehetőségét, hogy ez a vélemény terjedjen és hasson. A sajtószabadság írott gyülekezési szabadság is.

Más szóval: az élősóbéli (kisebb csoportban elhangzott) vélemény így *maradandóbb* formát ölthet (hiszen a *kiejtett* — a nem rögzített — szó elszáll). S mivel megőrizhetőbb formát kap, jobban történelmiesül, hiszen „fixált” hagyománnyá lehet, dokumentummá, így a jövőben is inkább a közélet, a közvélemény kovásza.

Az embercsoportban elhangzott élőszó büntetőjogilag képezheti összeesküvés, felforgatás, izgatás stb. vádjának tárgyát. De egy — engedélyezett — újságban megjelent szövegre nehezebben bizonyítható ilyesmi, hiszen például az összeesküvés egyik legalapvetőbb ismérvével nem rendelkezik, ti. a titkossággal, konspirativitással. A sajtóban stb. nem tartósított szót szem- és fültanúkkal úgy lehet manipulálni, hogy a véleménymondó húzza a rövidebbet. Viszont az írott, rögzített szó meggondoltabb lehet, ezért nincs enyhítő körülménye.

Nos, a mindenkori cenzúrát a dolgoknak épp ez a természete hozta létre. Ha valami már *tartósul* — úgy *előzetes* ellenőrzésben kell részesíteni. Ami ugyanis élősóbéli, azt csupán utólag ellenőrizhetjük (tanúk által). Ilyenkor a számunkra alkalmas szem- és fültanúk meghallgatása egyfajta *utólagos cenzúra*t jelent. Míg a másik esetben (a saj-

tócenzúrában) megelőző (preventív) „tanúkat” alkalmazunk. (A cenzúra prohibítív — tiltó, a sajtószabadság pedig represszív, vagyis sajtóbűn esetén utólagos megtorlást helyez kilátásba.)

A cenzúrának ebből a nem egyértelműen negatív vonatkozásából adódik aztán az, hogy olykor eme intézmény valósággal idealizálódik némelyek szemében, s ha nem is a túl kívánatos, de mindenesetre valamiféle *kellemetlen jóként* (például: orvosság) jelenik meg. Vagy szükséges rosszként, s eme jellegét nem feltétlenül ironikus, netán cinikusan állítják. Mondható-e azonban, hogy a cenzúra néholi eltörlése *általában* véve többet árt, mint használ? Hogy amit nyeriünk a vámon, elveszítjük a révén? Nem. Ez ugyanannyi, mintha állandóan a *túlbiztosított létezés*t vállalnám a kockáztató, alkotó (így hát valamivel veszélyesebb) létezéssel szemben.

Másrészt a cenzúra — némileg komoly — eszményítése az alkotói felelősség áthárítását is jelenti. Így erősíteném azt a régiektől köztudatba sulykolt képet, miszerint a művész, az író, újságíró, sőt a tudós is: bohém, szeszélyes, „örök ellenzéki”, kiszámíthatatlan, örült, önmagáért csak alig felelős. Ezért cenzúrára szorul. A cenzúra eltörlése tehát végül is (és hazánkban mindenképpen) az alkotás, az emberi vélemény megbecsülését jelenti. A felnőtt szellemiséget, a személy szabadságát. Azt, hogy az alkotó értelmiségi társadalmilag igenis „*beszámítható*”, sőt nagyon is az.

Igen ám, mondhatná az ellenvélemény, de a cenzúra eltörlését másképp is lehet értelmezni, és legalább ugyanolyan joggal. Például: valakik így teremtik meg azt a látszatot, hogy valójában semmiféle szellemi ellenzék nincs, minden alkotó értelmiségi az illető s csakis az illető társadalom perspektívájában gondolkodik. Más szóval e lehetséges vélemény szerint: a cenzúra megszüntetése valamiként kompromittálja az alkotó értelmiségit. Tudniillik: „*annyira ártalmatlan*”, „*beadta a derekát*”, annyira nincs „*saját véleménye*”, hogy cenzúrára többé nincs szükség.

Vitathatatlan, így is fel lehet fogni a kérdést.

Vagyis: már a cenzúra meglétének pusztá ténye is az evidencia nagyobb fényébe vonja a gondolkodásbeli oppozíciómat, vagy csupán a másságot, legalábbis másárnyalatúságot. Viszont: a mindenáron ellenzékiséget mutató ember végül is gyanússá lehet, ha ezért semmi bántódás nem éri. Másrészt azt is tudjuk: *egyazon eszmén és eszményen belül valóban sokféleképpen lehet gondolkodni*. A reformáció istenképe éppúgy a monoteizmuson nyugszik, mint más keresztény vallásoké, sőt előttük a judaizmusé is. A tőkés társadalmon belül is sok, nemcsak árnyalatos, de nagyon is ellentétes nézet megfér, jóllehet a nagyobb magántulajdon, a tőke védelmében valamennyien egyetértenek. Mi következik — többek között — ebből? Minden nagyobb eszme csakis változataiban tartósulhat. A világ csak ritkán érett arra, hogy gyökeres változásokon menjen keresztül, a revolúció a létezés elég ritka pillanata. Ennek folyamán a társadalom energiát s egyebet veszít. A forradalom áldozatait sokáig élnek emlékeztünkben. Új nemzedékek, az áldozatok feledése, másrészt végtelenen rossz belső helyzet s jó külső feltételek kellene ahhoz, hogy a többség ismét alapvető változtatásra szánja el magát. Ezért is időben sokkalta gyakoribbak a reformok korszakai. Ám ez utóbbin belül is sokféle árnyalat lehetséges: az egészen apró, módosító, vagy szűkkörű, korlátozott reformokból az éles, hűsbavágó és kiterjedt megújulásokig.

Reform és forradalom között nemcsak az a különbség, hogy az első nem alapjaiban, nem gyökeresen és szerkezetileg akar változtatni, míg a másik igen. Soroljuk fel a többi, nem elhanyagolható egyezéseket és különbségeket: 1. a reformgondolat többnyire a vezetés vagy vezetésben valamilyen formában résztvevők részéről indul (ám nyilván alulról való jelzések hatására is), 2. viszont a forradalom hat egészében alulról jövő, hiszen részt vesznek benne a hatalom bizonyos szféráiban tevékenkedők is (elsősorban vezetőik között vannak ilyenek); arról nem is beszélve,

hogy a revolúció ideológiai megalapozását a mindenkori szellemiség többnyire kiugró alakjai teremtik meg, s nem azok az — úgymond — „átlagemberek”, akik aztán szintén részt vesznek e harcokban.

Mit vonhatunk le ebből? Több mindent is. Ha a komoly reformgondolat felülről jön, de nagy előrejelzésre történik — a vezetés késedelmes, de némileg fogékony. Ha a nagy s széles reformszellem felülről indul, és időben jóval megelőzi az alulról felbukkanó súlyos előrejelzéseket (például lázadás, tömeges sztrájkok stb.) — a vezetés politikailag művelt, támaszkodik a közvéleményre, figyel minden időben s térben távoli, még enyhe jelzésre is és tisztességesen a közjót tekinti céljának, amelyen belül ki-ki megleti megérdemelt egyéni számításait is. A reform minél inkább a társadalmat alkotó dinamikusabb vagy épp legnépesebb közösségeket érinti kedvezően — annál távlatosabb egyensúlyt biztosít. Mi *itt* és *most* ez utóbb említett formából indulunk ki, mert számunkra több okból is ez a fontosabb: a) itt-ott eléggé aktuális, b) országunk újabb politikája ezzel jellemezhető leginkább. (Jóllehet azt is tudnunk kell, hogy a nagyon súlyos hibákat sohasem elsősorban azok javítják ki, akik elkövették.)

Nézzük a cenzúrát a fentiek összefüggésében. A cenzúra megszüntetné azokat a távoli s olykor csak halvány (vagy magányos) előrejelzéseket, amelyek feltétlenül szükségesek a korrekt vezetés számára. A vezetés és a közvélemény közé olyan közvetítőcsoportot, netán -rétegeket iktatna, amelyek *szociális hőszigetelőként* (vagy társadalmi „párnás ajtóként”) működnének. Ez egyfajta elbürokratizálódást eredményezne. Viszont a nyílt, egyenes és gyors véleménykonfrontáció mindenképp a becsületes vezetés érdeke is.

A cenzúra eltörlése tehát egyben a „forró drót” megteremtése a vezetés és a közvélemény, s általában a nép között. Ez kétségtelenül olyan vívmány, amelyet nálunk a szocialista demokrácia teremtett s szilárdított meg. Nos, minél direktebb ez a szellemi konfron-

táció, minél hang- és testközelibb — annál inkább megszűnik az ellenséggé misztifikálás lehetősége. Ha a közvetítők kevesebben vannak, más minőségűek, tárgyilagosabbak stb., létrejöhetnek igazi termékeny *találkozások* vezetők s a közvélemény, illetve ennek képviselői, valamint nézeteik között. Az értelmezés felduzzasztására (értelmezési válság!) íme egy banális példa. Tegyük fel, valakinek nem egy titkára van, hanem négy. Jön az ügyfél. Az első szobában ülő titkárnak azt mondja: lakásügyben jöttem. Nos, a buzgó titkár már értelmezve-veleményezve adja tovább a másik titkárnak, és így tovább. Mire az ügyfél a vezető elé kerül, annak már másoktól „preformált” (előre alakított) véleménye van róla. Olykor a vezető maga se veszi észre, hol s mikor befolyásolták. (Ennek komikus változata, amikor egyszerű „félrehallásról” van szó, s az utolsó titkár így jelenti be a lakásügyet: „Egy rakás ügyben jött”, s így a vezető — aznap nem lévén ideje — nem fogadja.)

Kevesebb titkár — kevesebb lehetséges hibaforrás, kisebb a téves értelmezés lehetősége. Csak aki fél találkozni azokkal, akiket képvisel, fogad fel túl sok „előértelmezőt”.

Az agyonközvetített társadalom a fontoskodás, az atrocitások és a túlbuzgóság melegágya. Az elszaporodott és hamis méltóságoké. A hatalom reverenciális elbürokratizálódása, az áttekinthető és ésszerű gyakorlatot a szent szertartás — a „ti ezt úgyse értitek”, a titok — magasába helyezi, ami által a honpolgár véleményében elbizonytalanodik, szorongani kezd, mert az intézkedések egyetlen embertől függenek, vagy pedig túlzóan személytelenek. (Mégfoghatatlan felelősség!) Mind a személyi kultusz, mind a túlzott elszemélytelenedés kedvez a bürokráciának, a közvetítés kóros túlburjánzásának. S végül is, mindkettő nyomasztó, még ha a személyi kultusz többnyire félelmetesebb is. A személy kultikus kezelése annyiból veszélyesebb, mert egyszerre közvetlenséglátzat („Ő mindenütt jelen van”) és közvetettség (valójában csak ritkán és kevesek látják, ha csak

nincs népünnepély). Egyébként a képés szobormás teszi „családtaggá” a házakban, ez egyben tehát a patriarchális nosztalgia szándékos fölkelése is.

A sajtószabadság lényege — nálunk, úgy vélem — az, hogy a nép vezetői „tisztá — de legalábbis viszonylag tiszta — forrásból” tudják meg azokat az előrejelzéseket, amelyekre feltétlenül szükségük van. Bármennyire is paradoxon, de a sajtószabadság a hatalmon lévőknek legalább annyira érdeke, mint a hatalomban nem közvetlenül résztvevőknek. Különösen áll ez arra a társadalomra, amely — mint a miénk is — gyökeresen el akarja tüntetni a hatalomból való kirekesztettség legenyhébb társadalmi képletét is.

Nos, ilyen összefüggésben világos, hogy a cenzúra bármiféle idealizálása kártékony, mert a cenzúra „csócsált” információkat közvetít. S többnyire vagy túl „üde”, „jó szagú”, „sterilizált”, vagy éppen ápolatlan, durva szájból. Arról nem is beszélve, hogy még egy régi, de megbízható lexikon (Pallas) is azt írja: „A sajtószabadság nagy elve az abszolút államhatalom s az egyházzal folytatott hosszú s elkese-redett harcnak gyümölcse.” Miféle „új” nevében s ki mondhatna le erről?

Idetartozik azonban az álcázott cenzorság vagy öncenzúra fogalma is. Jóhiszeműen fel kell tennünk (ez közbizalom kérdése is), hogy — nálunk legalábbis — általában nincsenek „álruhás”, írónak, szerkesztőnek, kritikusnak öltözött cenzorok. Ezt többek között az is bizonyítja, hogy a sajtóban gyakran láthatunk olyan alkotásokat, amelyeknél élesebbek túl sokszor még az úgynevezett „szamizdatokban”, sincsenek. (Erre később visszatérünk).

Az öncenzúra kérdése más dolog. Társadalmi beidegződés, letűnt, félig letűnt korszakok pszichés maradványa bennünk. Úgyszólván mindenkiben. Az is bizonyos viszont, hogy az ember minél felelősebb helyre kerül, annál inkább körültekintőbb lesz. Ez nem baj, sőt jó, de csak ha ezt kiegészíti egy másik szándék: a felelős helyen jobban megismerhetem a magán- és közbátorság szélső határait, lehetőségeit, így el-

mehetnek a maximumig. Aki tehát felelős funkciójának csakis a nagyobb körültekintést, óvatosságot igénylő aspektusát akarja észrevenni, s azt már nem, hogy a döntésben milyen alkotó szabadságot kap — az nem érdemi meg a közbizalmat.

A sajtószabadság azt is jelenti: feltesszük, vagyunk olyan erősek, hogy kibírjuk a támadások (nem mérgezett!) nyilait. Feltesszük, még az élesebb hangú támadás is minket erősít, hasznunkra válik, edzettebbé, hajlékonyabbá, egyben tartósabbá teszi szellemi befolyásunkat.

Így lesz a demokrácia (s főleg a szocialista) mindenkinek — lent, fönt — legjobban felfogott érdeke. A felelősség helyes arányú megosztása anélkül, hogy bármilyen felelősség gazdátlanul maradjon.

Megint más volna azonban az a fajta sajtószabadság, amely úgy épülne a vélemények sokféleségére, hogy e véleményeket végül is senki se vegye komolyan. Az így felfogott (ál) sajtószabadság hasonlít ahhoz a lélekorvoshoz, aki csupán kibeszélteti a beteget, ami által időleges pszichikai javulás beállhat, de végül is nem szünteti meg a panaszokat, sőt mélyebb, erősebb panaszokhoz vezet. Vagy ahhoz a doktorhoz, aki a beteget mindenáron a pszichés kategóriába kívánja sorolni, holott vannak komoly szervi bajai, amelyekkel lélekállapota szorosan összefügg. A tarkabarka vélemények „bőségzavarában” elvész az igazán komoly vélemény és információ.

Summa summarum: a sajtószabadság csakis akkor lehet teljes, ha következetes abban, hogy valóban a gondolati, lelkiismereti, vallás-, szólás- stb. szabadságnak ad tág és nem túl tarkított teret.

Az is kétségtelen: e szabadság mint alkotmányos fogalom nem független attól: ki fogalmazta meg. Mert bizonyos és természetesen mondható, hogy minden társadalom mindenekelőtt a maga sajtószabadság-elképzelését iktatja az alkotmány pontjai közé, s nem egy másik társadalom (és közösségi cél) sajtószabadság-felfogását. Még ha nem

is mindig írja körül nagyon pontosan, mit is ért rajta. Így annak a furcsa jelenségnek vagyunk tanúi, hogy a „sajtószabadság”-fogalom, mint valami történelmi edény megmaradt, s ki-kifőzte benne a maga szája íze szerinti ételt.

Alkotmányos jogról lévén szó, fontos egy disztinkció: az alkotmányos jogok nem egyformák, ami „régiségüket”, „megvalósultságukat” és bizonyosságukat illeti. A „haza védelme” például minden alkotmányban szerepel. És nagyon régóta. Ez nem hasonlítható egy frissebb cikkelyhez, amely mondjuk, a „kizsákmányolással” kapcsolatos. Míg az első úgyszólván magától értetődővé vált az idők folyamán, a másik a valóságban nem egyből „pontra tehető” dolog. Azt, hogy hadsereg kell, honvédelemre szükség van — aligha vitatja épelméjű vagy nem vallási szektás ember (legföljebb létszámát, arányait teszi kérdésessé). A magántulajdonnal kapcsolatban már megoszlanak a vélemények. Nos, minél több ilyen „friss pont” van egy alkotmányban, annál inkább még a *megvalósítandó* (s védendő) kategóriába tartozik. Előrevetítése tehát egy célnak, és nem egy szilárd — immár vitathatatlan — vívmány megfogalmazása. Ez különösen akkor fontos, ha például olyanokat olvasunk alkotmányokban, hogy „minden nemzetiség, vallás stb. egyenjogú”. Ezt az illető alkotmány *kész tényként* állítja, holott ez még legföljebb csak a *közzsándék* stádiumában leledzik (a lelke mélyén nem minden honpolgár ért vele egyet). Így hát káros és hamis friss alkotmánypontokra úgy hivatkozni, mint történelmileg kész tényekre, szilárd és szentesült vívmányokra, amelyek már rég túljutottak a szándék, a követendő célszerűség kategóriáján, és rögzült állapotként jellemezhetőek.

Sokan a szabad sajtót is „befejezettek”, szilárd intézménynek fogják fel, nem pedig olyanként, amelynek alkotmányos szabadságáért esetről esetre meg kell küzdeni (mindamellet, hogy alkotmányosan biztosított). Ez a nézőpont azért is káros, mert a szabadság fogalmát általában is úgy fogja fel, mint valami „kész-séget”, ami már adott, s

alig változik, vagy éppen elmozdíthatatlan. A szabadság *bennünk* is van, nemcsak rajtunk kívül (a körülményekben, lehetőségekben), de az esélyek felismerésében is. Ebben az is benne foglaltatik, hogy történelmi *alkalmak* helyett tartós lehetőségforrásokat, folytatható utakat ismerjünk fel magunk és népünk számára. Az alkalom *efemer* — kérészléte, tűnékenysége köztudott. Ehelyett tehát a szükségyszerű, a törvényszerű felismerése ajánlatos. (Legutóbb *Hegel* s mások beszéltek erről, nem teljesen előzménytelenül.) Még akkor is figyelemreméltó ez, ha vitatható, mikor, hol és mi a *konkrét* szükségyszerű.

3.

A hálnak hiába mondom a szárazra vetvén: szabad vagy. Netán a kádba dobva: ússz, ahova kedved tartja. Az úszás szabadsága korlátozott annak számára, kinek csak kádja vagy teknője van. Ha nincs tengerem, az úszás szabadságát a folyóvízhez, tóhoz, netán tengerszemhez kell mérnem. Ezt egyrészt a szabadság fogalmával kapcsolatos mindenkori demagóg kérdésfeltevések szempontjából fontos hangsúlyozni. Demagógia, ha valaki, valakik nem számolnak a reális lehetőségekkel, a csupán *igéretest* korlátlan lehetőségűnek tüntetik fel, és önző érdekből megvalósíthatatlan vagy csak nagyon későn megvalósítható dolgok iránt támasztanak sietős reményt egy közösségben, hogy ezáltal táboruk legyen. Van ezzel szemben *ellendemagógia* is, mely nem kevésbé veszélyes. Ez azt mondja: nem veszed észre, hogy amíg te nagy tengernek hiszed szabadságot az mindössze csak „tiszányi”. Hohó, mondjuk mi ennek, megfeledeztél a Dunáról! Ez tehát kicsinyhitűséget, igénytelen létezést dicsér eszményiként. Ha a demagógia alaptalanul „fegyverez föl”, az ellendemagógia alaptalanul „lefegyverez”. Végül is fejlődésem reális távlatait takarja el túlzott óvatosságból, érdekből. Így tehát reálisan: az úszás, úszni hagyás szabadságát mindig a birtokolt területen belüli legszélesebb, leg-

hosszabb vízhez kell mérnünk, viszonyítanunk. Más szóval: a szellem, „úszásának”, kiterjeszthetőségének szabadságát, cselekedeteink „korlátlanosságát” is. *Korlátlan (korlátatlan) végül is az, ami oly messze van tőlünk, hogy sem őt, sem az általa eltakart még távolabb korlátot nem láthatjuk.* Azt mondják, hétköznapian: a madár a levegőben „akadálytalanul” szállhat. Ám ez csak egy metafora (ti. az akadálytalanság), hiszen a madárnak le kell győznie a levegő ellenállását, sőt saját belső fogyatékoságait is (mondjuk, kissé betegen vagy éhségtől gyöngén szállt föl, így erőfeszítése saját belső értartalékaiból táplálkozik, s a céltudata hívja elő, provokálja ki belőle az önmagát meghaladó teljesímenyt).

Ez tehát a szabadság meghatározottsága. Nézzük a célszerűséget, eszköz-szerűséget, vagy a *rendeltetés* fogalmát.

Feltehetünk ilyen kérdéseket is: szabad-e a gomb a kabáton? Hogy lenne szabad, hiszen oda van varrva, akkor volna szabad, ha gurulhatna. No de — mondjuk — a gomb embertől kapott célszerűsége (itt rendeltetése) épp az, hogy a kabáthoz legyen varrva. Jó, jó, mondja a gombbal játszó gyermek, ez nem egészen így van, mert akkor mi volna a gombfocival meg a pitykézéssel! Lámcsak: *ugyanarról* két érvényes szempont. Ha minden gomb a kabáthoz volna varrva, a gyermekeket megfosztanánk az örömtől, mely épp az *önfeledtség* (naiv — öntudatlan — szabadságforma, élmény). Ha viszont minden gombbal pitykéznének, megfosztódnánk attól a lehetőségtől, hogy hidegben begombolhassuk kabátunkat.

Fontos itt kitérni arra, hogy a szabadság gyakran úgy viselkedik, mint a legtöbb egyetemes érték. Amíg egészséges vagyok, az egészség értékszerűsége nem tudatosul bennem. Legföljebb ha beteget látok magam körül. De leginkább akkor, ha magam is beteg leszek. Tehát *hiánya* által tudatosul (vagy jobban tudatosul) az érték. Így, ha kabátomon gomb van, s én nem gombolom be a hidegben, nincs *akadályoztatottság-érzésem*. Ám ha hi-

ányzik a gomb, vagy *nem engedik* begombolni, a legbanálisabb tény is lehetőség-korlátozásként jelentkezhethet. Ha anyanyelvemet bárhol szabad használnom — nem jut eszembe, hogy az valami nagy érték. Ha megtiltják, tudatosul hatalmas értéke.

Világos: fentebb a gombnak mint rendeltetésre, „hivatalra” szánt *eszköznek* csakis a *metaforikus tudatban* tulajdoníthatok szabadságot vagy rabságot. Egyébként minden eszköz a célnak szigorúan alárendelt, így „rabja” a célnak. Csak ahol tehát az ember mint önmaga egyetlen célszerűje (és nem eszközszerűje), mint viszonyítás van jelen, ott vetődhet fel a szabadság — nem szabadság kérdése. Ha célja *lehetek* önmagamnak — szabad vagyok. Ha nem — nem vagyok. De az önmagamnak való célszerűség összetett: nem valami *világ feletti önzésből* ered. Éppen az e világban engem, minket megtartó és itt tartó önzésből. Azt akarom, hogy gyermekeim is célt jelentsenek önmaguk, sőt népem is célt jelentsen gyermekeim és önmaga számára. S ekkor már a szabadság közösségi fogalom is. A szabadság tehát így lesz valamiféle egyéni és közösségi (egyidejű) *öncélúság*, amely minden pejoratív zöngét kizár magából. *Rousseau* elve, miszerint „minden ember szabadnak és szabadon születik” hár szép, de több ponton is problematikus. Először is: miként születik szabadnak és szabadon? Úgy-e, hogy amikor születik, *egészen* szabad, nincsenek öröklött „rabságai”, vagy úgy, hogy szabadsága (a szabadságot mint célt elérni) születik?

A rab, amikor kiengedik, hosszú ideig nem érzi szabadnak magát, mert félelemreflexei működnek. Holott: mindenki szabadnak látja. Ezenkívül: környezete is éreztetheti vele, hogy *honnan jött*. Tehát megint a *külső beavatkozását* látjuk.

Fichte Rousseau egyik mondását korrigálva helyesen jegyzi meg: szabad csak az lehet, aki maga körül másokat is szabaddá akar tenni. (S ebből következően a marxista mondás is nagyon helytálló: nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom.)

A szabadságot tehát a pszichétől elválasztani nem lehet, noha ezt próbálta — így-amúgy — szinte minden filozófus. Hiábavaló igyekezet volt. Egy büntudatra nevelt család tagjai hiába olvassák az alkotmányban, hogy valamiben szabadok. A foglyot őrző börtönőr, ha új vagy veszélyes rabja van, minden erejével erre összpontosít. Semmi másra nincs ideje: olvasni, udvarolni stb. Még szabad idejét is ez köti le: vajon az a bizonyos rab mit csinál. Nos, ha ez a börtönőr a *rutint* — szabadságformát — igen kedveli, most maga is rabnak érzi magát, hiszen az eset nem rutinos. Ha viszont „vállalkozó szellemű”, akkor a nyomasztóan unalmas „átlag-raboktól” viszolyog. A másik számára a jótét unalom (rutin) szabadság(érzet), mert közben foglalkozhat egyébbel, ezek szerint mesterségét nem igazán, vagy mérsékelten szereti, a másik viszont szakmaszerető, így a professzió unalmától menekül (csakis a nehézség, kockázatos eseteket kedveli). Mindkettőben a szabadságot, mint az ember öncélúságát értjük tetten. Az egyik a munkájában akkor leli meg a szabadságát, ha abban „nincs probléma”, tehát más irányú céljai felé haladhat (önképzés stb.), a másik úgy, hogy szakmájában akar érdemeket szerezni (konkrét célszerűség az érdem megszerzése is). Tehát: ha a külső lehetőség s belső szándék, akarat egy irányban, vagy lényegében egy irányban halad, nagyjából szabadságérzettel van dolgunk.

Felvetődik itt egy látszólag szofisztikus kérdés. Vajon a szabadságharcos maga szabad-e? A kérdés csak látszólag könnyű, hiszen a bujkálás, az üldözöttség ténye még akkor is ellentmond a szabadság fogalmának, ha olykor nyílt választást, harcot és a szükség-szerű felismerését jelenti is.

E kérdésben sokszor circulus vitiosusba (bűvös körbe) kerülünk, ha nem vezetünk be a *szabadság-szinonimák* fogalmát. Van olyan ember, aki úgy érzi, egyéni szabadsága megvan, s ezt más egyénekre — a közre — is hangsúlyozottan ki szeretné terjeszteni. Való-

jában mindig egyfajta szabadsággal küzdünk egy még intenzívebb, szelesebb, árnyaltabb szabadság megteremtéséért. A szabadságnak is van egyfajta tehetetlensége: miután az önfelszabadítás első lépése megvolt, lehetetlen nem megtenni a következőket. Másfelől muszáj át- és belátnunk azt is, hogy minden önfelszabadítás valójában *valaki más* felszabadítása és viszont. *Ha én szabadságot adok másoknak, sok időm szabadul föl, amely időmet, energiámat, a megfigyelt, vigyázott, őrzött kötötte le.* Világos, hogy ha magamnak egy szabad estét adtam, még ha meg is mondom, hogy távollétemben mi lesz a feladata. Hisz e feladatot most minden bizonynyal gyorsabban fogja elvégezni, mint máskor, hogy legyen szabad ideje. Itt a *nem-ellenőrzöttség* szintén az egyik szabadság-szinonimaként mutatkozik.

A szabadságnak mindenféle ember-től, társadalmi összefüggésektől, történelemtől elvonatkoztatott *túl általános* vizsgálata valójában semmi másra nem jó, minthogy elfődjé a konkrét, sokféle emberi szabadság-szinonima létét és lehetőségét.

A „vegytiszta” szabadság eseteit kutató filozófia csődje ott kezdődik, hogy maga a *keresés* (a meghatározás keresése) is azt árulja el: ha egészében megvolna, miért kellene keresnem? Ha egészen természetes volna, miért kéne meghatároznom a normáit stb. Ki vitatkozik azon, hogy a szomszomság oltására a víz s néhány más folyadék a legjobb? Evidencia. De a szabadság nem ilyen. S épp attól van annyi meghatározása, mert nincs *egyféle* szabadság, hisz a rabság sem egyféle. Nem minden szabadság egyforma. Az eddigig szűkös választékban nyomorgó ember számára már néhány új áru megjelenése is valami szabadságélményt ad. A dózsóló gazdagnak még tízszer annyi sem jelentene semmit. Sőt sokszor: utóbbi számára épp némi önmegtartóztatás jelent feloldódást. Mert itt befelé fordulva ismét önmaga célszerűjévé tud lenni, nem uralja többé a *választék terrorja*. A *szabadságérzékenység* is változó. Van, aki már azt is „rabságnak” veszi, ha nem telefonálhat a hivatalból bárhova.

Vagyis a legkisebb megkötöttséget is elnyomásként értékeli. A másik szabadnak érzi magát a legnagyobb fegyelemben is. A harmadik egyszerűen „nem érti” szabadságát, egyben tehát lehetőségeit. De különbözik a *kezdet* szabadsága a *folytatás* szabadságától, sőt a *befejezésétől* is. Ez a világtörténelmi mozgásokban jól megfigyelhető, amikor is kezdeti jogokat apránként visszavonnak stb. *A szabadság így a tölcser és az üveg együttes modelljének felül meg.* Kezdetben a szabadság kétségtelenül a tágasságot jelenti, a történelmi ember számára a lehetőségek diffúz (szétszórt) voltát, egyfajta divergenciális (minden irányba szétfutó) „vonal-legyezőt”, amely később konvergál (egybefut). Ez a sokirányúság, szétterítettség egyfajta *végtelen lehetőségerzést* ad, akár az ifjúság mámorra, promiszkuitív szelme.

Sokirányúság, egyirányúsodás. Tágasság és szűkülés. Mozgékonyosság és lelassulás vagy épp megállapodás. Letelepítés a népvándorlás után. Letelepítés, aztán megházasodunk. A sokféle és sokirányú szabadság közül az ember végül is nem választja, nem választhatja a többséget. Mindet pláne nem. A kezdeti végtelen perspektívaérzet véges perspektívaérzettel lesz a történelmi emberben s közösségben is. Hiszen „nincs idő”.

A szabadság-szinonimák *viszonylagosságához* tehát nem fér kétség.

Mi következik e nagyfokú relativitásból? Vajon az-e, hogy hát akkor minek a szabadságfogalom, a szabad sajtó, a szabad gondolat stb. Távolról sem!

A szabadság mint fogalom szintén *szellemi konfekció*. Ha a nyakméretem 42-es, ettől még lehet szűk az ing dereka, mert az átlagosnál testesebb vagyok. A nadrág lehet elég hosszú, de csipőben szorít stb., pedig a konfekciószám ugyanaz. Senkire sem jó „abszolút” módon, de általában mindenki felveheti. A szellemi konfekció lényege is hasonló: *olyan általános meghatározást találni, amely nagyjából mindenki számára elfogadható*, a kivételek jogának fenntartásával.

A szabadság mindig konkrét, történelmi-társadalmi s egyben létezéspszichológiai szinonimáiban jelentkezik és ragadható meg. Másfelől, mint minden *antinomikus fogalom*, a szabadság is akkor is végtelenen ellentétes párjával él tudatunkban, ha az nem jutna szóhoz. A szépről beszélve nem kell emlegetniünk a rútát, mégis „láthatatlanul” ott lappang mögötte antinomikus párja (vagyis végtelen ellentéte, ellensarka), mint túlsó viszonyítási pont.

A szabadság ugyanakkor lehet durvábban mért, ám lehet az árnyalatok fogékony szabadsága is. A szabadság egyik legbiztosabb gyakorlati kritériuma: ha egy társadalmon belül a róla (a szabadságról) alkotott nézetek eltérőek, de mindenképpen széles árnyalatskálán mozgóak lehetnek. Vagyis: az ilyesmi megengedett, legalábbis elűrt.

A szabadság másik lehetséges meghatározása: egy társadalmon belül a különböző *szabadságigények* egyensúlyos, egymást kiegészítő egyeztetése és biztonsága. (Ez nem jelenti azt, hogy például egy alacsonyabb szellemi szabadságigényt nem serkentünk arra, hogy magasabb legyen! Sőt! A szabadság azt is jelenti: *igénytámasztás* új, nagyobb, szélesebb, még árnyaltabb szabadságra.) Mennyi lehetett egy — mondjuk — régi kínai szabadságigénye? Még mai „kínai szemmel” is minimális. Az embereknek nemcsak térigényük van, hanem szabadságtérigény (*szellemi térigény*) is munkálkodik bennük. Más felfogása van az *individuum szabadságáról* egy tőlünk igen távol élőknek s egy európainak. De még Európán belül is ingadozik ez a szabadságigény.

Az is világos: egy társadalom nem élhet vissza azzal, ha netán többségének szabadságigénye alacsonyabb, így ehhez szabja minden más tagjának szabadságigényét. A kisebbség és többség szabadsága tehát fontos, sőt sarkalatos tényező e kérdés és a demokrácia megítélésében is. Nem lehet igazi, s lényegében szabad az a többség, amely elnyomja a kisebbséget, és nem lehet szabad az a kisebbség, amely nem a több-

ség felszabeditására igyekeznek. A fichtei és marxi mondás tehát a kisebbség-többség viszonyra is jól alkalmazható, s alapvetően helyesnek bizonyul. (Egyen szó bármilyen többségről és kisebbségről, hiszen egy társadalomban sokféle kisebbség és többség van: vallási, nemzetiségi, politikai, izlésbeli, szexuális képességek szerinti, vagyoni stb.)

Az is világos, hogy e rész elején emlegetett tenger-hasonlat (az úszás szabadságát ne tengerben képzeljük el, ha csak folyóink vannak) egyetlen *megszorítással* igaz: ha hiányzik a tenger, találjuk ki a szellemnek ama tengerét, amelyben — kárpótlásul, s szellemi rehabilitációként, de nemcsak ezért — végtelenül szabadon úszhat az ember. Ha nincsenek végtelen tereink (földrajzilag), találjuk ki a szellem végtelennek tűnő birodalmát, a tudomány, a művészet szabadságát, új és új fejlődési lehetőségeit önmagunk s egyben mások számára. Ne általában igényeinket srófoljuk le, hanem a szükségszerűen lesrófolott bizonyos igények által megtakarított energiával gyűjtsünk szellemi lángot másutt, ahol lehet, ahogy lehet, s amikor lehet.

A szabadság viszont nem lehet azonos ezzel: szabad vagyok, mert az én igazam győzött, s én diktálom, mi igaz, s mi nem. Így a szabadság fogalma azonossá válna valamilyen szellem diktatúrájával, a győztes szabadságával, legyen az akár személyi vagy közösségi. A szabadság éppen az, hogy mindenki tévedhet, és mindenkinek joga (s egyben kötelessége) beismerni tévedését, anélkül, hogy ezért fejét vennék. (NB. tévedésről van szó, nem gyilkosságokról.)

Hiszen milyen szabadság volna az, ha csupa csalhatatlan, tévedhetetlen istenség körében élnénk, tengődnénk? Vajon az *Arisztophanész*-vágásúak nem úgy voltak-e szabadok, hogy megtépták az istenek jó hírét? A középkor *Galilei*-féle alkotói a Dogma szent sérthetetlenségét? *Szokratész* s tanítványai a szabad véleménycserével — zajos pánok módjára — nem felverték-e az elhallgatás berkeit?

De fordítva: milyen szabadság volna az, ha nincs számunkra semmi fenséges, méltóságos, tekintélyes? Ha mindent csupán *kisszerű* voltában állítanának elélni? Szabadság ez is: *eufemizmusok és kakofemizmusok, az eupemikus és kakofemikus szellem egymást kiegészítő, egyensúlytartó — egyidejű — jelenléte*. Ahol a szociális és történelmi eupemizmusok túlzottan elszaporodnak, minden biztonnyal jó mederben szabadjára kell engedni — ha maga tör utat, veszélyesebb — a csúfolódás, az ostorozás, az egyszerűsítés, a lemezelenítés (a kakofemizmus) szellemét. Különben temp-lommá és hivatallá válna létezésünk minden perce. Mint ahogy ellenkező esetben: a legszebb palotát is sárkunyhónak látánánk.

Felismerni az egyensúlytartás törvényét, alapvető szükségletét s érvényesíteni szabadon: íme, egyfajta gyakorlati szabadság.

4.

Emez általánosabb szellemi „közjáték” után térjünk vissza a sajtószabadság kérdéseire, immár kissé a történelemben — történelmi ígéretek körébe — is pásztázva. Hajdanában egy távoli szerkesztőségben épp vitás ügyem lévén, indulatosan kiáltottam fel: „Ej, úgy látszik, ahány szerkesztőség, s ahány főszerkesztő — annyi sajtószabadság!” Ifjonti fővel nem is gondolhattam, mennyire igazat mondok. Elannyira, hogy emez indulatosnak szánt mondatomat kiterjesztem — ma már higgadtan is — az írókra, újságírókra, kritikusokra, szerkesztőkre, művészekre és tudósokra is. Mert csakis úgy tudok következetes maradni szabadság-szinonimák felfogásonhoz, ha azt is feltételem: ahány ember, annyi szabadságárnyalat (felfogás, érzés, élmény). Így a szabadság a veszélyérzet függvénye is: a veszélyhez való közelség, illetve távolság kérdése. Különben nem beszélhetnénk például a humor felszabadulás- és főként fölénytermészetéről. Tehát kinek-kinek önmagán belül is meg kell lennie szabadságát, saját bensejé-

ben, természetesen jócskán egyeztetve a külvilággal, az eseményekkel, helyzetekkel, a történelmi idővel, s annak lehetőségeivel. Mint mondtam, a szabadság sosem annyira *megvalósultság*, de mindig elsőként a lehetőséghez való viszony. Szabad az a közösség, amelynek minden tagja — képességeihez mérten — egyenlő távolságra áll az önkiteljesítés lehetőségeitől. Így a szabadság az egyenlőség és demokrácia szinonimája is. Másrészt a történelmi szabadság a *távlatok ígéretéhez* mért viszony. Egy ember, akinek egyébként minden más megadatik, ha nem érez megújulási, fejlődési perspektívákat önmagában s önmagán kívül — korántsem nevezhető szabadnak. Nem is érezheti magát annak, hiszen jövője *nem ígér* semmit. Ugyanez vonatkozik a kisebb-nagyobb közösségek szabadságára is. *Az ígéret mint a történelem egyik legnagyobb hatóereje* minden cselekedetünk, tervünk előtt ott áll. Így a szabadság csak részint *akarát* kérdése, hisz az ígéret mindig *kívül* van.

Mi hát az Ígéret, a történelem, az idő ígérete? Először is célszerű, de nem akármilyen: magában *biztosítékokat* felvillantó célszerű. A szabadság tehát biztosítékból és kockázatból gyúrt cél és ígéret, vagy röviden *ígéretes cél*. Általa nemcsak célt ígériünk magunknak, másoknak, de annak ígéretét is adjuk, hogy az elérhető lesz, bizonyos kockázattal, némi áldozattal. A célnak esélyhez (valószínűséghez) való viszonya — egyben az ígéret foka. Minél nagyobb a valószínűsége a cél elérésének, annál magasabb a célszerű cselekvés *ígéretfoka*. Beszélünk a falevél klorofill-, az ételek vitamintartalmáról és a többi. Ugyanígy minden célunknak, történelmi valamire irányultságunknak van *ígérettartalma*. Ez az *ígérettartalom* dönti el a cselekvés intenzitását, ritmusát stb. Ha kicsi az *ígérettartalom*, csak a nagyon merészek vagy a sok szabad idővel rendelkezők hajtanak rá. Ha semmi *ígérettartalom* nincs, a magunk vagy mások által elélnk tűzött célnak meg sem mozdulunk, hacsak nem vagyunk ellátva a zsenik konokságával, akik a lehetetlenek várait is be akarják

venni. Szabadnak érzed tehát magad, mert van célod, s abban ígéret van: ígéret arra nézvést, hogy az eszközöket (a célhoz valókat) éppúgy megelheted, mint a hozzá vezető legkevésbé áldozatos utat. Néha a legrövidebb út a legkevésbé áldozatos. Máskor a hosszabb, körülményesebb. Ez történelmi helyzet függvénye. Az áldozat növeli számodra az elért cél értékét, de *csakis* számodra, aki az áldozatot hoztad. Mert valaki más éppen azért bírál: sokkal kevesebb áldozattal jóval messzebbre jutottál volna. Csak a matematikában nem vet fel közvetlen erkölcsi kérdést az, hogy valamit röviden vagy hosszabban írok le.

Vonatkozik mindez természetesen a fejlesztés, fejlődés ritmusára, a kitérőkre is. Néha tehát a hosszabb út a szabadság útja, máskor a rövidebb. (Mert a túl sok áldozat csökkenti szabadságélményeimet. Vagy meg is szüntetheti, pláne, ha kényszerű áldozatnak tűnik fel.) Ugyanígy elveszi szabadságélményemet (vagyis azt az élményt, hogy most és itt épp szabadon cselekszem) az is, ha úgy érzem: nem „*célember*”, hanem „*eszközember*” vagyok, nem „*céllében*”, hanem „*eszközlében*” élek. A szabadság (külső és belső) meghatározottsága tehát minden kérdésben felmerül. (Vagyis: milyen mértékben bensőmön múlik s mennyire a körülményeken.)

Ilyen szempontból a (modern) *egzisztencializmus* szabadságértelmezése is igen változatos és ellentmondásos képet mutat. S az értelmezéseknek ez a változatossága s ellentmondásossága némileg természetesen adódik a sokféle *szabadságélményből*, szinonimából. *Sartre* szerint Dosztojevskij egyik hőse (Rogozsin) attól él és érdekes, mert nem tudjuk: megöli-e szerelmét vagy nem, s ezt azért nem találhatjuk ki, mert Rogozsin — szabad. Ilyen formában, kétségtelen, a szabad cselekvés (s még előtte a választás, döntés) némileg titok tárgya, enigmatikus. De miféle titokzatosság az, kérdezzük mi, amikor is tudjuk, hogy X vagy az a megoldást vagy a b megoldást fogja választani (megöli, illetve nem). Igazi titok-e, s

főként miféle szabadság egy *alternativa*? (Az alternatív döntés vagylagos választás két lehetőség közül, de amelyek közül egyet választanom muszáj. Vagy annak tetsző, de ugyanakkor az egyik némileg ígéretebbnek tűnik, mint a másik, vagy valóban az is.) Az effélékben a *valószínűség* (vagyis az ilyen vagy amolyan választás valószínűsége) *végletesre* egyszerűsödik. Fej vagy írás. (Lásd: antinomikus gondolkodás.)

De honnan tudja az emberi lény, hogy ami előtte alternatívaként vagy pláne szélesebb választásként tűnik fel — valójában nem általánosan — így nem ugyanoda torkolló kedvezőtlen dilemma-e? És főként: nincsenek-e még más lehetőségek is?

Életünkben viszont szabadságként jelentkezik az is, ha két szomszédos veszély vagy más árnyalat közül választunk, választhatunk viszonylag akadálymentesen. (Ez összefügg azzal is, amit az elején a történelem evolutív, vagy reformeri és revolútív pillanatairól mondtunk.) Természetesen senki sem tagadhatja a *szabadságfok* meglétét és szükséges fogalmát. Másfelől: azt is jól tudjuk: valamiként valamit mindig választunk. Nemcsak a cselekvés, de a tétlenség is választás eredménye. Nemcsak a túl tág „jó” és „rossz” de *többféle jó és többféle rossz* között is választunk.

Lássunk egy másik esetet az egzisztencializmus szabadságképeiből. Albert Camus a maga Szisziüphosz-értelmezésében szépen ábrázolja a mítoszi hős kőgörgető cselekedetének hiábavalóságát. Am a kérdés ennél jóval szövevényesebb. Hősünknek van célja (fel akarja görgetni a követ a csúcsra), de nincs ígérete, hogy ezt meg is tudja tenni. De nemcsak kívülről nem kap ígéretet, önmagában sem leli meg (a sorozatos kudarcok után, hisz a kő mindig visszahull). Jelen van a kilátástalanság. Hősünk nem célja önmagának, hanem pusztá eszköze egy feladatnak. Eszközember lett a célemlerből, céllethből eszközletbe kényszerült. Ezenkívül: hősünk tudja, ez a feladat *büntetés* (az istenek mérték rá), tehát afféle *mítoszi kényszermunka*. Camus „boldognak képzei” hősünket. Csakhogy a boldog-

ság nem tudatos szabadság, csupán önfeladtság: ideig-óráig feledése a bűnnek, a bűntudatnak, a Tartozásnak. *Nem lehet szabad az a lét, amelynek alapérzése: tartozom, még mindig, súlyosan tartozom valakinek.* Szisziüphosz a büntetés-végrehajtás eszköze. Ezért sem igazán boldog, sem szabad nem lehet, hiszen minden mozdulata bűnére és másoktól (az istenektől) kapott feladatára emlékezteti. Aligha foglalkozhat önmagával, saját lelkével is, amelyet leköt, lenyűgöz: a feladat, a büntetés „letöltése”. (Rá nem lehet jellemző az a bizonyos „jóban”, vagyis az istenek akaratába való megnyugvás, ami Adynál így hangzik: „rendben van, úristen”). A bűntudatos akkor lehetne szabad: ha látná az ígéretet: „nemsokára jóváteszem, s indulhatok máshova, új célok, új ígéretek felé”. De az ígéret néki nem adatik meg. Így a *szabadság végül is az ember számára mint ígéreterősítés (is) jelentkezik.* Szisziüphosznak ráadásul nincs is mai (vagy keresztyén) értelemben vett bűntudata. Akkor mitől szabaduljon fel?

Mi köze mindennek a sajtószabadsághoz? Sok.

Mert vele kapcsolatban is két főbb vélemény alakult ki: némelyek lebecsülték, mások túlbecsülték jelentőségét.

Kossuth, mint köztudott, azt mondotta: bármit elvehetnek, csak a szabad sajtót nem, s ha sajtószabadság van, ő nem félti a nemzetet. Előtte Milton így szólt: „Adjátok meg nekem a lehetőséget a megismerésre, a véleménynyilvánításra és arra, hogy szabadon, lelkiismeretem sugallata szerint valljam az igazságot, és én lemondok minden más szabadságról.” Sok igazság van mindkét — hasonló — véleményben, szépek is, de mégis túlzók. Vajon a más szabadságformák és -szinonimák nélkül elég és egyáltalán lehetséges volna a szabad sajtó? Mert *véleményeinkről igen sokszor mi magunk se tudjuk: szabadok-e vagy sem?* Márpedig a nem-tudás (amennyiben tudunk e nem-tudásról), szorongást okozhat. Továbbá: ha én „szabadon”, de közhelyekben fejezem ki magam — valójában személyiségem el van nyomva azoktól a közhelyektől, amelyeket hangoztatok. Pedig látszólag

„szabadon” fecsegek, sőt érzésem is a szabadság érzése. Vagy: „szabadon” hangoztatom *mások* véleményét. Vagy: „szabadon” jelentek ki *előítéleteket*. Csakhogy az előítéletben már eleve „rabság” van, ugyanis bennük, általuk nem vagyok saját eszemnek, tapasztalataimnak ura. Vagy amikor dogmákat harsogok egészen szabadon, senkitől sem korlátozva. A dogmában is rabság van, az ész javának megköttöttsége. Teljes szellemi egyirányúsítás. A fanatikus is szabadnak érzi magát: de vajon valóban az-e? Tehát: leggyakrabban nem is veszem észre, hogy nem szabad az érvrendszerem, az eszem, „észjárásom”. Így hát vajon szabad lehet az olyan sajtó, amely ilyesmikkel van tele, még ha az alkotmány biztosítja is szabadságjogát? Írhat „rázós” dolgokról napestig, amikről másutt „nem szabadna”, ha tele van lapos gondolatokkal, öröklött, rejtett lözungokkal, közhelyekkel és büntudattal. A szabadság illúziója. Nos, így is fel lehet vetni a sajtószabadság kérdését. És úgy is: mennyire a *felszíni* jelenségek ügyében szabad és bátor, miközben nem látja a mélyek igazát (vagy nem akarja látni). Mennyiben a vélt-aktuális (látszatidőszerség) bűvkörében él. Adhat az állam vagy más hármennyi szabadságot, ha az, akinek élnie kell vele — nem tudja, mit is kezdjen bőséges jogaival.

A „rázós” jelzőt használtam. Valójában nem szeretem e szót, pedig sokan épp a bátorság (s ez is szabadság-színónima) ismérvét látják benne. *A szabadságot nem feltétlenül a megengedéshez mérjük*. Sőt! Csakhogy amennyiben elismerem, hogy valami „rázós” (tehát mint a villanyáram, megráz), azt is elismertem: e szabadságom — a közlés — hátulütőkkel járhat. Vagyis: miközben állítom, egyben tagadom is a szabadsajtót. Másfelől: nem természetes-e, hogy a szabadság sose legyen (s lehet) „tökéletes”, hiszen a tökély maradéktalanság, márpedig a szabadság — mint láttuk — önmagát szélesíteni, gazdagítani, árnyalni akaró, s végül is: jellemem, képességem, tehetségem függvénye.

Kétségtelen, a gyermek, sőt bizonyos művészek számára már az is szabadság, ha utánozhatnak valamit, hogyha hasonulhatnak valakihez (a felnőtt viselkedéséhez, egy távoli nagy művészi vagy teória vagy áramlat stílusához stb.). A másiknak viszont épp az a szabadság, ha *különbözhet* másoktól. Lehet-e tagadni, hogy mindkettő szabadságszínónima? Am az elsőt (utánzás, hasonulás) éppúgy az ember többre-nagyobbra vágyása szüli, mint ahogy a másodikat (különbözni az „átlagtól”). Így a szabadság mindig a többre-nagyobbra törés szabadsága lesz, még akkor is, ha csupán az egyszerűbb ön- és közbiztonságot tűzi ki célul, amennyiben épp ez hiányzik neki.

A sajtó igényt támaszt az emberek között a közvélemény hatalmára. Ez nagy és szép feladat. De vajon jó volna-e, ha a közvélemény hatalma akkorára nőne, hogy megítélhetné *intim* cselekedeteinket, beleszólhatna fantáziánkba, ellenőrizhetné szexuális izlésünket? Ha a közvélemény szavazná meg vagy vitatná el valakinek a zsenialitását? Nyilván szándékos túlzás részemről, hogy ilyen példákat hozok, de érzékeltetni akarom, hogy a közvélemény nemcsak szabadság-kifejező, gyakorló, hanem mélyen szabadság-korlátozó is lehet. Egy kisvárosnak, a kispolgárságnak is van közvéleménye: mégis, mondjuk, a képmutatás, a prudéria terrorjával nyomja el lakosait. Ennek ellenére a közvéleménynek a demokráciában hatalmas szerepe van. S kell is, hogy legyen. Akár az *egyén* szabad szavának is.

Leírtam már egyszer: ha az anyák orvosának, Semmelweisnek panaszkodott egy anya, hogy rosszul van, a doktor nem vonhatta kétségbe emez állítását, ezen az alapon: „maga nem szakember, maga nem tudhatja, hogy van”. Am az asszony sem mondhatta: „a magam módján én is orvos vagyok, így tehát joggal állítom: állapotom rosszabbodik”. A beteg asszonnynak van egy hatalmas illetékességi aduja: ő minden kétséget kizáróan érzi, hogy rosszul van. A demokrácia tehát nem illetékeség s nem hatáskör kérdése. A demokrácia azt fejezi ki: az *illetékes illetéktelen*.

nek beleszólhatnak a közösséget leginkább s legáltalánosabban érintő dolgokba. Illetékes illetéktelen — e kifejezés magyarázatra szorul. Mindenki illetékes valamiben, míg másban illetéktelen. A demokrácia dolgában viszont valamiként *mindenki* illetékes. (Méginkább vonatkozik ez a demokrácia leghumánusabb formájára — a szocialista demokráciára.)

Csakhogy ez az illetékesség nem arra vonatkozik, hogy a festőművésznek bárki azt mondhassa: kérem, ön itt túl kevés festéket használ. Ugyanígy a tudományba, s általában a szűkebben vett szakkérdésekbe való beleszólás sem a közvélemény dolga. A szabad sajtó nem attól szabad, hogy *bárki bármibe* beleárthatja magát, s véleményének érveit szerezhet.

Egyébként a magasabb ügyekről alkotott „alacsonyabb” vélemények értékelési megítélése az egész emberi történelmen át zajlott. A legjobb koponyák megéreztek: e kérdésben két végtől kell óvakodni. Az egyik: „a szuszter maradjon a kaptafánál” magatartás. A másik: „a magát orvosnak képzelő varga” esete. A két vélet bármelyike veszélyes lehet. Az első: a demokráciára, a második: szintén a demokráciára nézvést. Az első ugyanis a honpolgári illetékességet (így biztonszágerzetet) vonja meg a honpolgártól. A második: a szakértelem józons és józan méltóságát (tekintélyét) nyirbálja meg. Világos, hogy orvos létemre nem szavazatom meg a kórterem betegeivel, hogy valamelyik társukat ilyen vagy olyan kezelésre küldjék. Így hát az igazi demokrácia másik fontos feladata: az embereket *józan önismeretre* nevelni saját képességeiket, tudásukat illetően. Vagyis: *a hamis egyenlőség és hamis illetékesség illúzióját* az igazi demokrácia nem adja meg: ez ugyanis a *demagógia* eszköze. Hogy e téren a mi mai sajtónk mit tett s mit nem, ennek megítélése nem az én dolgom. Más szóval: *a méltatlan méltóságérzetet* mennyire engedték burjánozni, tehát — Veres Péter szavával — a „kivagyiságot”.

De a sajtószabadsághoz ez is hozzátartozik: a hamis méltóságérzet bírála-

ta. A mi sajtónk a *dolgozók* érdekeit, szabadságát tartja szem előtt. Am hangsúlyoznunk kell: *minden* dolgozót.

A történelmet tekintve a mindenkori nagy írástudók a hamis méltóság, foghíjas fenség bírálatával vívták ki a hatalmasok haragját.

Igen sokszor e kritika a *belső és külső nézőszögű bírálat* integrációjaként jött létre. Kétségtelen, mindazok a teológusok, akik valaha is támadtak egy isten-képet (végül is egy eszmét, eszményt), maguk is hittek istenben, és ugyanabban (mondjuk: a keresztyén istenben), hittek az egyház (valamilyen) szerepében. Bírálatuk tehát belülről jövő (reformeri). De nem lehet valamit hatásosan s mélyen belülről bírálni, ha legalább néhány pillanatra nem próbáljuk meg a kívülre-helyezkedést, a „másik” nézőpontját. *Xenophanész* azt mondja: ha az állatoknak kezük, tehetségük volna — isteneiket szintén saját képükre rajzolnák. Ezáltal — mint más helyeken is olvashatjuk — kigúnyolta a görögök ősi hitét: az antropomorf (emberszabású) isteneket. Ez igaznak látszik. Ám a kérdés ennél mégis összetettebb. Mert azt is mondja: Homérosz (akit a görögök valósággal istenítettek) hibát követ el, amikor az isteneknek olyan cselekedeteket tulajdonít, amikért még az ember is röstellhetné magát. E gondolat építményében jelen van a belül- és kívülhelyezkedés, s így a *támadás és az önvédelem is*. Az értelmezés egérútjai. A kiskapuk. Belülről bírál Xenophanész, mert nem az istenek létét tagadja, csakis azt, hogy *ilyenek* volnának. Belülről nézi mindezt, hiszen *szépeknek* (ennél szebbeknek) hiszi, akarja hinni az isteneket. Fennségebbeknek, az emberi gyarlóságoktól távollevőknek. A kívülnézet pedig ebben az, hogy nem veszi tudomásul: a görögök így és ilyenek hiszik isteneiket. Vagyis: a hagyományt kérdőjelezi meg, ami viszont a hagyományhoz mérten mindenképpen kívülhelyezkedés. Ez itt épp a „tiszta” ráció, a logika munkája. Ugyanis: hogy lehet valaki isten, ha épp oly rondaságokat követ el, amilyeneket az ember is szokott, s még

ő is rútnak tart? Az ilyen isten, hogy emelkedhet az emberek fölé? Persze az *etika logikája* ez. Az isteneket védi, de a szokást támadja. Csak az lehet fölül, ami és aki erősebb, tisztább, értéke-sebb. Csak ő adhat erkölcsi példát. Etikai logika, de egyben a természet logikája is. Elég bonyolult tehát annak megállapítása, hogy egy eszmét vagy embert ért bírálat mennyiben „érte és nem ellene” való. Nagyon nagy felelősséget vállal, aki eldönteni akarja: a bírálat jóhiszemű-e vagy rosszhiszemű, baráti—testvéri-e vagy idegen, ellenséges? Ez a *mindenkori* ideológiai értelmezőkkel kapcsolatos súlyos problémákra figyelmeztet. Ki értelmezzen? Meddig mehet el? Ki ellenőrizze őt? És ki azt, aki őt ellenőrzi? Az értelmezés kiváltság-e vagy természetes szellemi jog? Lehet-e az állam a legfőbb értelmező annak veszélye nélkül, hogy ne misztifikálódjék hatalma?

Ide tartozik konkrétan a kritika és a kritika kritikájának joga. Hiszen a sajtó szabadságához tartozik nemcsak a válasz, de a viszontválasz joga is. S kinek milyen esetben van joga többször válaszolni? (A polémiákban például.)

Tiberius császár híres mondása így hangzik: „Ha az istenek sértve érzik magukat, bízzuk rájuk sérelmük orvoslását.” Ez mindenképpen a vallási tolerancia (türelmesség) egyik legkorábbi jele Európában. Vagyis: rábízni az istenekre az értelmezés jogát: mi jó nekik, mi rossz. Persze, Tiberius az őt megillető jogot szintén magának tartja fent (akár az istenek). Az emberi dolgokban, természetesen, ő és szűkebb köre ítélkezik. Ennek ellenére e mondás — nyitás; jóllehet a keresztyén szekták üldözése már megkezdődött. Tehát a *tolerancia* korántsem mindenre s mindenkire kiterjedő. De vajon csak ekkor? Még a francia polgári forradalom idején is, amikor pedig a vallásszabadságot végre kihirdetik, s a protestánsok már hivatalt foglalhatnak el, a mózes-vallásuk még nem. A katolicizmust pedig „uralkodó” vallásnak jelentik ki. Ugyanígy bűnnek tekintették az *ateizmust* is. (S ahogy erről írták: „mindenki ateista

volt, aki nem úgy gondolkodott, mint Robespierre”). A polgári tolerancia-fogalmat sokan bírálták, a polgárság képviselői is (a már elemzett módon: az egyvidejű „belül-kívül” nézet alapján.). *Mirabeau*, *Paine* és mások. Úgy vélték: maga az a tény, hogy valami iránt türelmet hirdettek, azt árulja el: lehetnek türelmetlen is. S nézziünk ennek is a mélyére: eddig csak az erősek türelmességét fogalmazták meg, mint valami kegyesrűt. Nos, ez a *kegyesrű türelmesség* nem elvi, hanem taktikus, így nem bölcsesség sugallja, s nem is lehet hosszú távú. A belátás, a bölcsesség, méltányosság sugallta tolerancia (nemcsak a vallási) azt jelenti: lehetek bármilyen erős, hatalmas, tudom, hogy szükségem van a kisebbre, a gyengébbre. Bármiféle többségnek éreznie kell, hogy kisebbségek nélkül nem élhet meg, hiszen ő maga is kisebbségekből áll. S ezek jelenléte hajtóereje, kovásza a fejlődésnek.

A nagy többségnek még nem jutott eszébe semmi, csakis az őt alkotó részeknek, kisebbségeknek, vagy éppen egyéneknek, akik a nagy többség tehetlenségi erejét dinamikus erővé változtatták. Ez természetesen nem a tömegelő nagy történelmi fontosságát kérdőjelezi meg, csupán a szellemi kezdeményezést írja le. Az inerciális lomhaságot ezek a (mindenféle) kisebbségek mozdítják meg. Olykor akár a zseni, mint abszolút kisebbség. Nos, ezt felismerve a kisebbség iránt türelmesnek lenni egészen másfajta minőség. Ez már az egymásra szorultak, egymást kiegészítők, kölcsönösen másokra utaltak türelmessége. Nem pedig a kivárási toleranciája: amikor is türelmesek vagyunk például egy nemzeti kisebbség, egy diaszpóra stb. iránt, hiszen amúgyis maguktól kihálnak vagy beolvadnak. A kapzsi örökös milyen álszent türellemmel ül a nagybeteg ágyánál. Türelmét csakis a számítás teszi határozottá: a beteg nemsokára meghal, azt a kis időt kivárja, s akkor övé a vagyon.

A nem elvi, bölcs és nem világnézeti türelemmel szemben nekünk, sajtónknak a szocialista tolerancia új elvét kell szegeznünk. Ennek persze hagyományai

vannak (nálunk is: *Dávid Ferenc*, *Bethlen Gábor*, *Széchenyi* s más reformátorok, s az egyetemes történelemben a már említettek kivül: *Locke*, *Sozinus*, *Voltaire* és mások személyében). Aztán ott a szocialista tolerancia másik (időben közelebbi) hagyománya: többek között épp *Lenin*, s mellette *Lunacsarszkij* és mások.

Érdekes megvizsgálni az általános tolerancia-történetben egy másik jelenséget is. Miként válnak a türelmesség régi harcosai maguk is türelmetlenekké, ha maguk ülnek a kormányrúdhoz. Erre csupán egyetlen — régi — példát. Angliából annak idején a puritánok a vallási üldöztetés elől Észak-Amerikába menekülnek, ahol aztán ők lévén az urak, nemcsak az anglikánusokkal és katolikusokkal, hanem az őket sosem bántó baptistákkal stb. lesznek igen-csak türelmetlenek.

A türelmetlenség az ember *időhiány-érzésére* vezethető vissza, akárcsak az antinomikus gondolkodás (két végletben látni a dolgokat, „aki nincs velünk, az ellenünk”, *kettőbe* osztani mindent, ami egyébként sok-sok közbülső árnyalatra osztható). Az emberi nemzedékek türelmetlensége összefügg tehát azzal is: minél hamarabb szeretnék megvalósítva látni céljaikat. Közben nem gondolnak mások céljaira is, sem arra, hogy ez a türelmetlenség valahol, valamikor visszaüt. Ha mást nem, utódjaitkat sújtja. Nemcsak a történelmi ajándékokat örököljük tehát, hanem az adósságokat, törleszténivalókat is. Mindazt, aminek elődeink haladékat adtak: ami történelmi moratórium tárgyát képezte („elnapoltak” egy megújulást, reformot stb.).

A toleranciák történetével szembeni bármilyen *mai* fenntartásunk azonban nem feledteti velünk, hogy a tolerancia *bármilyen* formája végül is *jó*, amennyiben a gyors és meggondolatlan cselekvést akadályozza meg. Hiszen a gyorsaság mindig az *esélyek*, valószínűségek homályosabbá tételét is jelenti. Csakis végső helyzetben szabad a gyorsaságot, a sebes ritmust eszményíteni, vagy pedig történelmileg *tét nélküli* helyzetekben.

Hollandia toleranciáját (vagy Erdélyét) annak idején főként a reformáció oldotta meg. A lényegében államvallású (s főként katolikus) Franciaország hitbéli (résztleges) türelmességét csak egy forradalom tudta megteremteni úgy ahogy. Ami nem valósulhatott meg annak idején a franciaországi hugenotta-harcokban, azt végül is a forradalomnak kellett elvégeznie. De bárhova is néznénk a nagy történelmi folyamatban, valami történelmi adósság, halasztás bukkan fel. Öröklött elkésztettségek, lemaradások. Márpedig állandóan tartozásokból élni nem lehet sem gazdaságban, sem politikában, sem a szellem más tereumain. S ebből az következik: *nem szabad felhalmozni a történelmi haladékokat. Ez egyben a szabad cselekvés egyik alapfeltétele is.* Ha nem tudjuk egyszerre, részletfizetést kell ki-
eszközölnünk, ilyenkor forradalom helyett ott a reform, a kisebb változások. Nem tüzet oltani — megelőzni. A sajtószabadság pedig egyik legjárhatóbb út, hogy ne engedjük felhalmozódní történelmi tartozásainkat, ne haladékokból (halasztásokból), történelmi „függőjátszmákból” éljünk. Nos, ez a szabad sajtó egyik legfontosabb történelmi feladata.

5.

Térjünk immár az utolsó kérdéskörre. A szabad sajtó és a „titok” viszonya. A szabad sajtó és a többirányúság, árnyaltság, a stílus relációja.

A külső és belső szempontú bíráló kérdésköréhez tartozik annak megítélése: valamely bíráló a *részre* vonatkozik-e az *egészen* belül, mely utóbbit magunk is védjük, vagy pedig az egészre utaló, ám látszólag a részt érintve. (Vagy épp az egészet bírálják, s az egészt is mondják.)

Mindenekelőtt abból az általános elvből kell kiindulnunk, hogy egy túlságosan gyanakvó társadalomban bárhonnán is jöjjön a bíráló, gyakran érheti vád még a tisztességes belső szempontú, javító célzatú bírálót is. (Lásd: a személyi kultusz ideje.) Ezért minde-

nekelőtt a *közbizalom* megerősítése a cél. Másrészt az, hogy a közbizalmat személy vagy csoport, netán réteg ne sajátíthassa ki. (Valamint az *értelmezés jogát*.) Vagyis: jogunk legyen rákérdezni bárkinek a mandátumára. (Kivéve persze a költőket, művészeket, akik efféle egyezményes — konvencionális — mandátummal rendelkeznek: *Petőfi* beszélhetett a nép vagy az összes szerelmes férfi nevében, anélkül, hogy parlamenti vagy más mantáduma lett volna. Ezt hívjuk *széles értelemben vett költői-művészi szabadságnak*, amely nem azonos a szűkebben felfogott *licentia poetica*-val. Ez utóbbi csupán bizonyos stiláris-nyelvtani szabadságra vonatkozik. Ugyanilyen szabadság a költői igazságszolgáltatás is, melytől sosem lehet számon kérni, hogy döntése miért nem esik egybe a törvényszéki ítéletekkel.)

A közbizalom tehát olyan jó, amelyből elvileg senki sem vehet el többet, mint amennyi megilleti. Többet venni csak annak van joga, aki nemcsak elvesz belőle, de kamatostól vissza is adja. Ugyanez vonatkozik azokra a döntésekre is, amelyeket a köz nevében hoznak a választottak, megbízottak. Az a döntés jó, amelyben láthatóan vagy láthatatlanul, de minél több ember, s a jellemző kisebbségek igenlő vagy elutasító véleménye benne van. Így nem sajátítottuk ki a közbizalmat, s nem mondtuk azt: „az állam én vagyok” (s nem is gondoltuk). Amikor tehát egy kritikus egy színházi előadásról ír rosszalóan vagy elismerően, a *közízlés nevében* beszélve, s az egész publikum „mandátumát” érzi magánál — súlyosan téved. Részint: ő egyfajta (heterogén) összetételű közönséggel látta az előadást, másrészt: az is előfordulhat, hogy mindazok, akinek tetszenék vagy épp nem tetszenék az előadás — valami okból kívülrekedtek. (Nincs pénzük, idejük, nem volt reklám stb.) Különösen áll ez, ha amit ír, csak félig megalapozott, netán alaptalan. Az ilyen kritikus „erkölcsi” — netán politikai — hitelrontás vagy „közpénzen egyéni reklámozás” dolgában el is marasztalható, ha túl jól ír az egyéb-

ként közepes vagy annál gyengébb játékról és darabról.

Am mindez mégsem jogosít fel senkit arra, hogy a bírálat végtelen fontosságát és jogait tagadja vagy tiltsa.

Nos a fentiekből kiindulva a művészetet ért bírálat esetében sem mindegy: belülről vagy kívülről jön ama bírálat. Az derül-e ki, hogy általában a művészet vagy egy-egy képviselőjének társadalom előtti hitelrontása a cél, vagy pedig belülről jobbitás a vágya, a művészet és jó hírének még magasabbra emelése a szándék. Megrendíteni a közbizalmat a művészetben, tudományban éppolyan felelősséggel kell, hogy járjon, mint más területen az ehhez hasonló kísérlet esetében.

A történelem sokszor igazolta, hogy az alulról, oldalról vagy középről stb. jövő, de belső, jobbitó szándékú bírálat elfojtása, hosszú időn át tartó megakadályozása végül is nemcsak a részek, de az egész iránti kételkedéshez vezethet (legalábbis sokak részéről). Természetesen alapvetően fontos kérdés: ki és kik állapítják meg, hogy a részt vagy épp ez egészét éri a lesújtó bírálat?

A szabad sajtónak a változatosság-hoz, *bizonyos mértékű* szellemi promisszkuitáshoz (a túlzottan egyirányú ízlésbeli stb. szelekció hiánya), az árnyalatokhoz, *pozitív* szándékkal kell viszonyulnia. Ugyanígy nemcsak bizonyos titoknak feltüntetett, de valójában nem-titkos dolgokhoz, esetekhez, amelyeket nyugodtan szellőztethet. A sokszor személyeskedésnek nevezett ügyektől való elzárkózás könnyen a gyerek és a fiúrdóvíz esetét idézi fel. Bizonyos jogát az *indulathoz* senki sem vitathatja.

Am a szabad sajtónak joga van az eufemizmusokhoz is (míg más eufemizmusokról lerántja a leplet: kakofemizál). Joga van a titkolódzashoz, a sejtelmességhez a célozgatásokhoz is. Még stílusában is. Végül is etikai belátására van bízva, mit ítél meg titoknak s mit nem (leszámítva azt az esetet, amikor *valóban* államtitokról stb. van szó).

Lenin az írásművészetről beszélve az olykor felbukkanó „átkozott aesopusi nyelvről” tesz említést. Megfigyelése

helyes és találó. Ennek ellenére a kérdést nem árt teljes komplexitásában is megnézni. Köztudott dolog, hogy ha a művészeti alkotás általánosító készségét s feladatát kétségbe vonnánk, ugyanilyen joggal megkérdőjelezhetnénk például egy tudományos analízis részletező funkcióját is. Az általánosítás lényege a túlzás: legyen túlzó kicsinyítés vagy túlzó felnagyítás. Nos, mindenféle „képes beszéd”, „nyelv” parabolisztikus, allegorikus vagy éppen „balladai homályú” forma, ábrázolás, ami sejtelmességet áraszt — eme funkciónak betöltésére hivatott. A homályosabb művek mögött nem feltétlenül a néven nevezéstől való félsz lappang, hanem az ábrázolt dolog határozatlanlansága, még kivehetetlensége. Másrészt (a parabolaiban stb.) a művész modellt kíván megragadni, valami — időben — *letisztultat, áttekinthetőt, amelynek érvényességi köre túlmutat a szélfolyó jelen pillanaton*. Az alluzivitás (valami másra utalás, célzás) tehát alapvető eszköz. Idő, helyzet és tárgy dönti el, hol és mennyire kell élni vele. S benne akár az alkotó ismeretelméleti tartózkodása is lappanghat: mivel a leírt, ábrázolt dolog még számára is homályos — szélhámosság volna határozott körvonalakkal ellátni s valamiféle művészi vagy más konklúziót erősebben sugallni, vagy pláne kimondani. Másrészt a művészet didaktikusságtól való *olykori* viszolygása is ellenáll az ilyesminek. Tehát ez a kérdés egyik oldala: szabadság a homályban — vagy függőben — hagyáshoz, vagy a körvonalak leegyszerűsítéséhez, netán felerősítéséhez.

A kérdés másik oldala, hogy maga a társadalom, a közélet is tele van *szociális eufemizmusokkal*. (S így tehát az „aesopusi nyelvvel” is.) Egy hadijelentés arról beszél: „X csapatai tervszerűen visszavonulnak” (holott az igazság az, hogy valamilyen vereség után eléggé sietősen távoznak). „A felek őszinte, baráti légkörben tárgyalták meg a kérdéseket” — az „őszinte, baráti légkör” nyilván polémiát is jelent, erről mégsem esik szó. Vagy nézzük meg az „egyszerű” hivatalos (tanácsi stb.) leveleket: mennyi körmönfonság van ben-

nük, mennyi pusztán tárgyilagosságnak, tömörségnek álcázott óvatosság és megcsépítés. Nos épp a művészet mondanátna le emez alapvető eszközökről?

Talleyrand azt mondta: a nyelv arra való, hogy gondolatainkat elleplezzük. Ezt ő nyilván a diplomácia nyelvére értette. Ez a kérdés azonban sokkal szélesebb körű: a művészet nyelve kifejezés és önkifejezés: információ a tárgyról és a saját stílus által magáról a művészről is. De stíluspszichológiailag még több: a *kifejezve is elleplezés, az elleplezve is kifejezés*, a titokteremtés és kitarulkozás egyidejű nyelve.

Nézzük a kimondás és az elhallgatás modusait, a maguk történelmi komplexitásában is. Vegyük példának az *illegális kommunista sajtót*. Ez a sajtó nem volt szabad abban az értelemben, hogy — legalábbis állandóan — törvényesen nyomtassák, terjeszthessék. Ez a „rabsága” (kirekesztettsége, a fennálló törvényen kívülsége) azonban másfelől hatalmas szabadságot adott számára. Túlzás nélkül kijelenthető: ő mondta ki a korszak legegésztőbb társadalmi kérdéseinek többségét. Őszintén, nyíltan, nagyon indulatos hangon. Ime, egy „rabság”, amely másfelől szabadságot ad, történelmi igazságokat kimondani segít. Emé nyílt leleplező erő s igazmondás ellenére is, mondhatjuk-e azt, hogy az illegális kommunista sajtó — nem hallgatott el semmit? S itt nemcsak a konspirációra vagy a taktikai megfontolásra gondolunk, ami mindig is természetesen együtt jár az elhallgatással. Vegyünk egy más jellegű példát. Abban a társadalomban (burzsoáföldesúri) túl a temérdek negatív tényen voltak jóval kevesebb számú pozitívumok is. Mindegy, hogy ez épp mi volt: egy vagyonos mecenás gesztusa, egy iskola felépítése főúri adományból stb. Nos, ezeket vagy nem leljük ebben a sajtóban, vagy ha igen, leleplezik, hogy ez tulajdonképpen „porhintés”. Apró morzsa arról a nagy asztrálról. Ez igaz. Ennek ellenére is a két említett tény maga egyetlen — szűkebb — szempontból pozitív. Hogy az éppen *akkor* és *ott* nyomorgó művész vagy az éppen *akkor* és *ott* iskola nélkül levő gyerme-

kek kérdéseit, ha nem is hosszú történelmi távon, ha nem is általában és gyökeresen, de megoldotta. Senki se jelentheti ki tiszta szívvel: jobb lett volna ama gyermekeknek még sok-sok évig iskola nélkül maradni, vagy a művészeknek mecénás nélkül éhen halni, netán legyöngyülve az esetet letenni, vagy tehetségét elkótyavetyélni banális kenyérmunkában (hisz a gyökeres megoldás még távol van). Tehát részint helyes az ilyesmit úgy feltüntetni, hogy könyöradományt adnak a nemzetnek a *sajátjából*. De az ilyesmit eltúlozni hasonlítana az *anarchizmus-terrorizmus* észjárásához: „annál jobb, minél rosszabb mindenkinek!” Ez a szadisztikus, olykor mazochisztikus gondolatmenet valójában nem lát konstruktív célt. Nem látja, hogy a *szabadság polemikus, de rend, vitatkozó egyensúlytartás. Ez a dialektikája*. De az is igaz, hogy ilyen helyzetben egy sajtó nemigen engedheti meg magának a *tárqyilagosság fényűzését*.

Nos, ez a sajtótörténeti kitérő jó példa volt arra, hogy a legigazmondóbb szabadság is olykor bizonyos történelmi helyzetben némi egyoldalúsággal jár. Ez a fajta sajtószabadság (tehát a fennálló törvényen kívül helyezett, az üldözött, a gyökeres opposícióé) nem akarja vállalni, s gyakran nem is vállalhatja a hatalmon belüliek árnyaltabb megítélését. S ha igen, csakis a még nagyobb — külső, közös — veszély korában, legalábbis így ajánlatos. Nos, az egyoldalúság másfelől egyfajta — néha önként is vállalt — rabság is, amennyiben elzárjuk magunkat a komplexebb megítélés lehetőségeitől. Ennek ellenére a félreállítottágnak, az „ex lex” (törvényen kívüli) létbe taszítottságnak megvan a maga igazi és öntörvényű szabadság-szinonimája, amely alkalmas arra, hogy a kor valóban nagy problémáit számtalanszor kimondja. Az már más kérdés: milyen „csatornákon”, mennyi emberhez és kikhez jut el az üzenet. S hogy az ilyen úgymond „ex lex”-létezésben (vagyis az egyik törvényen kívül s egy más, még nem általánosnak gondolt törvényt követve) mennyire helyezkedhet az illető (közösség, cso-

port stb.) a szélesebb vonzás, hatás, népszerűség igyekezetének álláspontjára.

Minden kétséget kizáróan bármiféle *szektás* gondolkodás alapvető hibája: *bizalmatlanság a heterogén sokaság iránt*, a tisztaság féltése (együtt a saját pozíciókkal). Másfelől: a *szepta megsértődött a tömegre*, amely szerinte túl képlékeny. (Itt bizonyos elit-szemlélet is beszivárogo mindenféle szektarianizmusba, hiszen sokféle szektásság van, de nagyjából azonos pszichológiai rugókra mozognak.) A vallási szepták például mélyen megvetik a tömeggyházakat: részint „savanyú a szőlő”-alapon. Egy magát tömegbázisúnak tartó megmozdulás vezérkara valamilyen vereség után könnyen válhat szektássá. Hogy miért? Mert látják: az élet — valahogy — mégis megy tovább. A sokaság saját önfenntartó céljait követi, nem „idealista”. Mintha a tábornok a közkatonákra orrolna meg a veszített csatáért. Más szóval: *a tömegből való kiábrándulás az első lépés a szepta felé*. (Ez is a *kisebbség-pszichológia* igazát bizonyítja.)

Láttuk tehát: még az illegális kommunista sajtó kétségtelenül nagy történelmi érdemeiben is jelen van némi egyoldalúság, másfelől áldozatosan vállalja üldözött szabadságát. Épp üldözött szabadsága (amely mégis csak szabadság, magateremtette, magavállalta) determinálja, hogy egyoldalúbb legyen a szokásosnál.

Ami a *mai sajtó* (a mienk) már nem ebből a történelmi szituációból indít.

Épp ezért az *egész nemzet* (hiszen *dolgozó nemzet*) szabad sajtóját jelenti. Ehbe az is beletartozik, hogy „nem szégyelli” saját nemzeti hagyományainak széles (haladó) színskáláját. Vállalja mindazt, ami ezer esztendőből fejlődésünknek ma is fontos tapasztalat. Ergo: nemcsak szégyeniünket, hanem dicsőségünket is. Hiszen: a büntudatra nevelő sajtó nem lehet szabad (s gyakran képmutatásból, érdekből nevel arra). Ugyanígy a nemzeti dolyföt felkavaró sajtó sem lehet szabad, hiszen az elfogultság, előítélet — láttuk már — a gondolkodást eleve gúzsba köti. A

szabad sajtó nem félhet attól, hogy a népi és nemzeti hagyomány ápolását, ébresztgetését, a határon belüli és kívüli magyar szellemiséggel való törődését valamiféle nemzetgyűlöletnek értelmezik. Ugyanis, ha fél — mitől szabad sajtó? Ugyanakkor attól sem fél, hogy valakik *nemzetiellennek* nevezik pusztán azért, mert érdekli a szomszédság jövője is (épp a jó együttélés távlatainak, etikai, politikai s egyéb normarendszérének közös kialakításáért, a nem csak protokollárisan elképzelt kölcsönös megbecsülés, méltányosság megteremtéséért). A szabad sajtót tehát érdekli a kisebbségek (mindenféle: így az etnikai sorsa is), határainkon belül és kívül. Szabad sajtó, így tehát a honon belüli szellemi s egyéb „kiskirálykodás” tényeit éppúgy joga van elítélni, mint a túlzott főváros-központúságot, a vidéket a provincializmussal azonosító sznob és felszínes szemléletet. A cinikus, haszonelvű nemzetfelettséget és a *történelmi* provincializmust egyidejűleg marasztalja el. Ugyanúgy azokat, akik csoportérdeket nagy közösségi érdeként tüntetnek fel.

Akárcsak a szellemi rétegcsoporthoz tartozó kisajátítás — alaptalan és közhasznót nem hozó — bármilyen formáját. Nos, ettől szabad s lehet még szabadabb a mi magyar sajtónk. És attól is, ha tiltakozunk az *öntudatunkat* vagy épp a *köztápiantat*ot mélyen sértő dolgok ellen.

Tanulmányom elején említettem a „szamizdatkérdést”. Nem hiszem, hogy ennek súlya (épp a szabad sajtó függvényében) túlságos volna. Nem is szabad, súlyosabbnak vélni, és súlyosabbá tenni túlzott fontosságot adva neki. Szerintem egymillió év múlva, ha még lesz (és legyen) emberiség, s ha mondjuk: a *majdnem* teljes szabadság ege alatt élhet — akkor is lesznek, akik firkálnak a falakra, és akik olyan lapokat adnak ki amelyek „nincsenek bejegyezve” (vagy másutt vannak „bejegyezve”). Az efféle kérdéseket *felelős nagyvonalúsággal* kell kezelnünk, ahogy — végül is — többnyire megszoktuk (manapság). Ugyanis amennyiben feltesszük (és joggal tesszük fel — ismervén a történelmet), hogy a leghabzóbb sajtó

sem fog majdan *mindent* megírni (már csak azért sem, mert *válogat* a tények közül, s igyekezik a *jellemzőbbeket* találni és kommentálni) — úgy mindig számíthatunk arra, hogy valaki felnyújtja ujját: kérem, erről és erről nem szokott szó esni. Kétségtelen, van néhány kérdés, amely mindenünnen kiszorul. Persze, ez nem jelenti azt, hogy *épp ezek* kerülnek a már említett „szamizdatokba”. Mert itt ismét felvetődik a már sokat emlegetett kérdés: az egyoldalúság, a csakis antinómiákban (végleteségeiben s nem árnyalatokban) való gondolkodás egyfajta szabadsághiány is. Másfelől persze: megélt szabadságszinonima.

Minden csakis egyirányú szellemközlekedés kétségtelenül rávilágít arra, mennyire bonyolult is az a szabadság, amit a sajtó kívülről, a társadalom, az állam, az alkotmány, végül is a nép részéről kap, és amit másfelől *saját maga ajándékoz önmagának*. Mert nem elég a külső, ha nincs hozzá meg a belső is. Kezébe adhatták hajdanán egy kispapnak *Giordano Bruno* valamelyik könyvét, olvassa el. Vagy egyből eldobta, mint — a költő szavával — „a sátán műremekét”, vagy elolvasta. Am ha elolvasta, vajon szabad lett-e tőle, vagy épp felháborodottan utasította el, belőle éryeket kovácsolva saját hite számára. És vajon szabadon olvasta-e? Nem lelkének, eszének összes *dogmáin át-szűrve*? Felszabadíthatja-e az embert nemcsak egy, de száz és ezer mű is, az összes sajtóorgánumok, ha nincs meg benne a szabadság iránti áhítat? Igény? Érzékenység? Vágy? S ha nem érzi abban az ígéretet? És ha süket a történelem ígéretére? Nos, ez az, amire azt mondhatjuk: az ember nem szabadon született, sokkal inkább arra, hogy szabadabbá tegye önmagát. Hiszen az ember beleszületik valamibe, egy átöröklésláncba, családba, vagyonba, nevelésbe, társadalomba, amely mind, mind rabságokkal terhes. A szabadságra mindenekelőtt gondolni kell, és aztán cselekedve élni.

A sajtószabadsághoz tartozik az is, hogy szerkesztés, írás, értelmezés közben tudjuk: a hajdani népüket átkozó

próféták, közösséget ostromozó írók, művészek, papok, főurak s mások voltak azok is, akik az „édes hazám” s a vox populi vox dei”-féle kifejezéseket kitalálták. Az átkozva megáldást. Így végezetül — vissza a leitmotivhoz: *nem lehet szabad az a sajtó, amely nem szabad gondolatot akar magának és másnak, amely nem szabad népet, népeket akar, nem szabad nemzeti s más kisebbségeket, s amely nem a nép, a népek egyre szélesebb szabadságát szolgálja. És ez fordítva is igaz: nem lehet szabad az a nép, amelynek nincs szabad sajtója* — nem szabadítja fel magát, gondolatait a köz-helyek, előítéletek, dogmák, babonák, napi felszínességek, az olesó zsurnalizum s terrorja alól.

S hadd fejezzem be a már idézett Milton szavaival, aki (1644-ben!) így beszélt a sajtószabadságról, illetve annak hiányáról (a cenzúráról):

„... a tanulás vágyát apasztja, az igazságot meghökölteni, nemcsak annál fogva, hogy már megszerzett képességeinket elfojtja, hanem azáltal is, hogy megakasztja s hátraveti azokat a felfedezéseket, amelyeket még csak a jövőben tehetnénk úgy az egyházi, mint a világi tudomány terein.” Íme nála, a nagy polemikusnál, röpiratírónál is az „érted és nem ellened” hangja a belső javítás szempontja az egyház felé. Nem hitték el neki. Mint gyakorta megesik. Hogy mit változott a helyzet a világban 1644 óta, annak eldöntése nem nehéz. Ki-ki végiggondolhatja mai fővel.

ABSTRACT: Freedom of the press also means written freedom of assembly writes Géza Páskándi in his study offering a thorough examination of the problem — and it essentially requires that the leaders of the people should get the necessary information from trustworthy or at least from relatively trustworthy sources. Those in power are at least as much interested in freedom of the press as those who directly do not take part in the decisions. This is especially true of a society which, like ours, wants to eliminate even the faintest signs of being excluded from power.

Objektivitás, elkötelezettség, kritika — e fogalomhármásról mondták el véleményüket a hozzászólók lapunk előző számában. Az eszmecserét ezzel az összeállítással lapunk hasábjain befejezzük.

Fodor Gábor

A farizeusok nem kötnek kompromisszumot

Túlágosan is sokarcú, gyorsan változó világban kell élnünk ahhoz, hogy emberöltőnyi távlatokra egykönnyen megválaszthassuk lényeges meggyőződéseinket, alapvető kötődéseinket, ragaszkodásainkat és elutasításainkat. Ugyanakkor világunknak éppen ez a zavarba ejtő sokfélesége felfokozza az ember bizonytalanságerzetét, s minden korábnál nyugtalanabban fogalmazza meg a stabilitásra törekvő pszichológiai igényét is, a belső egyensúlyképzéshez nélkülözhetetlen, a változások sodrában is megőrizhetőnek remélhető, letisztult, alapvető elkötelezettségek szükségletét.

Az elkötelezettség ma mindenekelőtt azért probléma, mert miközben egyre fokozódik iránta nemcsak a társadalmi, hanem az egyéni szükséglet is, kielégése — úgy tűnik — összehasonlíthatatlanul több akadályba ütközik, mint régebben. Jean Paul Sartre az elkötelezettség fogalmát értelmezhetetlennek tartotta, „ha nem fordulunk felsőbbrendű értékek valamely rendszeréhez”.¹ Elfogadva ezt az elkötelezettség egyik, nélkülözhetetlen kritériumaként, azonnal megállapíthatjuk, hogy mindenütt, ahol ezekből az értékekből sok kompromittálódik, vagy akár csak átalakulóban van, az orientációs bizonytalanság nagy valószínűséggel növekszik.

A felsőbbrendű, vagy ha úgy tetszik, kiteljesítő értékek azonban nagyon szorosan kötődnek anyagi bázisaikhoz, ami nem csupán abban mutatkozik meg, hogy az új materiális igények

kiteljesítő értékmódosulásokat vonnak maguk után. Az alapvető vagy létfenntartó értékek „elmozdulása” természetesen az egész értékstruktúra „megbolygatását” is jelenti, ami — bennünket a lehető legközelebből érintve — különös ismertetőjele az olyan periódusoknak, amikor egy társadalom nagy és mélyreható változásokat tervez, mert például az extenzív gazdaságfejlesztés egész viszonyrendszerét kénytelen felcserélni fokozatosan azokkal az új — és nemcsak gazdasági értelemben vett — viszonyokkal, amelyek az intenzív állapotokat jellemzik.

Az önmagukban is összetett, mindig gyötrelmekkel járó érték-kristályosodási folyamatok régebben is kitűnő céltáblát kínáltak az érték-bomlasztásnak. Ez elkerülhetetlen kísérő jelensége a kibékíthetetlen érdekkülönbségek talaján keletkező, ideológiai formát öltő érték-konfliktusoknak. Ebben az értelemben a fellazítás kölcsönösnek volt mondható korábban s már mintegy fél évszázaddal ezelőtt kitapinthatóvá lett, hogy „azért vált lehetővé ilyen elmélyülés és fellazítás a szellemi síkon is, mert a modern világban a döntő szociális polarításokat különböző világakarás hordozza”.² A fellazításnak ez a régi módja azonban döntő átalakulásokon ment keresztül. Először is: globális jelleget öltött. Másodsor: tanúi lehettünk annak, hogy egy állam más államok elleni hivatalos doktrínaként kezdte kezelni. Ez utóbbi akkor következett be, amikor a sokkal inkább Brzezinski, semmint Carter által

fémjelzett törekvések jutottak fokozatosan érvényre az Egyesült Államok külpolitikai stratégiájában.

Ebben a stratégiában a fellazítás fogalma egészen új értelmet kapott: többé nem arról volt szó, hogy az értékek konfrontálása során saját mintát kell kínálni az eltérő társadalmi berendezkedésekben élő és gondolkodó emberek számára, ügyelve a válsághelyzetek elkerülésére, mivel napjainkban az ilyen helyzetek túlságosan is leszűkítik, kiszámíthatatlanná teszik a reakciókat. Nem, ebben a stratégiában az értékínalat háttérbe szorult, a hangsúly szinte kizárólagosan a bomlasztásra helyeződött, a válsághelyzetek szándékos előidézésére és mélyítésére. Ez olyan új körülmény, amihez már csak azért sem könnyű alkalmazkodnunk, mert hasonló magatartással nem felelhetünk erre a kihívásra. Egyrészt azért, mert ez összeegyeztethetetlen a világbéke iránt érzett felelősségünkkel, másrészt egy ilyen külpolitikai stratégiaváltás nem kívánt belpolitikai fordulatot is feltételezne.

Kétségtelen tehát, hogy ilyen hidegháborús tendenciákkal szemben sem szabad — noha olykor ingerlően egyszerűbbnek tűnne — a könnyebb ellenállást választani: az értékek differenciálatlan konzerválását, a bezárkózást, a megmerevedést, az elkötelezettség egyetlen tartalomra redukálását, Életünk, gondolkodásunk kérdőjeleitől esetleg megszabadulhatnánk, de ettől nem csökkennének, hanem szaporodnának a kérdések. Ahol semmi sem látszik kérdésesnek, ott előbb-utóbb minden annak tűnhet. A kérdőjeleknek funkciójuk van. Nyilvános kitévésük nélkül az értékorientáció lehetőségei a minimálisra zsugorodnak.

Az értékorientáció pszichológiai struktúrájáról, a társadalmi beállítottságok rendszeréről V. Jadov — Heider, Rosenberg, Festinger s más szociálpszichológusok munkáira hivatkozva — a háromleveles pirog hasonlatot „rajzolja fel”, amely szerint a megismerés elemein és az attitűdökön kívül létezik ebben a szerkezetben egy olyan „levél” is, ami a cselekvések konkrét

síkját jelzi az adott situációkban az egyén számára.³ A cselekvés, tágabban értelmezve a viselkedés, nem az értékorientáció szféráján kívül, hanem azon belül kapja a döntő impulzust, amelyben erkölcsileg minősíthető magatartással állunk szemben. A cselekvéshez nem elegendők a megismerés folyamatában szerzett normatív, becslési felkészültségek. A pusztán értékítélet nem készítetett, az értékorientáció nélkülözhetetlen alkotórésze az érzelmi tartalom, a kötődés a valóságos vagy vélt társadalmi objektumhoz, ami pedig nem más, mint — bármilyen meglepően hangozzék is — a hit.

Nem szófogadás

Tehát egészen egyszerűen azt akarjuk mondani, hogy semmiféle elkötelezettség nem létezik hit nélkül. Nem szabad az emberi hitet valamiféle leküzdendő gyermekbetegségnek tulajdonítani, né tán a tudatlansággal, a szellemi visszamaradottsággal azonosítani. Ez nem lesz mentség olyan állapotok kialakítására vagy fenntartására, amelyekben a tudást háttérbe szoríthatja, másodrangú szerepre kárhóztatja a hit. Nem kell attól tartanunk, hogy ez feloldozást szolgáltathat a színpadról letűnt politikai illuzionistáknak, a társadalmi méretű járókában marasztalásnak. „A hit nem gyermeki és nem nevető. Ha valaki azért bizakodó, mert nem tudja, amit tudhatna, ha valaki azért hisz, mert mindig csak szép képekre gondol, az nem hit, az még a kétségeken is innen van. Nem, a hit nem gyermeki, a hit prométéuszi valóság. A gyermeki hit hamis tisztaság; Olajfák hegye nélkül nincs mennybemenetel.”⁴

Közhely, hogy amennyiben a jövő előre látható, kiszámítható lenne, teljesen feleslegessé válna minden tervezés. A tervezéssel foglalkozók tudják, hogy valószínűségekkel kalkulálnak. Ezeket a valószínűségeket azonban kénytelenek úgy felfogni, mint a később bekövetkező jelen lehetséges változatait, egyébként azonnal abbahagynák tevékenységüket. A jövő számára nincs

teljes bizonyosság, ennél fogva cselekvéseink valószínű következményeit hinnünk kell, különben semmihez sem lesz erőnk, semmire sem leszünk képesek. „Egyedül a tudásból sose következik cselekedet. Politikailag például semmiféle tudás sem jelentheti az aktuális helyzetnek és összes lehetséges következményének tökéletes ismeretét. Az egyéni cselekvéshez épp annak dacára jut el az ember, hogy tud, mert tudni azt is jelenti, hogy az ember tisztában van azzal, hogy az összes lehetséges következményt nem ismerheti. Hamlet azért nem tud cselekedni, mert csak tud és nem hisz.”⁵

Hamlettel szemben a másik végletet, az ellenpontot talán leginkább Antigoné testesíti meg, akít nem zavarnak a tudással járó kételyek. Alakja évezredekken keresztül jelképezheti a hajlíthatatlanságot, a Hatalommal szembeni kérlelhetetlen engedetlenséget, de helytállása bármily gránitkemény legyen is, teljesen nyilvánvaló, hogy ez a magatartás végső soron alázathból, engedelmességből fakad:

„Parancsaidban nem hiszem,
 hogy oly erő
 Lehet, mely engem istenek nem
 változó
 Íratlan törvényét
 áthágni kényszerít.”⁶

Kreón, a király, a hierarchia nagyon magas fokán helyezkedik el, mégis alacsonyabban áll, mint az istenek, akik elrendelték, hogy a testvért el kell temetni. S ez minden. Nincs más. Antigoné cselekszik, de cselekvéséből hiányzik a mindig kételyeket szülő tudás, ezért hite gyermeki, elkötelezettsége éppen úgy kétségbe vonható, mint Hamleté, akinek van küldetés-tudata, de nincs ereje a küldetést végrehajtani.

Az elkötelezettség ugyanis nem szófogadás, akár istenek, akár emberek rendeléséről legyen szó. Nem bianco csekk, amivel az egyén mások előírá-

sait, a jövőre vonatkozó törvényeit vagy a jövőben bekövetkező cselekedeteit a jelenben szavatolja. S nem meghatározott társadalmi csoportok, szervezetek által preferált cél-és normarendszerek kritikátlan követése. Elkötelezettség ott lehet csak, ahol egyrészt az objektív helyzet magában rejti az alternatív döntés lehetőségét, másrészt a szubjektum ismeretei, képességei, készségei révén átlátja lehetőségeit, vagy legalábbis azoknak egy részét, s belső értékeivel összhangban választ közülük.

Antigoné nem választhat, személyisége zárja ezt ki, hiszen Hádész törvényén kívül semmi sem foglalkoztatja. Nincsenek gyötrelmes dilemmái, neki csak egyetlen ügye van: el kell temetnie testvérét, Polüneikészt. Ebben a dogmatikusan zárt belső világban minden elrendezett, nem fenyegethetnek csapdák, végeredményben még a tévedés kockázatát sem kell viselni, hiszen ami előre elrendeltetett, azt nem szükséges igazolni.

Kreón más. Ha mindent nem is, de többet lát. Kötöttsége nem egyetlen pólusú, ő már megjárja az Ólajfák hegyét, de mennyemenetel nélkül, mert politikai dogmatizmusa elkerülhetetlenül vezeti az iszonyú megrázkódtatás felé. Fia, Haimón, hiába érvel kérlelhetetlen erejű logikával Antigoné élete mellett, Kreón ebben csak azt az egyetlen indítékot figyeli meg, hogy Haimón szereti Antigonét. S mániákus csökönységgel ragaszkodik a verdikt-hez, amit Antigoné tiltott tetteire kiszabott:

„Ellenszegült, egész városban
 egymaga.
 A nép hazugságon ne fogjon
 engemet,
 Inkább haljon meg ő. Zeuszt,
 törzse istenét
 Hívhatja már. Ha tűröm azt, hogy
 egy rokon
 A rendet bontsa, mit nem mer az, ki
 távol áll?”⁷

Ez a döntés ugyancsak feltételez egy belsővé tett, sajátos, a történelemben — mint tudjuk — nem egyedül álló értékfelfogást. Gondoljuk csak meg! Az a tény, hogy Antigoné az egész városban egymaga próbál ellenszegülni, nem az ügy viszonylagos jelentéktelenségére, hanem különös jelentőségére utaló vonás a király szemében. Továbbá: a hatalom presztízse vagy amit az uralkodó annak vél, nagyobb súllyal esik latba, mint egy emberi élet. Végezetül azzal az értelmezéssel állunk szemben, amely szerint a rend azonnal megbomlik, ha nem mindenki egyformán gondolkodik, és cselekszik a városban.

S hogy ez az értékfelfogás mennyire nem kizárólagos, noha a kizárólagosság a lényege, azt semmi sem példázza jobban, mint Kreón és Haimón vég-sőkig kielezített dialógusa.

„Kreón: A rendbontók ügyében mersz emelni szót?

Haimón: Gonosztevők mellé evvel sem álltam én.

Kreón: Gonosztevőnek nem mutatkozott a lány?

Haimón: A nép a városban nem ezt rebesgeti.

Kreón: Talán a nép határoz abban, mit tegyek?

Haimón: Hogy ez mily éretlen beszéd, nem látod át?

Kreón: E föld királya más, vagy én uralkodom?

Haimón: Nem város az, mi egy ember tulajdona.”⁸

Kreón rendjét megbontani nem számít gonosztettnek tulajdon fia, Haimón számára sem. Mégis, saját álláspontjának kinyilvánítása után szükségesnek tartja, hogy arra hivatkozzon, amit a nép rebesget, azzal is jelezve: nem hajlandó elvont vitát folytatni a kizárólagosságról, amikor ez a kizárólagosság a valóságban nem létezik. A kizárólagosságra törő hatalom esztelenségét látva

Haimón nem az uralkodás jogát vonja kétségbe, még csak nem is az uralkodás lehetőségét, hanem az értelmét, hiszen az egyetlen ember tulajdonában álló város többé nem város. Azok között a falak között, ahol minden gondolatnak és cselekvésnek egyformának kell lennie, csak szófogadásra, de nem elkötelezett emberi cselekvésre lesz lehetőség. Ez már nem lesz igazi, a szó eredeti értelmében vett város, mert vaksötét félelem telepszik rá.

Az egység őrei

Természetesen megtörténhet, hogy egy várost kívülről fenyegetnek. Idegen erők például le akarják rombolni az emberek kiteljesítő értékeit, hogy azok elveszítsék ideáljait, céljait, orientációs képességeiket, s ezáltal a város bevehetővé váljék. Ilyenkor megnövekszik az egység jelentősége, az elkötelezettség bizonyos alapvető aspektusai kerülnek előtérbe. Mégis, még ilyen körülmények között is ügyelni kell arra, hogy az egység akarása ne váljon egy olyan totalitás igényévé, ami önmagában hordja saját széthullását. Ez a veszély ugyanis nem kisebb a külső fenyegetésnél. A félelem lélektanáról oly sokat tudó Graham Greene írja: „A bizonytalanság eltorzítja a szándékot, és megmérgezi a bizalmat. A szorosan körülzárt városban minden őrszem lehetséges áruló.”⁹

A szorosan körülzárt városban mindenki gyanús, de leggyanúsabb az őrszem, mert pozíciója kulcspozíció, s éberségének legcsekélyebb lankadása is veszélybe sodorhatja a közösséget. Létezik egy logika, amely szerint ezért legjobb az őrszem mögé egy másik őrszemet állítani, s akkor a biztonság máris kétszeres. Csakhogy ez a logika nem lenne teljes, ha számításon kívül hagyná, hogy a kétszeres biztonságnál is jobb a sokszoros, tehát nem árt az őrszemek számát szaporítani, esetleg egészen addig, amíg mindenki a másik háta mögé állított őrszem lesz. Ez a konstrukció persze ideig-óráig is csak

akkor működtethető, ha ismételten bebizonyosodik, hogy igenis volt potenciális áruló, egyébként az őrszemek gondosan kiépített hálózata feleslegesnek érzettként, hamar és magától felbomlik. Mindez egy ponton túl annyira átalakíthatja az életmódot, az emberi kapcsolatokat, magát a közösséget, s a célt, amire a résztvevők eredetileg összeszövetkeztek, hogy végül felmerülhet a kérdés: van-e még mit megvédenünk?

Magától értetődően ennek a logikának az érvényesülése nem szükség-szerű, még szorongatott körülmények között sem. Valamely emberi közösség, nehéz helyzetbe kerülve nemcsak a legrosszabb reflexeit hozhatja működésbe, hanem azt is, ami a legjobb, a legnemesebb, a legértékesebb benne. Ez azonban csak ott remélhető, ahol nincs tartós ellentmondás a személyiség belső értékei és cselekvése között, illetve, ahol az ilyen jellegű ellentmondásokat nem próbálják tömeges disszonancia-redukcióval¹⁰ áthidalni. Ez a felismerés egyébként nem a szociálpszichológiából vagy a szociológiából indult ki nálunk, hanem elsődlegesen azokban a konzekvenciákban öltött testet, amelyeket pártunk negyedszázados tapasztalatainak neveznek.

Valódi értékek alapján

Az elkötelezettség iránt fokozódó társadalmi és egyéni szükséglet éppen ezért tűnik nehezebben kielégíthetőnek, mert az elmúlt negyedszázad nagy társadalmi átalakulásainak következtében e szükséglet fiktív jellege valóságosba váltott át. S hogy közben a társadalmi erkölcs nem mindig és nem eléggé szankcionálta a nem kívánt, negatív magatartásokat, abban nem kis része volt azoknak a konkrét történeti előzményeknek, amelyek hatást gyakoroltak erre a gondolkodásra és erkölcsre. Ha ezt a tényt nem vesszük figyelembe, nem érthetjük meg, hogy a szocialista életmód jegyeit erősíteni hivatott er-

kölcs miért nem funkcionált hatékonyabban. Sőt, az az elképzelés kerekedhet, hogy a szocialista erkölcs fellazulását éppen azok az évek hozták, amikor nemcsak az vált láthatóvá, hogy az emberek társadalomban élnek, hanem az is, hogy a társadalomban emberek élnek. Valójában persze ennek az ellenkezőjéről van szó. Arról, hogy a szocializmustól idegen politikai deformációk a személyi kultusz idején deformálták az erkölcsi viszonyokat is, s ennek következtében az emberek kevésbé voltak felkészülve arra az időszakra, amikor a saját döntések, a saját választások jelentősége végre előtérbe kerülhetett a mindennapi életben is.

A torzulásokat felszámoló konzolidációs törekvések részint „életre hívtak” egy nagyon széles értelemben vett elkötelezettséget, részint lehetővé tették az elkötelezettség differenciált értelmezését. Ennek a függvényében pedig mind jobban funkcionálhatott az értékorientáció, mint a társadalomirányítás uralmi viszonyaival adekvát eszköz.

Mindezzel együtt természetesen jelentkeznek az elkötelezettség „kincstári” hangoztatása is, az ezzel kapcsolatos végiggondolatlan imperatívuszok fúrasztó, nehezen viselhető burjánzása. Létezik egy sajátos politikai „argó”, amelyben az elkötelezettség állandó jelzőjeként úgy szerepel a „cselekvő” kifejezés, a hogyan mondjuk Akhilleusz kísérté a „gyorslábú” elnevezés. Csak hogy a „cselekvő” szóval nem lehet minősíteni az elkötelezettséget, mivel — amint azt az értékorientációval kapcsolatban is említettük — cselekvés nélkül nincs elkötelezettség. A Trója előtt harcoló, sisakos, lándzsás vitézt, az Iliász főhősét az állandó jelző különböztette meg másoktól, akik ugyan-csak az Akhilleusz nevet viselték. Ezzel szemben semmiféle elkötelezettségnek nem lehet különös ismertetőjele az, hogy cselekvő, mert lényege szerint az. Egyetlen társadalomban sem az a probléma, hogy létezik cselekvés nél-

küli elkötelezettség, hanem — éppen ellenkezőleg — azt lehet tapasztalni, hogy az emberek cselekszenek ugyan, de sokszor a szükséges vagy legalább annak vélt elkötelezettség nélkül. A szocializmus mérhetetlen fölénye a más társadalmi formációkkal szemben itt abban rejlik, hogy nem kényszerül kibékíthetetlen ellentmondásban tartani hangoztatott értékeit és a gyakorlatot, ami tág teret nyithat az elkötelezett cselekvés számára.

A konszolidált szocializmus differenciált elkötelezettségképeinek egyik leglényegesebb alkotóeleme a szocializmus történelmi igénylése, a marxi értelemben vett pártosság. „Párton én a nagy, történelmi jelentésben vett pártot értettem — írta Marx. — A Szövetség, akár a párizsi Évszakok Társasága, akár a többi társaság, csak epizód a párt történetében, amely a modern társadalom talajából természetesen sarjad ki.”¹¹ Kézenfekvő e megjegyzés értelmezése: „A mélyebb történelmi szükségesség, amely a párt kialakulása mögött áll, a pártosságra itt nem politikai, szervezeti értelemben vonatkozik, hanem <nagy, történelmi jelentésben>, amennyiben szükségletté válik az emberhez méltatlan társadalmi feltételek megszüntetése, a kizsákmányolás és elnyomás minden formájával való leszámolás; az a fajta emberi önkibontakoztatás, amely éppen e harcban, és nem tőle hermetikusan elzárt utópisztikus szigeteken valósul meg.”¹²

E kép másik lényeges alkotóeleme a politikai elkötelezettség, amely csak történelmi határszituációkban, különlegesen kiélezett társadalmi léhelyzetekben tájul a szocializmus történelmi jogosultságának vagy elutasításának kérdésévé. Ilyen rendkívüli körülmények között a politikai elkötelezettség és a pártosság marxi felfogása a lényegi vonásokat tekintve nem sokban különböznek egymástól. A konszolidált szocializmus egyik sajátossága, hogy ebben a legtágabb, s kétségtelenül leglényegesebb értelemben politikai egy-

séget képes létrehozni ideológiailag sokféleképpen strukturált viszonyok közepette. Ugyanakkor a szocializmus elfogadottságának mértékében napirendre kerül egy másik politikaértelmezés, amely a szocializmussal szemben jelentkező alternatívák mellett mindinkább a szocializmuson belüli alternatívákra vonatkozik.

A konszolidált viszonyok együtt járnak azzal, hogy a politika alapkategóriája, a hatalom, immár nem elsősorban a maga primér vonatkozásában jelenik meg, hanem — a tényleges szükségleteknek megfelelően — az érdekek integrálásának oldaláról. Ezzel együtt természetesen tágabb határok közötti mozgástér alakul ki a rendszer-stabilizációs funkciót betöltő elkötelezettség számára.

Végezetül harmadik elemként hadd említsük meg az elkötelezettségnek azt a tartományát, amelyben az emberi kapcsolatok dominálnak. Szép, mi több, igaz megállapítás, hogy „akik közös történelmi munkára társultak, azok egymáshoz is elkötelezték magukat.”¹³ De tudjuk, hogy az egymás iránti elkötelezettségeknek más forrása, tartalma is van. Akik megtanulnak ragaszkodni barátaikhoz, szerelmeikhez, otthonaikhoz, könnyebben juthatnak el az elkötelezettség politikai és történelmi dimenzióihoz is. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy a valódi értékeken alapuló elkötelezettség minden formája a felelősség tudatával, érzetével rendelkező emberi cselekvés mozgatója.

Talán mondanunk sem kell, hogy semmi sem áll messzebb tőlünk, mint egy olyan illúzió, hogy egyidejűleg viselt elkötelezettségeink valamiféle ellentmondásoktól mentes, tökéletes harmóniába rendezhetők. Sem az életben, sem az élet művészi tükrözésében nem adódhatnak drámai helyzetek, ha ez így lenne. Alkalmasnak kell bizonyulnunk arra, hogy ilyen konfliktushelyzetekben keressük a kompromisszumokat, de képesek legyünk választani is összegeztethetetlen elkötele-

zetségeink között. A kompromisszum ugyanis nem arra szolgál, hogy valamely vállalt elkötelezettségünk lényegi feladását hamis látszatokkal

fedjük el. Az egyetlen, ami indokolható: a valódi, a lényegi összeegyeztetés. A farizeusok nem kötnek kompromisszumot.

JEGYZET

- ¹ Jean Paul Sartre: Situations II. Paris, Gallimard, 1948.
- ² Karl Mannheim: Ideologie und utopie. Verlag Friedrich Cohen, Bonn, 1929.
- ³ Szociálpszichológia. Gondolat, Bp., 1973.
- ⁴ Sinkó Ervin: Optimisták. Magvető Kiadó, Bp., 1965.
- ⁵ Uo.
- ⁶ Szophoklész: Antigoné. Magyar Helikon, Bp., 1970.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Graham Greene: A szakítás. Magvető Kiadó, Bp., 1979.
- ¹⁰ Vö. Fodor Gábor: Nyilvánosság, közvélemény, tömegkommunikáció. TIT, Bp., 1976., p. 50—51.
- ¹¹ Pártosság, népiség, realizmus. Társadalmi Szemle, 1980., 3. sz.
- ¹² Uo.
- ¹³ Országos etikai továbbképző konferencia. Jegyzőkönyv, O. M. Bp., 1976.

Gaál József

Elkötelezettségem szintjei

Ha énem egyik fele terrorista volna, s csak a másik dolgozna havi háromezerért egy vidéki üzemi lapnál, akkor is lelkiismeretfurdalás nélkül csatlakoznék az „Elkötelezettség, objektivitás, kritika” című vitához, s azt mondanám: elkötelezett vagyok. Ez se nem új, se nem meglepő, hisz mindenki elkötelezett, aki ír, sőt mindenki elkötelezett, aki él, hisz a halál alternatívájával szemben az életre esküszik. Az elkötelezettség rendkívül szabadon és tágan értelmezhető fogalom. Sokrétű és rétegenként más mintázatú. A legtragikusabb elkötelezettség az öngyilkosé. A leghitelesebb — talán — a hallgató íróé. A legegyszerűbbek egyike az anyáé, aki megszojtatja a gyereket.

*

Az ember örökösen választ. Lehetőségei, alternatívái adottak, környezete által meghatározottak, ám korántsem olyan szűkösek, mint azt hinnénk. A tömegkommunikációs eszközök többsége sokkal nagyobb bátorságot és szabadságot engedélyez munkatársainak, mint amennyit ők engedélyeznek maguknak. Az ilyen öncenzúra oka — munkában és magánéletben — lehet a kényelem, a félelem, a tehetségtelenség, vagy akár az elkötelezettség is.

Az ember dönt és döntése által elkötelezetté válik. A döntések determinálják a következő döntéseket. Az egyén döntéseinek társadalmi értékét, az elkötelezettség minőségét az határozza meg, hogy milyen hatással van mások döntéseire. Az ember döntések sora. Ha

döntéseim hatása kölcsönhatás: nyitott vagyok. Döntéseim szabadsága: egyéniségem ereje.

*

Jobban jár az újságírás, ha bevallja, hogy szakma, s nem próbál szegény rokként az irodalom árnyékában éldégléni. De nincs igaza annak sem, aki szerint az újságírás először politika, s csak hetedszer újságírás. Az újságíró nem író és nem párttitkár. Elkötelezettsége a hétköznapi fajtából való.

Ha romlott fagyaltot eszem, és kórházba kerülök, hidegen hagy, hogy a fagyaltos keresztény vagy buddhista, mint ahogy a szalmonellának is mindegy, hogy gyomrom fölött milyen érzi-letű szív dobog. Egy washingtoni és egy moszkvai cipész elkötelezettsége is egy tőről fakad, hisz a rossz cipő egyformán szorítja a demokrata és a kommunista lábat. A tömegkommunikációs eszközök munkatársainak elkötelezettsége azért emelkedik különös társadalmi rangra, mert a sajtó, a rádió választásaik erősítőjeként működik. Az újságíró olyan veszélyes és hajlékony anyaggal dolgozik, mint a gondolat és a nyelv ugyanakkor nyíltan vállalja befolyásoló, manipuláló szerepét.

*

Az újságíró elkötelezett. De mihez? Talán érthető, hogy miért mondom: először is önmagához. Az elkötelezettség szintjei „bennem” szintetizálódnak.

Látok, hallok, beszélgetek, megérzek és megértek dolgokat. Elkötelezem magam, mert állást foglalok, s ítéleteimet a nyilvánosság elé tárom. Van önvédelem és van hatalmi szó, parancs, de saját erkölcsi normám, saját jövőképem helyett nem keresek eleve hivatalos álláspontot, hivatalos jövőképet. Németh László azt írja valahol, hogy ha a társadalom a bírám, a legkamatozóbb erény a képmutatás. Bonyolítja a helyzetet, ha valaki különbséget tesz a társadalom és a hatalom között. Igaz, hogy a fizetésem a „hatalomtól” kapom, ám a hatalom honnan kapja a fizetésemet?

*

Jövőképem: egy ideális, demokratikus társadalom képe, amely — mert szerencsém van — akár annak az útnak a végén is lehet, amelyen jelenleg a szocialista Magyarország jár. Ha jövőképet rávetítem jelenlegi állapotunkra, a két kép konfrontál. Újságírói programom az eltérések megszüntetése. Jó kis program ez a magánéletben is, pontosabban csak együtt megy.

*

Jövőképem: a mód, ahogyan élek, pontosabban, ahogyan élni akarok. Nevezhetem ügynek, erkölcsi mércének, elkötelezettségnek, vagy aminek akarom: deklarálásával óvatos vagyok.

Óvatos, mert elkötelezettségem csak az egyik alternatíva, fölruházva a pályamódosítás és a tévedés jogával. Ahol bizonytalan az ember, ott kötelessége másokkal szemben a lojalitás passzivitása. A tiszta objektivitásra nem tartom magamat képesnek.

Számomra a gyakorlat bizonyította, hogy az elkötelezettség kétélű fegyver, s lehet ellensége az objektivitásnak, a kritikának. Volt öt főnököm, közülük az egyik a lap elkötelezettségére hivatkozva Lenin- és Kalinyin-idézetekkel fojtotta vérbe a leghalványabb kritikát is. A legdermesztőbb, hogy nem a pozícióját féltette. Komolyan, a legjobb hite szerint tette mindezt. Tíz újságíró prüszkölt, és idomult elkötelezettségéhez.

Jó, ha egy lapnál sokan dolgoznak, és mindenki másként gondolkodik, másként ír. Ettől lesz színes, olvasható, jó az újság. Nem az elkötelezettséget kell számon kérni, hanem a szakmai etikusságot és a szakmai minőséget.

*

Itt talán érdemes egy kicsit nagyobb kitérőt tenni és szólni a „kapuőrök” közötti különbségről. Mondjuk, a rádió és egy üzemi lap munkatársa közötti különbségről. Ahol negyven-ötven flekk a norma, s a „kapuőr” gondja nem az,

hogy a számtalan tény közül melyiket emelje az esemény szintjére, hanem az, hogy egyáltalán összejöjjen az újság, annyi közlésre érdemes tény, hogy megtegyen a lap. Nem ezer hírből kell kiválasztani tízet, hanem kilencből. S a munkára fordított idő is csak töredéke a normálisnak. Más színezetet nyerne a rádióbeli vita, ha színhelye az üzemi lapok szakosztálya lenne.

*

A napi munkában, konkrét feladatok megoldása közben jól vagy rosszul feltárt, de konkrétan hittények szembesülnek egymással. Absztrakciókkal az

ember nem sokra megy. Aki objektív akar maradni, annak először a szubjektivitás bugyrait kell végigjárnia. Anynyit, ahány szembenálló érdekekkel találkozik. Aki azt akarja, hogy kritikája hiteles és hatásos legyen, annak nemcsak felismernie, hanem elfogadtatnia is tudnia kell igazságát. Minőséget kell szembeállítani a silánysággal. A megírt anyag minőségét.

Elkötelezettségre, objektivitásra, kritikára — szerencsére — sokkal kevesebbet gondolunk napi munkánk során, mint a minőségre, amely fölolvastja magában az összes többi fogalmat. Belső igény az, amely az olvasó közreműködésével kap értelmet.

Tamás Pál

Pártosság vagy társadalmi felelősségérzet ?

„Aki közömbös, az hallgatólagosan támogatja azt, aki erős, aki uralkodik.” Lenin: A szocialista párt és a párton kívüli forradalmiság

„Az újságíró-fakultás diplomáival mindenkit a szerkesztőségekbe küldenek ?” — kérdeztem egyszer a prágai Károly Egyetem zurnalisztika-professzorát.

„Az oktatás alapvetően politikai, mindenből pártpropagandistát képezünk. Aztán azokból a hallgatókból, akiknek mindenről az eszébe jut valami — újságíróvá csinálunk. A többiek a pártoktatásban, népnevelőként vagy agitátorként helyezkednek el.”

A válasz többféleképpen is forgatható, de egyértelműen arra utal, hogy az újságírás politikai szakma. S aki úgy gondolja, hogy nálunk erről másképp gondolkodnak, annak felidézném a TK

egyik első, tíz évvel ezelőtti vizsgálatát. Ott ugyanis a megkérdezettek — emlékeim szerint csepeli munkások — az újságírást a (közvetlenül a pártmunkát követő) legátpolitizáltabb szakmák, munkakörök közé sorolták.

Ha egy kicsit ridegen hangzik is, ebben a kontextusban figyelemre méltó Gramsci egy gondolata: „A politikust nem működésének méltányossága alapján ítéljük meg, hanem aszerint, hogy elér-e pozitív eredményeket vagy sem, vagy elhárít-e valamilyen negatív eredményt, valamilyen rosszat; és ilyen értelemben szükséges lehet a «méltányos cselekvés», de nem mint politikai eszköz és nem mint erkölcsi ítélet.”

Azzal sem mondom újdonságot a Jel-Kép olvasóinak, hogy a tömegkommunikációs eszközök az informálással (és dezinformálással), a szórakoztatással és a „magas kultúra” terjesztésével egyaránt befolyásolni igyekeznek olvasóikat, hallgatóikat, nézőiket. Következésképpen „hivatásos (politikai) meggyőzők” között arról vitatkozni, végezhető-e ez a munka részvétlenül, az eszköz semleges objektívításával, avagy valahogyan mégiscsak elkötelezettek vagyunk — valószínűleg egyszerűen értelmetlen. Persze más az újságírói munka politikai élessége egy központi napilapnál, más egy divatmagazinnál, és más a kosárlabda-szövetség közlönyeinél. De azért a határok itt is nagyon viszonylagosak. (Még emlékszem rá, hogy a hatvanas évek végén a kiveji rádió egyik ifjúsági magazínműsora szerkesztőjeként kis híján fegyelmet kaptam, mert — mint kiderült — egyik zenei betétünk Izraelből származott.)

Tárgyunk: a viselkedés technikája és szakmai etikája — a bemutatandó társadalmi rendszerek, valóságselekték reális érdekviszonyai, illetve a tájékoztatáspolitikai intenciók közötti kommunikációs résben. Nem állítom, hogy ez a rés változtathatatlan. Miután azonban információs politikánk korszerűsödésével az alapfeltételek lényegében csak kismértékben változnak, viszont kevesebb előzetes ajánlás, kívánság alapján kell a szerkesztőségeknek politikai környezetük szerinti „optimális vonalba beleérezni”, az érezhető zavar egyeseknél frusztráltsággal vegyes bizonytalanságban, másoknál pedig sajátos „biztonsági játékbán” jelentkezik. A Jel-Kép-ben kibontakozott eszmecserében mindez azonban csak igen közvetetten van jelen. „Vannak más kötöttségek is (mármint az információbőségen túl) — politikaiak, nemzetköziek stb.” — mondja Bolgár György. És kész. Mások pedig, ha nem kerülhetik is el az általam csak jelzésszerűen érintett strukturális konfliktust, a vitában — legalábbis a jövőre nézve feloldhatónak, meghaladhatónak — mondhatnám azt is, „leírhatónak” vélik. „Remélhetőleg soha többé nem merül

fel a választás kényszere, hogy t.i. belülről vezéreltség vagy pártosság” — írja például Pelle János.

A vita használ néhány óvatos kérdőjelet a pártosság elterjedt és néhány Lenin-szövegrészletre visszavezetett válfajai kapcsán, de — elméletileg — az ajánlott alternatív megoldások sem túlságosan megnyugtatóak.

Először is, miután az ötvenes években meggyökerezett szóhasználat pártosságon nálunk többnyire a párt mindenkor, pillanatnyilag nyilvánosságra hozott központi irányvonalának maradóktalan és feltétlen támogatását értette, helyette „tisztább” fogalomként az „elkötelezettséget” használjuk. Másrészt a fent, a központban megfogalmazott taktikai szükségleteknek megfelelően definiált „össztársadalmi érdek” szappanbuborékjának kipukkasztása után a társadalmi rész-, csoport- vagy szervezeti érdekek egymásnak feszülő építményei között bolyongó újságíróknak igazolásul mégiscsak szüksége van egy mindenki által elfogadható meghatározásra. És itt jön az „elkötelezettség a szocializmus iránt” igazoló jelszava. Az rendben van, hogy így a megfogalmazások eltérhetnek a politika pillanatnyi taktikai álláspontjától, s hogy ez a jelenlegi társadalom-szerkezeti elemek zömének elfogadása, vagy, mondjuk, az osztályok és a széles társadalmi rétegek (vélt vagy valódi) érdekeinek képviselőjét jelenti. Azonban e megközelítés bármily kényelmes is — túlon túl rugalmas. Hiszen éppen (talán a kellelténél lassabban) gyarapodó történelmi tapasztalataink szerint nincs egyfajta és időtlen szocializmus. Vannak viszont történelmi hagyományok és környezeti feltételek erőterében kialakuló szocialista (vagy magukat szocialistának nevező) különféle társadalmi-politikai rendszerek. Így aztán egyformán a szocializmus (vagyis saját szocializmus-felfogásuk) védelmének jelszavával ütköznek meg újra és újra egymással a társadalmi innováció folyamatában a reformerek és a konzervatívok is. Melyikük szocializmus-eszménye lesz a vita résztvevői szerint kiindulópontja

az újságíró szakmai és politikai elkötelezettségének? Milyen lesz itt a kívánatos pártosság?

A válaszhoz talán hasznos lenne egy kis ideológiatörténeti kirándulás is. Milyen a „pártosság” fogalmának metamorfózisa a marxizmus fejlődésének különböző szakaszaiban? A napjaink kelet-európai politikai rendszereiben használt pártosság kategóriája Lenintől származik. Természetesen az írásbeliséggel is rendelkező civilizációk létrejötte óta a társadalmi változásokkal kapcsolatos konfliktusokban a szellem emberét — a potenciális agitátort — mindig csatlakozásra szólította fel egyik vagy másik fél. A „pártos” szó azonban legalább is elérhető forrásaim szerint — német eredetű. A kifejezést már Kant is használta az esztétikai ítéleterő elemzésénél „Az ítéleterő kritikájában”. Itt még a „pártos” egyszerűen csak valami mellett állástfoglalót jelent.

Érdekes módon azonban már modern ideológiánk egyik bölcsőjénél, a múlt század negyvenes éveiben, a német baloldali mozgalmak „őskorában” is folyt már, mégpedig a ma használatos terminusokhoz igen közeli fordulatokkal, „pártosság”-vita. Főszereplői G. Herwegh és F. Freiligrath — Marx későbbi barátai és az 1948-as időkben fegyvertársai. Freiligrath 1841-ben „Aus Spanien” című költeményében kifejti, hogy „Der Dichter steht auf einer höhern Warte als auf den Zinnen der Partei”. Vagyis nyersfordításomban: „A költő a párt tornyánál magasabb tornyon áll.” A következő évben Herwegh a „Rheinische Zeitung”-ban verssel, a „Partei”-jel válaszolt: Freiligrath szemére veti, hogy már a görög istenek is — Homérosz szerint — az Olümposzról leereszkedve, „pártok szerint hadakoztak” Trójánál. A költemény pártossal teli befejezése elvben egy száz évvel későbbi zsdanovi esztétika-tankönyvbe is beleillene: „Partei! Partei! Wer sollte sie nicht nehmen, die noch die Mutter aller Siege war! Ich habe gewalt, ich habe mich entschieden und meinen Lorbeer flechte die Partei.” Ismét hevenyészett fordításomban: „Ó pártom! Ki nem fogad el téged,

számtalan csillogó győzelem anyja! Én választottam, döntöttem, s babérom a pártot ékesíti”.

Nyilvánvaló azonban, hogy a Herwegh—Freiligrath-vitában a „párt” egyszerűen az elkötelezett, a kor kérdéseire nem semleges, hanem a reális társadalmi erőviszonyokba ágyazott választást jelentette. Körülbelül hasonló értelemben használja ebben az időben a „párt”(os) kifejezést Marx is; például az 1852-es kölni kommunistaperek kapcsán Freiligrath-hoz írt levelében.

A baloldal taktikájának szerves részévé a „pártosság” fogalma csak a lenini politikai publicisztikában vált. Úgy gondolom, ha jelzésszerűen is, de célszerű lenne bemutatni, hogy a „pártosság” használata Leninnél erősen kontextustól és társadalmi helyzettől függ, és így — az elterjedt tájékoztatáspolitikai mintáktól eltérően — napi gyakorlatunk legitimációs bázisaként, szó szerinti idézetkénti használata igen csak megkérdőjelezhető.

A „pártosság” kifejezését Lenin először 1894-ben Sztruveval és az ún. objektivistákkal vitatkozva használja. Sztruve a narodnyik mozgalom gazdasági programját valamiféle „független”, objektív társadalmi nézőpontra hivatkozva kívánja értékelni. A Sztruve-könyv bírálatában Lenin pedig kifejti, hogy a kapitalista Oroszország osztálytársadalom. Osztálytársadalomban pedig egyik gondolkodó sem lehet független, osztályok feletti. A vitában még nem esik szó közvetlenül sajtóról, tájékoztatásról. A helyzet 1903—1907 között, az új pártkonceptió, az „élsapat” jellegű párt kontúrjainak kirajzolásánál változik meg. Ekkor érthetően első sorban az új típusú párt szervezeti, taktikai és nem stratégiai céljai voltak többnyire a születő írások középpontjában. Így például a sajtó — minden tájékoztatáspolitikai broszúrába bekerült — „lenini hármass funkciója” (kollektív propagandista, agitátor és szervező) eredetileg az „Iszkrával” kapcsolatban fogalmazódott meg. A cikk egy mély illegálitásban dolgozó, szélesebb tömegek előtt még kevésbé ismert új politikai párt és a még mindig illegáli-

san, de tulajdonképeni tagoknál szélesebb körben terjesztett lap viszonyát kívánta tisztázni.

Eltérő történelmi helyzetben születt a tájékoztatáspolitikai Lenin-idezetek egy másik fő forrása, „A párt szervezete és a pártos irodalom” című cikk. Az 1905–1907-es orosz forradalom egyik fázisában, 1905. október 17-én a társadalmi nyomást levezetendő, a cár kiáltványban biztosított alttalólinak egyes polgári szabadságjogokat, s köztük a sajtószabadságot is. Így nyíltan színre léphetett az eddig illegális szociáldemokrata pártirodalom, párt-sajtó, amihez megfelelő szellemi és szervezeti infrastruktúrát kellett kiépíteni. A bolsevikok legális lapjában, a Novaja Zsiznyben 1905. november 26-án megjelenő cikkben Lenin tulajdonképpen ehhez adott programot, amikor azt mondta: „az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotórészévé kell válnia”. (Lenin Összes Művei 12. kötet 94. old.) S hasonlóan értelmezhető, amikor azt olvassuk: „az újságoknak az egyes pártszervezetek szerveivé kell válniuk. Az íróknak (az eredetiben »literátoroknak«, vagyis irodalmároknak! T. P.) feltétlenül valamelyik párt-szervezethez kell tartozniuk” (ugyanott 95. old.).

Érdeemes megjegyezni, hogy a politikai újságírás konkrét politikai pártokhoz való csatlakozása ebben az időben korántsem csak a munkáspártok problémája volt. 1905 előtt ugyanis Oroszországban egyáltalán nem működtek modern értelemben vett politikai pártok (polgáriak sem!). Így a pártok és a sajtó kapcsolata valamennyi politikai erőnél napirenden szerepelt. S Lenin rögtön azt is kikötötte, hogy nem mindenféle írásra, hanem csak a politikai szövegek meghatározott osztályára gondol: „Nyugodjanak meg Uraim! Először is a párt irodalmáról van szó és arról, hogy ezt az irodalmat a párt ellenőrzése alá helyezzük... Legyen teljes szólás- és sajtószabadság. De legyen teljes egyesülési szabadság is. A szólásszabadság nevében meg kell adnom neked a teljes jogot arra, hogy

kiálts, hazudj és írd, amit akarsz. Neked ellenben az egyesülési szabadság nevében meg kell adnod nekem azt a jogot, hogy egyesüljek azokkal az emberekkel, akik ilyen vagy olyan szellemben beszélnek, vagy hogy különváljak tőlük” (ugyanott 96. old.).

A forradalom előtti években a sajtó elkötelezettségének „pártosság-pártirányítás” felfogása elsősorban Leninnek az 1912-től megjelenő Pravdával foglalkozó cikkeiben jelentkezik.

A szocialista tájékoztatáspolitikák domináns alapmodellje azután — ezekre az írásokra hivatkozva — konkrét társadalmi és politikai feltételek között a harmincas évek Szovjetuniójában alakult ki. Ezt a változatot alkalmaztuk mi is a negyvenes évek végétől, majd kezdtük meg a hatvanas évektől elemeiben (és csak kis mértékben szerkezetében), egyre gyorsuló ütemben korszerűsíteni. Úgy gondolom, a jelzett változások mind élesebben vetik fel a tájékoztatáspolitikai új elemeinek és viszonylag kevésbé módosított hordozó szerkezetének viszonyát. S a kérdést tovább bonyolítja, hogy nagyjából-egészében máris megszűnt az ország politikai rendszerének — határokon belüli — tájékoztatási monopóliuma (rádióadók, közvetlen személyes külföldi kapcsolatok stb.). Márpedig ez az eredeti modell egyik axiómája volt. S az elektronika fejlődési trendjei aligha kecsegtetnek a régebbi helyzet visszaállíthatóságával.

Egyértelművé kellene azt is tenni, hogy a gazdaságpolitika — legalábbis taktikai szintű — pluralitásától tartósan nem szakadhat el a tömegkommunikációs rendszer szerkezte sem. Hol a megoldás, ha az elméleti útmutatások az elterjedt hiedelmeknél jobban helyhez, időhöz kötöttek és a társadalmi erővonalak a tömegkommunikáció jelenlegi hálózatánál (gondolok itt mind intézményekre, mind tartalmakra) jóval finomabb szerkezetet rajzolnak ki?

A megoldás(ok) kimunkálásánál — azt hiszem — két faktorból lehetne kiindulni. Először, a sajtó ún. visszacsatolási funkcióit különösen fel kell érté-

kelni olyan helyzetekben, amelyekben a politikai hatalom viszonylag monolit szerkezetű. Ilyen körülmények között ugyanis a tömegkommunikáció (a társadalomkutatással együtt) a kisebb-nagyobb társadalmi szervezetek autonómiájának egyik jelzőjeként működhet. Ugyanakkor a politikai rendszer számára sem nélkülözhető nem csak transzmisszióként, hanem mint a politika cselekvési játékterének — egyik — kijelölője: „Eddig és ne tovább! Itt már diszfunkcionális leszel!” — figyelmeztethet a tömegkommunikáció. Épp az egy-pártrendszer gyakorlatából következően kellene a politika elé tükröt tartania a sajtónak. Ez a társadalmi felelősség egyik része.

Másodszor, napjaink világa a változások (s korántsem az öncélú változá-

sok) világa. E változások jelentős részét nevezhetnénk — szűkebb-tágabb értelemben — reformoknak is. Számomra a vitaindító „szocialista elkötelezettség” fogalma épp itt ölthetne valamilyen hús-vér formát. Szemben az elkötelezett kommunikátor közvetít a reformok és potenciális tömegbázisuk között. S a kapcsolat kétirányú: éppúgy jelentené a reformok védelmét kisebb-nagyobb csoportok ellentámadásaival, torzításaival szemben, mint ahogy támogathatná, elősegíthetné a megoldásra váró feladatok, halmozódó feszültségek konkrét változási programokba emelését is. E második elemmel együtt fogalmazott „társadalmi felelősségérzetet” tudnám tömegkommunikációs irányítúként is elfogadni.

Jakab Zoltán

Hírérték és szakmai autonómia

Az „objektivitás és elkötelezettség” fogalompárral jelzett valós szakmai problémák — tünetek. Bár részlegesen, de egyidejűleg sejlík fel bennük tájékoztatási és szélesebb társadalmi gyakorlatunk több fejlődési nehézsége, működési zavara. (A vita gondolkörébe kapcsolt harmadik fogalmat itt nem említem, mert számomra tartalmatlan mind az objektivitás, mind

az elkötelezettség, ha különválasztjuk a kritikát.)

Nincs átfogó és kész diagnózisom a tünetekre. Tapasztalataim, benyomásaim, sejtéseim vannak, melyek a következő vélekedéssé álltak össze bennem.

Tájékoztatási gyakorlatunk nagyon lemaradt változó társadalmi valóságunk fejleményei s az ezekből követke-

zók szükségletek mögött. A tájékoztatási gyakorlat elavulása különösen a tömegkommunikációban mutatkozik meg, mind az átfogó funkciók, mind ezek betöltésének intézményi feltételeiben. Az utóbbiak közül az újságírói szakmai autonómia beszűkülését, deformálódását és a hírértékek szabályozó szerepének kifejtetlenségét gondolom az objektivitás és elkötelezettség főbb gátjainak. Az intézményi feltételek problémái egyszerre következmények és részleges okok a tájékoztatás társadalmi-politikai funkcióinak a kellenél lassúbb változásában.

Mindezt szorosan összefüggőnek látom a szocialista demokrácia fejlesztésének szükségességével is. E vonatkozásokról mégsem fogok beszélni, mert az objektivitás és elkötelezettség már a jelen helyzetben is elég eleven és bonyolult gondokat okoz.

Változó társadalom, változó (?) tájékoztatás

Úgy vélem, hogy az elmúlt 20—25 év társadalmi változásai során — egy régebbi fordulattal élve — az előnyomulás nem volt azonos mértékű a front teljes szélességében. Ez éppúgy közhely, mintha a gazdasági szférát citálom a szükségességek felismerésének, a cselekvési feltételek és eljárások átalakításának példajaként. S említhetném a tudományos életet is, vagy éppenséggel a belpolitikai folyamatok jó néhány elemének kezelésmódját, még ha e viszonylatokban nem is lehet szó koncepcionális váltásokról. Ha viszont a nyitott határookra és hullám-sávokra gondolok, vagy ha felidézem például az utóbbi három-négy év hazai és nemzetközi terhelési próbáit s figyelemre méltó eredményeiket, nem sikerül összhangot találnom belpolitikai klímánk, a tömeges politikai reagálásmódok és tájékoztatásunk gyakorlatára között. Mintha az utóbbi nagyjából nem a létező s egyre differenciáltabb közönségnek szólna. (A rádiósok ezt úgy szokták mondani,

hogy „nem tekintjük elég felnőttnek a hallgatót.”)

A tájékoztatás — ezen belül a tömegkommunikáció — persze más, mint 20 évvel ezelőtt, mind tartalmában, mind eszközszerkesztésében. A közéletileg azonos feladatkörű közlési eszközök — például az országos napilapok, a rádió és a televízió — körében is mind nyilvánvalóbb különbségek alakultak ki arculatban, hangvételben stb. E módosulások egyértelműen tükröződnek a közönség értékelésében¹. Más jelenségek pedig a döntéshozók egy részének meghökkenéssel egyes érdeklődését vonják időnként magukra. (1980-ban, például elég messzehangzóak voltak az olyasfajta vélemények, hogy sajtónk már a túlméretezettség szakaszába jutott, mert „túl sok a lap, túl sok az újságíró”.) Ugyanakkor tömegkommunikációnk tájékoztatási funkcióiban nem ment végbe olyan változás, amit a társadalmi körülmények változása indokol, és célszerűvé tesz. S ezt talán épp a gazdaság vonatkozásában lehet leginkább látni, ahol egyébként az elmúlt négy-öt év során a legnyilvánvalóbb változások történtek a tényközlés, az agitáció és propaganda tartalmában.

A gazdasági eredmény-propaganda következményei, tájékoztatáson belüli és kívüli problémái a hetvenes évek közepére már világosan kirajzolódtak. A tömegkommunikáció közleményeinek folyamatos tartalmi elemzése² egyértelműen igazolta, hogy a gazdasági propaganda tartósan és túlnyomórészt kedvező képet közvetített, nyilvánvaló ellentmondásban az ország helyzetével. (Különösen szembetűnő volt ez a nagy közönségű műsorok esetében, míg az árnyalt helyzetértékelés inkább rétegműsorokban, kevésbé olvasott, elemző cikkekben kapott helyet.) S ez a gyakorlati politikában is gondokat okozott, például akkor, amikor át kellett állnunk a szerény mértékű gazdasági növekedés és a szükségképp stagnáló életszínvonal időszakára. Azt hiszem, azért lehetett elmondani, hogy „közvéleményünk megértette és elfogadta” a gazdasági

kényszerek következményeit, mert *például* az ország vezetése 20—25 év alatt alig felmérhető erkölcsi-politikai tőkét halmozott fel. A tartalomlemezések és a folyamatos gazdasági véleményvizsgálatok³ adataiból viszont arra lehet következtetni, hogy a tájékoztatásnak aligha tulajdoníthatunk különösen jelentős szerepet a közvélemény említett reagálásában. Hírszóró eszközeink valahogy úgy jártak el, hogy „értessük meg a helyzetet, de ne keltsünk pánikot”, amiből nem lett se hús, se hal.

A vállalati törvény s a gazdaságszervezeti decentralizálás már eddig is számottevően megnövelte a különböző szintű, tényleges döntéshozók számát, jogkörét, felelősségét. S ha joggal lehet is sürgetni a szocialista szektor vezetőit még nagyobb józan kockázatvállalásra, azért az már ma is növekvő. E tendenciákból pedig új fajta, a pusztán gazdaságinál jóval többre tájékoztatási információigények és -szükségletek keletkeznek, melyeket aligha lehet folyamatosan és gyorsan kielégíteni a tömegkommunikáció közreműködése nélkül, csupán a szóbeli és a zárt körben mozgó nyomatott tájékoztatás fejlesztésével. S nemcsak több és többféle információra van szükség.

A gazdasági decentralizációból, az önállóság és a vállalkozás ösztönzéséből alighanem szükségszerűen következik az is, hogy a meglévő ellenőrző apparátusok viszonylagosan teret vesztenek. Lassabban, későbbben s kevésbé átfogóan képesek nyomon követni a mind több és mind bonyolultabb műveletekbe bocsátkozó szervezet működését. Ez elsősorban gazdaságsszabályozási, s nem bűnüldözési probléma.

Röviden, úgy látom, hogy a gazdasági szféra változásai s ezek kisugárzásai (például az államigazgatás, a településfejlesztés, a kultúra területére) mindinkább megteremtik azt az elvont szükségszerűséget, hogy a tömegkommunikáció a hatékony társadalmi kontrollmechanizmus egyik elemévé váljék. A nyomatott és elektronikus sajtónak ugyan manapság is van valami ilyesfajta feladata, de ez még a jogszabályi keretknél is alighanem

jóval szűkebb körben s elég formálisan érvényesül.⁴ Az elvont szükségesség, logikus célszerűség gyakorlati követe-se, persze, nem újságírói elszánás dolga s nem is pusztán azon múlik, hogy a politikai akarat támogatja-e vagy sem. Tájékoztatáson belüli, *intézményes működési feltételek is* kellene hozzá. Létrejöttük pedig átfogóbb összefüggések rendeződését előfeltételezi.

Úr és szolga

Múlt- és jelenbeli tapasztalatokból olyan benyomásom alakult ki, mintha a tájékoztatás, a tömegkommunikáció valahogy nem lenne igazán helyen politikai struktúráinkban. Az ugyan egyértelmű, hogy — az 1977-es tájékoztatáspolitikai határozatot idézve — „a tájékoztatás nem cél, hanem eszköz”, ám ez még nem zárja ki, hogy felhasználásának mikéntje körül elbizonytalanodást érezen az ember.

Úgy tűnik például, hogy a tömegkommunikáció helyzetét tartósan jellemzi egy ellentmondás: a túlértékelés és az alábecslés egyidejűsége. Egyrészt, az egyedi cikkeknek, műsoroknak gyakorta aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonítanak, amiből közlői bizonytalanság, aggályoskodás, „fortélyos féltélelem” fakad. (Legelső ilyen tapasztalatom még 1965-ből való. Egyik országos napilapunk ügyeletes külpolitikai szerkesztőjének keze alatt végeztem kezdő-gyakornoki munkát, amikor egy este az MTI kínai atomkísérletről adott ki rövid hírt. Az információ nem maradhatott ki, s egy jó órába telt, míg a szerkesztő felsóhajtott: „Végre, sikerült jól eldugnom!”). Már-mint a hírt, a második oldal jobb alsó sarkába.) Másrészt viszont a folyó költségvetések milliárdjai ellenére, a solti nagyadóval és az ofszetnyomásra való áttéréssel együtt is a tömeg-tájékoztatás elég mostohagyerek, különösen fejlesztési beruházások dolgában. E mellőzés következményei ma is nyilvánvalóak, s a sajtóból nem is tűnnek el egyhamar. Ismereteim szerint igazuk van azoknak a tömegkom-

munikációs vezetőknek, akik szerint kevés ország van Európa szocialista és tőkés felén, ahol a nemzeti jövedelemnek *viszonylag* olyan kis részét fordították volna a tájékoztatás fejlesztésére, mint nálunk.

A sajtó funkcionálása körüli bizonytalanságra látszik utalni például az 1975-ben elrendelt, megyei lapokat is érintő példányszám-korlátozás. Különösen, hogy két évre rá a tájékoztatáspolitikai párthatározat így foglalt állást: „az országos napilapok mellett kapjanak nagyobb szerepet a megyei, a városi és üzemi lapok, a körzeti stúdiók.” Hasonlóképpen értelmezhető az újságíróképzés szembeszökő fejletlensége s észrevehető ciccakkjai, vagy az új közlési technológiák (képmagnó, tévéantenna-rendszerek, közvetlen műsorszóró műholdak) iránti közömbösség és értetlenség. S talán még az a közhelyeszerű „szellemesség” sem jelentés nélküli, ami szerint „ha sikerül a dolog, akkor mi végeztünk jó munkát, ha viszont nem, akkor rossz volt a propaganda”.

S ha e tünetek valóságok, s tényleg a tömegkommunikáció strukturális helyzetének bizonytalanságát jelzik, akkor ez nem csupán belső fejlődésünk szempontjából problematikus, hanem a mindinkább valósággá váló hidegháború távlatában is. Egy újabb hidegháború egyben technikájában is *új fajta* lesz, s az információs önellátás még kevésbé lesz megvalósítható, mint 30 évvel ezelőtt.

„Veszélyes üzem”

Az egyedi írások, műsorok jelentőségének túlértékelését említve nem olyasmire gondoltam, hogy az újságírónak kijárna valamiféle felelőtlenségi menlevél. Ellenkezőleg! Jogi nyelvből kölcsönzött kifejezéssel élve, az újságírás minden területe „veszélyes üzem”, amit többszörösen és szigorúan *szabályozni* kell, jogi, politikai, gazdasági, szakmai és morális eszközökkel. A közlöli szervezetnek és az újságírónak

igen nagy, konkrét és általános társadalmi felelőssége van, s a felelős eljárások útjait többféleképp és időről időre változóan kell kicövekelni. Nagyon lényegesnek hiszem azonban azt, hogy vajon a kijelölt utakon mennyire van lehetősége az újságírónak önállóan járnia, s kinek-minek van gyakorlati lehetősége a cövekek áthelyezésére?

Metafora nélkül: az objektivitás és elkötelezettség valóságos érvényesüléséhez egyik intézményes előfeltételnek gondolom a közlöli szervezet és az újságíró *szakmai autonómiáját és védeltségét*. A vitában többen is leírták (Tamás Ervin, Hári Sándor) vagy utaltak rá (Berkes Erzsébet, Bakonyi Péter), hogy a terepen járó újságírónak mások *egyéni* érdekeiig bezárólag kell „tekintettel lennie a körülményekre”, s jobb meggyőződése ellenére, alkalmi alkalmazkodások során kegytelen időnként „apróban elvesztegetni, kiárusítani objektivitását”. Más szóval, egyáltalán nem képtelenség, hogy akár egy helyi „nagyság” is komoly formában fenyegethesse az újságíró szakmai hitelét, magasabbrendű érdekek elkötelezett, meglapozott védelmében folytatott munkájának *eredményességét*. (Itt persze, igen nagy különbségek vannak például a Népszabadság munkatársa, egy közismert rádióriporter és egy megyei lap tudósítója között, ám az eltérések alighanem csak fokozatiak. Egy ízben a Népszabadság egyik közismerten „rámenős” munkatársától is ezt hallottam: „Minden bíráló cikkhez betonbiztos hátvéd kell.”)

Nem arról van itt szó, hogy az újságírónak állását, jövedelmét kellene féltenie minden konkrétan kritikus hangvételű (korrekt) írása, műsora nyomán. Az egzisztenciális kockázat nem túl nagy, van olyan szakmabeli vélemény, hogy éppenséggel kicsi. Az igazi kockázat inkább az, hogy „nem jön le az anyag”. Ám éppen ez a — mindenképp csak viszonylagos, „körülcövegelt” — autonómia sérelme; minden olyan esetben, amikor a társadalmilag kijelölt mozgástéren belül történik a beavatkozás, nem egy különlegesen nehezen

megítélhető dolog kapcsán, s viszonylag magasabb rendű érdekek szorulnak háttérbe.

Azért a szakmai autonómia sérelme ez, mert az újságíró társadalmi megbízatása s az ennek alapján ráruházott döntési szabadság szenved csorbát, eseti jelleggel. (S akinél az eseti jelleg sorozattá alakul át, az így vagy úgy elhagyja a pályát vagy elkapja a szakmai betegség legsúlyosabb fajtája, a cinizmus.)

Az újságíró szakmai autonómiájának sérelme első közelítésben azért következhet be, mert a közlői szervezet maga is csak korlátozottan, feltételesen tudja „megvédeni” a korrektül eljáró újságírót is. Ez pedig annak eredménye, hogy a közlői szervezetnek is korlátozott az autonómiája — a tájékoztatás strukturális helyzetének bizonytalanságával összefüggésben.

Hadd tegyem hozzá az előzőekhez, hogy az újságírói autonómia védelme egyébként aligha lehetne túlzott — a terepen dolgozó riporterek, tudósítók munkájának bizonyos alapvető, kikerülhetetlen jellemzői miatt.

Az újságíró kenyere az az információ, amit az eredeti eseményt ellenőrző, elsődlegesen értelmező és feldolgozó „hírforrástól” kap. A forrásnak lehet érdeke a közzététel, de lehet érdeke — legitim érdeke is — a hallgatás. A közlő tehát függ az információforrástól, de fordítva is igaz. Az újságírói munka folyamatába eleve be van építve a hírforrás és a zszurnaliszta közötti érdekalku. (Különösen nyilvánvaló ez akkor, ha a tudósítónak kiharcelláznak egy kompetenciaterületet, s nagyrészt mindig ugyanazokkal a forrásokkal áll munkakapcsolatban.) A gyakorlatban sokféle olyan technika alakult ki, ami arra szorítja a közlőt, hogy vegye figyelembe a forrás közlési vagy hallgatási érdekeit. A legegyszerűbb az információ *személyre szóló* — kifinomult vagy nyers — megtagadása.

Az objektivitás és elkötelezettség akkor válik súlyos problémává, ha ezen a — bizonyos mértékig kikerülhe-

tetlen — érdekkapcsolaton felül kell emelkedni, azaz a forrás érdekei ellenére indokolt valamit közölni vagy nem közölni. Az autonómia épp azért fontos, hogy az újságíró ne rendelődjék alá a forrás részérdekének, s ne váljék — alig észrevehetően — annak szócsövévé, hanem képes legyen fellépni a felülemelkedésből származó konfliktust.

E „felülemelkedés”, persze, mi másból következhet — a felelősen eljáró, meggyőződését követő közlő esetén —, mint egy magasabb rendű elkötelezettségből. Például, ha vállalja az „össztársadalmi érdek prókátorának” feladatát. S ezzel eljutottam ahhoz a nagyon is helyénvaló s a vitában is megfogalmazott ellenvetéshez: vajon honnan tudhatja az újságíró, mi is az adott, konkrét esetben az „össztársadalmi érdek”? ! Másképp szólva, itt konkrétan az objektivitás mibenlétéhez érkeztünk.

Igaz és valódi

A vitaindító anyag így fogalmazott: „az objektivitás a tömegkommunikációban bemutatott és a tényleges valóság közötti megfelelés”. E gondolat nagyon vonzónak látszik, valójában azonban vagy abszurdan szigorú, vagy használhatatlanul laza követelmény, attól függően, hogy mit értünk például „tényleges valóság”-on, „megfelelés”-en stb. A vitaindítóból idézett részlet a filozófiai igazságfogalom egyszerű alkalmazása a tömegkommunikációra, ami téves eljárás. Az újságírás nem tudományos tevékenység, holott filozófiai értelemben csak az utóbbitól várhatjuk el az objektív igazság feltárását. S az újságírásra a József Attilai követelmény sem vonatkoztatható, miszerint „az igazat mondd, ne csak a valódit”, mert ez a művészi igazságra utal.

Azt hiszem, kielégítő az is, ha a tömegkommunikáció a történések, folyamatok, összefüggések — közvetlen felszínnél mélyebben lévő, de még mindig felsőbb rétegeiről, a *valódíró*

megfelelően tud beszámolni. A valódi több mint a pusztán tény, hiszen „a tény a valóság rejtjele”⁵. A valódi — értelmezett tényekből szerkesztett állókép a valóság bizonyos mozzanatairól, ami összhangban van a konkrét köznapi (azaz nem tudományos) társadalmi tapasztalat megismerési eredményeivel, miközben egyidejűleg tartalmasabb és szegényebb is azoknál.

Természetesen, már a tény pusztán fel fogása, s méginkább értelmezése — közismerten — előfeltételez egy „a társadalmi valóság egészéről alkotott koncepciót”, vagyis a valódi szférája sem ideológiamentes.

Rékai Gábor szerint: „Az egyik legnehezebb feladat, hogy újra és újra megtárgyaljuk magunkban az örök, vagy annak hitt igazságokat, és a tényeket, a műsorokat, elhangzásukat, megközelítésmódjukat a konkrét helyzetben vizsgáljuk”. Nem hinném, hogy szerencsés volna ilyen távoli síkok között akár rövidre zárt kapcsolatot teremteni, akár függetlenséget feltételezni. S bocsánat, de kételkednem kell abban, hogy a montírozóasztal mellett vagy egy újságoldal utolsó percekben való áttördelése közben újra meg lehetne vagy kellene magunkban tárgyalni az örök igazságok pillanatnyi státusát.

Az átfogó világnézet, a társadalmi-politikai perspektíva valóban nélkülözhetetlen az újságíró munkájában. Képtelenségnek érzem viszont, ha egy tanácsi alkalmazott korrump eljárását a szocializmus hazai fejlődésmentének vonatkozásában akarná valaki mérlegelni. S ugyanígy, ha a mindenkori napi „helyzet” a kritériumrendszer.

Az átfogó ideológiai meggyőződés és a cikkírás, műsorkészítés gyakorlati világa között *közvetítő mechanizmusokra* van szükség, amik *jórészt* mentesítenek a napi „helyzet” mérlegelésének terheitől is. Önmagában kevés az a követelmény, hogy az újságíró legyen marxista gondolkodású, elkötelezettje a létező szocializmusnak; ki kell alakítani annak intézményes feltételét és gyakorlatát is, ahogyan a

követelmény a praktikum szintjén érvényesíthető. S hangozzék bár profánul vagy túlságosan szimplán, úgy vélem, hogy a valóság megragadása, az újságírói objektivitás *normatív jelleget* műveleti szabályokat tesz szükségessé.

Az elkötelezettség nem műveleti szabályok dolga. De olyan eljárásokra van szükség, melyek nincsenek ellentmondásban az elkötelezettséggel. A szóban forgó közvetítő mechanizmusokat, normatív műveleti szabályokat röviden *hírértéknek* nevezem. (Az újságírói objektivitást, hírértéknek tekintem, vagyis olyan műveleti szabályok együttes érvényesítésének, ami a valóság szférájának tükrözését eredményezi.)

Mit ér a hírérték?

1964 őszén, az újságíró-iskolán még nekem is a klasszikus példával szemléltették, hogy, s mitől hír a hír. (Ha egy postás harap meg egy kutyát, s nem fordítva.)

A hírértékek hagyományos értelmezésben olyan kritériumok, amelyek alapján a hírkészítési és a -szerkesztési folyamatban eldöntik, hogy mely történésből lesz hír, mely anyagból közzétett cikk, műsor. A hírértékek egy része nemzetközileg egységesen érvényes (az első ember Holdra szállása csak Kínában nem volt közzelendő esemény), más részük társadalmanként, sőt lap-típusonként is eltérő.

Az újabb kutatások azonban kimutatták, hogy a hírértékek érvényes együttese nem csupán *kiválasztási* kritériumként funkcionál. A hírértékek fontos részei a szakmai ideológiának, s mint ilyenek játszanak közre bonyolultabb folyamatok szabályozásában is. Elsősorban az újságírói *munkatevékenység konkrét lezajlását* szabályozzák, emellett a szervezeti szinten kialakuló *ideológiai és érdekkonfliktusok megoldásának közegét* alkotják, s ezáltal a *közlő szakmai védelmének eszközeivé* is válnak. Mindez a gyakorlatban szokásos esetekre vonatkozik, nem a ritka és

különösen bonyolult helyzetekre. Köriübelül arról van szó, hogy ha elkészül egy belsőleg vitatott s közlés után vitát kavará anyag — normatívákrol és nem személyekrol szoló érvek csapnak össze. Az újságírónak azt kell igazolnia, hogy betartotta az adott esetben jelentős hírértékek műveleti szabályait. A szóban forgó ideológiai és érdekkonfliktusokat lefordítják a hírértékek nyelvére, s a vitázók mindegyikének e fogalomkörben kell tudnia megvédeni álláspontját. Ha pedig az újságíró kiállja e próbákat, a közlöi szervezet vállalja az anyag közlésével járó kockázatot, mert a hírértékek intézményközi kapcsolatokban is érvényesek.

Kétségtelen, hogy kiválasztási kritériumként a mi tömegkommunikációinkban is funkcionálnak hírértékek, ha nem is túl nagy a szerepük. Baló György és Csapó György a minőségről szólva tett olyan megjegyzéseket, amikből felsejlik a hírértékek valamiféle — elég egyoldalúnak tűnő — közrejártsága s konfliktusok megoldásában. (Mintha azt mondanák, hogy az anyagokkal szembeni kifogások *utólag* a hírértékek terminusaiban fogalmazódnak meg.) S vajon létezik-e a másik két funkció? Nem tudom biztosan.

Egészében mégis azt hiszem, hogy az újságírói szakmai autonómia beszükkült ségének egyszerre az egyik oka és következménye a hírértékek rendszerének kifejeletlensége. A hírértékek már csak azért sem működhetnek tevékenység szabályozó és biztonságot növelő mechanizmusként, mert a gyakorlatban sem nem operatívák, sem nem normatívák.

Az operatív jelleget külföldi példával szemléltetem. A hír *megbízhatósága* kétségkívül hírérték. A BBC rádiós hírszerkesztőségében sokáig érvényben volt a „két hírugynökség” szabály a váratlan, rendkívüli hírek közlésére. Eszerint a hírszerkesztőnek akkor volt joga kiadni egy váratlan és jelentős hírt, ha az elsőként közlétevé hírugynökségen túl még *további* kettő is jelentette ugyanazt az eseményt, egymástól függetlenül. Az *objektív* tudósításnak ugyancsak vannak ilyen el-

járási szabályai, az ellentétes vélemények közlésétől a független forrásokból merített — megerősítő vagy cáfoló — tények felidézésén át az ellenőrzés kötelezettségéig stb.

A normativitás problémáját Gálík Mihálytól vett idézettel illusztrálom. „Engem soha nem azért vonnak felelősségre — írja —, mert általában baj van az eszme iránti elkötelezettségemmel. Amikor viszont csinállok egy műsort, és az beleütkezik valami állami intézkedésbe, akkor felvetődik, hogy nem vagyok elkötelezett, mert nem értek vele egyet, vagy kikerülendőnek tartom, vagy éppen újat sürgetek. Azt hiszem, hogy a gyakorlati műsorkészítőnek ez a nap mint nap megvívandó csatája . . .” Ha jól értem, arról van szó, hogy a szakmai érték — szakszerű-e, megalapozott-e, objektív-e stb. — helyébe konkrét, egyedi esetben is az általános értéksík csúszik, ahol a műsorkészítőnek jóval kisebbek az érvelési lehetőségei. (Az elkötelezettség külső minősítésével szemben nem érv, hogy a közlö annak tudja magát. A produktum nem hírértékbéli bírálata pedig a végzett munka milyenségét nyilvánítja jelentéktelenné, a bírálóra nézve nem kötelező szempontnak.) A nem normatív értékelés egyedi esetben mindig az újságíró aktuális munkájának védtelenségét jelenti, a pillanatnyi „helyzet” szerinti elbírálást, amihez igen nehéz és megterhelő a szakmai viselkedéssel úgy alkalmazkodni — ha ugyan lehet —, hogy eközben ne kerüljön konfliktusba a belső elkötelezettség és a *következetes* objektivitás tudata.

A hírértékeknek persze vannak, lehetnek más funkciói is, s a szakmai autonómia nem csupán a hírértékek — egész tájékoztatásunkban érvényes — rendszerétől függ. A szakmai autonómia nem egyedüli intézményes előfeltétele a tömegkommunikáció valódiságtükröző tevékenységének s ezen belül a szükségesnek látszó kontrollfunkciói jának sem. Am egyéb, intézményes feltételek — mint például a Márványi György által említett *bizalom a „kapuőrök” iránt* — mellett ezek sem nélkülözhetők. Hogy mihez ?

Egy olyan tájékoztatási gyakorlat-hoz, amelyben az objektív kritika éppúgy természetes, mint az eredményekről való objektív beszámoló. Amelyben a propaganda és a tájékoztatás kiegyen-

súlyozott egységet alkot. S azt hiszem, nagyon igaz az a mondás — már nem tudom, hol olvastam —, hogy „az előrelátó propagandista legjobb fegyvere a gyémántkemény, kimondott tény”.

JEGYZETEK

¹ L.: Farkas K.—Hann E.—Vágó J.: A rádió társadalmi megítélése. — TK -tanulmányok, 1979.

² L.: Angelusz R.—Nagy L. G.—Tardos R.—Terestyéni T.: Gazdasági közhangulat és közgondolkodás — RTV Szemle 1976/2, Terestyéni T.: Kommunikációs tendenciák a magyar tömegkommunikációs eszközök 1978. évi gazdasági közléseiben — TK Műhely 1979/25. (soksz.).

³ Úi.

⁴ Gondolok például arra a rendeletre, ill. gyakorlati betartására, ami közel 20 éve írta elő a sajtóban megjelent bírálatokra adandó válasz kötelező voltát.

⁵ Vö.: Kosik, K.: A konkrét dialektikája — Gondolat, 1967. — 17—42. old. és Almási M.: A látszat valósága — Magvető, 1971. 5—16. és 348—369. old.

Kepes András

Vár a keddre?

A Stúdió '80-81 bukásának és sikerének kérdőjelei

1981 novemberében volt egy éve, hogy heves viták kereszttüzeiben képernyőre került a Magyar Televízió heti egyórás kulturális műsora, a Stúdió '80. Az azóta eltelt idő alatt a kedélyek lecsillapodtak, a közönség megkedvelte, a szakma elfogadta a hónapok folyamán erősen megváltozott műsort. Az első időszak azonban fölvetett egy sor olyan kulturális műsorkészítési gondot, amelyen mind a mai napig érdemes töprengeni.

A Stúdió '80 első száma felhasználta az ismert reklámot: „Megjön a kedve, ha vár a keddre!...” Bizony sokáig lehetne sorolni, mi minden jött meg az első két adást követően! Ha szociálpszichológusok és esztéták hónapokig törték volna a fejüket, vajon milyen módon lehetne nálunk kulturális kérdésekben kipróbálni a nagyközönség, a kritika és a politikusok értékszemléletét, toleranciáját, valószínűleg akkor sem találhattak volna alkalmasabb mércét, mint annyilyennek — az alkotók szándéka ellenére — a Stúdió '80 első két száma bizonyult. Ha patikamérlegben kiegyensúlyozott kulturális életünkől nem vészett volna ki az a szó, hogy kultúrbotrány, valószínűleg ezzel a jelzővel illették volna a lapok. Ami a lapokat illeti, jelzőkben azért így sem volt hiány. Csupán az első két számról — „a Kutya” újságot és a „Gabi-Mamit” leszámítva is — több mint harminc kritika jelent meg, egy sem az elragadtatás hangján. Az utólagos reagálásokat beleszámítva kötetnyi terjedelemben.

Győztes helyzetből

Pedig a műsor úgyszólván győztes helyzetből indult. Az első adást megelőző széles körű propaganda — a fogadtatás

ismeretében — talán nem volt szerencsés, de azért ekkora ézengésre a műsor készítői nem számítottak. Csak az járt a fejükben, hogy egy televíziós kulturális magazin „példányszámát”, eszközeit tekintve kiváltságos helyzetben van. Hogy a heti műsor aktuálisabb lehet, mint addigi kulturális műsorkészítései — a Művészeti Magazin, a Filmszem, a Nyitott Könyv, a Színházi Album stb. —, sőt a többi magazin megszűnésével azok nézőit is magáénak tudhatja. Hogy az eddig kevesebbet propagált művészeti területeket (ballett, fotó, zene), a mindennapi kultúra eseményeit és a színes aktualitásokat is felölelni szándékozó műsor olyan kitűnő film- és színházrendezőket kér fel majd együttműködésre, akik képesek arra, hogy új anyagból újjá szabják a televízió rutinossá fényesedett kiült magazinformáját. Vajon ki lett volna az, aki mindezt tudván így kiált fel: „Kérem szépen, ez maga a bukás!”?

A televízióban van egy mondás, miszerint háromtalálatos az a műsor, amelyik egyszerre tetszik a közönségnek, a kritikának és „odafenn”. A háromtalálatos műsor ritka. A két-találatos már jó, az egytalálatos elmegy. A Stúdió '80 első két adásának ritka bravúrral sikerült beállítania a negatív telitalálatot. A nézettségi

adatok ugyan messze túlszárnyalták az eddigi kulturális műsorok hasonló adatait (az első adást 2 millió 80 ezer, a másodikat 2 millió néző látta), de a tetszési index az elsőnél 62 pont, a második 60 pont volt. A kritika a hümmögő fejesóválástól a nyílt feljelentésig minden hangnemben megszólalt. „Odafenn” pedig... nos „odafenn” sem örültek.

Az első adás

Régen történt. Idézzük fel az első adás műsörtükrét!

1. Körkérdés: Mit vár a Stúdió '80-tól? — Pozsgay Imre, Kern András, Czeizel Endre, Vitray Tamás, Asher Tamás, Szepesi György, Vánca István, Koncz Zsuzsa és a járókelők.
2. Mikor nyílik a Katona József Színház?
3. Gyurkovits Tibor: Isten bokrétaja a Pesti Színházban. Interjú a szerzővel.
4. Vajda Ernő fotóművész kiállítása a Vigadóban.
5. Bartha László festőművész kiállítása.
6. A magyar fociról és a profizmusról.
7. Interjú Hobóval az első nagylemezéről.
8. Rófusz Ferenc: A légy c. filmje és tudósítás a luccai fesztiválról.
9. Részlet Fellini: Zenekari próba c. filmjéből. A hét bemutatója.
10. Budapesten vendégszerpel Ruggero Ricci. Interjú és a mester hegedül.
11. Koródy András a zenei utómunkálatokról.
12. A Sába királynője c. lemezalbum. Beszélgetés Kincses Veronikával.
13. A Holland Királyi Balett vendégszereplése.
14. Shakespeare: Vihar c. színműve a Várszínházban, beszélgetés Vámos László rendezővel és Gábor Miklóssal.
15. Interjú Cseh Tamással és részletek a műsorból.
16. Archiv interjú Nagy Lászlóval abból az alkalmából, hogy kötete jelent meg.

Az egyes anyagokat több helyütt animált gyermekrajzok vezették fel.

Ilyen sokszínű és gazdag műsor valószínűleg azóta sem volt. Ennyi fáradságot és lelkesedést aligha öltek nálunk televíziós műsorba. A stáb átlagban napi 18—20 órát dolgozott, egész héten. A hajrában Spannberger Éva vágó 48 órán át haza sem ment (a férje ho-

zott be számára tiszta ruhát). Az adás olyan montázstechnikával, annyi vágással készült, ami csak a rövid reklámfilmekre jellemző. Mindezt 60 percben, forгатással, vágással együtt egy hét alatt!

És a nézők többsége, akik számára követhetetlenek voltak a Magyar Televízióban még nem látott, asszociációs alapon több részletbe vágott interjúk és a szokatlanul pergő iram, döbbsen kiáltott fel, mint Szakonyi Adás-hibájának szereplői: „Kapkodják a képet!” Pedig valójában nem ez zavarta őket, hiszen a reklámfilm is hasonló technikával készül. A műsor szemlélete volt követhetetlen vagy ellenszenves a nézők többsége számára. Az alkotók ugyanis az első alkalommal magukról, korosztályukról, a kultúráról alkotott elképzelésükről vallottak. Az informálás, az értékelés helyett jól-rosszul a művészet, a kultúra tájkán dolgozó generációjuk közérzetét akarták megfogalmazni. Azt, hogy ugyan mindenkiben feszültségek, jogos vagy jogtalan sérülések munkálnak, hogy a nehézségeket ki nyegleséggel, ki elkeseredéssel, ki nagyképűsködéssel veszi tudomásul, de végül is előadások, filmek, zeneművek születnek; kultúra születik.

A félreértésre jellemző, hogy az adáskor a műsor készítői és elfogadói nyugodtak voltak. Apróbb kifogásoktól eltekintve mindenkinek tetszett a konfliktusokat felmutató, de pozitív kicsengésű koncepció. Csakhogy a közönség számára éppen a koncepció, a pozitív kicsengés nem „jött át”; maradtak a konfliktusok, a riportalanyok nyeglesége, elkeseredése, esetleg nagyképűsködése. Amit a műsor alkotói és elfogadói éretnynek éreztek; hogy alapos elemzések helyett — hiszen erre egy ilyen típusú magazinműsorban alig van lehetőség — a *hanqulat* lesz a fő közvetítő eszköz, megbosszulja magát. Információk hiányában a riportok egyoldalúvá, felszínessé váltak, csak a „vájtt füllék” számára jelentettek élményt. A többiek — talán jogosan —, úgy érezték magukat, mint akiket vendégségbe hívtak, aztán kirekesztették a társalgásból.

A második adás

Míg a Valló Péter—Bányai Gábor páros a szüntelenül pergő, hangulatokat felidézõ formán kísérletezett, addig a Jancsó Miklós rendezte, Rózsa T. Endre szerkesztette második adás éppen ellentétes oldalról bombázta a hagyományos magazinformat. Elképzelésük szerint csak olyan kulturális magazint érdemes készíteni, amely — sajtópéldát véve alapul — a Valóság folyóirathoz inkább hasonlít, mint a Pesti Műsorhoz. A magazinműsorok történetében egyedülállóan fontos szerepet kapott a stúdió. A látvány: színházi előadások látványával vetekedett. A műsor arra tett kísérletet, hogy azonos virtuális időbe sűrítse az előzetes felvételeket és a stúdióriportokat.

Idézzük fel ezt a műsortükröt is:

1. Bojár Sándor történelmi tárgyú riportfotókról beszél.
2. Interjú Marie Jose Nattal.
3. Interjú Mészáros Mihály szobrasszal a mobilról.
4. A Tendenciák 3. c. kiállítás kapcsán — beszélgetés Haraszti Istvánnal a mobilszobrászatról.
5. Kössl Ervin szövegírói munkás a modern művészet befogadásáról.
6. Videobemutató a Magyar Nemzeti Galériában. Wolf Herzogenrath művészettörténéssel Hernádi Gyula és Mauer Dóra beszélget a videóművészet és a televízió különbségéről. Részletek Nam June Paik és Joseph Beuys alkotásaiból.
7. Kemény György és Hernádi Gyula a látványtervezésről.
8. A Színház- és Filmművészeti Főiskola hallgatóinak „West Side Story”-bemutatója.
9. Kassák: Egy ember élete a Thália Színházban. Kazimír Károly, Ungvári Tamás és Hernádi Gyula a színházi vállalkozásokról.
10. Mozart-lemezek Kocsis Zoltán és Ránki Dezső előadásában. Ungvári Tamás és Hernádi Gyula beszélget Juhász Előddel a modern zenéről.
11. Szörényi Levente és Bródy János szólólemeze. Beszélgetés a szerzőkkel az indulásról és a beérkezésről.
12. Áru-e a kultúra? Beszélgetés a kulturális vállalkozásokról.
— Fazekas Lajos: Haladék c. filmje. Interjú a rendezővel.
— Gémes György, a Corvin mozi igazgatója.

— Marx József, az Objektív Filmstúdió vezetője.

— Siklós Nagy Béla államtitkár.

— Gyurkó László és Hernádi Gyula vitája.

13. Tudósítás a Helsinki Magyar Intézet megnyitásáról.

A műsor készítőit valamelyest zavarta a heti műsorkínálat, de végül is sikerült az eseményeket a lehetőségekhez képest az elképzeléshez alakítani. Mi volt ez az elképzelés? A műsor két pillérré épült. Az egyik: a modern művészetek iránti tolerancia, a másik: a gazdasági vállalkozások lehetősége a kulturális életben. Ami a toleranciát illeti, a műsor fogadtatása reprezentálta, hogy a téma élő. Más kérdés, hogy ez a blokk sem volt alkalmas arra, hogy elaltassa a közönség ellenszenvét, legfeljebb meghökkentette vagy felháborította a nézőket. A műsor kétségtelen érdeme, hogy első ízben mutatta be a Magyar Televízióban a modern képzőművészet három fontos ágát: a mobilszobrászatot, a látványtervezést és a videót. Mindezt azonban oly módon, hogy látottak a hozzá nem értők számára a polgárpukkasztó bohóckodásnak, az érdeklődők számára felszínes közhelynek tűntek. Wolf Herzogenrath a neves videoteoretikus, valamint Paik és Beuys a művészeti ág legjelentősebb alakjai a hozzájuk méltatlanul rövid műsoridőben nem is nyújthattak ennél többet. De Kemény György és Haraszti István munkássága is megérdemelt volna alaposabb elemzést. Nem mintha abban bízhatnánk, hogy egy műsor — vagy akár tíz is — áthidalhatná azt a történelmi szakadékot, ami a hazai közönséget a modern művészet-től elválasztja, de talán az érdeklődőknek nyújthatott volna hasznos ismereteket. Az elemző körüjárását a műsor-készítők csak a kulturális vállalkozásokról szóló blokkban követték. Ez a maga nemében sikerültebb volt, bár ha a műsor készítői önállóan dolgozták volna fel a témát, és még ennyire sem ragaszkodtak volna a heti aktualitásokhoz, eredményesebb munkát végezhettek volna. Mindenesetre olyan alapkérdést feszegettek, melyen a sajtó még hónapok múltán is vitakozott.

Egy év múlva

Jó egy év telt el azóta. A Stúdió '81 kívülről nézve látványosan kiheverte az első két adás után kapott sebeket. A kritika elismeréséről biztosítja a műsort s a válság után a tetszési index és a nézettségi mutatók is fölfelé íveltek. 1981 végére a tetszési index már elérte a 80 pontot (az átlag is 75 pont körül van), a nézettség pedig rendszeresen 2,5 millió néző. (1982. január 5-én 3 millió 200 ezer néző, 77 pontos tetszési index!) Nem is remélt eredmény egy olyan országban, ahol a TK egyik felmérése szerint a reprezentatív mintának mindössze 4,7%-a olvassa a Film, Színház, Muzsika, az Élet és Irodalom, a Pesti Műsor vagy a Filmvilág c. kulturális lapok valamelyikét. Ahol a megkérdezetteknek csupán 13,1%-a jár havonta legalább egyszer moziba, 6,1%-a színházba, 3,6%-a múzeumba, 0,7%-a hangversenyre és 8,7%-nak 10 könyve sincs otthon.

Jó egy év távolából mégis érdemes visszatekinteni az első fájdalmas születekre, különös tekintettel a szövegművekre. Mert éppen az első két adás nyomán vetődött fel több olyan kérdés, amely a mai napig meghatározza a műsor jellegét, gondjait. Valószínűleg nem csupán a Stúdió 80—81—82 gondjai ezek, csak talán kevesen morfondíroztak eddig a műsorkészítők szemszögéből a kulturális műsorkészítés konfliktusain. Megfelelő kutatások híján e sorok írója elsősorban saját tapasztalataira támaszkodhat, amikor az alábbiakban megpróbálja fölidézni azt a négy fő ellentmondást, ami — véleménye szerint — a kulturális műsorok szerkesztőinek a legfőbb gondot okozza.

Értékszempontok és a szempontok értéke

A műsorszórás irányítói és alkalmazottai szempontjából az alapkérdés kétségkívül az, mennyiben felel meg az ilyen típusú műsor annak a feladatnak, amiért létrehozták, illetve milyen

szerepe lehet a tömegtájékoztatásban? Feladatai közé tartozik — lévén a tévé politikai-hatalmi eszköz —, hogy igazolja a politika döntéseit, és sugallja a kulturpolitikai irányítás értékrend-szerét. Ugyanakkor tömegtájékoztatási eszköz is, amely ha komolyan veszi az előző jelzős szerkezet mindkét tagját, a valóságnak megfelelő reális képet kell adnia kulturális és művészeti életünkről, valamint arról a valóságról, ami a művészi alkotásokban tükröződik. Amennyiben a fenti két szempont átmenetileg nem fedi egymást, létrejön a műsorkészítő első számú konfliktusa. Ennek elsősorban az lehet az oka, hogy a kulturális politika, a műsorszóró és a közönség értékszempontjai nehezen összeilleszthető rendszert alkotnak. Az alkotások ugyanis mérhetőek:

I. Esztétikai értékszempontból

- kultúrtörténeti összefüggésben,
- korunk többi értékéhez viszonyítva.

II. Kultúrpolitikai értékszempontból

- a napi politikai érték,
- a művészeti közéletet megtermékenyítő hatása,
- a művészet spontán fejlődésére tett hatása szerint.

III. Szociológiai értékszempontból

Mennyiben tesz eleget valóságfeltáró szerepének

- történelmileg,
- napjaink valóságát illetően.

IV. A műsorszórás értékszempontjából

- mennyire népszerű és közkedvelt,
- kiszolgálja-e a közönség igényeit,
- fejleszti-e a közönség kvalitásait.

A fenti értékszempontok természetesen kiegészíthetők, másként is csoportosíthatók, továbbá egymással keverednek is. A lényeg azonban az, hogy az értékszempontok tisztázatlansága és következtelen használata miatt, továbbá a bennük rejlő számtalan variációs lehetőség következtében igen csekély esély van arra, hogy minden érdekelt elégedett legyen. A kulturális politikának szélesebb tere van arra, hogy a valóságot átfogja, mint egy televíziós kulturális hetilapnak. A differenciált kulturális politika jegyében megjele-

nik, bemutatásra kerül egy sor olyan művészi alkotás, amelyet ugyan a kulturális politika nem lát szívesen a több millió néző előtt propagálandó alkotások között, de amelynek elismeri értékeit. Még az is előfordulhat, hogy ezek egy része kiemelkedő művészi értékű, de a fenti értékszempontok keveredése miatt csak szűkebb közönségréteg előtt kerül bemutatásra. Így is részét alkotják kulturális életünknek, ám ha a kulturális műsorban az ilyen művek sorozatosan nem jelennek meg, hosszú távon a műsor értékszemlélete torzul. De a műsorba bekerülő művek elemzése sem könnyű. A művészet egyik fő feladata, hogy feltárja és érzékileg megjelenítse a társadalom konfliktusait. A műsorkészítés gyakorlatának nehézsége azonban, hogy a televízióban a kulturális magazin is politikai orgánumnak minősül. Így ha az újságíró a műalkotásban megjelentett konfliktus, saját (újságírói) eszközeivel elemzi — politikai mércével méri. Márpedig a hazai sajtógyakorlat a konfliktusokat csak akkor szereti, ha azok már megoldódtak. Ez a kulturális műsorkészítő *második* alapvető gondja.

Az is nyilvánvaló, hogy a közönség java része ma még nehezen dolgozza fel a konfliktusokat, de ha nem szokik hozzá — és történelmünk során erre sok lehetősége nem volt — nem is fogja megtanulni.

Hasonló a helyzet a modern művészet, illetve a művészeti kezdeményezések és a közönség kapcsolatában. Való igaz, hogy a nézők java része visszautasította a Stúdió '80 hiányosságai, hibái ellenére is fontos és izgalmas első két számát. De ki tudja, hogy egy idő után a hasonló utakon járó, de tisztultabb formához nem szoktak volna-e hozzá? A 60 pontos vagy a 62 pontos tetszési index ugyan minden kétséget kizáróan elutasítást jelent, de egyik sem alacsonyabb érték, mint egy átlagos (nem rossz!) magyar filmé vagy tévéjátéké. A közönség apatikusan tudomásul veszi a hasonló természeti csapásokat. Csak a szórakoztató műsorokban vagy a közönségfilmekben képes azonnal csalódní. Azoktól ugyan-

is vár valamit. Hosszabb idő után feltehetőleg hozzászokna a modern művészet alkotásaihoz is, ahogyan megtörtént ez már más országokban. Egyébként is kiderült, hogy a kritika és a szakmai-politikai vezetés — a közönség védelmében — lényegesen ingerültebben reagált ezekre a riportokra, mint maga a közönség. Pedig éppen a tévé kulturális műsorai lennének azok a fórumok, amelyek — jól kidolgozott stratégiával — fogódzókat adhatnának a nézőknek, hogy a modern művészet segítségével dolgozhassák fel önmagukban korunk konfliktusait. Ehelyett a kulturális műsorok — kényszerűségből — sokszor éppen a közönség hagyományos szemléletét konzerválják. Ez a kulturális műsorkészítő *harmadik* gondja.

A *negyedik* pedig egy olyan ellentmondás, amely első hallásra talán furcsán hangzik egy kulturális műsorkészítő szájából. A műsorkészítési gyakorlatból úgy tűnik: a kelletnél nagyobb politikai jelentőséget tulajdonítunk kulturális jelenségeknek. Közé hely, hogy nálunk a kultúra hosszú ideig politikai helyet foglalt el a társadalmi életben. Ez azonban főként azokra a korszakokra volt jellemző, amikor a közélet demokratizmusa híján és a társadalomtudományok fejletlensége miatt a művészetre hárult a politikai üzenetek továbbítása is. Csak hogy azóta közéletünk elindult a demokratizálódás útján, a társadalomtudományok is el tudnák látni feladataikat, mégis, a mai napig a mesterségesen felfokozott érdeklődés miatt egy színházigazgató- vagy főrendezőcsere nagyobb port ver fel, mint egyes műszaki tudományos eredmények, amelyek évtizedekre meghatározzák gazdasági életünket. A közvélemény szemében ezt a hamis értékrendet látszik alátámasztani, hogy valójában hétköznapi kulturális eseményeket a sajtó kénytelen szinte államtitókként kezelni. És ha a társadalom a művészetnek a valóságosnál nagyobb politikai tartalmat tulajdonít, akkor természetes, hogy az alkotók, sőt a kritika és a közönség egy része is megelégszik művek helyett politikai üzenetessel. A valós

értékrendszert fenyegeti veszély, hiszen ilyen vagy olyan politikai felhangok miatt esztétikai értéküket tekintve egymástól mérföldnyire levő művek kerülnek egymás mellé mindkét póluson. A közönség meg van zavarodva, a kritika és a szakma egy része pedig beszáll a politikai kacsingatósdba.

Így alakul ki művészetünknek egy

a szociológusok és esztéták által még kevésbé vizsgált új jelzőrendszere. Csak-hogy addig, ameddig ez a jelzőrendszer nem tökéletes, gyakran az is kacsingatásnak tűnik, amit nem is annak szántak. Ez aztán a hivatalos szerveket ismét arra a meggyőződésre juttatja, hogy a művészet a direkt politika porondja. És a kígyó megharapta a saját farkát.

ABSTRACT: The one-hour cultural weekly of the Hungarian Television titled „Studio'80” was first broadcast in November in 1980, accompanied by hot debates. Since that time discussions have calmed down, the audience has come to like and professionals have accepted the program considerably changed during the months. However, the first period raised a series of problems concerning program production that must be paid attention even today.

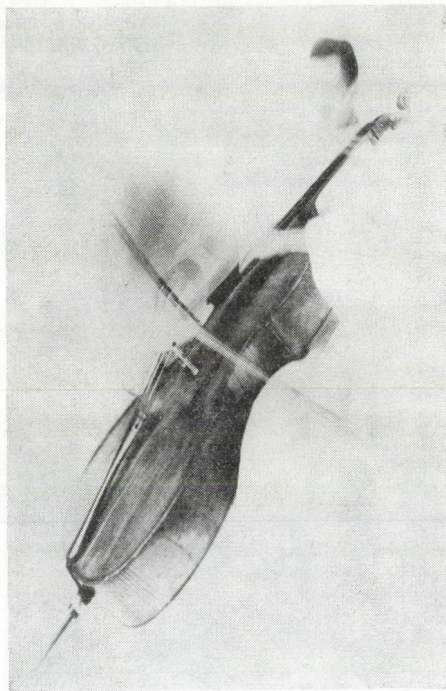
Gyertyán Ervin

Dialektikus képnyelv

Magnóbeszélgetés Köves Ivánnal

Köves Ivánt, a Német Szövetségi Köztársaságban élő „magyar művészt”, akinek Tézis — antitézis című kiállítását már 1964-ben Adorno nyitotta meg, a kamera filozófusának, a képnyelv atyjának is nevezik. Csellistaként kezdte, s csak a véletlenül múlt, hogy fotózni kezdett, hogy a fényképezet egyik világnagyságává vált. Művészi eljárását absztrációnak nevezi (az absztrahálás és a ráció montázs), és képeivel gondolatait akarja kifejezni.

— Úgy illik, hogy egy beszélgetés szóvivője bemutatassa partnerét. Mégis, most szakítani szeretnék az interjúknak ezzel az illemszabályával, mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert Köves Iván életpályájáról átfogó képpel Magyarországon mind ez ideig nem rendelkezünk, noha tudjuk róla, hogy a nyugatnémet sajtó állandóan foglalkozik munkásságával és szuperlatívuszokban méltatja művészi jelentőségét és teljesítményét. „A kamera filozófusa”, „a képnyelv atyja”, „mesterfotográfus”, ilyen jelzőkkel illetik. Kiállítását már 1964-ben Adorno nyitotta meg Tézis — antitézis címmel, és folytathatnám hosszan a méltatásokat, amelyek azt mutatják, hogy ez a „magyar művész”, ahogy a nyugatnémet sajtó állandóan aposztrofálja Köves Ivánt, valóban valami egészen újat és jelentőset hozott a modern művészetben, annak is legmodernebb ágazatában a fényképezésben. A másik ok pedig az, hogy Köves pályája mögött egy sajátos pszichológiai rejtély húzódik meg. Magyarországot egy tehetséges ifjú csellóművész hagyta el, és né-

hány év múlva nevét úgy halljuk vissza, mint a fényképezet egyik világnagyságáét. Hogyan történik ez a metamorfózis? Ezt tulajdonképpen csak Köves Iván mondhatná el nekünk. Ezért arra kérem most őt, hogy vázolja életútját szubjektíve és objektíve is, és külön kérem, hogy ne szerénykedjen, mert — mint látható — „le van leplezve”. A nyugatnémet lapok leleplezték.

— Arra a kérdésre, hogy hogyan történt ez a változás, csak egy darwini választ tudok adni: amikor a kétéltű kikerül a vízből, akkor mászik, és amikor fölkerül a levegőbe, akkor repül, és fordítva.

— *Tehát a zene a mászás, a fotográfia pedig a repülés?*

— Nem. Az egyik nem kevesebb a másiknál. Az életnek van egy formája, tartalma, amit hidrodinamikusan nevezhetünk és egy másik, amelyet aerodinamikusan. Minőségi különbség a kettő között nincs, az elemek mások.

— *De aki jól érzi magát a levegőben, az nem ugrik a vízbe, és fordítva...*

— Nem biztos. Gondolj például a műugrókra. Céljuk, fizikai céljuk a vízben kikötni, de művészeti céljuk a levegőben produkálni azt, amit tudnak. Itt nagyon nehéz az egyiket a másiktól elválasztani.

— *Félek, hogy máris az elméleti kérdések közepe vagyunk, és kitértél az elől, hogy életpályádat tényszerűen meséled el.*

— Számomra mindig az volt a legfontosabb, hogy valamit produkáljak. És, hogy ebből véletlenül az életpályám alakult ki, úgy érzem, másodlagos. Persze aki alkot, az él is, annak van egy életpályája, s természetesen tudom, hogy ez is sokakat érdekel, mert kulcsot adhat ahhoz, amit alkotott.

— *Egyszerűen egy lexikoncikket kérek Köves Ivántól — Köves Ivánról.*

— Ott kell kezdenem, hogy amikor új közegbe kerültem, új lehetőséget kerestem ehhez a közeghez. Ez az új közeg számomra jó huszonöt éve jelentkezett, 1957 márciusában, áprilisában, amikor még mint csellista működtem Bécsben. Előtte havat lapátoltam, utcaseprő voltam, pincér a házmesterbálon, mert jó volt a borra való. De igyekeztem a zenéhez visszatérni. Meglehetősen nehéz volt ez abban az időben, mert végtelenül sok muzsikustengett-lengett ott, ahol én éltem, többek között nagyon sok magyar muzsi-

kus is. Bécsben megalakítottunk egy szimfonikus zenekart. Filharmonia Hungaricának neveztük, és nevezik még ma is. Másfél évig voltam tagja ennek a zenekarnak, de időnként az Operában is kiségittem, ez biztosított életlehetőséget számomra. Érdekes volt, de valahogy úgy éreztem, hogy azokat a gondolatokat, amelyeket a harminc év alatt összegyűjtöttem, a zenével, különösen mint zenekari zenész, nem vagyok képes visszaadni. Nem is adhatja egyetlen zenész sem a saját gondolatait, mivel hogy is mondjam csak...

— *Interpretáló művész.*

— Még talán az sem. Mert a karmester interpretál, én csak egy billentyű vagyok. Ki lehet cserélni. Nem tudom, hogy Pablo Casals ki tudta-e fejezni, vagy kifejezte-e gondolatait, én úgy érzem, hogy ő is csak az érzéseit fejezte ki, és Bachot mutatta be.

— *És úgy érezted, hogy a fénykép alkalmasabb eszköz gondolataid közlésére?*

— Nem tudom, hogy pontos-e ez a megfogalmazás. Nagyon érdekes volt, ahogy a fotózáshoz eljutottam. Itthon, Magyarországon sohasem fényképeztem. Engem elég sokszor fotóztak az apám, a nejem is fotózta a fiamat, volt egy olesó boxgépünk, de én hozzá se nyúltam, úgy éreztem, hogy nem való a kezembe. Aztán kint hozzájutottam egy Zorkijhoz. Kipróbáltam vagy tizenötöt, és amelyik nem csörgött, azt vettem meg. Akkor még csak akusztikailag tudtam megállapítani, hogy mi a jó, mi a rossz. És a turnéinkon képeket készíttettem, ugyanúgy mint a többiek. A többieknek mindig az tetszett, amit én csináltam. A fotóüzletben sokszor nyolevan—száz másolatot is kértem egy-egy felvételemről, mert azt küldöztették az ismerősöknek haza. A fotóüzlet vezetője beavatott bizonyos technikai eljárásokba. Nagyon sokat tanultam tőle, ő adta meg számomra az alapot ahhoz, hogy mint fotográfus, ha ezzel a szóval akarsz élni, önállóan tevékenykedhessem.

— *És téged már foglalkoztatott az a lehetőség, hogy ebből élethivatás lesz?*

— Nem, arra még nem gondoltam. És ma sem a fotózást érzem önmagában élethivatásomnak. Szerettem volna már akkor is valami mást kifejezni, gondolatokat, amelyekben én magam eltűnök a fotóim mellett. Eltűnök mint individuum. S amelyek bizonyos célcsoport részére érthetőek, és bizonyos kérdéseket megmagyaráznak és a sokszínűség alapján egyértelművé tesznek. És éreztem, hogy valahogy meg kell az utat találnom ehhez a lehetőséghez. A virtuozitás miatt, meg mondjuk az esztétikai érzékem miatt eleget dicsértek. Több lehetőségem akkor még nem volt, de körülbelül háromnegyed év után szakmai körökben is kezdték elismerni a fotóimat. Ugyanis egyszer Menuhinnal volt egy koncertünk a Musikvereinben. Nagyon fontos dolog, azt hiszem, amit most elmondok. Jöttek az újságírók, mert Menuhinról és a Filharmonia Hungaricáról akartak képeket, riportokat csinálni, de a próbát nem lehetett állandóan fényvel zavarni. Erre adtak az elején ötperces lehetőséget. Én pedig úgy éreztem, hogy itt most valami újat csinálhatok. Akkor, 1957-ben nem voltak a mai fényérzékeny filmek. Tehát csak időre lehetett fotózni, és még koncertvilágítás sem volt, hanem csak a generálpróba fénye. Menuhinak nem is kellett fény, a kották voltak megvilágítva. Na most én arra gondoltam, hogy rögzítőnek felhasználom a kottatartómat, tehát a kezemben már nem mozog a gép, és így tudok időre fotózni. A másik probléma az volt, hogy ilyen sötétben hogy tudok olyan közélről felvételt készíteni, ugyanis mint csellista, ott ültem az első pultnál, a második helyen Thiring Zoli mellett. A fotósok kiröhögtek. Ott álltak és vártak, ez volt az első ilyen próbálkozásom. De már előre éreztem, hogy menni fog, mert foglalkoztam már ezzel a kérdéssel előzőleg, nagyon sokat jártam be az egyetemre mint vendéghallgató, optikát és fizikát tanultam. Egyszóval a művészettől jutottam el a fotótechnikához. És nagyon könnyen találtam meg a művészethez visszafele vezető utat. Ez

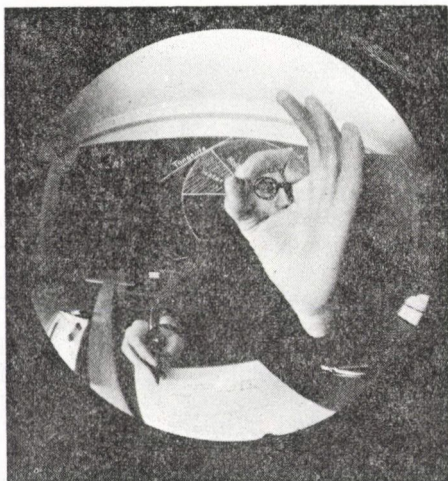
nem ócsárolása a technikának, de a technika csak alapfoka a művészetnek. A lényeg az, hogy ott ültem a koncerten ezzel a két instrumentemmel. Persze ilyesmit nem lehet csinálni egy zenekarban. De Rozsnyai Zoli, a vezetőnk, jó barátom volt, szemet hunyt efelett, sőt bátorított. Nagyon sokat köszönhetek neki. Úgy mesterkedtem, hogy a kioldószinórt a bal kezemben tartottam, többnyire akkor, amikor éppen nem kellett muzsikálnom. De ilyen helyzet volt elég a Bartók hegedűkoncerten belül. És Menuhin már Magyarországról ismertem, többször játszottam vele, kiismertem a technikáját, és nyilvánvaló volt előttem, hogy miként játssza a kádenciáját. Természetesen a kádencián belül is vannak szünetek. És egy ilyen szólószünetet pontosan ugyanolyan szerves részei a zenének, mint a hangok, ilyenkor ő maga is, mint egy szobor sugározza magából a zenét. Én ezt a szobrot fényképeztem. A végén, amikor előhívtam a képeket, magam sem akartam elhinni, hogy ez létezik és csodák csodája, az összes felvételt megvették a bécsi újságok, mert ilyen még nem volt. Nem Menuhin miatt, és nem a zenekar miatt, de maga a riport technikája volt érdekes a szakemberek számára. És a mosolygó riportereknek nem sikerült eladniuk a képeiket miattam. Ez adta talán az első lökést ahhoz, hogy talán ezzel foglalkozhatnék. Elkezdtem sokkal intenzívebben fotózni, csináltam naplementéket, Santa Lucia-fotókat, nagyon sok zenei témát választottam, gyerekekről, felnőttekről, híres emberekről jó arccokat fotóztam. Egyszer egy szép afganisztáni gyerekről meg egy bécsiről csináltam felvételt. Mindenki megállt, és dicsérte az idegent, hogy olyan egzotikus és senkinek sem tűnt fel, hogy milyen jó fényhatásos, milyen kifejező arca van a bécsi kisfiúnak. Az a másik csak egzotikus volt. Akkor rájöttem, hogy nincs értelme azt a tudást, amit megszereztem, a tudás miatt felhasználni. Rájöttem arra, hogy a tartalom sokkal többet jelent, mint a forma vagy a technika. Valamivel később egy szerzetes elégette magát Vietnámban. Valaki lefényképezte, és az

illető megkapta a képért a nem tudom hányas év legjobb riportere címet. Az illető amatőr fotós volt, és mert véletlenül éppen ott volt, megkapta ezt a címet. De el tudod-e képzelni azt, hogy valaki, akinek a kezében sohasem volt hegedű, egy Mendelssohn-koncert eljátszásáért megkapja az év legjobb hegedűse címet? Vagyis a fotó és a művészet között semmi kapcsolat nincs. Egy fotós nem lehet művész. Legalábbis ebből a szempontból. Mindenki ott lehetett volna. Igaz, nem művésznek titulálták, hanem az év legjobb riportérének, de egyáltalán nem volt riporters. Ezt ugyanúgy megtehetette volna az akkor négy-öt éves kisfiam, ha véletlenül ott áll a fotóapparáttal. Mert semmi technikai minőség nem volt ebben a képben, de kétségtelen, hogy nagyon fontos kép volt. A Mendelssohn-hegedűversenyt legjobban a legjobb hegedűs tudja eljátszani. De a legjobb riporterképeket nem kell, hogy a legjobb riporters csinálja.

— *Ezután a bécsi Menuhin-siker után te...*

— Elkezdtém intenzíven fotózni.

Integrált kör

— *Már a sajtó, a nyilvánosság számára?*

— Igen. Felfigyeltek a képeimre szinte a világ minden részén. Dívátba jöttem. De ettől kezdve már nem a fotóapparát volt az eszközöm, hanem maga a kép. Mert a kép önmagában nem azt fejezte ki számomra, amit én akartam. Önmagát fejezte ki. Így az én részemre legfeljebb egy komponens volt, eleve úgy készült, hogy majd valamikor építőanyag lesz. De a szemlélők úgy érezték, hogy ezek kész képek, sőt nagyon jó képek. Így mondták mindig, s meglehetősen sok ajánlatot és sok szerződést kaptam, amivel pénzt is tudtam keresni. Ezt nem szívesen mondom, mert nekem nem ez volt a legfontosabb.

— *Nem szívesen munkával pénzt keresni.*

— Ezt még nem is éreztem prostituálódásnak, legfeljebb azt, amit később egyszer-kétszer elvállaltam, holott azt is élvezettel csináltam.

— *De lássuk tovább!*

— Dirigens barátom egyszer olvasta az újságban, hogy lesz egy nagy világverseny a fotósok között Párizsban, Picasso a zsürielnök. Minden országból, így Ausztriából is a legjobb képeket küldik el. A nemzetközi versenyt tehát a nemzeti versenyek előzték meg. Név nélkül kellett a pályamunkákat beküldeni, csak a képeknek kellett címet adni. Megfogadtam barátom tanácsát, és beküldtem hat képemet. A kiértékelés után mind a hat ott volt a háromszáz között, amelyekből a kiállítást rendezték. Elképesztő volt, nem akartam elhinni, de örültem, hogy ott vagyok Ausztriában az első háromszáz között hat képpel, holott egyáltalán nem voltam fotós. Képeimet aztán továbbküldték Párizsba. Olyan volt ez, mint egy álmom, hiszen Párizsban mindössze háromszáz képet állítottak ki a világ terméséből. A verseny nagy publicitást kapott, nagyon sok cikk jelent meg róla. Az álmokat addigra megszoktam,

egyáltalán nem hökkentett meg, amikor a fődíjat, az úgynevezett Picassodíjat, továbbá a harmadik és a hetedik díjat elnyertem. Aztán meghívtak Párizsba, hiszen a díj anyagi jutalommal is járt. Picasso el is kérte magának a nagydíjnyertes képet, mert megtetszett neki, és én is kaptam egy rajzot tőle.

— *Ajándékba?*

— Igen, egy évvel később elküldette a városba, ahová átköltöztem. Ott kaptam meg a városon keresztül.

— *Bécsből mikor mentél el?*

— 1960 körül. Kaptam egy hivatalos meghívást Nyugat-Németországba.

— *Kitől?*

— Egy ottani országgyűlési képviselő egy nagyon modern város polgármestere volt, és gyűjtötte az ilyen csodabogarakat, mint én, mert büszke akart lenni a városára.

— *De akkor már megértél a Filharmonia Hungaricától?*

— Meglehetősen nehéz volt otthagyni a biztos megélhetést a bizonytalanságért és szabadúszóvá válni. De hát nekivágtam. Közben folytattam azt, amit elkezdtem és 1962-ben többedmagammal, már mint nemzetközileg ismert fényképész meghívtak Palermóba egy kiállításra, amelyen csak díjnyertesek vettek részt. Itt állítólag ismét dicsőséget hoztam Marlnak, a városnak, amely adoptált és az NSZK-nak, mert képemet a világ legjobb fotójának minősítették. Aztán elég sokat dolgoztam, a mai napig 18 könyvet publikáltam, amelyeket a nyugatnémet lapok többnyire nagy elismeréssel fogadtak.

— *És hány kiállításod volt?*

— Nagyon sok. Nem közös kiállítások, hanem mindig az én kiállításaim. Persze nem azokat a képeket állítottam ki, amik annak idején Párizsban szerepeltek, hanem egészen más irányban kezdtem dolgozni. A könyveimnek is egészen más a jellegük, a karakterük, s ezekről beszéllek a legszívesebben.

— *Úgy tudom, hogy most egy nagyon fontos kérdéshez értünk, mert a te utad-*

nak, a te pályádnak ezek szerint két döntő impulzusa volt. Az egyik az, hogy szinte félig ösztönösen rátaláltál egy kifejezőeszközre, beleszeretél a fényképezésbe, a másik az, hogy megláttad ebben a médiumban azt az új lehetőséget, aminek te magad a dialektikus képnyelv (Dialektische Bildsprache) nevet adtad. És ez így is került be a művészi köztudatba, mint valami új művészeti kifejezési lehetőség. Mondanál erről valamit?

— Nagyon szívesen, de az az érzésem, hogy van itt valami félreértés. Én nem szerettem bele a fényképezésbe, én még ma sem szeretem a fényképezést, én még ma sem szeretek fényképezni. Én — ismétlem — legjobban szeretném, ha az, amit gondolok, abban a formában jelenne meg, ahogy gondolom. A képet azért használom fel erre, mert úgy érzem, ez olyan nyelv, amelynek szavait a világon mindenütt megértik.

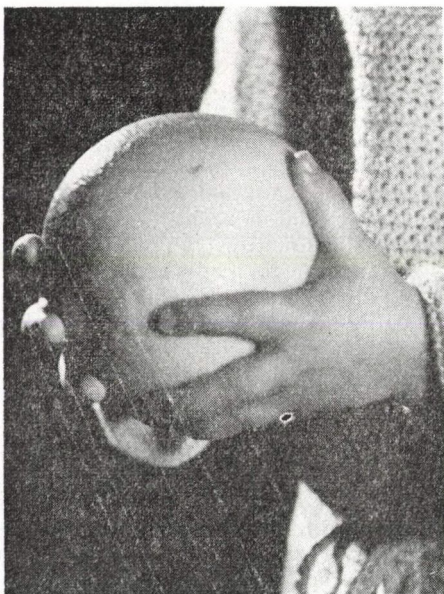
— *Azonos kultúrkörökben.*

— Azonos kultúrkörökben egy bizonyos célcsoport a képek tartalmát megérti. De a képek mondanivalóját nekem kell kormányoznom, ahogy Ady írja, ha jól emlékszem: „az úr én voltam, a szó csak cifra szolgál”.

— *Amikor ilyen tudatosan intellektuális vagy, mint ahogy vagy, akkor érzel-e valami rokonságot más művészi törekvésekkel? Mondjuk Eizensteinnel, aki a Tőke megfilmesítéséről álmodott, vagy Brechtel, aki szándékosan elköthette az érzelmeket, hogy a gondolatokat ugrassza ki műveiben.*

— Ha valaki olyan nagy terveket forgat a fejében, mint Eizenstein, hogy egy absztrakt gondolati építményt konkrét módon egy filmen megvalósítson, azt mondhatnám, hogy szeretnék vele rokon lenni. Méginkább érzek rokonságot Brecht törekvéseivel. Az az érzésem, neki is mindegy lett volna, mivel fejezi ki azt, amit ki akar fejezni, neki is az volt a fontos, hogy az ember, aki kitöltötte gondolatvilágát, jobb sorsra érdemes.

— *Azt mondtad az előbb, hogy neked mindegy, mivel fejezed ki magad. De ez a médium mégis csak a fénykép.*

Gyümölcs

— Én úgy fogom fel a fényképezőgépet, mint a szellem protézisét. Hogy egy példát mondjak erre, ha az ember elmegy vendégségbe, és paprikáscsirkét kap, a háziasszony mindig azt kérdezi meg, hogy ízlett a paprikáscsirke, nem azt, hogy hogyan rágott a protézisom.

— Igen. Bár ami független attól, hogy mit akarunk kifejezni, nem biztos, hogy független attól is, hogyan fejezzük ki.

— Ez így van. De a domináló számonkra a gondolat. Hogy mivel fejezem ki, az tulajdonképpen teljesen mindegy.

— Szerinted tehát a fénykép vagy a dialektikus képnyelv, tehát a fényképek egymással való ütköztetése esetleg fűgává szervezése, tételekké komponálása minden gondolat kifejezésére alkalmas?

Nem ragad-e ki bizonyos meghatározott és behatárolt gondolati lehetőségeket a szellem világából?

— Én el tudom képzelni, hogy mindenre alkalmas.

— *Nekem az a legizgalmasabb abban amit te csinálsz, hogy egy művészeti ággal akarod megvalósítani azt, ami a hagyományos esztétika szerint egy másik művészeti ágnak lett volna funkciója. Tehát, hogy igenis gondolatíságot adjál a képek segítségével, feloldva az egyes fénykép statikus önmagába zártságát.*

— Te tudod, mit jelent az a kifejezés, hogy a műsák testvérisége. Nem véletlen, hogy most is együtt ülünk, s azt kértem a szerkesztősegtől, hogy te csináld meg ezt az interjút. Hat-hét évvel ezelőtt az öcsém adott nekem egy könyvet, és az íróját sem említette.

Elolvastam, és rájöttem, hogy ezt a könyvet, ha tehetségem lenne az íráshoz, én is írhattam volna. Aztán megnéztem a nevét ennek a szerzőnek, és amikor első alkalommal Pestre jöttem, felkerestelek. Így volt? Kérlek, ezt ne hagyd ki. Ha arra kérsz, hogy ne szerénykedjek, ne szerénykedj te sem. Ugyanis nagyon érdekes, hogy pontosan az, ami számodra elmélet, számomra ugyanúgy elmélet volt, és abból kiindulva próbáltam megoldani azt, amit aztán gyakorlatnak nevezünk. Amikor végigtekintettem a képeimet, úgy éreztem, hogy bebizonyítottam neked az elméletedet és analízisedet.

— *Én viszont úgy éreztem — és ezzel nem a bókot akarom visszadni —, hogy pályád bizonyos mértékig igazolja azokat a dolgokat, amiket én pedzettem. Mert furcsa módon zenei inspirációval kezdél fényképet csinálni, utána eljutottál a fényképek egymáshoz való társításához, vagyis egyfajta gondolatisághoz, ha úgy tetszik, egyfajta írodalmisághoz. Tehát itt is valamiképpen a műzsák testvériségének, egymás segítésének a mozzanata, folyamata van jelen.*

— Művészet nem alkotódhat anélkül, hogy minden más művészetet, minden más gondolatot, minden tudományt ne vonjunk be az alkotás folyamatába.

— Szeretném, ha beletekinthetnék ebbe a folyamatba — a te műhelyedbe.

— Írtam egy tanulmányt, amelynek a címe Absztráció. Számomra ez kulcskifejezés. Tulajdonképpen montázsról is beszélhetünk, de nem a képeknek a kooperációjáról, vagy a művészi elemeknek egy képen belüli összhatásáról, hanem az absztrahálásnak és a rációnak a montázsáról.

— *Tehát a te absztrációdban benne van a konkrét valóság, és két vagy több konkrét valóságból ugrik ki az a bizonyos absztrahált gondolat, amely nem ugyanabba a körbe, ugyanabba a csoportba tartozó tárgyaknak az elvonása, hanem azokon kívül álló harmadik. Én itt látom a létjogosultságát annak, hogy te az absztráció fogalmát megalkottad. Hiszen úgy látom, hogy minden kompozíciódban egy erős agitatív szándék vezet.*

— Igen.

— *Mi ennek az agitációnak az eszmei bázisa?*

— Erre nagyon egyszerű válaszolni: a humanitárius világkép.

— *Az, amit te csinálsz, más befogadói magatartást kíván, mint a hagyományos fotográfia vagy a hagyományos festészet.*

— Ha valakinek van egy anyanyelve, ezen az anyanyelven beszél. Ahhoz, hogy egy másik nyelvet megismerjen, egy teljesen más vonatkozású és más jellegű grammatika megismeréséhez van szükség.

— *Fő műveidnek a könyveidet tekinted?*

— Természetesen. Azokban úgy érzem, hogy befejeztem azt, amit mondani kívántam. Amikor megbízhatnak azzal, hogy egy könyvet készítsék, mondjuk egy városról, egy intézetről, az mellékes szempont számomra, hogy ennek a megbízásnak eleget tegyek.

— *Mi a fő szempont?*

— A fő szempont az, hogy ne csak a megbízottaim kapjanak ezzel valamit — az alibi, ürügy csupán —, hanem az, hogy aki belelapoz a könyvbe, rájöjjön valamire, ami az egész világon mindeütt érvényes.

— *Művészetedet úgy tekintik a NSZK-ban, mint egy elkötelezett baloldali művészetet.*

— Olyan városok hívnak meg, és olyan intézmények adnak számomra megbízatást, amelyeknek a világszemlélete szemben áll az enyémmel. S ezt tudják is. De úgy érzik, hogy ez egy keserű pirula, amit le kell nyelniük. És a végeredmény számukra pozitív, mert a sajtó, a rádió és a tévé foglalkozik velük.

— *Te voltál az első, aki fotófreskót csináltál.*

— Ez a fotófreskó valóban freskó, mert a technikai megoldások sokban hasonlítanak, átvitt értelemben persze, a klasszikus freskó technikájához. Nincs vakolat, tehát nem a vakolatra viszi az ember a képet, hanem a modern anyagra, de pontosan úgy, mint ahogy a freskót csinálták, tehát nem is sötétkamrában készül a kép, és nem

is fényképre, amit aztán felragasztanak, hanem az épülettel, a teremmel egy egységet alkot a kép formájában is, tartalmában is és technikájával is. De itt sem a technikai megoldás érdekelt elsősorban. Mert, mondjuk, amikor egy reálgimnáziumban csináltam egy ilyen 180 négyzetméteres freskót, ott a pedagógiai szempont volt a döntő. Nálam különben is mindig a pedagógiai szempont a fontos, akkor is, amikor felnőtteket tanítok a szabadegyetemen. Ennek a freskónak a tartalma Justitiára, az igazságosságra összpontosul, számomra ennél nincs fontosabb.

— *Erre a freskóra mondták, hogy Köves megszabadítja Justitiát a szemekötéstől.*

— Igen. Mert ha Justitia nem lett volna olyan hamis a rómaiaknál, mint ahogy én látom, akkor nem így ábrázolták volna. A fontos az volt, hogy Justitia ne tartsa olyan messzire magától a serpenyőt, mintha nem is lenne lényeges számára, és ne szorítsa önmagához a kardot, ami szerintem nem fontos.

— *A freskón mégis kard van.*

— Nincs kard, hanem egy szemellenző, amely azonban serpenyővé, egy mérleg két serpenyőjévé vált, s ez a szemelőtt mozog. A néző tehát asszociál a régi Justitiára, de érzi, hogy ez a látást akadályozó szemellenző megváltozott, és egészen más funkciója van. Én nem engedem Justitiát csak úgy a levegőbe belebámulni, hanem rózsaszín szemüveg helyett az igazságosság szemüvegét adom rá.

— *Ami mérleg.*

— Persze. Ezt a szimbólumot nem én találtam ki, hanem felhasználom mint egy komponenset, és összekötöm ezzel a Justitiával. S ha a kép olvasója megérti, hogy Justitia hatalom, hatalomra törekvés nélkül, aki csak az igazságosság szemüvegén képes ítéletet hozni, és úgy, hogy nemcsak hall, de lát is, a jelkép új értelmet kap.

— *Azt hiszem, hogy rengeteget beszélhetünk munkásságról, de sajnós, a látványt nem tudjuk mellékelni hozzá, vagy*

csak korlátozott mennyiségben, pedig az vizsgálmus mégis az, hogy ezek a gondolatok végül is hogyan ötlenek testet a különböző kommunikatív vagy képnyelvi kompozíciókban. Ez azonban olyan határa a beszédnyelvnek, amit már nem tudunk áttörni. De talán így is megsejtettünk valamit azokból a törekvésekből, amiket képviselsz.

— S amiknek lényege — ha röviden próbálom összefoglalni —, hogy igyekszem olyan tipizálást alkalmazni, mint a realista író vagy a realista rendező, aki sokkal jobban kifejezi a valóságot, mint a valóság önmagát.

— *Úgy tudom, közben a zenéhez sem lettél hűtlen, hanem magasabb fokon, a Dialektische Bildsprache analógiájára valamiféle Dialektische Musiksprache-val is kísérletezel.*

— Eddig két egyetemen kérték, hogy mutassuk be azt, amit kísérleteztünk. Egy egyetemi docensnővel, aki filozófiát és beszédtechnikát tanít Münsterben az egyetemen, és akivel nagyon jó barátságban vagyunk, fogtam össze. Ő nem is tudta, hogy én mindig arra gondolok, hogy talán egyszer a lábam közé veszem a csellót, csak azt, hogy valamikor muzsikáltam, csellóztam és szaxofonoztam, és egyáltalán szeretem a zenét. Ő is, én is nagyon szeretjük az öt-hat évvel ezelőtt meghalt Günther Eich verseit. Megteremtettük tehát a vers és a zene dialógusát. Az interpretáló Barbara Henke, aki kitűnő hanggal és szerintem helyes átéléssel szavalta Günther Eichet, és én komponáltam a líra motívumaihoz egy zenei motívumot.

— *Improvizáltál?*

— Igen, improvizáltam, de nem úgy, mint a zenészek, hogy egy bizonyos zenei témára improvizálnak, hanem egy irodalmi témára. Ha akarod, zeneileg kánonszerűen. Nem egyidejűleg, mint mondjuk a zene és a hozzá való szöveg. Hanem néhány másodperccel később, amikor a közönség már megértette az interpretálót. Nálam is a

szöveg elmondása után született meg a zene, aztán ő reagált az én zenémre, és egész másképp hangsúlyozott, és egész másképp fogta fel a verset, amelyben már Eich mondanivalója az én zenei interpretációmmal együtt tükröződött. Tehát így egy dialógus alakult ki, ami nem egyszerűen kíséret vagy zenei aláfestés volt. Azóta számos meghívást kaptunk, és a Goethe-év

alkalmából a Goethe Múzeum is szeretne egy előadást, amelyből esetleg lemezt készítenek, s amelyen Goethével kapcsolatban kell majd egy hasonló párbeszédet lefolytatnunk.

— *Végül is nem lettél hűtlen a zenéhez sem teljesen, csak ennek is adtál egy újabb funkciót.*

— Mások is így látják.

ABSTRACT: Iván Köves, the „Hungarian artist” living in the German Federal Republic whose exhibition titled Thesis — Antithesis was opened by Adorno in 1964, is also called the philosopher of the camera, the father of photo language. He began as a cellist, it was only by chance that he started taking photos and became one of the greatest photographers of the world. He calls his artistic method abstreason (abstraction and reason), and he intends to express his thoughts with his pictures.

D. Hoffmann Márta—Vásárhelyi Mária

Élet a Lapály utcában

A Szabó család

Ezredik adásán is jóval túl van már a Magyar Rádió egyik legnépszerűbb műsora, a Szabó család. Szereplői sok családban „rokon”-nak számítanak, szavaikat hiteles információforrásként idézik. Írásunkban megkíséreljük elemezni, hogy milyen szerepeket, attitűdöket, magatartásmintákat közvetít ez a „szappan-opera”.

A Magyar Rádió 1959-ben indította útjára a Szabó családot. Ez a sorozat jóval az ezredik adáson túl is töretlen népszerűségnek örvend, ezt mutatják nemcsak a hallgatottság és a tetszés adatai, hanem az is, hogy a Szabó család belső bonyodalmai esetenként sok-sok embert foglalkoztató közüggé válnak, a hallgatók együtt örülnek és szomorkodnak a Szabó családdal.

A sorozat műfaji hovatarozását nehéz lenne eldönteni, mert mint a későbbiekben erről részletesebben is szólunk, éppen a műfaji tisztázatlanságban látjuk a sorozattal kapcsolatos problémák egyikét. Annyi azonban biztosan elmondható, hogy dramaturgiaiailag feldolgozott és megszerkesztett módon kívánja ábrázolni a hétköznapi élet gondjait, és a közvéleményt foglalkoztató kérdéseket, gondosan ügyelve arra, hogy a felvetődő problémák végső soron, a Szabó család és a hallgatók öröme, pozitív megoldást nyerjenek.

A sorozat adásai immár négy generáció életét követik nyomon. A családi hierarchia csúcsán, nemcsak koránál, hanem szavainak súlyánál fogva is Szabó néni és Szabó bácsi foglal helyet. Három, családos gyermekük képviseli a középgenerációt, s számos unoka mellett, már megszületett az első dédunoka is. Nyomon követhetjük néhány oldalági rokon életét is, úgy tűnik azonban, hogy ahogy egyre népesebb lesz a család, úgy szorulnak egyre inkább háttérbe a családon kívüli, nem

familiáris alapon szerveződő kapcsolatok, s ami megmarad ezekből, az is jobbra csak a formális, intézményi alapú kapcsolatok néhány szála. A család tagjai a társadalmi munkamegosztás rendszerében más és más helyet foglalnak el, s a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyük is különböző. Ezzel a strukturálással a szerzőknek feltehetően az a szándékuk, hogy mind több társadalmi osztály, réteg megszólaltatásával egyre több hallgató számára tegyék vonzóvá a műsort. Aktívak és inaktívak, vezető beosztású és beosztott értelmiségiek, munkások és parasztok egyaránt képviseltetik magukat a történetben. S értelemszerűen képviselnek egy-egy életmódot, mintát. Az elemzés alapvető célja éppen ezen minták megismerése volt.

Következtetéseinket az elmúlt év júliusában elhangzott öt adás alapján vontuk le.

A Szabó család szereplői

A Szabó családnak értelemszerűen csak azokkal a szereplőivel foglalkozunk, akik a vizsgált öt folytatásban színre léptek. Ez nem jelent túlzott szűkítést, mert a szűkebb rokonság szinte minden tagja szerepel. Hogy ez a véletlen műve-e, vagy a sorozat jellegéből következő adottság, nem dönthetjük el az anyag alapján.

Ebből következik egy másik korlát is, hogy a szereplőknek nem ismerjük

mindazokat a jellemvonásait, amiket a műsor több száz folytatásában megismerhetett a hallgató. Ez azonban csak részben jelent korlátozást, mivel a folytatásos műsornak éppen az az egyik jellegzetessége, hogy bárki bármikor bekapcsolódhat hallgatásába, egy-egy folytatásnak önmagában is meg kell állnia a helyét (egyébként a történetek érthetőségét a folytatások előtt elhangzó „helyzetkép” hivatott növelni). A Szabó családnak valószínűleg törzsközönsége van, hallgatói tábora állandó. Változást a felnövekvő hallgatónemzedékek váltakozása hozhat.

A Szabó család szereplőinek társadalmi hovatartozásából sejthető az alkotók szándéka, hogy a társadalmat minden oldaláról átfogóan ábrázolják. Ez a feladat több okból is reménytelenül nehéz vállalkozás. Akárhány szereplő lépjen is porondra az évek során (és ezek köre sem tágítható a végletekig — éppen mert a műsor vonzerejét a szereplők állandósága hordozza), annyiféle foglalkozást, szerepkört, személységet, amennyi egy ország adott állapotát jellemzi, lehetetlenség felsorakoztatni. Tehát elkerülhetetlen a tipizálás és a sematizálás. És ez, mint látni fogjuk, eredendően vezet a felszínességhez, az egysíkúsághoz.

A társadalmat reprezentálni kívánó szerzői szándék nem valósul meg azért sem, mert bár az egyes társadalmi rétegek, ahonnan szereplőiket választják, valóban a mai magyar társadalom struktúrájának vázát alkotják, a rétegekből soha nem a tipikus, az általános alakokat választják ki, hanem azokat, akikre elsősorban éppen nem az jellemző, hogy az adott réteghez tartoznak, hanem valamilyen módon „kilógnak” abból. Megpróbálnak tipikus értelmi-ségi, munkás és paraszt figurákat alkotni, de végül is mindig ezen rétegek speciális alakjai tűnnek fel. Az újságíró, akinek alapvetően művészi ambíciói vannak, a szakmunkás, aki taxi-sofőr, a mérnök, aki gyárigazgató stb. És éppen ezek a különleges jellemzők tartják életben a szereplőket, éppen a másságuk viszi tovább a történetet.

Ha a szerzőknek az irodalmi igénytelenséget vetnének szemükre, valószínűleg azzal védekezzenek, hogy ők a Szabó családot publicisztikának szánják (nem mintha e két műfaj alapvetően ellentmondásban kellene, hogy álljon, sőt). Érezhető is ez a szándékuk, hiszen a folytatásokba mindig igyekeznek valamilyen, a közvéleményt foglalkoztató, lehetőleg nem túl nagy horderejű aktualitást bevinni. Írói módszereik azonban megcáfolja ezt a védekezést, hiszen a Szabó család sikerének nyitja éppen abban rejlik, hogy a hallgató mennyire képes azonosulni azokkal az életmód-, életvitelmintákkal, amelyeket a szereplők közvetítenek.

Az életmód itt elsősorban életszemléletben jut kifejezésre. Úgy gondoljuk, a Szabó család elsősorban és döntően azoknak tetszik, tetszhet, akik éppen annyira a valóság felszínén mozognak, és éppen annyira nincs szándékukban sem a dolgok lényegének megértése, mint a Szabó család tagjainak. Ők valóban öngazolást kaphatnak és megerősítést abban a hitükben és gyakorlatukban, hogy a valóság ilyen egyszerű és a látszat alapján megismerhető. A felszínesség és az előítéletes gondolkodás elválaszthatatlan egymástól. Így a Szabó család a dolgok előítéletes és felszínes megítélését tükrözi, és erősíti a közvéleményben.

A továbbiakban a legfontosabb szereplők jellemének leírásával megkíséreljük állításainkat igazolni.

Szabó néni a legsokoldalúbban ábrázolt jellem. Ezt azonban nem saját egyéniségének sokszínűsége, hanem a családi történekekben elfoglalt helye magyarázza. Rajta keresztül érintkezik a szereplők, ő az aki általában az „igazi” és megfellebbezhetetlen értékeket kimondja, azokat, amelyek a Szabó család összes tagjára irányadók, azokat, amelyek a Szabó család mentalitására jellemzőek.

Szabó néni a családi béke őre, ez azonban általában úgy valósul meg, hogy az éppen bajba kerülőnek bármikor hajlandó falazni, csak vita ne legyen. Igazi mestere a konfliktusok elkenésének, és ez a módszer a Szabó csa-

lábban elég is ahhoz, hogy ezeket megoldottnak tekintsek. Amikor éppen nem a zsörtölődő házaseleket békítgeti, akkor pletykál. Saját problémái nincsenek, látszólag az ő élete teljesen problémátlan és megoldott, s mintegy missziót teljesítve őrzi családjá békéjét.

Icu a sikertelen értelmiségi nő típusa, sehol nincsen sikere, még ott sem, ahol a helyzetéből adódóan lehetne (orvos, de mégis újságíró férje keresi a nagy pénzeket, még az autóvezetői vizsgán is megbukik). Ez a kudarcorozat teljesen motiválatlan: érthetetlen, hogy miért kell minden szerepében (nőként, orvosként, feleségként és anyaként) kudarcot vallania. Ennek egyetlen magyarázatát találjuk csak: hogy a szerzők nem tudnak ebbe a konzervatív, előítéletes világba egy sikeres értelmiségi nőt beilleszteni. *Icu* sikertelensége különös hangsúlyt kap sikeres, felszabadult, könnyed férje mellett. Az elmondottakból érthető is, hogy *Icu* egyik szerepét sem ambicionálja, megnyilvánulásaiban alig különbözik Szabó-családbeli társnőitől, ha csak abban nem, hogy neki még gyermekeivel sincs kapcsolata, ami egy háromgyerekes anyánál elég meglepő.

Feleségének, *Icunak* mindenben az ellentéte *Zoltán*, az újságíró. Sikeres, ambíciózus, pontosan tudja, hogy mit akar az életben elérni. Nagyvonalú, a pénz nem érdekli különösebben, de miért is érdekelné, ha indokolatlanul ugyan, de dől hozzá. A családi perpatvarokban, pletykákban nem vesz részt, ő a művész a családban. Természetesen van rendes „polgári” foglalkozása is, enélkül valószínűleg nem is „nőstülhett” volna be a Szabó családba. Szakmai sikeressége biztosítja szavainak hitelét és súlyát a család életében is. Az ő számára *Icu* nem partner, kapcsolattuk a pénz feletti vitákban merül ki, vagy esetenként *Icut* vigasztalja újabb és újabb balsikerei kapcsán, bár eredménytelenül.

Laci lenne a humor és a modern életforma hatásának letéteményese, de ez többnyire nem sikerül neki; mivel szájába a mai szleng nem létező szólásait

adják, humora pedig többnyire durva, sértő és főleg még mosolygásra sem ingerel.

Manci egyesíti magában a gyes okozta összes kor- (és kór-)tünetet, bár butasága biztosan nem a gyes kezdetétől datálódik. Ízetlen gügyögése nemcsak gyermekével, hanem férjével való kapcsolatára is jellemző. Férje sértéseit fel sem veszi, jöllehet ezek minden párbeszédüknek alapvető jellemzői, ő még csak meg sem sértődik, ez azonban nem nagyvonalúságából, hanem alázatosságából fakad. A szerzők állítása szerint (l. folytatások előtti összefoglaló) *Lacit* az orránál fogva vezeti, nekünk azonban ez semmiből nem derült ki.

Bandi és *Irén* alakja a hallottak alapján csak együtt értelmezhető, talán csak azért, mert az öt epizódban csak háromszor szerepelnek. *Irén* csak *Bandival* együtt kap életteret, mint az ő kelléke, függvénye létezik, mégpedig mint egy morgó, zsörtölődő, örökké elégedetlen függvény, akit házassága több évtizedében már csak ez tart életben.

Bandi a „fontos ember”, aki nélkül valószínűleg megállna a világ. „Én mindenről tudok, mindenre emlékszem, mindent számon tartok. Tudod, nem könnyű, de muszáj.” Családjával való kapcsolatában is igazi zsarnok, mindenkinek csak az ő gondolja lehet fontos, az ő értékei és normái megkérdőjelezhetetlenek. *Irénnel*, feleségével nyíltan érezteti vélt felsőbbrendűségét, mely szerinte férfi mivoltából egyenesen következik.

Ernő ugyan csak közvetett módon tagja a családnak (*Zoltán* unokaöccse), de mivel a közeli közért dolgozója, gyakorta találkozik a családtagokkal. Ő az igazi negatív figura a történetben, „róka-ravaszságát” többször is ki mondják, mégis mindig, újra és újra bedőlnek neki. Ezt persze csak okos, agyafúrt ember képes megtenni. *Ernő* is ilyen. Gazemberségében azonban a kisstílű, pitiáner csalóra ismerhetünk, akinek csak módszerei nagystílusúak, eredményei nevetségesek. Könnyen fülön is fogják, leleplezik. Méltó büntetését azonban nemigen nyeri el, hiszen

a Szabó család fennállása óta úzi pitiáner gazemberségeit és még mindig nem tűnt el a sülyesztőben.

Kapcsolatok

A Szabó család dramaturgiailag párbeszédék sorozata. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy ki kivel beszél és hányszor (az öt folytatás folyamán).

A kapcsolatok elemzéséből kiderül, hogy a 32 szereplő — 19 férfi és 13 nő — saját súlyától jelentősen eltérő arányban fordul neméhez. Ha minden csoport saját valós súlyának arányában beszélne a másik, illetve saját nemével, akkor a megosztásnak a következőnek kellene lennie:

férfiak férfakkal:	48,2%
férfiak nőkkel:	31,4%
nők nőkkel:	20,4%

A valóságban azonban: az azonos nemek jóval saját súlyuk alatt tartanak kapcsolatot egymással:

férfiak férfakkal:	32,0%
férfiak nőkkel:	58,0%
nők nőkkel:	10,0%

Az elmondottakból érthető, hogy a Szabó család problémáinak egyik legfontosabb motívuma a férfiak és a nők kapcsolata. Mélyebb tartalomelemzésre nem volt módunk, mivel a vizsgált 5 folytatás túl kevés ahhoz, hogy jól számszerűsíthető eredményekhez juthassunk bármilyen módszerrel is. Ezért elsősorban megfigyelési módszerekkel dolgoztunk, és megpróbáltuk kigyűjteni az értékmozzanatokot (a nyíltan érték-tartalmú kijelentések kiírásával, párbeszédelemzéssel és megfigyelési szempontok végigvezetésével).

A nemek kapcsolatában több említésre érdemes mozzanatot figyelhetünk meg.

A nőknek nőkkel való kapcsolatára jellemző, hogy témáik rendkívül szűk körből merítenek. Kizárólag a hagyományosan nőinek tartott dolgokról beszélnek, elsősorban a családról, gyakran ez a férjek szapulásában merül ki (pl.

Irén, Mancsi, Mary). Szóba kerülnek még a gyerekek (bár a Szabó családban található népes gyerekhad szinte meg se jelenik a vizsgált folytatásokban — ez feltehetőleg a kiválasztás véletlenszerűségének következménye — hisz a bájos gyerekszjátémákat nyilván nem hagyják parlagon heverni).

A férfiak és nők között folytatott beszélgetések többsége házastársak között zajlik. A jellemek ábrázolásából már kiderült, hogy itt mindenkor a férfi a domináns egyéniség, ő irányítja a beszélgetést, és mint a konfliktusok elemzéséből látni fogjuk, a döntéseket is. Idézzünk néhány kijelentést a férfiak és nők viszonyával kapcsolatban:

„A Janika kedves mamáját akkor szeretem, ha kevesebbet beszél és kevés butaságot mond.” (Laci — Mancinak)

„Asszonyrak a konyhában a helye, ha a férfiak éhesek.” (Laci — Mancinak)

„Magyar ember nem szokott kérdésre kérdéssel válaszolni.” (Laci — Mancinak)

„Méltóztassék az úr kifáradni a konyhába. A friss forró kávé ott párolog az asztalon.” (Lacinak — Mancsi)

„Ne aggódj, asszony. Bízál jobban a férjedben és a bátyádban.” (Icunak — Zoltán)

„Szerénységem tiltja, elég ha annyit mondok, elsőprő sikerem volt.” (Zoltán — Icunak)

„Másokkal törődik, velünk nem. Mindenki fontosabb neki, mint a saját családja.” (Icu — Zoltánnak)

„Keresd a nőt! Hány tisztességes embert vittek romlásba a nők.” (Ernö — Zoltánnak)

„Én mindenről tudok, mindenre emlékszem mindent számon tartok. Tudod, nem könnyű, de muszáj.” (Bandi — Irénnek)

„Én csak egyszerű háziasszony vagyok, nem nagy tekintélyű gyárigazgató.” (Irén — Bandinak)

„Reza mindig olyat mond, aminek nincs semmi értelme, mégis jó asszony.” (Anti — Rezsőnek)

Figyelembe véve a fenti megállapításokat már nem is meglepő, hogy a Szabó családban a dialógusok témája a legtöbb esetben valamelyik férfi munkája, munkasikere; a beszélgetések 32%-a ehhez kapcsolódik. Tekintettel arra, hogy a nők közül csak Icu dolgozik, a nők munkájáról alig-alig esik szó, sőt a munka tartalmáról gyakorlatilag egyáltalán nem; a siker helyét pe-

dig a kudarcok veszik át. Míg magától értetődő tény az, hogy minden férfi elfoglalt, és ezt minden körülmények között tolerálni kell, addig a nőknél ilyen fel sem vetődik. Ezekre a munkáról folyó beszélgetésekre csak erőltetve lehet a párbeszéd minősítést használni, hiszen a gyakorlatban majd minden esetben a férfi beszél, hallgatója a feleség pedig vagy minden érdeklődés nélkül asszisztál, vagy ha ritkán reagál, akkor ez csak inkompetenciájának vagy értetlen megnyilvánulásainak nyújt teret. Érezhető azonban, hogy a férfiak ennél többre nem is tartanak igényt, s beszámolójuk célja általában saját tökéletességük artikulálására irányul. A megértés, a közös gondolkodás vagy az együttérzés gyakorlatilag teljesen hiányzik ezekből a beszélgetésekből.

A dialógusok másik témája a pénz. Meglepő, hogy pénzről, anyagi gondokról leggyakrabban az orvos—újságíró házaspár beszél, sőt e témakörben a vitatkozás csirái is felsejlenek. A meglepő ebben az, hogy a gyakorlatot figyelembe véve azt gondolhatnánk, hogy a családban ők vannak a legjobb anyagi helyzetben, nekik kellene a legkevesbé szembenézni anyagi jellegű problémákkal.

A férfiak dominanciáját mutatja az is, hogy a gyerekekkel kapcsolatos beszélgetések lényege is többnyire az, hogy az apa utasítja, vagy kioktatja az anyát a gyerekekkel kapcsolatos aktuális teendőkre. Ha már a férjek is részt vesznek a gyerekek ellátásában, nevelésében, az együtt jár azzal, hogy a feleségek kompetenciája ebben a cselekvési körben is megszűnik.

Férfiak férfiakkal csak „komoly” dolgokról beszélgetnek: munkáról, pénzről, sikerről és a jövőről. Nők nőkkel viszont csaknem kizárólag apróságokról, csip-csup ügyekről: főzésről, háztartásról, a napi pletykákról, no és persze a férjéről.

Ezen túl minden folytatásban súlyos percek telnek el az autóról folyó dialógusokkal. Az autó — talán, mint a modern élet egyik jelképe — tiszteletbeli családtagnak tekinthető a Szabó családban. Tény az is, hogy a meghall-

gatott öt epizódban lényegesen többszó esetet különféle autókról és az ezekkel kapcsolatos dolgokról, mint mondjuk a gyerekekről.

Mint már említettük, minden alkalommal szóba kerül egy-egy aktuális, a közvéleményt foglalkoztató probléma is, mint pl. a kenyér minősége, a vendéglátóiparban bevezetésre kerülő vállalkozói rendszer.

A szerzők törekvése, hogy egyrészt a világpolitikát ne „vigyék be” a Szabó család életébe, másrészt a műsor mindig tartalmazzon valamilyen aktualitást, abba a végletbe sodorja a műsort, hogy ezeknél az aktualitásoknál sem próbálják megkeresni a lényegét, hanem ezek értelmezése is megmarad az egyébként jellemző felszínes, „kelkáposztaszagú” konyhai világban. Így aztán minden újdonságot gyanakvással, és előítéletekkel terhesen fogadnak.

A beszélgetések hangneme már következik a fent leírtakból. A házastársi párbeszédekben a férj fölényes, kioktató vagy utasító, türelmetlen hangja és a feleség zsörtölődő, veszekedős vagy sértett válasza váltja egymást. A férfiak egymás közti beszélgetéseit egy sokkal kiegyensúlyozottabb, baráti, segítőkész hangnem jellemzi, míg a nők egymás közt többnyire egyenrangú partnereként fecsegnek, és esetenként bájolognak. Olyan párbeszédet, ahol az őszinteség, a meghittség vagy az együttérzés lenne a domináns, az öt folytatásban nem találtunk.

Konfliktusok

Amikor elkezdtünk foglalkozni a Szabó családdal, az volt az elképzelésünk, hogy a konfliktusok elemzéséből építjük föl a vizsgálatot. A történetet, t. i. a Szabó család történetét a konfliktusoknak kellene továbbvinni. De ezek a konfliktusok több szempontból nem igazi konfliktusok.

Nem érezzük hivatottnak magunkat arra, hogy filozófiai fejtegetésekbe kezdjünk a mindennapi élet konfliktus-szituációiról. A Szabó család szerzőinek

törekvése az írásokból kiszűrhetően az, hogy a hétköznapi életet ábrázolják. Ezen törekvésikhöz azonban túlzottan is ragaszkodnak, és közben elfelejtik, hogy a hétköznapi nem azonos a kicsinyessel, kisszerűvel, szürkével és felszínessel. Az olyan jellegű irodalmi alkotások (vagy publicisztikák) esetében, amilyen a Szabó család is, az eseményeket konfliktusok viszik tovább. Az itt található konfliktusok azonban nem jelentenek hajtóerőt a történések számára, mivel másodlagos jelentőségűek. A konfliktusok ugyanis nem bontakoznak ki, számos konfliktusforrás, amit a szereplők jelleme vagy cselekedete hordoz, rejtve marad, akiknek szánják, észre sem veszik őket, elbeszélnek mellettük, vagy a legkisebb összeütközésre azonnal megsértődnek, és az események további menete nem a konfliktus kibomlására, megoldására koncentrál, hanem a megsértődött szereplő kiegészztelésére, a konfliktus eltussolására, ellaposítására, az élek lekerekítésére.

A konfliktusok nem szülnék vitákat. A vitákban ugyanis mindenkinek saját véleménye kell, hogy legyen, empátiás képességre van szükség, toleranciára, és főleg érvelni kell. Ez pedig nagyon idegen a Szabó család szereplőitől. Viták nem zajlanak le, mivel gyakorlatilag nincsenek olyan szereplők, akik minden súlyos következmény nélkül vitatkozhatnának egymással, mivel a családi hierarchia lépcsői nagyon kötöttek, és ezt minden „családtag” be is tartja. A személyiségekből az autonómítás morzsája is hiányzik, kivéve a hierarchia tetején állókat, Zoltánt, Bandit és Szabó nénit. Ilyen pozícióból eleve lehetetlen vitatkozni. Más kérdés, hogy a felmerülő problémák oly mértékig kicsinyesek, hogy ezekről valójában nem is érdemes. Az pedig nyilván nem igaz, hogy mindennapi életünkben ily mértékig kisszerű konfliktusokkal találkozunk kizárólag, hogy egy feleség sosem lehet partnere a férjének, még egy egyszerű beszélgetés erejéig sem. Az autonómia kérdésében két póluson helyezkednek el a szereplők. A többség annyira függő viszonyban van környezetével, hogy ez megakadályozza mindenféle

véleményalakításban és ennek kinyilvánításában. Kevesen viszont elég magasan állnak ahhoz, hogy ezt megtehessek. Ők annyira autonóm személyiségek, ami szintén túlzás, hiszen úgy tűnik, mintha nekik egyáltalán nem lennének feletteseik, mintha rájuk nem vonatkoznának szabályok, normák, előírások, törvények. Véleményük megfellebbezhetően, különösen a teljesen kiszolgáltatott szereplőkkel szemben.

A mindeddig leírtakból érthető, hogy miért nem alakulnak ki világosan eltérő álláspontok, miért beszélnek el egymás mellett a szereplők. Ez vonatkozik a kívülről jövő konfliktusokra. Azon pedig nem csodálkoznánk, ha a Szabó család hosszú története folyamán egyszer se került volna valamelyik szereplő önmagával konfliktusba. Az önkontroll, az önmegismerés, hogy önmagunkkal is van valamiféle viszonyunk, ezek a gondolatok és az ebből fakadó problémák teljesen idegenek Szabóék számára.

És végül . . .

Elemzésünk talán indulatosabb, mint amit hasonló témában az olvasó indokoltan érezhet. Indulataink valószínűleg éppen annyira szólnak a valóságnak, mint a Szabó család szerzőinek. Hiszen nem vethetjük a szemükre, hogy írásaikban hamisan tükrözik a valóságot. A kérdés azonban az, hogy szükség van-e arra, hogy mindaz, amit a közgondolkodásban károsnak tartunk, a tömegkommunikációban újra és újra modellként szolgáljon. Úgy véljük, ez csak megerősíti az embereket abban a hitükben, hogy hétköznapi életüknek valóban ilyen pitiáner, kicsinyes apróságok között kell eltelnie, s hogy az emberi kapcsolatok alapja a sértettség, a zsörtölődés és egymás bökődése. A Szabó család befogadásának alapja az azonosulás és a minták elfogadása. Ezek a modellek nem készítetik a hallgatót arra, hogy akár a legkisebb részletkérdésben is szembesüljön önmagával, mindenféle szellemi erőfeszítés nélkül hiteli el a befogadóval, hogy ez a mentalitás és életmód helyes és „törvényszerű”. Kísérleteket sem tesznek arra, hogy az emberek tetteinek és a valóságnak a nem látható, felszín alatti mozgatóru-

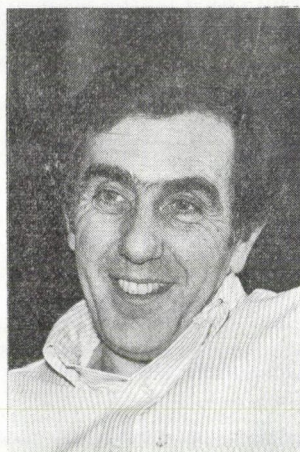
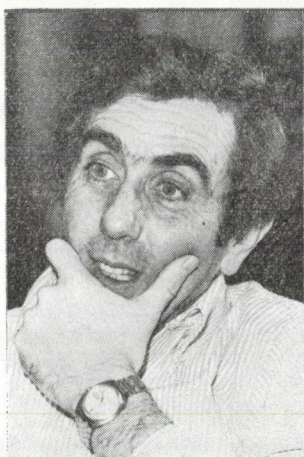
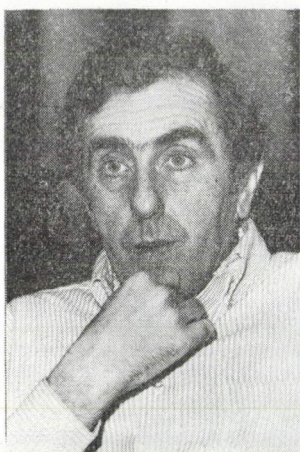
góit megismerjék. A világ olyan, amilyennek első szempillantásra tűnik, hirdetik a Szabó család tagjai, éppen ezért rögtön ítélkezzünk is felette. Így aztán az egész ország egy nagy Szabó családdá válik, az élet nem más, mint csip-

csup ügyek sorozata, az országhatár a Lapály utca végén van, és az élet nagy kérdései a közhelyszótárban oldódnak meg. A Szabó család által nyújtott öngigazolás és önfelmentés segít legitimé tenni ezt az életszemléletet.

ABSTRACT: Far more than a thousand parts of „The Szabó Family”, one of the most popular serials have already been transmitted in the Hungarian Radio. Its members are considered as „relatives” in many families, their words are cited as a trustworthy source of information. This study tries to analyse the roles, attitudes, patterns of behaviour transmitted by this soap opera.

Az ördög sajtóüggyvédje

Heltai Andrással beszélget Nádor Tamás

Moldvay József felvétele

— *Heltai András iskolai tanuló hogyan lett azzá a Heltaivá, akit főként a képernyőről ismerünk?*

— Iskolai pályafutásom idejéből legélesebben a gúnynevekre emlékszem. Hipp-hoppnak ugrattak, ugyanis Hopp András volt az eredeti nevem. Még gimnazista voltam, amikor az akkor még létező (szocialista paraszt-bulvárlappá módosított) Friss Újság vasárnapi mellékletében gyermekmeséim megjelentek. Lestyán Sándor, a lap akkori főszerkesztője közölte velem, hogy „Édes fiam, ilyen névvel nem lehetsz újságíró”, s én — talán Heltai Gáspár és Heltai Jenő hatására — eredeti neve-

met Heltaira magyarosítottam. A Tolgy, majd a Berzsényi Gimnáziumban tanultam; ez utóbbiban legendás magyartanár, Vajthó László olvasgatta első fogalmazványaimat. Nem voltam híres jó tanuló, inkább azt mondhatom: oly sok irányban bizonyultam tehetségtelennek vagy átlagosnak, hogy úgy látszott: az írás az egyetlen, amihez valamit konyítok. Azt is mondhatnám, miután másfelé nem mehettem, jobb híján indultam azon a csapáson, amely az újsághoz vezetett... Mert gyermekkori álmom nem is annyira az volt, hogy írjak majd valamikor, hanem, hogy megtudjam, mi van a dolgok mö-

gött. S még valami: szerettem volna érdekes emberekkel találkozni. Évek múltán aztán csakugyan az újságírás lett a hátsó ajtó; rá kellett jönnöm: ha már nem tudhatok oly kitűnően valamely szakmát, hogy híres ember legyek, bekéredzkedhetek hozzájuk ezen a bizonyos hátsó bejáraton . . . Lestyán Sándor Friss Újságja még „végnapjaiban”, 1948—50-ben is tanulságos hely volt a magamféle érettségiző diáknak. Lestyán olyan utolsó mohikánja volt a szakmának, melyhez hasonlók — féltő — mi soha nem leszünk. S vele együtt dolgozott néhány „hasonszórú” hírlapíró: olvasott, művelt emberek. Lestyán átlagos újságíró volt, legalábbis az akkori mérték szerint. Megjelent néhány briliáns riport- és karcolatkötete, de nem jegyezték az irodalmi tőzsdén. Holott polihisztori múltja, világlátása, kultúrája volt. Ma bizonyára irodalmunk derékhadában helyezkedne el. Kár, hogy elfeledtük . . . Ebben a közegben igényességet tanulhattam volna, ha a mesterséget ott kezdem el. Ám a Friss Újság megszűnt, érettségi, majd tanulságos katonaevek után a Magyar Távirati Iroda munkatársa lettem. (Furesa katonáskodás volt: szabad időnkben a laktanya tetején társaim az életre tanítottak, cserébe én őket franciára.) Az MTI volt az első, s úgy tetszik, ez marad utolsó munkahelyem. Harminc éve, hogy a Ház munkatársa vagyok . . . Ami a tanulmányaimat illeti: az oktatási (papírszerzési) számárlétron az érettséginnél nem jutottam tovább. Magam s nemzedékem felkészültségi hézagainak amúgy is más, súlyosabb oka volt. Ez a generáció a háború utáni években serdült fel, az ötvenes években vált ifjúvá, s akkoriban — közismert tény ez — az ember csak egyoldalúan, sematikusán, hiányosan tájékozódhatott. A későbbi években ki-ki a maga módján próbálta pótolni az elmulasztottakat (én viszonylag szerencsésen, két külföldi tudósítói posztomon), ám fogékonyságunk legerőteljesebb korszakát nem hozhattuk vissza. Lestyán Sándor-i alapokra így mi már nem számíthatunk. Amit talán sikerült behoznom, szélesebb kitekintési lehető-

ségemnek köszönhetem. Esélyt kaptam a kulturálódásra, elsajátíthattam bizonyos viselkedési normákat, átélhettem — testközelből — a történelem jelenkorának jó néhány jellemző eseményét. Alkalmom kínálkozott arra, amúhoz hiányzott belőlem a kellő szorgalom.

— *Büszke tehát arra, hogy nem próbált iskolapadban biflázni megtanulhatatlan dolgokat, de fájlatja, hogy elmulasztott elmulasztathatatlan stúdiómokat. Hogyan egyeztette végül is a kettőt?*

— Nem tudom, hogy sikerült-e egyeztetnem őket. Az mindenestre kicsit fájdalmas szakmai tanulság, hogy ebben a mesterségben — a sok mítosz ellenére, mely körülveszi — szinte minden megtanulható. De szögezzük le: én hirügynökségi újságíró vagyok, s ez nemcsak sajátos, de behatárolt, bizonyos értelemben egysíkú fajtája is az újságírásnak. Vagy tíz évig a belpolitikát gyakoroltam, majd hirtelen fordulattal külpolitikai tudósító lettem, s ez utóbbi szakot azóta művelem. Ez is jelzi, hogy vannak olyan mesterségbeli „fogások”, melyek ott is, itt is beválhatnak. Ezeket meg lehet tanulni, s ha valakinek megvan a szükséges csekély írás-, kapcsolatteremtési és orientálási készsége — válthat, különösebb meg rázkódtatás nélkül. Ugyanezt nem teheti meg mondjuk, valamelyik napilapunk színházi kritikusa: holnaptól semmiképpen nem lehet a külpolitikai rovat vezetője. (Ha ilyesmi mégis megesett valakivel — nem tudok róla — lelke rajta . . .) Ami a mulasztásokat illeti, az bizony, hosszú történet. Az ötvenes évek elején kerültem az MTI kulturális rovatába, amikor az intézményt igen dinamikus — hogy ne mondjam: agresszív emberek vezették. (Többségük aztán politikai sülyesztőbe került itt-hon, vagy nyugatra távozott.) A politikai légkörről, gondolom, nem kell beszélnem, sok szó esett már erről. Kemény munkafegyelemben éltünk, hajtottak bennünket, rengeteget dolgoztunk. De igazában nem is kellett hajtani akkor senkit, a korszellem egyik erénye volt, hogy ki-ki a maximumot kö-

vetelte — önmagától. S érdekes is volt a munka: azóta sem ismerem úgy kulturális életünk személyiségeit, mint akkor, huszonéves koromban. Bármikor körtelefont „intézhettem” a magyar írókhoz vagy más művészeinkhez, s lelkesen leírtam az akkor illendő csacsкасágokat, vagy felbőszültem, ha valaki diplomatikusan, vagy netán nyersen elhárította, hogy hazudjon a kor stílusában. Szuggesztív atmoszférában éltünk, s az ember 18—20 éves korában amúgy is könnyen elhisz sok mindent. S hozzá kell tenni ehhez: egyenesen az iskolapadból kerültem e nagy szerkesztőségbe, s mert naponta találkozhattam az ország vezető embereivel: politikusokkal, tudósokkal, művészekkel, módfelelt túlbecsültem a magam fontosságát.

Meglehetősen csámpás értékítéletem alakult ki e torz szemléletű világban. Csak két esetet említek az akkori gondolkodásmód jellemzőképpen. Az egyik: a protokolltudósítás az idő tájt a legfontosabb és legveszélyesebb műfajnak számított. „Fejvesztéssel” járhatott, ha valaki nem írta meg hajszálpontosan, hogy az adott helyen ki jelent meg, s milyen sorrendben ültek az elnökségben. Ífjú gyakornokként elküldtek engem is a Városi Színházba, ha jól emlékszem, a Berlin eleste című monumentális film bemutatójára. A film — tartalmánál fogva — protokoll-eseménynek számított ... Jelentősegem tudatában leültem az egyik főntartott helyre. Hamarosan testes, marcona ember kérte a jegyemet, s mert nem volt, erőlesen felszólított, hogy álljak fel, ott nem ülhetek. Öntudatosan tiltakoztam: újságíró vagyok, maradok. Gyors igazoltatás következett, mert kiderült: az illető magas rangú államvédelmi tiszt. Az esetet jelentették főnökeimnek. Behívattak a személyzetire, s közölték velem, ha efféle még egyszer megesisik: röpiülök. Attól kezdve kénytelen-kelletlen tiszteletben tartottam a fenntartott helyeket ... Máskor viszont dicséretet s kiemelt prémiumot kaptam, mert sok lelkes jelzővel fölékesítettem a tervekölösönjegyzésre biztató vidéki jelentéseket ... Elképzelhető, hogy ilyen szokások és

ítélkezések közepette miféle szellemi gyarapodáson megy át az ember. Mindahányunkba, akik akkor kezdtünk, belevódott a sematizmus; igen hosszú, nehéz munka árán sikerült aztán e beszűkült keretből kikászálódunk. Tartok tőle, hogy egészen mindmáig nem sikerült. Nemegyszer rajta-csípem például magam azon, hogy gyermekimeimen olyasmit kérek számon, amire engem egy egészen más korszakban szoktattak. Ez bennük vagy derültséget vagy értetlenséget kelt, én pedig szégyenkezem. Máskor meg föltolul bennem valami keserűség, és számon kérném — de ugyan kin? — az elveszített éveket.

— *E nemzedék igényességét is jelzi persze, hogy ilyen „önszigorral” gondolkodik a mesterségről. Még a híriigynökségi újságíró fogalmát is öniróniával említette. Miért?*

— A híriigynökségi újságíró a világon mindenütt egyforma: a szakma közkatónája a szó szoros értelmében. Újságírónak máskülönben azért szegődik valaki, mert vonzza, hogy sokat utazhat, mozoghat, s nevet szerezhet magának. A híriigynökség munkatársa is élhet dinamikus életet, ám máskülönben Anonymus, a neve esetleg egy életen át nem jelenik meg újságban. Csak híriigynökségi jelentéseket ír, s alatta legfőljebb néhány betű — TASZSZ, UPI, MTI — olvasható. Sok kiváló, bizonyos tekintetben rendkívüli ember dolgozik a Magyar Távirati Irodában is, nem egy közülük hat nyelven beszél, munkája révén bejár számos országot, de a kutya se tudja, hogy él. Más kollégák, az MTI belföldi szerkesztőségében, ahol én fölöttem, parlamenti fokon beszédírók. Ami annyit tesz, hogy meghallgatnak egy esetleg több óras beszédet, és kapásból diktálnak le olyan kétflekes tudósítást amely annak minden lényeges mozzanatát tartalmazza. Aki nem próbálta, nem tudja, milyen nehéz ez. Pedig az efféle munka az újságírás magasiskolája. Gyorsírásban rögzíteni valamit, agyunk kis komputerében rögtönözni a sűrítményt, s máris a telefonhoz rohanni, s nyomdakészen továbbítani a szöveget — ezt eb-

ben az országban legföljebb egy tucat ember tudja. S ezenkívül még mi minden kell ehhez a mesterséghez! Három-négy esetleg hat nyelv ismeretében kell elolvasni a legkülönbélebb hírügynökségi jelentéseket, mondjuk valamelyik pucsról. Az adott országot ismerve el kell tudni helyezni az eseményt a világpolitikában s a magunk értékrendjében. S minderről tíz perc alatt olyan fél flekkes írást kell készíteni, mely az MTI minden követelményének megfelel — ez is igen kemény intellektuális munkát, sokrétű képességeket kíván. S mindezt — ismétlem — a legtöbben névtelenül teszik.

— *Mégis, közülük nem kevesen névhez is jutnak valamiképpen. Önt például mi sarkallta a kiválásra? A becsvágy? Vagy a többrétű képesség inkább?*

— Azt hiszem, ebből-abból több is kevesebb is van mindannyiunkban. Hiányzik például belőlünk az igazi íráskészség többlete. Lehet, hogy kollégáim egy része neheztelni fog azért, amit most mondok, de szerintem így igaz: pályaválasztásakor aligha készül bárki is arra, hogy márpedig ő hírügynökségi újságíró lesz. A hírügynökséghez aztán végül olyan magamfajta kerülnek, akik eljutnak az íráskészség, az újságírás bizonyos fokára, de tovább nem képesek jutni. Nincs tehát olyan szikrázó észjárásuk vagy sziporkázó stílusuk, hogy vezércikket, színikritikát, vagy — uram bocsá! — novellát írjanak; ám azért jól tudnak fogalmazni, friss kapcsolatteremtő és felfogókészségük, nyelv- és gyorsírásismeretük van. Így — jobb híján? — elmennek hírügynökségi újságíróknak.

De félretéve az iróniát: hogy végül is kinek lesz neve, az nem annyira a tehetőség vagy a tudás fokától, inkább annak fajtájától, természetétől függ. S kell hozzá becségtelenül bizonyos szerencse is. A becsvágy persze a hozzánk hasonló közkatónákból sem hiányzik, sőt, a mindennapi névtelenség — paradox módon — még nagyobb felhajtóerő lehet, mint a szignójukhoz szokott kollégáink „nevessége”. Közülünk is sokan,

legalább olykor-olykor, szívesen kilépnének a névtelenségből. (A nagy nyugati hírügynökségek munkatársai kevésbé kívánják ezt. Ott ugyanis ezt a fajta, különleges kvalifikációt kívánó munkát lényegesen jobban fizetik, mint a másféle újságírást.) Aki aztán az írott sajtóban, vagy a képernyőn is beválik, az rendszerint igen jól hasznosíthatja hírügynökségi „többleteit”: sajátos intellektuális készségét a gyors elvonatkoztatásra, általánosításra, sűrítésre, áttekintésre, meg a többi szakmánkbeli előtanulmányt. Politikai judicium nélkül persze, mindez mit sem ér.

Ami a magam dolgát illeti: nekem is végig kellett járnom az MTI iskoláját, az alapoktól a felső fokig. Amint már említettem: az ötvenes években kezdtem, a mainál sokkal egyszerűbb, vagy akár így is mondhatom: primitívebb körülmények között. Az ember aggódhatott, hogy „elért-e” mondjuk Farkas Mihály beszédének általa is leglényesebbnek tartott részét, mert ha másnap nem ez jelent meg a Szabad Népből, nem volt bocsánat. Jó néhányan el is veszítették állásukat effélék miatt. Másfelől el is vonulhatott az ember néhány együgyű rendszabály védőbástyája mögé, ha ezeket betartotta, nem fenyegette nagyobb veszedelem. Ha lelkiismeret-vizsgálatot végzek, azt mondom magamban: valószínűleg úgy számoltunk el magunknak vitatható hitelességű közleményeinkkel, hogy legalább nem adtuk hozzá a nevünket. Olesó vigasz, üres mentegetőzés — mondom ma már, hiszen módunk sem volt rá. Tény viszont, hogy így kevesebb túlzásra kényszerültünk, s valótlanságainkat is elfedni látszott, hogy intézményesen nem mondtunk igazat. Látva-hallva-tapasztalva a kor torzulásait, idővel bizonyos dac alakult ki bennem. Nem voltam „lázadó”, még fegyelmet sem kaptam, mert megtanultam: a hírügynökség munkatársa alkalmazott, feladatokat kell végrehajtania. Ahhoz a következtetéshez mindenestre eljutottam: ebben a szakmában az ember nem lehet igazán tárgyilagos. S szerettem volna jóértelmű elfogultságaimat egyszer majd személyesen is

közhirré tenni. Talán ez is közrejátszott abban, hogy később szívesen váltam a nyilvános szereplést.

— *Szigorú, válságos, majd a katasztrófából lassan föltápászkodó éveink után az MTI bécsi, s idővel washingtoni tudósítója lett. Újságírásunk nagykorúsodását tehát sajtós körülmények között élte meg. Elmondaná, hogyan?*

— A saját nagykorúsodásommal is egybeesett e két, nagyon is különböző időszak. Így is mondhatnám: úszás közben tanultam meg úszni. S csakhamar kiderült: még úgyszólván a tempókat sem ismerem. 1963—69-ig dolgoztam Bécsben az MTI tudósítójaként. E város akkor még nem tartozott a könnyű helyek közé. Tapasztalom kellett — amiről szeméremből vagy más okból nemigen beszélünk —, hogy milyen gyanakvó, nem ritkán ellenszenvet tápláló légkör vette körül a magyar újságírókat. Rajtuk kérték számon 1945 bizonyos ellentmondásait, a Rákosi-érát, 1956-ot, nem is annyira a hivatalos diplomácia emberei, inkább a közvélemény, a kollégák, a közemberek. (S ez még manapság is megesik, a nálunk sokkal fiatalabbakkal.) Mi mást tehet az ember: szégyenkezik azért, amiért nem neki kellene szégyenkeznie, s vállalja azt, amit vállalnia kell. S ki-ki megpróbálja a maga eszközeivel képviselni azokat, akikhez tartozik. (Megjegyzem, manapság a hivatalos emberek már másképpen bánnak velünk: a mai Magyarországgal azonosítják a magyar újságírókat. S így egyre több tisztelettel beszélnek velünk.)

Amint Bécsben berendezkedtem, körülnéztem, számos eladdig szokatlan feladat hárult rám. S nemcsak az MTI tudósítójaként. Idehaza a rádió, a Magyarország s egyik-másik országos napilap elvárta, hogy időnként cikkekkkel jelentkezzem. Írtam is elég sokat, de azon vettem észre magam, hogy olyan felfoggással, témaválasztással és stílussal, mintha tíz év óta nem történt volna semmi. (Mondjuk, ilyesfélét: Bécs ugyan látványos, gazdag város, de azért itt is sok ember szegény.) S e sematikus szemlélet bizony, akkor és ott,

már igen disszonánsan hatott. Fegyelmeznem kellett hát magam, hogy próbáljak arról írni, ami csakugyan van.

Még így is volt egy-két látványos fellépésem. Például megírtam az első nyilvános fellépésem, a Sanct Pölteni katolikus legényegylet kultúrházában. Sok egyéb közt szó került a magyarországi vallásszabadságra és egyházpolitikára is. S fölállt egy derek vidéki plébános és megkérdezte: van-e Magyarországon vallásszabadság. — Persze hogy van — válaszoltam. — Hát, ha van — hangzott a következő, számomra túlságosan is összetett kérdés — mivel magyarázható, hogy bezárták a legtöbb egyházi iskolát, miért szűntek meg a papi szemináriumok, mivel indokolható, hogy a püspöki kinevezéshez állami hozzájárulás kell, miért érték Mindszentyt ilyen meg olyan atrocitások? Ott ültem a magam sematikus fejével, teljesen tanácstalanul. Egyrészt, mert sok mindenre nem tudtam válaszolni, másrészt, mert csak szólamok jutottak eszembe. S ahelyett, hogy megmondtam volna őszintén: mindezeket ismernem kellene, de nem ismerem, engedje meg, hogy utánanézzek, s aztán kérdésére vagy levélben, vagy személyesen feleljek: föl pattantam, és ostoba fejvel olyan szöveget adtam le, mintha 1952-ben felszólítottak volna egy Szabad Nép félórán. S ezzel persze, csöppet sem öregbítettem józan és tárgyilagos gondolkodásom hírnevét. Szerencsémre egyik nyugatnémet barátom, aki föl tanúja volt az esetnek, kikérte magának az efféle választ. Hatott a fejmosás, ilyesmi többször nem esett meg.

— Első tévészerepléseimre is Bécsben került sor, a mi Nemzetközi Stúdióknak osztrák elődjében. A műsor nyugati újságírókat hívott meg, s az ördög ügyvédjének, „Bezzeg elvtársnak” időnként engem is asztalukhoz ültettek. Én voltam az adás Benjáminja, aki időről időre mond azért valamit. Nem hiszem, hogy nagy formát áruoltam volna el, mégis először tapasztaltam, amit később is meglepetéssel fogadtam: az utcán megismernek az emberek . . . Elhangzott itthon is néhány

tudósításom a képernyőn, talán ennek köszönhetem, hogy kiküldetésem végeztével, Ipper Pál és Pálffy József mellett, harmadikként, megpróbálkozhatam a tévéhíradóval. Ez az én „kiválásom” története. Ha nem küldenek ki Bécsbe, s ott nincs alkalmam némi gyakorlásra, kemény tévétűzkeresztségre, ha nem kényszerülök gyakori cikkírássra, lehet, hogy én is a névtelen MTI-sek egyike maradok.

— *Bécs után, idehaza miképpen sajtótította el a televíziózás fogásait és fortélyait? S hogyan dolgozott aztán Amerikában?*

— Egy 1970-es történet talán jelzi, hogy még jócskán kellett faragnom, igazítanom televíziós „képmásomon”. (Mert a képernyőn az ember azonos is önmagával, meg nem is.) „Kiruccantunk” Ausztriába, mert hosszú tilalom után Habsburg Ottó bentazási engedélyt kapott. Magyar származású sajtófőnöke révén el is jutottunk a göttweigi apátságba, ahol „őfelsége” a várkastélyszerű épület lovagtermében fogadott, s tüstént hozzájárult az interjúkészítéshez. Ez annyira váratlanul ért bennünket, hogy Mátray Mihály operatőr kollégám otthonhagyott lámpái helyett egyetlen százaz égővel világított. Kicsit sötét lett, de látszott a kép. A beszélgetés tehát elkészült, annak rendje-módja szerint. Egyik kérdésem így szólt: — Lát-e lehetőséget maga s gyermekei számára, hogy visszatérjen a trónra? Habsburg Ottó közölte, hogy nem, s fiának sincsenek ilyen tervei . . . Amikor az interjú lepergett a képernyőn, úgy éreztem, most letettem a garast. Am siker helyett heves visszautasítás következett: telefonok és levelek sokasága utasította vissza, hogy „lemagázzam” őfelségét. Hideg zuhanyként zúdult rám, hogy mennyire félre lehet érteni valamely tévéközlést, csupán egyetlen elhallás miatt. S hogy az egész, szenzációsnak vélt adásból csak ez visszhangzott a hallgatóság nem elhanyagolható részében. Azóta tudom: mennyire számolnia kell a televíziósoknak az úgynevezett bumerághatással.

Akkoriban próbáltuk ki idehaza — Cronkite és mások nyomán — a csevegő, közvetlen műsorvezetői, kommentátori stílust. (Megjegyzem: Cronkite szerkesztő-műsorvezető volt, nem kommentátor.) Fokozatosan szembe kellett néznünk azzal, hogy szakmánk jó értelemben vett propaganda, amelyet magas színvonalon lehet és kell művelni. Ehhez pedig tiszteletben kell tartanunk bizonyos alapszabályokat. Nevezetesen: először is tájékoztassunk olyan alaposan és pontosan, amennyire csak lehet, vagyis mindenekelőtt a tényekkel szembesítsük az embereket. S ezután — vagy, ha lehet: ezzel párhuzamosan — orientáljunk legjobb tudásunk, meggyőződésünk és lelkiismeretünk szerint. Megítélésünkben nyilvánvalóan szubjektívek leszünk, de annyira sosem lehetünk elfogultak, hogy tényeket elfedjünk. Mindez így meglehetősen közhelyesen hangzik, s úgy tetszik, kár is elmondani, ám a gyakorlatban nem ritkán mindmáig megfélemlítünk erről az etikai alaptételről . . . S rá kellett jönnünk arra is — ami ma már szintén közismert —, hogy Magyarországon nemcsak a mi tájékoztatásunk érvényesül, hanem a nyugatról beáramló többféle, hatásos és színvonalas, ellenkező előjellű műsorszórás is, amellyel legalábbis fel kell vennünk a versenyt. Az sem baj, ha színvonalasabb és meggyőzőbb műsört tudunk sugározni, mint ellenfeleink. Ehhez pedig éppúgy kell értenünk szakmánkhöz, ahogyan ellenfeleink értenek. Tehát olyan emberekkel kell dolgoznunk, akik alkalmasak a munkára. Sajnos azonban ez sem mindig nyilvánvaló.

Mihez értenek például az USA-ban? 1975—80 között, ezúttal washingtoni tudósítóként, alaposan megismerkedhettem az amerikai tájékoztatási rendszerrel. Ez a hatalmas, sokágú hálózat köztudomásúan azzal a lélektani eszközzel dolgozik — igen sikeresen és hatásosan —, hogy az információk özönével azt a benyomást kelti, hogy korlátlan a tájékoztatás. S ebben a hírbőségben, mely a rengeteg tévécsatornán, rádióhullámhosszon, lapok sokaságából a közönségre árad, csakugyan

könnyű azt képzelni, hogy nincs is más dolga az embernek, mint válogatni és rokonszenvezni azzal, amit a magunk számára kiválasztottunk. De persze a hatalom kitűnően ért ahhoz, hogy a sokféle kiszivárogtatás, sejtetés, félhivatalos szellőztetés közepette is megőrizze magának azokat a titkait, terveit, döntéseit, amelyeket nem akar, vagy még nem akar közhírré tenni. Más információkat meg épp azért hagynak „félhomályban”, mert így szondázni lehet a közönség hangulatát, vagy esetleg így könnyebb túladni rajtuk. De hát a felsőfokú manipuláció fogásairól hallottunk valamennyien.

Kérdés, hogy vajon mi kellőképpen értünk-e a jó értelemben vett befolyásoláshoz. A tömegtájékoztatásnak, a nézők, hallgatók, olvasók megnyerésének megfelelő fokára még aligha jutottunk el. Hogy hogyan kellene odáig eljutnunk, erre persze még ma sem bátorzkodnék receptet mondani. Abban azonban bizonyos vagyok: ha csak azt azonban bizonyos vagyok: ha csak azt továbbítjuk, ami megítélésünk szerint jó irányba hat, aligha reménykedhetünk a meggyőződésben vagy akár csak a rokonszenvekeltésben.

— *Az információszükkítésre, gondolom, nincs felsőbb utasítás. Talán inkább a hozzáértés hiánya tesz egyeseket túlságosan is bátortalanná. Mert a tények — természetesen — értelmezhetők. Csak legyen, aki képes vállalkozni erre . . .*

— Sajtónk skizofréniájára „tapintott”. Ez az ország gazdaságilag-politikailag eljutott oda, ahová eljutott, s mai állapotát, érettségét keleten s nyugaton egyaránt értékelik. De azt is nemegyszer megkérdezik — elnézést, most nem udvariaskodókat idézek —: hogy lehet ennek az országnak ilyen sajtója? Elmondom ilyenkor: vannak kitűnő lapok is, de magamban tudom azért, hogy e jó- vagy rosszindulatú bírálatban van igazság. Mert gyakran tapasztalom, hogy míg politikai és gazdasági gyakorlatunkra a kezdeményező bátorság jellemző, a tájékoztatásban számos beidegzett görcshöz, gátláshoz, megmerevedéshez tartjuk magunkat. Paradox dolog például, hogy amikor az iparban és a mezőgazdaságban

a merész vállalkozó kedvet üdvözöljük, sajtónk szerkezete épp olyan (vagy keveset módosult), mint harminc esztendeje. Öt országos és huszonhárom vidéki napilapunk van, holott tudjuk, hogy az emberek információik java részét a rádióból, tévéből szerzik. S e lapok sokszoros átfedéssel dolgoznak. (Csak egyetlen példa erre: az MTI szerkesztőségeiben statisztikusok jegyzik, hogy mit vesznek át tőlünk az újságok. Dicsekvésnek hatna, ha megmondanám, hogy a szöveg hány százaléka átvétel . . .) Vermesebb ifjú és kevésbé ifjú kollégák úgy vélik sajtónkat színesebbé, változatosabbá tenni, hogy azt mondják: alapítsunk új lapokat. Én nem hiszem, hogy ez lenne a megoldás. Világszerte a fordítottját tapasztalom: megszűnnek a nem versenyképes lapok. S nem a hatalmas példányszám a fontos: a New York Times például a 235 milliós USA-ban mindössze 800 ezer példányban jelenik meg. Nem kell tehát új lapokat alapítani, hisz másutt is a viszonylag kis példányszámú, minőségi sajtó a kelendő. Ehhez persze megint csak alkalmas emberek szükségesek. S a leghatásosabb tömegtájékoztatási fórumon, a televízióban kellene dolgozniuk a legalkalmasabbaknak. Hogy ez csakugyan így volna, abban — engedelmet — enyhén szólva kételkedem. Pedig a televízió nem engedheti meg magának ezt a luxust. Egy-egy rossz műsort látva, bosszankodva mondom magamban: ha rajtam múlna, odavezényelném a legtehetségesebbeket. (Szerencse, hogy nem rajtam múlik, gondolhatják most némely kollégák.)

Röviden szólva: megítélésem szerint baj van a kiválasztással. Ha egy új jövevény a pályára igyekszik, gyakran nem azt nézzük, hogy tud-e írni, hogy rátermett-e, hanem hogy „odaváló-e”. S ilyenkor arra gondolunk: politikailag megbízható-e az újságírójelölt. De vajon lehet-e politikailag megbízható újságíró, aki nem tud írni? Téved tehát, aki azt hiszi, hogy a tehetséget — valóságos vagy vélt érdemek alapján — egyszerűen „ki lehet nevezni”. Nem hiszek a szakma körüli mítoszteremtés-

ben. De képességet senkinek nem lehet — sem jó szándékkal, sem ilyen-olyan protekcióval — a tollhegyére adni. Kétségtelen: ha a középszert vesszük fel, vagy az annál is gyöngébbet, az kevesebb borsot tör az orrunk alá, mint a mindig mozgékony, vitára kész, nehezen „szabályozható” tehetség. Ám sajtónk csak úgy javulhat, ha az utóbbi fogja a pennát, s nem az unalomba higgadt, a besavanyodott. A szürkék károközása persze, nem látszik olyan veszélyesnek, mintha mondjuk fölrobban a kazán egy üzemben. Ám nem kevés a veszteség. S mennyi haszon származhatna abból, ha több teret kapna a kezdeményezés, az olykor rakoncátlankodó tehetség!

— *Kommentárjait azért érzem rokonszenvesnek, mert mindig határozottan fogalmaz, de sosem rendreutasítón vagy megbélyegezve. És mindahány megszólalását önirónia járja át . . .*

— Tanulsága eddigi munkámnak, hogy nem feledhetem: a helyzet sosem áll egészen úgy, ahogyan szeretném, vagy ahogy sokan szeretnék. Ezért a vágyat a valósággal nem kívánom összemosni. Így van ez a közvéleménnyel is: nem biztos, hogy a túlnyomó többség rokonszenvvel, egyetértéssel fogadja vezetésünk, a párt és a kormány bel- és külpolitikájának — vajha tévednék — minden egyes intézkedését. Bele kell tehát helyezkednem azok-

nak az embereknek a gondolkodásmódjába, akik kevesebb megértéssel, rokonszenvvel, sőt talán ellenszenvvel veszik, vagy nem veszik tudomásul a közölteket. S éppen, mert így gondolkodom, szeretném elkerülni az „igehirdető” stílust, s remélem, nem mondok mást, csak tényeket és józan érveket.

Íróniám vagy öníróniám egyáltalán nem azt jelenti, hogy a világ jelenlegi folyását látva, valami rózsás kedvem volna. Csupán azt jelzi: még ma sem vesztettem el a humorérzékemet. S még inkább azt, hogy jó évtizednyi tévészereplés után kevésbé hiszek abban, hogy „engem figyel az ország”, hogy olyan fontos vagyok. Mindegyre tapasztalom, hogy mondandónk viszonylag kevesekhez jut el szándékunk szerint, sokan csak hézagosan vagy tévesen észlelik az elmondottakat. Ebben nyilvánvalóan szerepe lehet annak, hogy rosszul fogalmazok, vagy közlendőmet nem megfelelően adom elő. Nem szeretnék azért álszerény se lenni: a személyemnek szóló érdeklődést is gyakran tapasztalom. Ám ez sok esetben csak mechanikus. A megjegyzések jó része félrecsúszott nyakkendőmre, soványságomra vagy pihentségemre vonatkozik. Arról nem is beszélve, hogy már így is köszöntöttek: De szépen tetszett a Lohengrinben énekelni, művész úr! Mert csak azt tudják, hogy valahonnan ismerős vagyok.

„Nem jelenti azt, hogy a koronára kell törni”

Dr. Habsburg Ottóval beszélget Heltai András

H. A. a szerkesztőség felkérésére, miszerint csatolja az előző beszélgetéshez valamely érdemi művét, bánatosnak, de gondtalannak érezte magát. A híriügynökségi kuli naponta gyakran sorok százait ontja — de „érdemit”, ami akár hónapokkal később ne hatna avultnak, évek után (milyen évek után!) komikusnak . . .

Jobb híján ezért tárja azok elé, akiket érdekel, a Habsburg Ottóval 1972-ben folytatott tévéinterjú teljes, szerkesztetlen szövegét. A szöveg legfontosabb részei annak idején a Polgár Dénes szerkesztette A Hét-ben elhangzottak. Az akaratlan humoron túl forrásértéke is van az évtizedes beszélgetésnek.

— *Dr. Habsburg Ottóval ülünk a Sanct Pölten-i Szent Hyppolit művelődési házban. Ön ma itt előadást tartott az osztrák kisváros kereskedőinek. Gyakran tart ilyen előadásokat?*

— Igen. Elég gyakran tartok most előadásokat itt Ausztriában. Az összes osztrák länderekben tartok előadást, mindenféle szervezetnek, mert én úgy érzem, hogy az európai gondolatot sokkal erősebben kell vinni a nagyközön-ség elé, mint ahogy mindmáig történt.

— *Mit ért ön európai gondolat alatt?*

— Hát főleg azt, hogy nekünk, mint európai kontinensnek egyesülnünk kell, mert mi ma, mint kis államok, a nagyhatalmaktól függünk teljes mértékben.

— *Ez alatt a nyugat-európai államokat érti?*

— De kérem szépen, éppen annyira a közép-európai államokat is. Mondjuk tény az, hogy mind a két oldalról a nagyhatalmoknak olyan óriási a befolyásuk, hogy a nagyhatalmak azt csinálják velünk, amit akarnak, és csak egy egyesült Európa keretében tudunk majd ellenállni ennek a nagyhatalmi akaratnak.

— *Ha szabad közvetnem, önt történetesen dr. Habsburg Ottónak hívják, és talán egy kicsit szokatlan, hogy e név*

viselője előadásokat tart kisvárosi kereskedők előtt. Ön ma 59 éves. Trónörökösnek, királynak, császárnak nevelték. Ön is annak készült-e?

— Igen, nagyon régen készültem annak, de aztán volt a második világháború, volt a hitlerizmus. Amerikában éltem elég sokáig, ott lettem igazán fanatikus európaivá és azonkívül az embernek, hogy ha van igazi politikai érdeke, szóval érdeklik a politikai gondolatok, inkább, mint a politikai szimbólumok, egész természetes, hogy akkor magától azt csinálja, amit hisz, hogy leghasznosabb a közösség szempontjából.

— *A második világháború alatt mondtott volna le trónöröklési szándékairól? Hiszen hivatalosan ezt 1961-ben jelentette be.*

— Igen.

— *Nem lát itt ellentmondást?*

— Nem kérem szépen, először is nem mondtam le a második világháború alatt. Ugye, minden embernek az életében van valami, hogy lassanként változik, hát nem egyik napról a másikra történnek a változások — vannak ilyen esetek, de ezek relatíve ritkák —, és azonkívül én úgy akartam csinálni a dolgot, hogy annak értelme legyen.

— *Mit akart tenni?*

— Én akartam dolgozni egy egyesült Európáért. Ausztriából akartam dolgozni, s időközben több államban dolgoztam. Dolgoztam Franciaországban, dolgoztam Angliában, Németországban, de szerettem mindig azt a gondolatot, hogy egyszer Ausztriából tudják dolgozni ennek az egyesült európai államoknak az érdekében, és tehát ezt akkor akartam elérni, amikor erre eljött az idő.

— *Önnek — úgy tudom — immár van érvényes osztrák útlevele is, mióta hivatalosan is lemondott trónöröklési igényéről. Osztráknak érzi-e magát?*

— Kérem szépen, én európai osztráknak érzem magamat. De persze nem tudom elfelejteni, hogy Ausztria a Duna-medence egy része, ugyan kérem szépen, valaki, aki a történelmet tanulmányozza, nem érezheti magát nacionalistának egy államban. Elvégre, hogyha az osztrák történelmet olvassa, ebben az osztrák történelemben van közösség úgy a németekkel, mint az összes Duna-medencei nemzetekkel. Hát én elvégre magam is a Duna-medencében születtem, amikor a Duna-medence még egység volt.

— *Ha szabad közbevetnem, ön a történészek szerint a háború után, 1946-ban memorandumot intézett Truman akkori elnökhöz, javasolva neki, hogy törölje el a Bécsben akkor működő koalíciós kormányt, és állítsa fel a Roosevelttel által javasolt Duna-medencei közösséget.*

— Kérem szépen, én akkor tényleg írtam egy levelet. Több levelet írtam Trumannak. Az egyik megjelent, a többiek még nem jelentek meg, meg fognak jelenni most, amikor az egész adatok gyűjteménye — úgy látszik — meg fog jelenni. De kérem szépen, én akkor írtam, főleg ebben a bécsi kormány kérdésében, de akkor úgy volt, hogy a bécsi kormány csak az egyik okkupáló hatalom befolyása alatt volt, úgyhogy itt egy ellensúlyt kellett létesíteni.

— *Az egyik okkupáló hatalom alatt a Szovjetuniót érti?*

— Igen. A Szovjetunió volt, és akkor kellett egy egyensúlyt teremteni, és tényleg sikerült is.

— *Ha már Amerikánál tartunk, az Egyesült Államokban a háború alatt egy — az ön nevét viselő — légiót állítottak fel. Mi volt ennek a célja?*

— Kérem szépen, nem volt az én nevem viselője.

— *Habsburg-légióknak hívták.*

— Ezt csak a sajtó nevezte így, mert én érdekelve voltam az ügyben, de tényleg nem volt Habsburg-légió név alatt. Az amerikai kormány akkor fel akart állítani három nemzeti egységet az amerikai hadsereg keretében. Osztrákokat, görögöt és norvégot akartak felállítani. Az osztrákokról volt legtöbb szó, és azért, mert akkor Roosevelttel elnök engem felszólított, hogy én segítsen ezt a légiót, ezt az egységet összeállítani.

— *Értem. Monarchistának tartja-e magát?*

— Én politikai ügyekkel foglalkozva úgy érzem, hogy a monarchiának nyilvánvalóan van feladata még a jövőben, mert elvégre úgy a politikai elvek nem tűnnek el. Volt a történelem eredete óta egy pár politikai gondolat, és ezek a politikai gondolatok egyszer erősebben előtérben vannak, máskor háttérben vannak. Ez idő szerint a monarchia erősen háttérben áll, de ez nem jelenti azt, hogy — nem tudom — egy vagy két generáció után nem fog-e újra előtérbe kerülni.

— *Például a maga részére vagy családja részére lát-e még esélyt?*

— Biztos, hogy nem. Ezért vontam le ezeket a konzervenciákat is, és ezért úgy az én magam, mint a családom nevében más feladatokat kerestem. Persze mi úgy érezzük, mi politikai család voltunk mindig. Mindig a politika érdekelt, és tovább is azt hiszem, hogy a családnak több tagja a politikai életben lesz, de ez nem jelenti azt, hogy csak a koronára kell törni.

— *Gyermekei is folytatni akarják ezt a közéleti pályát, amit ön folytat?*

— Ők még túl fiatalok ahhoz, de a legidősebb lányom most tizennyolc éves, úgyhogy még fiatalok ahhoz, de én úgy érzem, hogy a politika érdekli

őket rendkívül, mindnyájukat, úgy-hogy én azt hiszem, hogy legalább egy-két politikus jön ebből a családból.

— *Olyan szellemben neveli őket, mint ahogy önt nevelte édesanyja, Zita?*

— Persze vannak változások. Az én nevelésem, az most már negyven éve vagy ötven éve volt. Úgyhogy természetesen vannak változások, és én főleg azt próbálom, a gyerekeket arra nevelni, hogy erősen érezzék azt, hogy európaiak inkább, mint egy nemzetnek a képviselői.

— *Ön — úgy tudom — utoljára 45 esztendővel ezelőtt, édesapja koronázásán járt Budapesten. Mégis így beszél magyarul. Honnan ez a nyelvtudás és nyelvjákokorlat?*

— Gyakorlat nagyon kevés, sajnos, nagyon sajnálom. De mindig szerettem a magyar nyelvet, hát mint gyerek tanultam. Nézze, én nem is kezdtem németül tanulni, és csak később tanultam volna magyarul. Elejétől kezdve mindig beszéltem németül és magyarul, úgyhogy nem olyan feltűnő, hogy nem felejtettem el, s aztán van időről időre alkalmam. Olvasok magyar könyveket, olvasok pár magyar lapot is, úgyhogy valamiképpen fenntartom. Nem mondom, hogy jó, és nem is azt akarom állítani, hogy perfekt, de mivel mégis több mint negyven éve vagyok külföldön, hát természetes, hogy . . .

— *Milyen magyar könyvet vagy újságot olvas?*

— Ó, rengeteg. Mondjuk, a magyar irodalomból, nagyon szerettem mindig a magyar irodalmat.

— *Ki a kedvenc magyar írója?*

— Azt mondanám, Arany János.

— *Ennél modernebb?*

— Ady.

— *És ennél is korszerűbb?*

— Hát kérem szépen, ezután eléggé . . . Annak idején a falukutatókat sokat szoktam olvasni. Hát éppen a nővérem — akit tegnap temettek — írta a doktorátusi tézisét a magyar tanyáról és a magyar tanya és a magyar földreform problémáiról.

— *Milyen magyar lapokat olvas?*

— Hát én sokszor olvasom a Népszabadságot, a Magyarországot és több más lapot is, amire alkalmam van.

— *Mit gondol a mai Magyarországról?*

— Hát kérem szépen, én persze jó ítéletet nem mondhatok, mert én mindig azt érzem, hogy valaki akkor tud jól megítélni egy országot, hogy ha tényleg ebben az országban tud szabadon járni, és mondjuk az egész atmoszférát beszívja magába.

— *Meddig hitt abban, hogy magyar király lehet?*

— Hát őszintén szólva nem tudom, hogy meddig hittem. Ugye, kérem szépen, ez olyan lassan változott, hogy ezt nagyon nehéz tudni.

— *Milyen magyarokkal érintkezik ma?*

— Hát nagyon sok külföldön élő magyarral szoktam érintkezni, Ausztriában élő . . . nagyon sok magyar van Ausztriában . . . úgyhogy van elég sok egyetemi hallgató is, egyetemi tanár van, és aztán az amerikai magyarokkal is szoktam találkozni, hogy ha Amerikába megyek.

— *Itt Ausztriában létezett a legutóbbi évekig egy osztrák monarchista mozgalom . . .*

— Igen.

— *. . . amelynek ön a szellemi vezére, ha szabad így mondanom.*

— Hát talán nem, de hát mondjuk, ez volt, de ez már eltűnt, most már több éve . . .

— *Úgy tudom, nem tánt el, hanem új neve van.*

— Igen, mondjuk az Aktion Österreich-Europa, egyes tagjai a régi monarchista mozgalomból átléptek ebbe a mozgalomba, de vannak már új vezetők is, akik csak azóta jöttek be.

— *A többség a monarchistáktól került ki, vagy nem?*

— Nagyon nehéz mondani, mert ez egy kissé vidéki kérdés, és generációkérdés is.

— *Tehát ezt úgy érthetjük, hogy túlnyomórészt az idősebbek érdeklődnek a mozgalom iránt?*

— Nem, azt sem lehet egészen így mondani, mert például az AÖE-ben, az európai szervezetben, ma a fiatalok inkább vezetnek, mint az öregek, habár azt se lehet egészen száz százalékgig mondani, mert az érdekes dolog a következő: amikor minden tavasszal az úgynevezett Volkslied-akciót indítottuk meg, és amikor ezután gyűltek az aláírások, és statisztikát állítottak össze, és azt hittük, kezdettől fogva, hogy sokkal több fiatal lesz, mint öreg, de a statisztika pont megfelelt a nép statisztikájának.

— *Úti programjából láttam az imént, hogy a jövő héten Amerikába utazik előadásokat tartani.*

— Igen.

— *Mit gondol Nixon elnök külpolitikájáról?*

— Kérem szépen, ő ügyes külpolitikus, ő egy realista külpolitikus, talán sokkal jobban felel meg a külpolitikája a tényeknek, mint ahogy elődjének politikája felelt volna meg.

— *Vonatkoztatná ezt Délkelet-Ázsiára is?*

— Délkelet-Ázsiára is, de a többi kérdésre is. Meg nézze, az igazi vezetője az amerikai politikának ma a Kissinger professzor, aki többé-kevésbé európai, mert európai származású, és hát nagyon jó vezető és nagy realista.

— *Kit érez ön magához legközelebb a mai nyugati politikusok közül?*

— Hát ez nagyon nehéz. Hogyha ezt egy évvel ezelőtt kérdezte volna, én azt válaszoltam volna, hogy Charles de Gaulle, akit én rendkívül bámultam, és akit sok éven át jól ismertem. A mostaniak közül nagyon nehéz mondani.

— *Ön München környékén lakik, amikor nem utazik, és gyakran látják müncheni politikusok társaságában.*

— Na persze, igen, hát például Franz Josef Strauss-szal nagyon jó viszonyban vagyok.

— *Égyetért az ő politikai nézeteivel?*

— Kérem, mindennel nem, de nagyobbára igen. Én azt hiszem, hogy sokszor rosszul mutatják be a közvéleménynek a politikai állásfoglalását, ami sokkal reálisabb, mint ahogy általában állítják.

— *Ha Magyarországra gondol, milyen kép jelenik meg a szeme előtt?*

— Persze nagyon kevés kép jelenik meg, mert hát utoljára 1918-ban voltam Magyarországon, úgyhogy már csak alig . . . de Budapestre is, és Gödöllőre is emlékszem, és persze Pozsony, akkor még Magyarország volt, ma már nem.

— *Ön a második világháború időszakában bizonyos kapcsolatban állt Horthyékkal, mit tudna erről mondani?*

— Én főleg, mondjuk, nem annyira Horthyékkal, hanem Kállay Miklóssal és aztán Lakatos miniszterelnökkel voltam kapcsolatban, mert én úgy éreztem, hogy a legfőbb feladat valamiképpen kimenteni az országot a nagy veszély alól, ami abból jött, hogy Magyarország sajnos, a hitleri oldalon lépett be a háborúba, úgyhogy kellett próbálni valamit megcsinálni, hogy megússza az ország. Nagyon nehéz volt a munka, de azt akarom mondani, hogy Kállay Miklós becsületesen — véleményem szerint — próbálta kivinni az országot a háborúból.

— *Ha ez sikerült volna, ön elvállalta volna a magyar trónt?*

— Kérem szépen, erről sosem volt szó. Erre, őszintén szólva, nem is gondoltam, mert ez nem volt akkor bent az egész problémában, a probléma egészen máshol feküdt.

— *Mi volt az elképzelése, ha a szövetségesek megnyerik a háborút?*

— Nekem eredetileg az volt az elképzelésem, hogy a magyar nép akkor a saját jövőjéről fog dönteni. Ezt írásban is leadtam Rooseveltnek, mert amikor kezdtem foglalkozni ezzel a kérdéssel, én írásban leszögeztem az én állásfoglalásomat abban, hogy én úgy érzem, hogy a magyar szuverenitás otthon van, és hogy a magyar népek kell dönteni, hogy milyen politikai és milyen alkotmányos és milyen gazdasági rendszer alatt szeret, akar élni.

— *Ha jól tudom, ön 1945 tavaszán Róbert bátyjával megjelent Ausztriának francia megszállási övezetében, és onnan rövidesen kiutasították.*

— Igen.

— *Miért történt ez?*

— Kérem szépen, akkor, mint osztrák állampolgár volt jogom visszatérni, ne felejtse el azt, hogy annak idején, mielőtt Hitler megszállta volna Ausztriát, az úgynevezett Habsburg-törvényeket eltörölte az akkori osztrák kormány, azokat csak azután Hitler visszaállította, és amikor a szövetségesek az összes hitleri törvényt eltörölték, akkor ezt is eltörölték. Úgyhogy akkor jogosan visszatértem Ausztriába, ezután megváltozott a helyzet, és akkor megint kidoztak.

— *Itt, Ausztriában néhány évvel ezelőtt nagy vihart kavart a Habsburg-ügyön ügye. Ön, úgy tudom, hogy még mindig igényt tart ennek egy részére.*

— Nem, kérem szépen, én soha ebben a kérdésben nem indítottam semmi pert, semmifélt. Voltak azok, akik azt állították, hogy én itt valamilyen akciót kezdek. Én nem kezdtem akciót, mert a kormány kijelentette — és ez tényleg jogilag így van —, hogy erre nincs lehetőség, tehát én nem foglalkozom olyan dolgokkal, ahol nincs lehetőség.

— *Az ön nyilatkozatai szerint — az akkori nyilatkozatai szerint — az úgynevezett Habsburg-magánvagyonra, amely, úgy tudom, anyai ágon öröklődött, elvileg még mindig fennáll az igénye.*

— Elvileg igen, de tényleg nem, én soha tényleg ezzel a kérdéssel nem foglalkoztam. Ez atyai ágon és nem anyai ágon volt.

— *Miből él akkor dr. Habsburg Ottó hét gyermekével?*

— Én abból élek, amit írok, az előadásaimból. Nem az ausztriai előadásokból, mert — mivel itt az európai egységért dolgozom — én nem fogadok el itt, Ausztriában honoráriumot, de

más országokban persze igen, az Egyesült Államokban vagy Nyugat-Németországban, és ebből élek.

— *Mennyi a havi jövedelme?*

— Ez nagyon változik, minthogy ön újságíró tudja, ez hónapról hónapra változik.

— *Meg van elégedve az anyagi és erkölcsi helyzetével?*

— Igen, meg vagyok elégedve.

— *Minden vonatkozásban elégedett?*

— Minden vonatkozásban, ez baj lenne, hogy ha az ember minden vonatkozásban meg lenne elégedve, akkor már nem dolgozna. Én nem vagyok megelégedve azzal, hogy például az egész európai egység problémája nem halad elég gyorsan, hogy a politikában mi itt, Európában alszunk, míg az idő lejár, amikor még lehetne valami komolyat megtenni, éppen ezért nem vagyok megelégedve.

— *Milyen személyes kívánságát tekintén a legfontosabbnak?*

— Én a legfontosabbnak azt tekintem, hogy a gyermekeim egy egyesült Európában tudjanak élni, hogy a kontinens egyik végéről a másikra szabadon tudjanak utazni, hogy ott dolgozhassanak, ahol akarnak.

— *Az imént valaki benyitott, és önt „császári fenségnek” szólította.*

— Igen, ez szokott még történni.

— *Mivel magyarázza ezt?*

— Vannak, akik nem változnak, akik valamiképpen átvitték a múltból.

— *Mit gondol, hány ember él ma Ausztriában, aki önt szóban vagy elméletben császári fenségnek tartja?*

— Hát ez nagyon nehéz, erre válaszolni. Őszintén szólva nem tudnék válaszolni, mert én próbálok, amennyire lehet, őket átnevelni, de hát ez nem könnyű dolog.

Szemtől szembe ...

Walter Cronkite

Az amerikai tömegkommunikáció egyik legjelentősebb személyisége, Walter Cronkite tavaly ősszel Budapesten járt. A Magyar Televízió külpolitikai szerkesztősége „Szemtől szembe ...” című sorozatában hosszabb interjút készített vele, amelyet 1981. december 8-án sugárzott. Az alábbiakban azokat a részleteket közöljük, amelyek a tömegkommunikáció témakörét érintik. Az interjút Baló Görgy készítette, szerkesztő: Wisinger István.

(„Ez a CBS esti híradója — Walter Cronkite-tal.” Tizennyolc éven át minden munkanapon így kezdődött a legnépszerűbb amerikai tévéhálózat, a CBS esti híradója, amelyet átlagosan 20 millióan néznek.

Walter Cronkite, az állandó műsorvezető 65 évesen, 1981 márciusában vonult vissza a napi híradózástól. Azóta a CBS úgynevezett különtudósítója. A műfajváltás alkalmából az Amerikában illendő stílusnak megfelelően felsőfokú jelzőkkel méltatták pályafutását. E jelzők szerint Walter Cronkite-ot az Egyesült Államok legmegbízhatóbb, legbefolyásosabb személyiségei között tartják számon. Alistar Cooke, a BBC amerikai tudósítója szerint „Walter Cronkite a televíziós hír-riporter modelljévé lett, aki a tényeket a maguk ragyogásával, unalmával vagy rémületével közvetíti, és a nézőkre hagyja, hogy felvillanyozódjanak, unatkozhatnak, bosszankodjanak, avagy — elborzadjanak”.

Walter Cronkite egész pályafutása alatt azt hangsúlyozta, hogy — kivételes esetektől eltekintve — személyes véleményét sohasem mond a képernyőn; hiszen neki semlegesnek, pártatlannak, objektívnek kell lennie. Éppen ezzel kapcsolatban mondta Cronkite egyik nagy tekintélyű, egykori újságíró-kollégája, David Halberstam, hogy Cronkite, mint az első számú televíziós sze-

mélyiség, egész tevékenységével az amerikai tájékoztatás élő ellentmondása: „Nagyra becsülöm Cronkite-nak azt a meggyőződését, hogy a történet, az esemény sokkal fontosabb, mint a személy, aki tudósít róla. Negatívuma — ez az elnökválasztási kampány során mutatkozott meg a legjobban —, hogy hajlamos a dolgokat szó szerint venni. A kételkedésnek ebben a hiányában tükröződik vissza az amerikai újságírásnak az az irányzata, amely általánosan, objektív mércéként fogadja el a kormányzat normatíváit”.

A CBS, az NBC és az ABC, az Egyesült Államok három nagy, egymással versengő, kereskedelmi, tehát hirdetésekből élő tévéhálózatának műsorai az ország több, mint ezer helyi tévéállomásának közvetítésével jutnak el a nézőkhöz. E rendszerben mindenféle tájékoztatási tevékenység elsősorban üzleti vállalkozás, hirdetési verseny. A televízióműsort árúnak, produktumnak nevezik Amerikában, a besugárzott területet piacnak, a nézőket pedig vásárlónak — akik természetesen szabadon válogathatnak a műsorok költségeit fedező hirdető cégek áruai között.

Walter Cronkite hírugynökségi tudósítóként kezdte pályafutását. 1943-ban egyike az első újságíróknak, akik bevetésre utazhatnak a Németországot bombázó B-17-es gépek fedélzetén. Később a CBS rádiótársaság szerződötteti

öt. Ezután kerül a televízióhoz. Rövid idő alatt a CBS politikai televízióműsorainak vezető személyisége lesz. Négyévenként, egészen Ronald Reagan beiktatásáig ő vezeti a legfontosabb amerikai helpolitikai eseménysorozat-ról, az elnökválasztási kampányról készült televízióműsorokat.

Krónikása a John és Robert Kennedy elleni merényleteknek, a holdra lépésnek, a Watergate-ügynek és a közlekeleti helyzet minden fontos fejleményének. 1968-as vietnami tudósításainak nagy szerepe van abban, hogy Lyndon Johnson elnök nem jelölteti magát újabb négy évre.

1963. november 23-tól 1981. március 7-ig a CBS esti híradójának végén mindennap így búcsúzott nézőitől: „Hát . . . így állunk . . . és a dátum . . .”)

— *Volt valami elképzelése arról, milyen is Magyarország, még 1950-ben, amikor elkezdett televíziózni? Most, 31 évvel később itt van, interjúkat készített, és találkozott ennek az országnak az első emberével. Benyomásai alapján változott-e önben az a kép, amelyet Magyarországról korábban kialakított?*

— A mi szakmánkban az a feladat, hogy lépést tartunk a fejleményekkel a világban, még akkor is, ha személyesen nem jutunk el az események színhelyére. Én már jártam Magyarországon két vagy három alkalommal. Különösebben nem vagyok meglepve, mert tudtam, hogy mi történt Magyarországon a legutóbbi látogatásom óta eltelt néhány év alatt. Tudtam, hogy önöknél viszonylag magas az élet színvonal, hogy az üzleteik tele vannak, hogy az emberek boldognak látszanak, a város maga pedig éppoly gyönyörű, mint mindig. Nagyon jóleső érzéssel tapasztalom, hogy mindaz, amit halottam, igaz, hogy nem vezettek félre.

— *Ön 33 éves koráig egy hírgyűnökségnél dolgozott. Akkor határozta el, hogy átmeny a televízióhoz? Mi indította erre a döntésre?*

— Kaptam egy ajánlatot és ott hagytam a nyomtatott újságírást, ami addig az életem, a szerelmem volt. De amikor kirobbant a koreai háború,

a CBS megkeresett, elmennék-e Koreába a rádió tudósítójaként. Az akkori washingtoni munkám nem kínált ilyen lehetőséget, és én, aki régi csataló voltam, még a második világháború napjaiból, azt mondtam, igen, szívesen elmegyek. Így aztán átmentem a CBS-hez, elsősorban rádiótudósítónak . . .

— *Nem is annyira a CBS-hez akart átmenni, mint inkább Koreába eljutni?*

— Valószínűleg így volt. Bár meg kell mondjam, hogy a CBS a fiatal újságírók számára mindig is csábító volt, kitűnő hírnévre tett szert. Aztán a CBS váratlanul tévéállomáshoz jutott Washingtonban. Megkérdezték nem vállalnám-e a televíziós híradások készítését, mivel senki más nem akarta csinálni. A rádiónál ugyanis mindenkinek meg volt a maga hirdetésekre támaszkodó műsora, méghozzá jó pénzért. Én elvállaltam, nekiláttam, és a műsor az első pillanattól kezdve népszerű lett. Ezért aztán közölték velem, hogy megváltoztatták terveiket: „Maga nem megy Koreába, maga itt marad, és csinálja a híreket a tévében.” Én kétségbeesetten küzdöttem, harcoltam, hogy ne legyek sikeres. Mondtam, hogy nekem nem kell ez a munka, én Koreába akarok menni haditudósítónak. Ahhoz érzek kedvet, tehetséget, nem pedig ehhez az írászathoz itt, Washingtonban. De rábeszéltek, hogy maradjak, és, ahogy mondani szokás, a többi már történelem.

— *S a vége az lett, hogy majdnem 19 éven keresztül hetente ötször egyedül vezette a CBS híradóját. Ön közölte az amerikaiakkal a híreket. Mekkora befolyása volt arra, hogy mi került be a híradóba?*

— Először is hadd javítsam ki azt, hogy „egyedül”. Nem szeretném, ha bárki azt hinné, hogy én valamiféle diktátor voltam. Nálunk egy egész csapat dolgozik a híradónál. Én csupán a jéghegy látható csúcsa voltam. De az is igaz, hogy ez a munkarend olyan, hogy ha én valamit nem akartam megcsinálni, akkor nem tettem meg. Ugyanakkor, ha ragaszkodtam valamihez, még nem jelentette azt, hogy feltétlenül meg is csinálhattam. A befolyásom nem volt

olyan nagy, mint ön valószínűleg gondólna. Bár igaz, hogy a mi esti híradóinkat nézték a legtöbben, nem szabad elfelejteni, hogy rajtunk kívül még két országos hálózat sugároz híradót, és most a kábeltelvíziózás elterjedtével megjelent a negyedik országos hálózat is. Ezek a híradók is jók, nagyon jók. Többször előfordult, hogy legyőztek minket, és én nagyra értékelem az ott dolgozók képességeit. Jól ismerem őket, a legtöbben jó barátaim. Az ó nézettségi mutatóik nagyon közel állnak a miénkhez, mégis, talán nekünk, a CBS-nek valamivel több nézőnk van.

— *Ön hogyan dönti el, hogy mit kell elmondani, és mit kell kihagyni a híradóból?*

— Elsősorban a hírek értékeléséről van szó, amelyet gyakorlatilag minden újságíró a világ minden részén naponta elvégez. Az újságírók közül a legtöbben meg tudják állapítani, hogy mi számít hírnek. Az emberek nagy hírfogyasztók. Egyszerűen és gyorsan meg akarják tudni a tényeket.

— *Milyen tényekről van szó? A New York Times-nak például az a mottója, hogy „közöl minden hírt, ami nyomtatásra érdemes”. Nem hiszem, hogy ezt lehetséges teljesíteni napjainkban. Egy 30 perces tévéhíradó pedig leírva kevesebb, mint egyetlenegy újságoldal.*

— A televízióhíreket az ésszerűség minden fokát meghaladóan kell tömöríteni. A 30 perces híradó nagyon rövid, különösen a mi esetünkben, amikor a harmincperces műsor a hirdetések miatt nem több, mint huszonhárom-huszonnégy perc. Önnek teljesen igaza van abban, hogy ez a híryanag kevesebb, mint egy normális újságoldal kétharmada. Amit mi adunk, az leginkább olyan, mintha csak a cikkek címeit közlőnk, tehát útmutató a napi hírekhez. E korlátok között naponta négy-hat hosszabb filmtudósítást adunk, ezek általában másfél-két-percesek. Mi nem is állítjuk, hogy az emberekkel egy nap teljes híryanagát közöljük. Ezért aggasztó, hogy egyre többen tekintik a televíziót kizárólagos

tájékoztatói forrásnak. Ez nem elég. Emellett még olvasniuk kellene a napilapokat, hetilapokat, könyveket . . .

— *Sokan úgy vélik, hogy az ún. átlag-amerikai nagyon keveset tud a külvilágról. Az önök harminc-, illetve a hirdetések miatt huszonnégy perces híradójából mennyi időt szentelnek külpolitikának?*

— Nagyon keveset, sajnos . . . Az én vezetésem alatt a CBS esti híradóiban talán valamivel több külföldi hír szerepelt, mint a másik két országos hálózat híradóiban. Erre nem mernék megesküdni, de azt hiszem, így állt a dolog. Tekintve, hogy magam is voltam külföldi tudósító, tudom, hogy a világ más országainak eseményei is komoly hatással lehetnek a világ egészének állapotára. De a mi országunk óriási területű, és a múltban földrajzilag el volt zárva a külvilágtól. Nagy volt a távolság közöttünk, és más nemzetek között. Ez a növekvő ország befelé fordult, és a maga növekedésével volt elfoglalva ahelyett, hogy nagyobb figyelmet fordított volna a külső fejleményekre. Nem kellett nap mint nap más nemzetekkel foglalkoznia, hiszen az emberek elsősorban egymással kerestekedtek.

— *Ön mindezt múlt időbe tette.*

— Mert ez csak a múltban volt így! A repülőgépek, a rádiózás, a televíziózás, a műholdak korában a föld mogyorónyi méretűre csökkent, ma már nem az a nagy futball-labda, ami valamikor volt. Ennek ellenére, ez a mi tradíciónk, ilyen a múltunk. Országunk ötven államból áll, egy egész kontinens. Saját problémáink vannak, rengeteg problémánk. A hír pedig ott kezdődik, hogy mi történik az ember családjával. A második legfontosabb esemény az, ami az ember szomszédjával történik, a harmadik az, hogy mi történik abban a háztömbben, amelyben az ember lakik, a negyedik, hogy mi történik a kerületében, az ötödik, a városában, a hatodik legfontosabb az, ami az országban történik, a hetedik pedig ami a szomszédos országban és így tovább. . .

— *De ez történetesen egy olyan ország, amelynek jelentős befolyása van a világ eseményeire. És ez az ország azt mondja, hogy azért tesz így vagy úgy, mert az ország lakossága úgy véli, hogy így vagy úgy kell tennie. Am úgy tűnik, az amerikaiak nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel a világ eseményeiről.*

— Nem hiszem, hogy a lakosság ne kapna tájékoztatást a legfontosabb napi külpolitikai kérdésekről. A sajtó, a televízió naponta hírt ad a legjelentősebb válsághelyzetekről, a világ aznapi problémáiról. Tudósítanak a nap olyan jelentős tárgyalásáról, amelyen az Egyesült Államok részt vesz. Sok tudósítást adunk Kelet-Európából. A KGST, a Varsói Szerződés ügyei nagyon érdekelnek bennünket. Lengyelország például mostanában minden amerikai napilap első oldalán szerepel, és a televízió-híradók induló hírei is többnyire Lengyelországgal foglalkoznak. Talán többet is foglalkozunk vele, mint amennyit megér. De napról napra kudarcot vallunk abban, hogy a rendelkezésünkre álló újságírói tudást és hírközlő eszközt ismeretterjesztésre használjuk fel. Mindaddig nem tudatjuk a közönséggel más nemzetek, pl. Magyarország eseményeit, amíg a magyar események valamilyen oknál fogva fontossá nem válnak számunkra. Amikor azonban ezek az események számunkra fontossá válnak, akkor a lapok első oldalára kerülnek, de legalábbis bekerülnek a lapokba.

— *Szerte a világon az emberek egyre kevesebbet olvasnak újságot, és egyre inkább a televízió felé fordulnak információs igényeik kielégítésére. A televízió-híradó pedig szinte csak címekeket közöl, ahogyan ön is mondta. Mi lehet ebből a kiút?*

— Ki kell alakítani az emberekben azt az igényt, hogy a televízió túl is vágyjanak ismeretekre. Iskolai tanfolyamokon kellene megtanítani őket arra, hogyan olvassanak újságot, hogyan nézzenek televíziót, és hogyan hallgassanak rádiót — hogy felismerjék a hírközlő eszközök korlátait.

— *Elgondolom, hogy egy magyar tévénező este fél nyolckor leül, hogy megnézze a híradót — és azt megszakítják a hirdetések. Nálunk közfelháborodás törne ki. Ön mit érzett, amikor az ön híradóját megszakították a hirdetések?*

— Meg kell mondjam, hogy a műsorvezető és a szerkesztő számára ez nagy segítség. Kitűnően tudjuk hasznosítani a hirdetések idejét.

— *Hogy átszerkesszék az egyes részeket?*

— Igen, átalakítjuk a híradó egy részét, szerkesztünk, időnként elhelyezünk olyan új anyagot, eseményt, amely nem szerepelt a tervben.

— *De ezzel nem azt akarja mondani, hogy szereti a hirdetések, ugye? Vagy talán hozzájuk szokott?*

— Igen, hozzászórtam. Persze gyönyörű lenne, ha egyáltalán nem lennének hirdetések. De a mi hírközlő rendszerünk — szerencsére — kereskedelmi alapokon működik.

— *Vagyis a profitszerzés a célja?*

— Hajaj, de még mennyire! Persze, hogy a nyereség a célunk. A 19 év alatt a legtöbbször fogalmam sem volt, hogy milyen termékeket hirdetünk, és ki a hirdető, hiszen ez alatt az egy perc alatt, amíg a hirdetés ment, én más dolgokkal voltam elfoglalva. Egyszer, egyszer, amikor szabadságon voltam, és néztem a saját műsoromat, megdöbbenve láttam, hogy milyen hirdetések mennek. Borzasztóak voltak. Például műfogsorokhoz használatos tisztítószerek meg ilyesmi . . . Amikor adásban voltam, nem is láttam őket. Az emberek persze mondták, hogy rettentesekek, de én erre mindig azt válaszoltam, hogy biztosan nem lehetnek annyira rosszak, mint mondják.

— *Valahányszor az Egyesült Államokban járok, az a benyomásom, hogy a legjobb televízióműsort a közadakozásból fenntartott közművelődési hálózat, a PBS sugározza. Nagyon nehezen értem meg, hogy a lehető legkevesebben nézik ezeket a műsorokat, ha az ember a nagy kereskedelmi hálózatok nézettségével hasonlítja össze őket. Ennek mi lehet az oka?*

— Ugyanaz az oka, mint annak, hogy többen járnak moziba, mint ahányan operába vagy a klasszikus színházba. Vagy amiért a népszerű magazinokból többet adnak el, mint a komoly könyvekből. Ilyen az ember természete. Ilyenek az emberek igényei, és nem látom be, hogy a televízió tekintetében miért lenne más a helyzet. A tömegek igénye egyfajta „menekülő, szabadító szórakoztatás”. És ez legtöbbször nem olyan jó, mint amit a PBS sugároz. Időnként mi is csinálunk ilyen igényes műsorokat, de ilyenkor mi is elveszítjük nézőink egy részét. Ha klasszikus programot sugárzunk, a mi nézettségünk is csökken. Néha mégis műsorra tűzünk ilyesmit, évente többször is, noha tudjuk, hogy alacsonyabb lesz a nézettségünk, mint a másik két hálózat műsoraié.

— *Próbálta ön pályafutása során befolyásolni a nézőit?*

— Nem, sőt határozottan arra törekedtem, hogy ne befolyásoljam őket. Soha nem akartam kommentátor lenni. De előfordult, hogy kiléptem a semleges riporter szerepéből: például Vietnammal kapcsolatban, és ezt akkor be is jelentettem. Elmentem Vietnamba az úgynevezett Tet-offenzíva során.

— *Korábban az volt a véleménye, hogy az Egyesült Államoknak meg kellene nyernie a háborút . . .*

— Igen, különböző szakaszokon mentem át. Először meggyőződésem volt, hogy be kellett töltenünk azt a fajta katonai tanácsadói szerepet, amelyet John Kennedy kezdeményezett. Később hittem abban, hogy ennek a segítségnyújtásnak bizonyos fokozására — néhány száz emberre — szükség volt. De a további fölfutást már elleneztem. Nem kellett volna átvállalnunk az ő háborújukat. Ezt az ő belső problémájuknak tekintettem, amelyben segíthetünk volna a helyi kormánzatnak abban, hogy megkísérleljék megteremteni egy szabad és demokratikus kormányzás feltételeit. Ez nem volt meg a régi rezsim idején, amelyet segítettünk, de úgy éreztem, meg kell védenünk azt a térséget egy ilyenfajta

fejlődés lehetősége számára. Nem hittem azonban a katonai fejlesztésben, a háború átvállalásában. Különösen nem értettem egyet azzal, hogy a kormányzat nem vallotta be az amerikaiak előtt, hogy milyen jelentős mértékben vállalta át ezt a háborút. Persze ezeket a dolgokat, hangsúlyozom, adásban soha nem mondtam el. Ezek az én belső érzéseim voltak, amelyeket mindig megpróbáltam félretenni, nekem mint újságírónak ez volt a véleményem, de sohasem kíséreltem meg, hogy ez bekerüljön az általam szerkesztett műsorokba. Nem is engedték volna meg nekem, hogy a személyes véleményemet elmondjam.

— *Ki nem engedte volna?*

— Először is a hírszerkesztők. Én nem tudom, hogy az ő politikai nézeteik milyenek, de tudom, ha olyan szerepet kezdtem volna el játszani, ami nem az újságíró feladata, ők szóltak volna először, „álljunk csak meg! mit csinál ez a Cronkite? Tényleg ezt akarja mondani?” — hiszen ez nem objektív . . . mert nekik is tiltja ezt az újságírói etika. . . Ha ők meg is engedték volna, a producerek is átengedték volna, a CBS-híradó főnökei tiltották volna meg; ha még ők is elengedik, a CBS társaság vezetői akadályozták volna meg. De ha még ők is hozzájárultak volna, akkor a CBS-hez társult, a mi műsorainkat sugárzó városi tévéállomások mind ránk szálltak volna.

— *Mi történt az ön saját gondolataival, saját véleményével? Kinek mondta el őket? Például a Vietnamból kialakult véleményét kinek mondhatta el?*

— Sok előadást tartottam egyetemeken és másutt is. Ez mindig jó lehetőség arra, hogy az ember kipakoljon . . . És volt egy rádióműsorom is, amelyben elemzéseket adtam . . . Mi elemzéseknek hívjuk ezeket a műsorokat, de azt hiszem végül is bizonyos fokig kommentárok voltak.

— *Tehát azok az emberek, akik a rádió adásait hallották, megtudták, hogy Cronkite úr ellenzi a vietnami háborút, de akik a televízióban látták önt, ebből semmit nem vettek észre.*

— Így van. Nem vagyok bizonyos benne, hogy nagyon sokan tudták, vagy akár észrevették ezt az előadásaim alapján, mivel ezek nem jelentettek nagy nyilvánosságot, hiszen egy-egy ilyen előadás maximum ötszáz ember előtt hangzott el egyetemeken, és nem is tartottam olyan sok előadást. A televíziós kommentárokból megpróbáltam a dolog mindkét oldalát bemutatni. Ha az ember a tíz év összes tudósításait meghallgatja, akkor valószínűleg az lesz a benyomása, hogy elleneztam a háborút. De abban korrekt igyekeztem lenni, hogy mindkét oldalt bemutassam.

— *És akkor ott volt az a bizonyos Tet-offenzíva 1967-ben. Mi történt tehát?*

— Engem nagyon zavart, hogy a katonai vezetés azt mondta: ez az offenzíva sem több, mint egy ideiglenes kudarc, mi végül is győzni fogunk a háborúban, és ezért megnyerjük az embereket is a mi ügyünknek. Úgy vétem ez a támadás bebizonyította, hogy nem erről van szó. Akkor úgy éreztem, hogy a Vietkong-támadás katonai sikerével útkereszteződéshez érkeztünk, és ezt jelteni kellene haza is az országban, erről nekünk tudósítanunk kell. Persze tudósítottunk is, félreértés ne essék, erről az újságírók beszámoltak. Éppen ezzel kapcsolatban emeltem kifogást abban az időszakban, mert voltak, akik azt állították, hogy a rádió, a tévé és az újság erről a háborúról nem számol be megfelelő pontossággal. Ez tévedés. A tudósítások pontosak voltak, de az emberek egyszerűen nem akarták elhinni, amit hallottak. Szinte hetente hallottam panaszkodni Johnson elnököt, hogy a háborúról nem tudósítunk pontosan, mert azt állítjuk, hogy a háborút elveszítjük. Persze neki nem tetszettek ezek a jelentések. De akkor senkit sem tudtunk kielégíteni, a szenvedélyek mindkét oldalon olyan magasra csaptak, hogy bármit jelentettünk, azt mindenki aszerint értékelte, amelyik oldalon állt. Tehát senkit sem tudtunk meggyőzni. Mindkét fél erősen kritizált minket. De mivel a televízióhíradók terén a CBS

már 1967-ben vezető pozícióban volt, és mivel a közvélemény-kutatások — helyesen vagy helytelenül — azt mutatták, hogy bennem az amerikaiak nagy része még a kormány tagjainál is jobban megbízik, elhatároztuk, hogy elmegyek Vietnamba, hogy körülnézzek a Tet-offenzívát követő helyzetben, és személyesen készítik tudósítássorozatot. Ilyet én a CBS-nél soha nem csináltam. Amióta átvettem ezt a híradót, nem léptem ki a pártatlan szerkesztő szerepéből. De akkor úgy döntöttünk, hogy ha visszajövök, elmondom, hogyan láttam én az ottani helyzetet. Meg is tettem. Akkor — igaz-e vagy sem, nem tudom — azt mondták, hogy amikor Johnson elnök megnézte ezeket az adásokat, kijelentette: „ha elveszítettem Cronkite-ot, akkor elveszítettem az amerikaiak többségét”.

— *Hallottam valakitől, vagy olvastam valahol, hogy 1963 novemberében Kennedy elnök halálakor ön élő adásban, a televízió kamerái előtt sírt.*

— Ó, ez igaz. Valójában nem sírtam, tehát nem tört ki rajtam a zokogás, de egy könnyecpp megjelent a szememben. Először is én szentimentális lélek vagyok, és nem kell hozzá ekkora tragédia, hogy elkezdjenek csurogni a könnyeim, de ez a tragédia óriási volt, és semmi köze nem volt a politikához. Tulajdonképpen mindegy volt, hogy Kennedyről vagy Nixonról, Reaganról, Eisenhowerről vagy Trumanról van szó. Ezeket az elnököket, Roosevelttől a valamennyit, személyesen ismertem. Nem mintha különösebben számított volna abban az esetben. A borzasztó, az elképesztő maga a tragédia ténye. Aznap délután egy néző, egy nő betelefonált, és én vettem fel a telefont. Hat óra után történt, akkor jöttem először a kamerák elé, hiszen az első rövid hír után megkezdődött a különműsort. Eljöttem a kamerák elé, és bementem a hírszerkesztőségbe, ami a szomszéd szobában volt. A telefonkészülék mindegyikén égtek a lámpák, az összes vonal foglalt volt. És az egyik telefont éppen akkor tették le, amikor

odaértem. Fölkaptam a kagylót, meg akartam szerezni a vonalat, de úgy látszik, nem voltam elég gyors, mert amint fölkaptam, megszólalt benne egy hang. A vonalban egy nő volt, nagyon kulturált hangon megkérdezte, hogy a CBS-szel beszél-e? Mondtam, hogy igen. Mire ő: hát akkor szeretném bejelenteni a panaszomat. A CBS-től nem vártam volna, hogy egy ilyen napon, mint a mai, az az ember üljön ott, és krokodilkönnyeket hullasson, az a Cronkite, akiről tudjuk, hogy gyűlölte John Kennedyt. Abban ugyan szemernyi igazság sem volt, hogy gyűlöltem Kennedyt, de neki ez volt a benyomása. Hát, ami azt illeti, a válaszom a hölgynek meglehetősen durva volt, közöltem vele, hogy hová menjen.

— *A televízió hatalma óriásira nőtt a politikában, a politikai döntésekben, különösen az Egyesült Államokban. Ön szerint ez a tendencia általában aggasztónak mondható?*

— Mit ért ezen? Ön most azt kérdezi, hogy azok az emberek, akik a televízióban dolgoznak, meg tudják változtatni a politikát? Ha erre gondol, akkor ez nem igaz. Ha viszont arra gondol, hogy a jelölt olyan mértékben tud élni a televízió lehetőségével, mint korábban soha, akkor a válaszom az, hogy igen, ebben az értelemben nagy a befolyása, a hatalma.

— *Többé-kevésbé erre az utóbbira gondoltam. Képzelve el, hogy két jelölt van egy komoly politikai posztra, és a jelöltek gyakran szerepelnek a televízióban. Lehet, hogy az egyik jelölt egy mélyen gondolkodó, de nem jó képű ember, aki nem is kommunikál nagyon könnyen másokkal. Ez az ember alul marad a másikkal szemben, aki jóképű, és jobban tudja használni a televíziót?*

— Azt hiszem, ennek megvan a maga veszélye. Ezt sok éven át nem hittem el, de újabban attól kezdek félni, hogy egyre inkább tendenciává válik. Pontosan nem is tudom, hogy mit lehet tenni ez ellen. Ugyanakkor azt is meg kell fontolni, hogy a televízió a kommunikáció nagy hatású eszköze, mindenütt ott van, ahol megfordulunk. Ezért jogos igény, hogy olyan embert

válasszanak az Egyesült Államok elnökének, aki ezt az eszközt is a lehető legjobban tudja felhasználni. Engem sokkal jobban aggaszt az, hogy a televízió műsoridejét egy politikai párt jelöltjének meg kell vásárolnia. Az a jelölt, akinek több pénze van, több műsoridőt vásárolhat a televízióban, hogy kifejtse nézeteit, mint az, akinek kevesebb pénze van erre. Az én véleményem szerint a szegény jelöltnek pontosan ugyanakkora lehetőséget kellene biztosítani, mint a gazdag jelöltnek.

— *Ön szerint milyen lesz a televízió 2000-ben?*

— Nagyon-nagyon sok információs csatorna áll majd rendelkezésre. Ezek elsősorban amolyan kívánságcsatornák lesznek, tehát komputerezált rendszerekről van szó, amelyek már meg is jelentek. New Yorkban egy 26 csatornás kábelrendszer működik, de vannak olyan helyek, ahol 52 csatornás kábeltelevízió-hálózat épült ki, amely magában foglalja az információs szolgáltatást is. Az ember megnyom egy gombot, és amit kívánt, megkapja. Lesznek általános híreket sugárzó csatornák, lesznek olyanok, amelyeken csak sportinformációk vagy csak nemzetközi hírek szerepelnek, lesznek gazdasági híreket sugárzó csatornák, lesznek olyanok, amelyek tanácsokat adnak a lakások és a háziasszonyok szepítéséhez vagy a vásárláshoz, és így tovább. Hogy amikor ez bekövetkezik, hol tart majd a közoktatás fejlődése az Egyesült Államokban? Nos ezt nem tudom! Vegyünk egy példát: az emberek benyomják az általános híreket sugárzó csatorna gombját, amikor úgy gondolják, hogy tájékozódni akarnak. Ezt bármikor megtehetik, nem kell megvárniuk az esti félhetes híradót, hiszen ezek a csatornák 24 órán keresztül folyamatosan sugároznak majd. Mindegyik a legfrissebb híreket adják. Szóval, benyomják, a gombot és egy fél óráig nézik a híradót. De vajon hányan lesznek, akik azt mondják, hogy ez kevés, szeretnék többet tudni a pillanatnyi magyarországi helyzetről, és ezért benyomják a másik gombot, amelyen a

nemzetközi híreket kapják. Ezt nem tudom. Mi csinálunk felméréseket az újságolvasási szokásokról, és ezekből rendszerint kiderül, hogy a nemzetközi híreket olvassák a legkevesebben. Az emberek először a sportrovatot keresik meg, utána az általános híreket, a pletykarovatokat és aztán talán eljutnak a nemzetközi hírekhez is. De a televízióban rendelkezésre állnak majd a nemzetközi hírek, és ez több, mint ami ma elérhető.

— *Gondolja, hogy a televízió meg fogja őrni a nyomtatott sajtót?*

— Nem hiszem. A nyomtatott sajtó még velünk lesz egy darabig. Talán úgy 20—30 év múlva eltűnik majd, ha jön még egy ilyen audiovizuális beállítottóságú nemzedék. Most persze a napi sajtóról beszélek. Az ún. véleményközlő folyóiratok, tehát a hírmagazinok, hetilapok valószínűleg még bővülni is fognak. Én hiszek abban, hogy az emberek mindig is szeretnek majd olvasni . . .

Kaján Tibor

A karikaturista: alkalmazhatatlan grafikus

Kaján Tibor, a magyar karikatúra nagymestere gyakorlati oldalukról vizsgálja meg a hazai karikatúra-rajzolás gondjait. S arra a megállapításra jut, hogy lapszerkesztőink többnyire méltatlanul bánnak ezzel a hatásos műfajjal, amely pedig az ország ízléséről, formakultúrájáról, szelleméről, humorérzékéről, végső soron közérzetéről vallhatna.

Amikor az olvasó a reggeli kávé mellett vagy a villamoson kinyitja az újságot, az a karikaturista nagy pillanata. Akkor dől el az napi sorsa. Ha az olvasó unottan átlapozza a rajzát, menthetetlenül megbukott. De ha megáll a szeme a karikatúrán, egy kicsit tűnődik, majd lassan elmosolyodik, teljes a diadal. Sikerült egy palackba zárt fontos üzenetet a betűtengeren át eljuttatni a címzetthez. Sikerült felébreszteni, elindítani egy gondolatsort a fejében.

Az olvasó most már nyújtózkodhat, hiszen a nap nevetéssel, tehát jól kezdődik: jó reggelt!

Ezért a pillanatért dolgozik minden karikaturista napról napra, hétről hétre. Azt hiszem, hogy ebben a mi felgyorsult, izgalmas és ellentmondásokkal teli korunkban az egyik legmegfelelőbb gondolatközlési forma az újságokban megjelenő karikatúra. A szembeötlő rajzzal párosuló merész szókimondás, a szemén keresztül az értelemig hatoló ötletes gondolat ma sokaknak jelent élményt és örömet. Az ismeretek és értesülések nagy arányú terjedése kíváncsivá tette az embereket. Az összefüggések és az ellentmondások felismerése növelte, fejlesztette a humorérzéküket. Azt tapasztaltam, hogy egyre többen akarnak nevetni, és egyre többen értik a humor nyelvét és képirását, a karikatúrát is.

Nem akarok elméleti kérdésekbe és definíciókba bonyolódni, most elsősorban a karikatúra terjedéséről és a nagy közvetítőkkal, az újságokkal való kapcsolatáról mondom el néhány gondolatot.

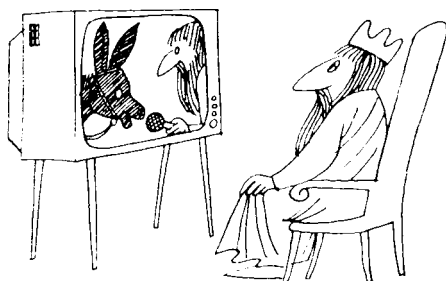
A történetéről összegezésül csak annyit, hogy a szatirikus grafika együtt fejlődött, és nőtt fel a sokszorosítás tökéletesedésével. Kezdetben egy-egy festő készített szatirikus műveket, egyedi darabokat, később fametszetes lapok útján terjedt rölapokon és nyomtatott könyvekben, majd a litográfia felfedezésével megnyílt a kapu a tömegek felé. Színre léptek a karikatúra nagy mesterei (Párizsban és Londonban), a nyomdatechnika fejlettsége lehetővé tette a legkülönbébb tónusos és színes grafikák sokszorosítását. Ma már nem jelenik meg egyetlen világlap sem karikatúrák nélkül — ezek az újságok jelentik a mai rajzolóknak számára a „világot jelentő papírlapokat”.

Továbbra is Párizs és London a szakmai központ, innen indulnak el az új irányzatok, és felzárkóznak melléjük a világ minden részén dolgozó karikaturisták. New Yorknak összegező szerepe van, de merőben új szemlélettel jelentkeznek a kelet-európai rajzolóknak, akiknek egy-egy munkája dokumentum értékűvé emelkedik.

Világszerte nyilvánvalóvá vált, hogy a nevetésre szüksége van az emberiség-

nek, és ezt az igényt az újságoknak is ki kell elégíteniük. Caricare necesse est! (Szabadon: karikatúrát rajzolni szükséges!). De lássuk csak hazai tapasztalatok alapján, mivel találkozok a karikaturista munkája közben a szerkesztőségekben!

Sok szerkesztő hivatásánál fogva a betűk rabja. Nem ismeri a vizuális gondolatközlés nyelvét, jelrendszerét, következésképpen nem bízik a rajz kifejezőerejében. Ezért különféle szövegmankókkal támasztja alá azt, amit a

Bálám

grafika a maga eszközeivel már egyszer elmondott. Teszi ezt a „közérthetőség” védelmében. Főlölesleges, szószátyár tolmácsként tolakszik a rajzoló és a néző közé.

Az újságkészítés szakemberei belátják ugyan, hogy a napilap fárasztó betűsivatagában szükség van egy-egy oázisra, ahol a szem felüdülhet, de nem tekintik a karikatúrát a többi újságírói műfajjal egyenértékűnek. Holott az igazi karikatúra (amely gondos ápolás útján, kedvező időjárás esetén nő nagyra), a nap, a hét vagy a kor emblémáját képes megrajzolni, néha összegezve, sűrítve mindazt, ami a lap többi oldalain részletezve szerepel.

Ezért tévedés a karikatúrát egysejtű lénynek, szórakoztató műtyürnek felfogni, melynek helye a keresztretjtvény és a horgászrovat között fekszik — ha fér, ha véletlenül lyuk támad az oldalon.

Mifelénk még kevés szerkesztő figyel arra, hogy a karikatúra maga is gyűjtőfogalom, többfajta célkitűzést, több műfajt foglal magában. Állítsuk fel végre egyszer a karikatúra családfáját! Például így:

1. A vezéreikk-karikatúra (a nap, a hét emblémája, eseménye, embe-re, fő problémája);

2. Politikai karikatúra (a diplomáciai eseményekkel foglalkozik — egy cseppet sem diplomatikus módon);

3. Társadalmi karikatúra (a közvélemény hangja, rejtett összefüggések feltárása, gazdasági ügyek, demokratikus sérelmek, megrögzött szokások);

4. Esszékarikatúra (következtetések az első három kategóriából, hozzászólás rajzban egy-egy vitához, tanulmány egy-egy jelenségről);

5. Kulturális karikatúra (vizuális kritika filmről, színházról, tévéről, építészetről, formatervezésről, stílusparódiák);

6. Riportkarikatúra (helyszínen készített rajz, parlament, divatbemutató, löversenyfogadás és sajtófogadás, úti rajzok);

7. Portrékarikatúra (a többi kategóriákban is szerepelhet, de önállóan is, a legérdekesebb és a legérdektelenebb személyiségekről);

8. Emlékkarikatúra (kerek évfordulók esetén személyek, találmányok, intézmények cseppet sem nosztalgikus ábrázolása).

9. Szórakoztató karikatúra (furcsaságok, bizarr helyzetek, rejtett valóságok a kor ízléséről és arról, hogy ma min csodálkozunk);

10. Pszichológiai karikatúra (fekete humor, feszültségfeloldás, kényszerképzetek és agresszió levezetése);

11. „Comics” – sorozat (az előbbi kategóriák két-három-több rajzban, szériákban esetleg kerek történetté formálva) ... és így tovább.

A szerkesztő, ha ismeri ezt a listát, már differenciáltabban láthatja a karikaturista munkáját. Nem gépies átvevő már: inspirátora is rajzoló munkatársának. Igényeket támaszthat vele szemben, elküldheti egy-egy esemény megfigyelésére. Nem erőszakol rá kampány-

feladatokat. A karikaturista alkalmazhatatlan grafikus, sohasem arról rajzol, amit elvárnak tőle. Meglepi a szerkesztőt egy-egy rajzával, és ha az engedi, a közönséget is. Ezt az önállóságot nem szabad letörni, hiszen ebből fejlődik ki az az egyéni szemlélet, amely nélkül nincs igazán jó karikatúra. A jó szerkesztő különbséget tesz a rajzoló munkatársak között. Meglátja kinek-kinek az adottságait, az egyikből portrérajzoló-t nevel, a másikat felfigyel a politikai érdeklődésére, a harmadikat esszékarikatúrákra bátorítja.

A legnagyobb szerkesztőségi ártalom a közöny, a fásultság, a gépies rajzleadás.

Nálunk rossz szokás a szatirikus lapok, kiadványok telezsúfolása. Ez a kitömés nemcsak azt eredményezi, hogy a rajzok gyufaskatulya méretűek lesznek, és így a vonalak, kompozíciók meg sem különböztethetők egymástól, hanem azt is, hogy a képzelet kifárad, valódi töltés hiányában „csinált” rajzok ké-

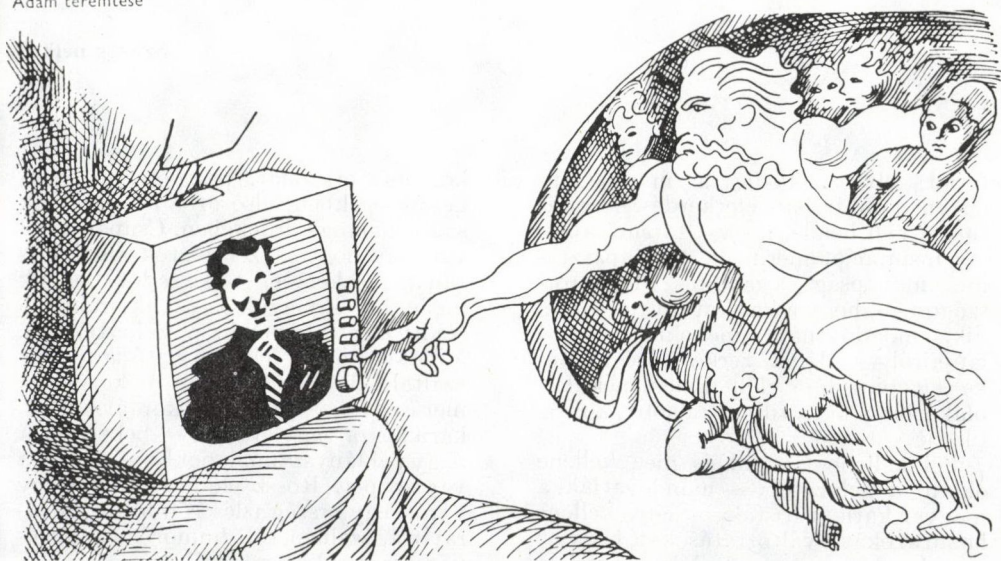
szülnek. Ismétlések, spekulatív álproblémák vagy semmitmondó álkarikatúrák születnek zsákszámmra. Hiszen a honoráriumok is ezt a mennyiségi mércét követik. Előfordulhat, hogy egy kitűnő karikaturista elkészíti az év karikatúráját — akkor még öt rajzot kell készítenie a héten, hogy megfelelhessen a szerkesztőségi elvárásnak.

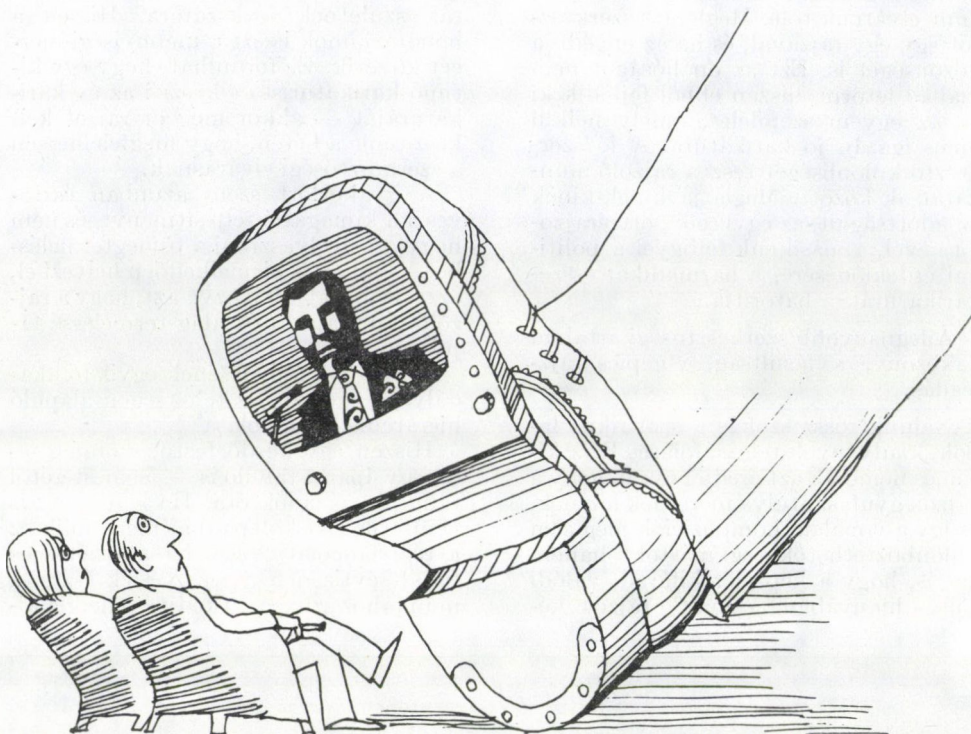
A gyakorlott szem azonban észreveszi a kimagasló teljesítményt, és nem hagyja beleolvasztani a tömegtermelésbe. A lapban is kiemelkedően helyezi el, ezzel is megakadályozva azt, hogy a rajzoló munkája futószalag-termeléssé fajuljon.

A rajzoló fejlődésének egyik fő akadálya a tudáson és tehetségen alapuló hierarchia lerombolása.

Hiszen egy kezdő festő, szobrász — de egy iparos tanuló is — a mesterétől tanul évszázadok óta. Ha a mestert is beültetik az iskolapadba, megszűnik ez a régi láncolat. Vagy ha a tehetséges fiatal évtizedekig nem veszik észre, a munkához szükséges kedv és energia ki-

Ádám teremtése

Szöveg nélkül

fárad, elvész. Pedig a munkakedv ebben a műfajban életkérdés. Arra is futnia kell belőle, hogy a társműfajokból inspirációt merítsen. Azt tapasztalom manapság — legalábbis Magyarországon —, hogy a karikatúra terjeszkedik, mondhatnám menekül a sajtó lapjairól — talán a szerkesztőségi munka elgépiesedése elől. Belemenekül a plakátba, a könyvillusztrációba, a rajzfilmbe.

Föl kellene ismerni és meg kellene oldani a helyzetet — mondogatják a magyar karikaturisták — létre kellene hozni azokat a változtatásokat, hogy az igazi karikaturista megtalálja megfelelő

közegét, otthonát, partnereit a szerkesztőségekben, elsősorban az újságok színvonalának érdekében. Csupán arról van szó, hogy a szerkesztők alkalmazzanak szakértőt, tanácsadót maguk mellé, ha ők maguk a szavak szakértői (és itt meg is követelik a szakértelmet). Mindkét alkotó fél és a sajtó is nyerne ezáltal, de legfőképpen a közönség, mert egy-egy elfuserált kontármunka, karikatúra vagy grafika — bekerülve a nagy példányszámú lapokba — rontja a városképet. Rossz előítéletet szül egy város, egy ország ízléséről, formakultúrájáról, szelleméről, humorérzékéről és végső soron közérzetéről.

De a karikaturistával szemben a közönségnek, az olvasónak is vannak igényei — sokszor a lapok gyakorlatából származó téves követelményei. Az egyik legmegszokottabb: a rajz szóljon arról, amiről már valahol olvastunk. Ez megkönnyíti az olvasó dolgát a megértésben, nem kell új fogalmakkal bibelődni, a rajzoló csak utaljon a már közismert gondolatra. Ez az igény megköveteli a grafikus kezét és fantáziáját, másodlagossá teszi munkáját — leszoktatja arról, hogy új területeket fedezzen föl a karikatúra számára, hogy élő helyzeteket teremtsen, hogy ő maga is jelen

legyen a művében. A közös források miatt így válhat minden rajz egyformává, minden ötlet csupán variációvá, végső fokon közhellyé.

A karikatúra maradjon csak a gondolat ébresztője. Hódítson meg új tartományokat az értelmes nevetés számára, figyelje a világot és a szűkebb otthont. Feleljen arra a gyakran elhangzó pesti kérdésre: hol élsz te? És arra a kérdésre is, hogy „hol él” a világ. Hiszen a karikatúra vizuális eszperantó. Beszéljünk minél többet ezen a nyelven. Tanuljunk meg jobban karikatúrát rajzolni — és közölni!

ABSTRACT: Tibor Kaján Hungarian cartoonist examines the problems with the Hungarian cartoon publication from a practical point of view. He concludes that our editors in most cases neglect this impressive genre although it could show the taste, form culture, mentality, sense of humor, i. e. the public feeling of the country.

Bozóki András

Címlapviccek a Ludas Matyiban

A Ludas Matyi címlapviccei közvetlenül utalnak a belpolitikában és a gazdaságban végbemenő jelentős eseményekre — a hétköznapi gondolkodás szintjén. Ugyanakkor a lap humora egyben a politika szócsöve is. E tanulmány 12 év címlapviccteremtését vizsgálja időrendi sorrendben, a teljesség igénye nélkül.

A viccek az átlagemberhez szólnak, az átlagember nyelvén. Témájuk lehet mindaz, ami az átlagember számára közvetlenül érzékelhetővé, kézzelfoghatóvá válik. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy a címlapviccek túlnyomó többsége a belpolitikát, valamint annak egyes részterületeit érinti. Ezzel szemben a nemzetközi élet és a világpolitika kérdéseivel a 12 év alatt mindössze 20 vicc foglalkozik — ezeknek is több mint fele (11) az USA-val kapcsolatos. Szocialista ország viszont csak egyetlenegyszer kerül fel a címlapra — akkor is pozitív megjelenítés-

ben. A rajzolás technikája is jelzi az egyoldalú beállítódást: a nyugati politikusokat ábrázoló rajzok élesen karikírozottak, például Johnson rendszeresen lógó orral, Carter pedig vicsorgó fogsorral jelenik meg a vickekben, ugyanakkor a magyar és baráti országbeli politikusok realiztikus, vagy — helyenként — kissé idealizált arcot kapnak.

Közvetlenül utal a belpolitikában és a gazdaságban végbemenő meghatározó jelentőségű eseményekre, tendenciákra 22 címlapvice, évenként a következő megoszlásban:

1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
1	1	4	1	—	—	—	4	2	1	4	4

A fenti táblázatból kitűnően a vicceket időrendben 3 nagy csoportba oszthatjuk. Az első csoport az 1968—1971-es időszak, amikor még él az új mechanizmus sokat ígérő lendülete, a magyar gazdaság virágkorát éli. Ezt visszhangozzák a viccek is, például az 1969-es első szám az új mechanizmus első születésnapját üdvözlö: a képen az új mechanizmus egy kisbaba, aki fölé kedves bácsi (Fock Jenő) hajol, és örvendezve mondja: „Jár a baba, jár!”. Az 1970-es viccek közül kettő felszabadulásunk 25. évfordulójáról emlékezik meg, és ezzel kapcsolatban óriási fejlődésről beszél, utalva arra, hogy „Lo-

sonczi Pál már 1945-ben megmondta, hogy rendbejön az ország!”. Az 1971-es vicc elégedetten állapítja meg, hogy gomba módra nőnek a beruházások. A szinte már „hurrá-hangulatban” (az időszak 7 vicceből 6 ilyen) mindössze egy 1970-es vicc üt meg bíráló hangot, mégpedig az ipar és kereskedelem aszinkronitásával kapcsolatban.

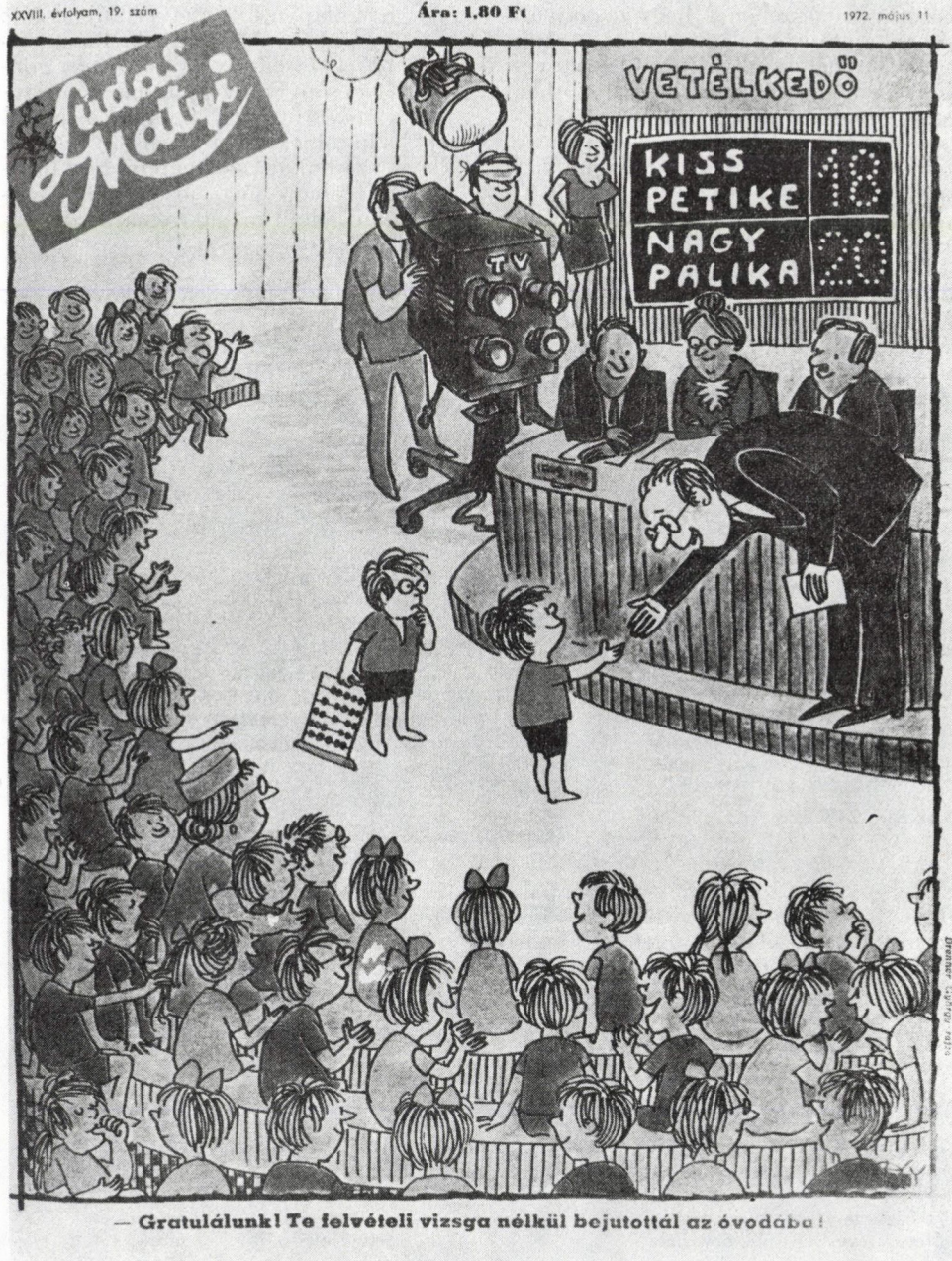
A második — 1972-től 1976-ig terjedő — korszakot a csendesség, a látszólagos problémátlanság jellemzi. A 68-at követő lelkesedés eltűnik ugyan, de a köznapi tudat kevésbé érzékeny barométere még nem érzékeli a megváltozott gazdasági-politikai helyzetet. Él-

XXVIII. évfolyam, 19. szám

Ára: 1,80 Ft

1972. május 11.

— Gratulálunk! Te felvételi vizsga nélkül bejutottál az óvodába!

az illúzió nemcsak a lakosság, hanem a vezetés egy részében is, hogy az olajválság a kapitalista világ válsága — ránk nem lehet hatással. Valószínűleg e tévedés felismerését is jelzi, hogy 1975-ben egyszerre 4 vicc is felkerült a címlapokra e témában. Közülük az egyik már finoman közvetíti a népgazdaságunkkal kapcsolatos új politikai állásfoglalást: „Egészen jól szuperál, csak korszerűsíteni kell.”

Ezt követően kezdődik a harmadik időszak, amely 1977-től 1979-ig tart — a helyzet súlyosbodásától az új gazdasági szabályozórendszer bevezetésének küszöbéig. Már konkrét intézkedések szellemét tükrözi egy 1977-es vicc —

Kádár János és Losonczy Pál jelenik meg a címlapon, kihirdetve az új jelszót: „Vezessünk az útviszonyoknak megfelelően!” 1978-ban a költségvetési gondok kapcsán Faluvégi Lajos pénzügyminiszter arról szól a címlapon, hogy túl sokba kerülnek a beruházások, célszerű lenne számukat csökkenteni. Egy 1979-es vicc szomorú jövőt jósol az állami támogatás nélkül magukra maradó vállalatoknak.

Az azonos témával foglalkozó viccek között az elő helyre kíváncznak a *közellátás problémái*. A sokszor visszatérő problémák közé tartoznak a hiánycikkek, a rossz minőség és az áremelés.

a) Miből volt kevés az elmúlt években?

1969	1970	1971	1972	1973	1976	1977	1978	1979
—tű- zelő	— víz — tüze- lő — óvoda — bölcső- de	— síléc — szóda- víz — élel- miszer — óvoda	— óvoda (két- szer)	— sör — strand- férő- hely	— máj — sör — tej- bolt	— lakás — konfek- cióruha — nyereség — ünnepi vonat	— jég- pálya — kisbú- tor	— kor- házi ágy — zongó- ra

Összesen: 24 vicc

És mire várakozik a magyar állampolgár a 70-es években? A viccek tanúsága szerint a lakás—kocsi—telefon „szentháromságra”. A lakáskérdésre még kü-

lön kitérek, kocsi, a várt típustól függően 1—6 évet kell várakozni, a telefonellátottságban Magyarország az utolsó államok közé tartozik Európában.

b) Rossz minőség

1968	1969	1975	1977	1979
— a házkeze- léség tevé- kenysége	— panaszok orvoslása (kétszer)	— kenyér	— lakótelepek felszerelt- sége — kenyér	— az épü- letek állaga

Összesen: 7 vicc

c) Áremelések

1969	1972	1974	1975	1976	1977	1978	1979
— női bunda	— sör — vendég- lői árak — telek	— női ruha	— bútor	— építő- anyag — hús — zöldség — általá- nos ár- emelések	— szín- ház — esté- lyi ruha — étel- miszer — taxi	— kerítés- vas — pálinka — lottó	— benzin — ált. árem. — ált. árem. — villany- fűtés — vendég- lői árak — arany

Összesen: 24 vicc

Ha végigtekintünk az éveken, szembe-
szökő, hogy 1976 és 1979 között meg-
szaporodtak az áremeléssel foglalkozó
viccek, a közgazdaságon belül ez a kér-
dés került be leginkább a köztudatba.
A régebbi burkolt áremelések 1976 után
nyíltakká váltak. A legnagyobb, 1979.
július 23-i áremelést követően alkotmá-
nyunk ünnepére így reagált a Ludas:
„Aug. 20. helyett aug. 26,50”. Egy má-
sik 1979-es vicc a vendéglői árak emelé-
séből adódó tanulságokat próbálja
„megemészthetővé” tenni.

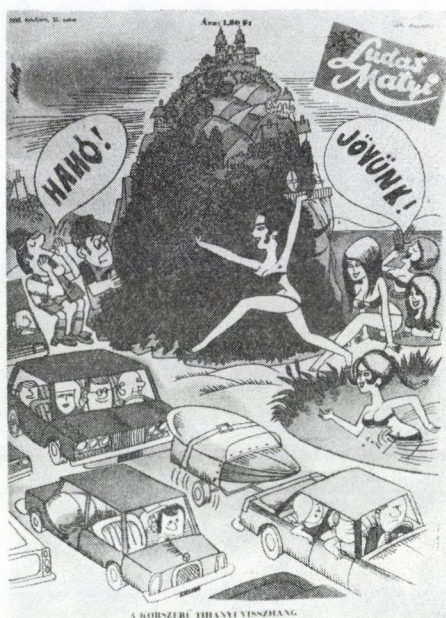
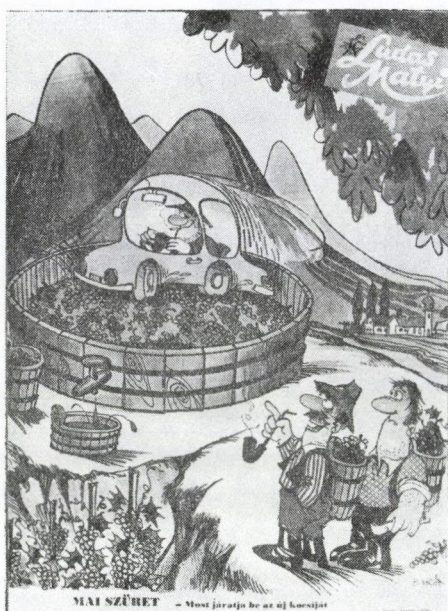
Gyakori címlaptémák a bűncselek-
mények és a különböző *negatív társa-
dalmi jelenségek*. A korszak elején első-
sorban az erőszakos bűncselekménye-
ket (testi sértés, nemi erőszak, garázda-
ság, telefonrongálás) emelik ki a viccek,
a hetvenes években viszont az intellek-
tuális jellegű bűncselekmények (üzérke-
dés, csempészés, sikkasztás, vámbűn-
tetek stb.) kerülnek előtérbe. Ezek egy
része összefügg a növekvő idegenforga-
lommal. A bűncselekményekkel össze-
sen 13 vicc foglalkozik.

Negatív erkölcsi színezetű társadalmi
jelenségek:

— harácsolás, nyereszkesedés	5
— pazarlás, kényeztetés, rongyrazás	4
— könyöklés, fúrás, intrika	3
— udvariatlanság, rossz modor	3
— korrupció, protekció	2
— borraivalozás	2
— hivatali lógás, hanyag ügyintézés	2
— alacsony közlekedési morál	1
— elzárkózás, elidegenedés	1
— nyugatmajmolás	1
— házasságszédelgés	1

Összesen: 25 vicc

E jelenségek nagyjából egyenletesen el-
szórva jelentkeznek az elmúlt 12 év so-
rán, de a harácsolás, a rongyrazás,
a nyugatmajmolás, a borraivalozás szo-
kása a viccekben az 1970—73-as évek-
ben csúcsosodik ki. Talán mert a vi-
szonylagos jólét e jelenségek elharapó-
zását lehetővé tette. A gépkocsipark

növekedésének, a hétvégi házak elszaporodásának és a nyugatra való kitekintésnek időszaka ez. A csövesek megjelenésével 1976 után újra előtérbe került az „ifjúsági probléma”. A rossz modorral, a szemtelenséggel kapcsolatos viccek elsősorban a fiatalok viselkedésére utalnak.

A 60-as évek viszonylagos csendessége után a hetvenes évek elején lökészerűen megszorodtak az idegenforgalommal kapcsolatos viccek a Ludas Matyiban. Mire asszociálnak a karikatúristák az idegenforgalommal kapcsolatban? Zsúfoltságra, vámügyekre, szerelmekre, megkülönböztetett kiszolgálásra, kempingezésre, a Balatonra, kvarcórákra stb.

1969-ben még a kibontakozás kezdetén vagyunk — a Ludas kétszer is pajkosan közli, hogy jön a nyugati szexhullám. Később a külföldiek tömeges megjelenésének már nemcsak az „előnyeit” tapasztaljuk. 1972-ben és 1978-ban két vicc panaszkodik arról, hogy nő a zsúfoltság. Idegenforgalmunk túlságosan is Balaton-centrikus: azok közül a vic-

cek közül, amelyek konkrét tájegységet is megneveznek, 22 a Balatonra vonatkozik, és mindössze 1 akad, amely más helyet említ (Hortobágy). A Ludasban pellengérré állított Balaton szinte a bűn melegágyaként jelenik meg (pl. dollár- és kvarcóraviccekben), ahol gyakorta köttetnek bizonytalan eljegyzések magyar lányok és külföldi (főleg olasz) fiúk között (1970—71).

A 35 idegenforgalommal kapcsolatos viccből 29-ben hozzánk utaznak, 6-ban mi utazunk. (Összefügg ez azzal is, hogy külföldi turizmusunk csak az évtized közepére vált igazán tömegessé.) Egy 1970-es vicc egy párizsi utat még csak hivatalos kiküldetés útján képzel el; 1973-ban megjelenik a Magyar turisták külföldön című vicc; 1976-ban pedig már a fiatalok nyugati utazásáról „tudósít” a Ludas.

A viccek (talán nem is annyira) torzító tükrében a külföldiek minden szolgáltatást megkapnak, amit csak szemük-szájuk megkíván (pl. 1973: cigányok a vízben muzsikálnak nekik), szemben a hazaiakkal. Ráadásul a ma-

gyar ember nyugati utazása anyagilag gondokkal jár. A 35 viccből 7-ben találunk nyílt utalást a „Nyugatra” (nyugati rokon, nyugati utazás, dollárkereskedelem stb.), de több esetben értelem-

szerűen erre kell következtetnünk (kvarcóra-üzérkedés, drága kint az élet stb.).

A környezetszennyezéssel összesen 11 vicc foglalkozik:

1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1967	1977	1978	1979
—	1	—	—	—	3	2	1	1	1	1	1

A környezetvédelem fogalma eleinte nem is létezett (az 1969-es egyetlen vicc is csak annyit regisztrál, hogy piszkos a pesti utca). Amikor a probléma megoldásának szükségessége kikerülhetlenné vált, 1973-ban a téma kampányszerű gyorsasággal került be a köztudatba. Mára már újszerűsége elmúlt. „Környezetvédelem? Falra hányt borsó” — jegyzi meg a lap.

A 12 év alatt 69 címlapon fordultak elő a *munka* és a munkaerőhiány kérdései. 1968 és 1973 között elsősorban a nyereségrészesedéssel, a fizetésemeléssel és a reprezentációval foglalkoztak a viccek. A gazdasági helyzet változását tükrözve az 1974—79-es időszakban a nyereségrészesedés egyszer fordul elő (akkor is a csökkenő tendenciára utalva), a reprezentáció pedig egyáltalán nem.

A munkavégzés hatékonyságával egyre több vicc foglalkozik. 1969 munkaidő alatt családi élet; 1970: sok a pletyka a munkahelyeken; 1971: a dolgozók munkaidőben a büfében; 1972: év végi hajrá. 1974-től bevezetik a lépcsőzetes munkakezdet, és elterjednek a hírek a bürokrácia csökkentéséről, 1976-ban pedig megvalósul a létszámstop a hivatalokban („ki lehet tenni a Megtelt táblát”). Felvetődik az érdekltség hiánya: az 1974-es viccekben még csak kártyáznak, és alszanak a munkahelyen, 1977-ben már isznak is. És megoldás helyett csak „hosszú, unalmas értekezleteket tartanak” (1978). A vállalati tervek és a valóság ellentmondása olyan kiáltó lesz, hogy „leg-

helyesebb, ha egy sci-fi íróra bízunk a brigádnapló vezetését” (1978). A Ludas Matyi megoldást is javasol: „a kommunista szombat mintájára kommunista hétfő is lehetne” (1978). Felfigyel a lap arra is, hogy a fiatalok nyárra kilépnek munkahelyükről, és csak ősszel helyezkednek el újra (1979). A számítógépes forradalom hazai bökkenője: vadonatúj számítógépek kihasználatlanul állnak a vállalatoknál (1976).

Megvan az ellenpélda is: bezzeg a magántelkeken jól halad a munka (1976), a virágárusok, lángossütők, laci-konyhások jól keresnek (1974).

A munkaerőhiány végigkíséri a viccekben is az évtizedet. A címlapok egy része általánosságban szól a munkaerőhiányról, másik részük viszont konkrét szakmákat említ (esztergályos, takarítónő, buszvezető, sofőr, marós, óvónő, vidéki orvos).

Külön figyelmet érdemel az, hogy az ünnepeket milyen arányban, és főként hogyan ábrázolják a címlapok. Az ünnepeket jellegük alapján 3 főbb csoportba soroltam.

Az első csoportbeli ünnepek az összes vicc mindössze 25 százalékát alkotják. E hivatalos ünnepek közül is csak azokra tér ki a lap, ahol a külsőségeket (felvonulások, transzparenszek, tűzijátékok), vagyis az ünnep rituális jellegét meg tudja ragadni. Elgondolkodtató, hogy szatirikus hetilapunk nem tette humor forrásává november 7-ét, március 15-ét és 21-ét.

	1		2		3
május 1.	6	karácsony	18	szilveszter, újév	9
aug. 20	6	húsvét	2	nőnap	4
április 4.	2	mikulás	3	farsang	3
november 7.	—			pedagógusnap	1
március 15.	—			anyák napja	1
március 21.	—			majális	1
Összesen:	14		23		19

A második csoportba a vallási eredetű ünnepek tartoznak, és ezekkel kapcsolatban merül föl a legtöbb vicc a címlapokra. Eltűnőben van a vallásos motiváció; módosult tartalommal (pl. karácsony a szeretet ünnepe), de a hagyományokat őrző formában (pl. karácsonyfa, locsolkodás) élnek tovább. Nincs olyan év, amikor ne foglalkozna a Ludas a karácsonnyal. Ez az ünnep azonban inkább mint gond, vesződség, anyagi csőd, élelmiszerhiány, zsúfoltság jelenik meg a címlapokon.

A harmadik csoportba olyan ünnepek kerültek, amelyek a fenti kettőbe nem voltak besorolhatók. A szilveszterviccek a szokásos mulatozással, vendégeskedéssel, flörtökkel, italozással stb. jellemezhetők, míg az újévi viccek az ezt követő kijózanodással, jókívánságokkal kapcsolatosak. Újévkor nem egyszer politikai kérdések is fölmerülnek (1968, 1969, 1979). A nőnap viccek az emancipáció kérdéseit, a farsangviccek pedig a báli ruhák drágulását emelik ki elsősorban.

A *fiatalsággal* foglalkozó vicceket az alábbi táblázat foglalja össze:

— tanulás, pályaválasztás, elhelyezkedés	22
— szórakozás, szenvedélyek	12
— nevelés	6
— munka	6
— politika, közéleti tevékenység	6

Összesen: 52 vicc

Az egyes témakörökkel — terjedelmi okokból — nem áll módomban részletesen foglalkozni. Általánosságban azért annyit megállapíthatunk, hogy ifjúságunk ábrázolása meglehetősen kétarcú: az egyik címlapon még neveletlen és mosdatlan, hosszú hajú huligánként, a másik viccben már gondolkodó, felelősségtudó, a jövőjét céltudatosan tervező emberként jelenik meg (pl. KISZ-kongresszuson vagy az ifjúsági parlamenten).

A *szórakozás, művelődés* vizsgálatakor a következő területek érdemelnek részletesebb figyelmet:

— televízió	32
— mozi	8
— színház	6
— népművelés	2
— labdarúgás	21
— divat	5
— rádió	1

Összesen: 75 vicc

a) A *televízió* ma már az egyik, ha nem a legfontosabb tömegkommunikációs, szórakoztató és így tudatformáló eszköz. Mellette a rádió — legalábbis a Ludas Matyi látókörében — teljesen háttérbe szorult: 1968 és 1979 között csupán egyetlen vicc utal a rádióra!

A televízióval kapcsolatos 32 vicc közül 19 konkrét tévéműsört említ, míg a fennmaradó 13 általában egyes műsorszortípusokról (pl. krimi), valamint magáról a televízióról és a hozzá kapcsoló-

dó életformáról szól. Természetesen olyan műsorok kerülnek fel a címlapokra, amelyek nagyon népszerűek vagy az átlagnál sokkal negatívabb megíté-

lésben részesültek. Többnyire magas nézettségű műsorokról van szó, réteg-műsor csak elvétve kerül föl a címlapokra.

Sorozatok			Egyes műsorok	
	Pozitív	negatív visszhangok	pozitív	negatív visszhangok
1968	Angyal, Orion	—	Táncdalfesztivál	—
1969	Kerületek vetélkedője	—	Tv-híradó	—
1970	Kloss kapitány	—	—	—
1971	—	Rózsa Sándor	—	Táncdalfesztivál
1972	—	—	Müncheni olimpia	Táncdalfesztivál
1973	—	—	—	—
1974	—	—	Labdarúgó VB	—
1975	Tv-torna	—	—	Szilveszteri műsor
1976	Születésünk titkai	—	Téli olimpia	—
1977	Röpülj páva!	—	—	—
1978	—	—	Labdarúgó VB	—
1979	Jelenetek egy házasságból	—	—	—

Miközben a konkrét tévéműsorok inkább kedvező, mint kedvezőtlen értékelést kapnak, a televízióval, mint jelenséggel foglalkozó viccek jórészt az árnyoldalakat hangsúlyozzák. Kiemelik, hogy a televízió aránytalanul nagy helyet foglal el az emberek életében, megöli a családi kapcsolatokat, mert az emberi érintkezések már a családon belül is csak a felszínre korlátozódnak, háttérbe szorul a gyermeknevelés, elhanyagoltá válik a testmozgás, ráadásul a tévéműsorok művészi színvonala általában gyenge. Az egyik vicc a televíziózást a lakótelepi egyhangúsággal összekapcsolva életformaválságra utal. Megjelennek olyan viccek, amelyek szerint „kell egy tévé-elvonó” (1969); „a tévé-nézés ópium” (1972). A televízióval kapcsolatos pozitív reakció arra korlátozódik, hogy „a tévében szerepelni népszerűséget jelent” (1971).

b) Viszonylag kevés — összesen 8 — vicc foglalkozik a *mozival*. A lap itt sem

szakad el az átlagembertől: 6 viccben kizárólag a magyar filmekkel foglalkozik — többnyire szidja őket. Tükrözik a viccek a sokáig dúló művészfilm—közönségfilm vitát is, bár az évtized második felében ez lekerül a napirendről, és inkább a mozik elhanyagolt állapotát pellengérezik ki a címlapok.

c) A *színházzal* kapcsolatos viccek általában az elavult, régi műsorválasztéket kritizálják.

d) a *népművelésnek* pedig pusztán felbukkanása (összesen: 2 vicc) méltó figyelemre.

e) A *labdarúgással* viszonylag sok, összesen 21 címlapon találkozhatunk, az egyéb sportviccek (7) szinte kizárólag az olimpiák idejére esnek. A labdarúgás elsődlegessége érthető: ez a sportág vonzza a legnagyobb tömegeket, nemegyszer labdarúgásunk helyzetével azonosítják a honi sportélet egészét. A labdarúgáshoz mindenki ért, a foci nem egyszerűen sport, hanem a tömeg-

szórakoztatás része, a „kisember színháza”. Népszerűsége alkalmassá teszi arra, hogy egyes társadalmi méretű problémákra a viccekben a labdarúgáson keresztül hívják fel a figyelmet (pl. a juttatások és teljesítmények konfliktusára).

A viccek válsághangulatot tükröznek: „válságban a foci” (1970), „nem dolgoznak a focisták” (1970), „érdektelen a meccs” (1973), „a mai idők focija — gyenge” (1973), „gyengék a magyar kupacsapatok” (1977), „gyenge a magyar foci” (1978), „túl sok a személycsere az MLSZ-ben” (1979), „játékosuralom van” (1979) — aminek aztán logikus következménye, hogy „a közönség elfordult a labdarúgástól” (1968), „üresek a lelátók” (1972).

f) A divat változásait nem követik szigorú pontossággal a címlapok inkább egy-egy szembetűnő jelenséget tesznek humor tárgyává. Így például a miniszoknyát (1968), a táskarádiózást (1970), a kutyatartás divatját (1972), majd utóbb a khaki szín és a népies, paraszti holmi (kendő, blúz, fonott kosár stb.) divatját (mindkettő 1977-ben).

A káros szenvedélyekre és az egészségtelen életmód kérdéseire összesen 37 címlap fordít figyelmet. Ezen belül az alkoholizmus (21 vicc) kérdését több oldalról is megközelíthetjük. Hol szoktak az emberek inni? — Kocsmában (1968), italboltban (1969, 1976, 1977), talponállóban (1970), továbbá: vonaton (1968), üzemek közelében (1972), sőt munkahelyen (kőműves és hivatalnok egyaránt; 1975, 1977 kétszer, 1978)

Az alkoholizmus elleni küzdelmet a Ludas is propagálja: „üzemek közelében tilos az alkoholárúsítás” (1972), „munkahelyi szesztilalom” (1977), „közterületen tilos a szeszital-fogyasztás” (1979).

A következő szempont: az alkoholizmus hatása az egyén magatartására és következményei az emberi (elsősorban családi) kapcsolatokban. Az ivással együtt járhat az erőszak, hiszen az alkohol feloldja a gátlásokat — erre utal

egy elvadult kocsmai verekedést bemutató (1968-as) vicc. Az igazán tragikus következmények főleg a család szétesésében mutathatók ki: „a férj elissza fizetését” (1972), „a részeg férj kergeti a feleségét a bérház körfolyosóján” (1976), „az apa az italboltban, míg az anya gyermekével az utcán vár rá” (1977).

Ivási szokásaink közül elsősorban a társas-csoportos formák hangsúlyosak (kocsmai közösség; névnap a hivatalban stb.), hiszen ezek nyilvános jelenségek, szemben az otthoni ivással — pedig az alkoholisták jelentős részét (főleg a nőket) ez utóbbi szokás jellemzi. Az évszázadokon át borivónak tartott magyar ember a viccekben elsősorban sört és pálinkát, illetve egyéb „rövid” italokat fogyaszt.

A dohányzással csak 4 vicc foglalkozik a címlapokon, ami kevésnek tűnik ahhoz képest, hogy a dohányzók és nemdohányzók között — az újságok hasábjain is — valóságos háború dúl.

Az egészségtelen életmód problémája kampányszerűen jelentkezett 1973-ban a lapban. Az előfordult összes (12) ilyen vicc túlnyomó többsége (10) a helytelen táplálkozással, az elhízással kapcsolatos: „természetjárás — kocsival” (1972), „túlsokat zabálnak az emberek” (1973), „túl sok a kövér ember” (1973), „lakmározás falusi disznótoron” (1974), „sok a zabálás az ünnepeken” (1978). És mi a megoldás? „kocogómozgalom” (1973), torna (1975). Ám úgy tűnik, mindez hatástalan, mert „a tv-torna alatt vacsorázik a család” (1975).

Következő témánk a *közlekedés*. Milyen közlekedési eszközök, módok szerepelnek a címlapokon?

— autó-motor	13
— autóbusz, villamos, trolis	5
— gyalogos	5
— metró	2
— vonat	2

Összesen: 27 vicc

A hetvenes években a motorizáció viharos gyorsasággal fejlődött. Mindezt nem tudta követni a városi és országos úthálózat korszerűsítése. Mindennappossá váltak a közlekedési gondok. Pl. „lassan haladnak az útépitések” (1968), „zsúfolt a 2 milliós Budapest” (1969), „nehéz átkelni a zebrán” (1969), „életveszélyes a közlekedés” (1970), „sok az indokolatlan útfelbontás” (1971), „lassú az útépités” (1973), „csúcsforgalom az M7-esen” (1973), „sok az útfelbontás” (1975), „forgalmi dugók Budapesten” (1976), „borzasztóak a forgalom-elterelések” (1978) stb. De nemcsak külsődleges, anyagi problémák akadnak: „alacsony fokú a közlekedési morál” (1973, 1975), ezért szükséges a „szigorú forgalomellenőrzés az utakon” (1973, 1974), majd a „kötelező biztonsági öv bevezetése” (1977).

A lakáskérdés napjaink legsúlyosabb társadalmi problémája. A LM címlapjain összesen 21 lakással kapcsolatos viccet találtam, nagy részük — meglehetősen véletlenül — a korszak második felében keletkezett.

1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
2	—	—	3	—	4	2	1	1	5	1	2

A viccek természetesen a jelenség szintjén foglalkoznak a lakáskérdéssel. Bírálják az épülő lakótelepeket (hiszen a lakás nem lehet csak mennyiségi kérdés), rámutatnak a lakótelepi életmód hátrányaira: „lassan épülnek a lakótelepek” (1969), „beépítik a zöldövezetet” (1973), „lakótelepi elidegenedés” (1973, 1975, 1976), „lakásra várni — türelemjáték” (1977), „lakótelepi tapéta-hibajegyzék” (1977). Jellemző és elgondolkodtató dolog, hogy hazánkban a lakáshoz jutás mennyire összefügg a gyerekek számával: „lakáshoz két gyerek

kell” (1971), „három gyerekkel könnyű lakáshoz jutni” (1974), „a kétgyerekes vállalat teljesíteni kell” (1974).

A hetvenes évek Magyarországot a vikendházak tömeges elszaporodása is jellemezte, ám ez alig-alig tükröződik a címlapviccekben. Egy 1974-es vicc arra hívja fel a figyelmet, hogy a törpeparcellák tömege nem valami szívdertő látvány. Egy másik vicc 1979-ben, a korlátozott gazdasági lehetőségek korában már azt veti fel: „vajon miből épülnek ezek a csoda-nyaralók?”

Mende Tibor, hiszen, megzere van a felszólítás!

ALLAS-ÜGYBEN

Fénykép: H. a színp. M. Juhász

Főző az ev. székben, székben, székben

A *magánélet* ügyeit több oldalról közelíti meg a Ludas:

— szerelem, szex	27 (9+18)
— női emancipáció	12
— házasság, család	15

Összesen: 54 vicc

A szerelem maga ritkán ad témát, inkább egyes külső megnyilvánulási formái szerepelnek: pl. „a csillagok helyett az utcai lámpát hozza le kedvesének a fiú”, „csókolózás a zebrán” stb.) Ezzel szemben a szex mindig is kedvelt témája volt a vicceknek. A diszkrétebb változatok: tavaszonként (1968, 1972, 1973, 1974) rendszeresen visszatér a „fiatal pár az erdőben” téma, amely több variációban is jelentkezik — összekapcsolva május elsejével, a réteges öltözködéssel, az Edzett ifjúságért mozgalommal stb. A legnagyobb számban a tisztán szexszel (tehát szerelem nélküli viszonytal kapcsolatos viccek jelennek

meg. Ezeknek kezdetben még politikai jelentőségük is van, hiszen „a szexhulám nyugatról jön” (1969). A szexualitás később egyre változatosabban bukkan fel: gyógyírként (jobb, mint a dohányzás), tanulás helyett, hagyományos és szokatlan helyszíneken: Playboy-ban, ifjúsági parlamentben, erdőben, fiatalkorúak bíróságán és heringesdobozban egyaránt. Mivel ezek a viccek elsősorban a férfitársadalomnak szólnak, a rajzokon a szexuális jelkép a nő — a szexuális egyenjogúság szemlélete nemigen hódít a lapban (pl. „húsvéti nyuszi — egy új nő”). Más területen (munka, családi munkamegosztás) ugyanakkor küzd a lap a női egyenjogúságért; a nőnap viccek — bár eléggé jelszószerűen — ezt a témát feszegetik. Rámutatnak az „egyenlő munkáért egyenlő bért!” elv gyakorlati megvalósulatlanságára (1970) és arra, hogy a családi munkamegosztásban való részvétel hagyományos formája megmerevedett, annak ellenére, hogy időközben a nők is elmentek dolgozni. A vickekben is meg-

rögzülni látszik egy sztereotip családi viselkedésmóddal: a férj újságot olvas, miközben a feleség háztartást vezet, gyereket nevel. Ennek ellenhatásaként 1979-ben már olyan viccek is jelentkeznek, amelyek szerint túlzásba estünk a nők egyenjogúsításával („már ők sem dolgoznak a munkahelyen”) és ideje lenne a férfiakat is egyenjogúsítani (pl. gyes).

A házasságokkal kapcsolatos viccek elsősorban az érdekházasságokat pelengézik ki (1968, 1971, 1977). A családdal foglalkozó viccek különösen a családok anyagi helyzetét és a kedvezményeket (családi pótlék emelése, születésszabályozás, gyes) emelik ki, de kitérnek a családi élet nehézségeire is. Megszokott beállítás: „a férj a bérház lakóinak szeme láttára veri feleségét” (1969). A viccek egy másik része megemlíti a családtól elszakadt, vidéken élő öregek nehéz helyzetét, és megállapítja, hogy magányosságunk oka a családi kapcsolatok szétesése, a gondoskodás hiánya.

Természetesen egy ilyen széles körű téma feldolgozása e rövid dolgozat keretei között csupán vázlatos lehet. Sok

esetben mellőzni kényszerültem az egyes témakörök behatóbb vizsgálatát — amelyek pedig önmagukban is „megértek volna egy misét”.

Végül annyit feltétlenül megállapíthatunk, hogy a Ludas Matyi a viccek túlnyomó többségében a hétköznapi gondolkodás szintjén ragadja meg a problémákat, s teszi meg reaktív jelleű, felszínes, de sokszor nagyon találó észrevételeit. Ugyanakkor a Ludas Matyi mint sajtóorgánum egyetlen satirikus hetilapunk, s így humora gyakran a politika szócsöve is. E tényezők hatására a vicclap sajátos kettős arculatot kap. Egyrészt az átlagember oldaláról „kívülről” igyekszik bírálni, viszont valójában „belül” van, mert a társadalom magatartásirányítási rendszerének egyik közvetett eszköze. Áttételesen bár, de a társadalom hatalmi struktúrája által elfogadott preferenciákat részesíti előnyben. Cselekvési korlátai nyilvánvalóak — egy bizonyos határt sohasem lép át. Más kérdés, hogy ezek a határok nem merevek, történetileg rugalmasan követik a politikai rendszer módosulásait.

ABSTRACT: The covers of the Hungarian comic paper “Ludas Matyi” directly refer to important events in economy and home politics — on the level of common thinking. At the same time the paper is an organ of politics as well. This study examines the covers of twelve years in chronological order without aiming at completeness.

Exkluzivitás kellene

Ha karikatúráról beszélünk, elsősorban a Ludas Matyi jut eszünkbe, pedig a magyar sajtó más jellegű kiadványaiban összesen több karikatúra jelenik meg, mint a „szaklapban”. A Ludas Matyi mégis egyeduralkodó a szellemes rajzok világában, s ezt annak köszönheti, hogy egyébként színvonalas szöveges lapjaink többnyire rosszul élnek a karikatúra sajátos véleményformáló eszközével — ha egyáltalán élnek vele.

Bozóki András adatai után írom; arról kellene most már csak statisztika, mennyi volt a megszámlált közhely-témájúak közül *minőség szerint* is közhely-vicc, mennyi vált kézreálló témákat kifordító ügyes karikatúrává, s mennyi olyan remekművé, amely ötlettel-grafikával tudta egyénivé és így közérdekűvé átlakosítani a közt foglalkoztató közkeletű gondolatokat. Magam úgy emlékszem, hogy a Ludas Matyinak ezek a feldolgozott címlapjai (és a fel nem dolgozottakra is így emlékszem általában) jobbára a rajzban, szellemben primitív élc, meg a remekmű-karikatúra két véglete között a pólusoktól jó távol jelentek meg, nem kizárva sem az egyik, sem a másik végétet, de azért inkább közép felé, egymás mellé tömörülve.

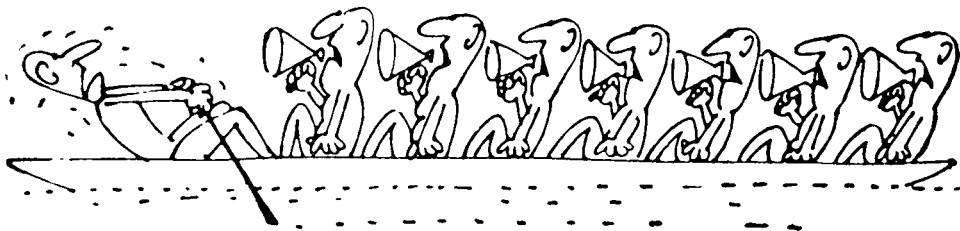
Ahogy népszerű tömeglaphoz illik. Mert az némi sajtóismeret birtokában nyilvánvaló, s logikusan is belátható, hogy satirikus hetilapok, amelyeknek a példányszámát százazekkel mérik, nem lehetnek az exkluzív karikatúra-művészet következetes fórumai, a miénknél nagyobb lélekszámú hazákban sem, a miénknél strukturáltabb sajtóval rendelkező hazákban sem. Az ilyen kelendő tömeglapot — ha végletek, inkább a silány véglet — a primitív véglet felé húzza az olvasótömeg világszerte, és ha dicsérni kell a Ludas Matyit, először azért kell dicsérni, mert ennek a kényszerítésnek többé-kevésbé ellenáll. Annyira feltétlenül, hogy ha az igérettelent, a triviálist egyelőre nem elék-

tálhatja is ki teljességgel, legalább elrejtí (jobbára a hátsó belső oldalakra), legalább visszaszoritja a jó kommersz karikatúra érdekében. S lehet, hogy az intellektuálisabb olvasórétegek nem elégedettek a lap grafikai minőségével, szellemi választékosságával, közéleti eredetiségével általában, lehet, hogy e sorok műkritikus-írója személy szerint is közéjük tartozik, ám ehhez a kritikai megjegyzéshez tudni illendő, hogy a hasonló funkciójú és szándékú orgánunok nemzetközi szakmai összehasonlításában a Ludas Matyi igen előkelő helyre kerülne: nemcsak a banális, a dilettáns rajz kevesebb benne az egyetemes tömeglap-színvonalhoz képest, karikatúrái is alighanem igényesebben kommerszek — grafikailag kevésbé szokványosak és közéletiségben jóval többet mondók —, mint a nagy tömegvicklapokéi világszerte.

Más kérdés, hogy valahányszor a magyar lap átlagosságát bíráljuk, soha nem a nemzetközileg jogvédett borítók sorozatokat közlő tömegújságokhoz, nem is a szellemtelen erőszakos, gúggal politizáló, de az utóbbit fraterizáló trivialitással oldó satirikus kiadványokhoz hasonlítjuk, hanem a szándékosan vagy öntudatlanul egy politikus-intellektuális európai folyóirattípushoz — olyanhoz, amilyen nálunk nincsen. Ez a számonekérés egyfelől nem méltányos, másfelől érthető. Labilissá, értelmetlenné válik a bírálat, ha tudomásul vesszük, hogy ma már a Ludas Matyinak sem a célja, sem az évtizedek alatt kialakult

olvasóközönsége (olvasó-generációi), sem a társadalmi-politikai közege nem azonos a példaként emlegetett orgánomékeival. De látszólagos értelmetlenség ellenére ez a számonkérés újra és újra megfogalmazódik, és újra meg újra jogosnak is tetszik, mert

tásba veendő élvonala és derékhada ugyanis csaknem egészében azonos a Ludas Matyival évtizedek óta. Ezt a helyzetet köztudomásúan egy korábbi másfajta történelmi-politikai korszak alakította így, mai szükségességét tehát köztudottan vitatják, de látnivaló az is,

egyetlen lap lévén, mégis a Ludas Matyitól várja a szakma is, egy bizonyos közönségréteg is ennek a másfajta, igényesebb funkciónak a betöltését. S ha még valamiért dicsérni kell a Ludas Matyit, azért kell dicsérni, mert ezt az utóbbi feladatát lassan felismerte, jó fél évtizede látnivalóan nyilvánossághoz juttatja a saját átlagkarikatúráitól elütő, szófukarabb és szellemet megdolgoztató, többnyire igényes, de legalább is kevésbé szokványos vizuális humort is. Nem intellektuálisnak, inkább *karikatúraszerűbbnek* nevezném ezt a minőséget, az atyáskodó verbalizmustól, s vele némiképp a háttortalan közhelyektől megszabaduló képi groteszk érvényesülésének. Fokozatos megjelenése kétségkívül ellentmondásosabbá tette a lapszámokat, az ilyen karikatúra-oldalakkal szemközt a házasélet-viccek, a részegemberélek banalitása még kirívóbb, s valószínű, hogy ez a kettősség nemcsak a lapban, hanem a lap munkatársaiban, a karikatúristákban is kifejlesztett némi tudathasadást. De aligha kétséges, hogy ez a mindenheti gyakorlatban azért korántsem ilyen élesen elváló kétfajta törekvés jót tesz a karikatúristáknak, a Ludas Matyinak és általában az élő magyar karikatúrának.

A magyar karikatúra, annak számí-

hogy érdemi megváltoztatására nem igen törekszik a magyar sajtó. Nem a helyzet intézményes megváltoztatására — magyarul: egy konkurrensre — gondolok egyelőre. A magyar karikatúra, annak számításba veendő élvonala és derékhada ugyan ma csaknem egészében azonos a Ludas Matyival, de a Ludas Matyi objektíve nincsen monopolhelyzetben. Ha valaki össze számolja, hány napilap, hetilap, időszaki kiadvány közül ma karikatúrát Magyarországon, ha ezekhez hozzáadja azokat az orgánumokat, amelyek nem közölnek karikatúrát, de közölhetnének — mindez nyilvánvalóvá válik: a magyar sajtóban egy héten, egy hónapban, egy évben természetesen szám szerint jóval több karikatúra jelenik meg, mint az egyetlen szatirikus hetilapban. Am ha valaki azt is megvizsgálná, hogy a Ludas Matyin kívül publikált karikatúrátömegből mennyi a selejtes, mennyi a triviális, mennyi a jó kommersz és mennyi az igényesen eredeti, bebizonyosodna az, amit körülbelül tudunk — hogy tudniillik a „szaklapban” összehasonlíthatatlanul magasabb a nívó, mint az egész hazai sajtóban általában. A Ludas Matyi tehát mégiscsak monopolhelyzetben van, de ezt a monopolhelyzetet nem a sajtópolitika, nem állami rendelkezések

erőltetik, hanem a monopolhelyzetbe belenyugvó — tehát erősítő — magyar szerkesztési minőség.

Magyarán: a kényelem és az avatatlanság. S ha ez a restség és hozzá nem értés riasztóan jelenik meg hétől hétre és hónapról hónapra az igényes lapokban, ha a gazdasági orgánumok, politikai hetilapok, kulturális szemlék cikkei közé tördelt karikatúrák nem a vicclap-

színvonalat, sokszor a háziújságok színvonalát sem érik el. Természetes (természetes?), hogy a populáris, a tömeglapok, a több száz ezret, a félmilliót meghaladó példányszámú kiadványok még selejtesebb produktumokkal rongálják az olvasó százazrek ízlését. Nem közhellyel és kommersszel: annál sokkal rosszabb kontársággal, grafikai tehetségtelenséggel és bárgyú szellemtelenséggel: nagy és nyomasztó kulturálatlansággal. Azokban a magyar tömegkiadványokban, amelyekbe a professzionista karikatúristáknak már a rajzasztali mellékterméke sem kerül el

(tehát nem a napilapokról beszélek: oda vagy a professzionalizmus vagy a mellékterméke eljut), olyan gátjakszakadt karikatúra-dilettantizmus uralkodik napjainkban, amelyhez képest a nyugati szubkultúra-gyakorlat, a központilag tömeggyártott, sztenderdizált komikszok mechanikus közlése is kulturális missziónak tetszik.

De hagyjuk a tömegnyomtatványok karikatúra-nyomorát, térjünk vissza a színvonalas lapok vizuális színvonaltalanságára; e szférában élesebben látszik az írásaira kényes, grafikájára lompos magyar szerkesztői gyakorlat. Természetes az volna, ha a legigényesebb gazdasági elemzéseket közlő, a legtartalmasabb társadalmi tanulmányokat publikáló, a legesiszoltabb kritikai esszéket, politikai publicisztikákat, szociográfiákat, polémiákat és riportokat megjelentető heti- és havi lapok (szerencsére vannak ilyenek) volnának az éltető közegei a legnívósabb gazdaságpolitikai, társadalmi, kulturális, publicisztikus vagy esszé-karikatúráknak. A magyar gyakorlat ennek torz fordítottját produkálja. Szelektált olvasórétegeknek szerkesztett sajtónk vagy a dilettáns önjelöltek a lapok gondolati színvonalához fel nem érő rajzolgatók tenyészhelye, vagy a világsajtó ollózásának a műhelye. S hogy a helyzet még kilátástalanabb legyen: egyelőre nem a világsajtóból másodközzölt karikatúra-minőség hat a saját rajzolókra, hanem látnivalóan a bocsinálta karikatúristák ízlésnívóján történik az ollózás is. Nehéz volna ezek után eldönteni, hogy melyik az ínségesebb gyakorlat: azoké a szerkesztőségeké-e, amelyek saját szellemi rangjukról megfélekedezve (azt rontva) közölnek rendszeresen silány karikatúrákat, vagy azoké, amelyek a magyar sajtó antivizuális hagyományait töretlenül folytatva semmilyen sem közölnek. Mindenesetre, ha valahol, itt valóban jogosult az összehasonlítás a külfölddel. Elképzelhető-e szerte Európában, s a világon társadalomtudományi esszé-folyóirat, irodalmi-kritikai orgánum, politikai hírmagazin, társadalmi vagy gazdasági szemle, állandó karikatúra-kolumnista, vagy

legalábbis számról számra publikáló, a laprezonban gondolkodó, s a lap-színvonalán teljesítő karikaturista „szakszerző” nélkül?

Hogy egyrészt érthetőbbé váljak, mire gondolok, másrészt elkülönítsem a sommás panorámából azt, amit ez idő szerint egyetlen kivételként elkülönülni látok, szeretnék a Tükörrre, s az Új Tükörrre hivatkozni. Tapasztalatom szerint manapság az Új Tükör az egyetlen magyar „szöveges lap”, amelynek a szerkesztői, az újságírói törekvése és karikatúratevékenysége egymást erősíti, amelynek a szerkesztése és a kolumnista karikaturistája — Kaján Tibor — egyaránt pontosan tudja, hogy a karikatúra mire való. Arra, amire a lap írásai és fényképei: kommentálásra, megrendítésre, szóra-komztatásra, véleményformálásra, lelkesítésre és társadalomkritikára — az írott publikációkkal azonos színvonalon. Egészen pontosan: azonos színvonalon, de más eszközökkel és másfajta — karikatúra — kultúrával.

A lényeg: a véleményformálás. Mert nem valamiféle izlésjobbító jámborság nevében tiltakozik a karikaturista, kritikus, igényes olvasó. ha írás és rajz, lapszellem és karikatúra között átívelhetetlen minőség-szakadékot lát: a ní-vóval együtt a hatást hiányolja, a silány rajzban a silány véleményformálás taszítja. Mert — Kaján Tibor műfaj-táblázatának ismeretében írom — a karikatúra lehet esszé is, kommentár is, műkritika is, politikai vélemény-nyilvánítás is a sajtóban, de ha igazán karikatúra, ha eredeti és igényes,

úgy kritizál, úgy politizál, úgy készíttet bejáratlan elme pályákra, ahogyan az írott esszé, az írott műkritika, az írott cikk soha nem képes, ezért érdemes, ezért kell közölni.

Közléséhez azonban szándékon kívül (az sem lényegtelen, de nem elég) szerkesztő-partner, szerkesztőségi műhely-léggör, a *szükségesség és folyam-tosság biztonságérzete* kell. Ezért vélem, hogy az eredetiség és a nívó számon-kérését ma nem a Ludas Matyin kell elkezdni. Gondolom, nyilvánvaló, hogy a hetilapot én sem látom tökéletesnek. De nem tökéletes állapotában is tudni kell, hogy ezt a „mindenkihez szóló” nonszensz funkciót kell betöltenie, és amennyire a lehetetlen lehetséges, be is tölti. Annyira feltétlenül, hogy megállapíthassuk: a magyar karika-túra-publikálás középátlagja jó. Hogy vérlázító színvonalú ugyanennek a publikációnak az alsó — tömeglap-régiója, arról a *mai* Ludas Matyi éppoly kevéssé tehet, amennyire nem lehet egyedül a feladata az exkluzívabb karikatúra kizárólagos felvirágoztatása. Exkluzivitás, szellemi választékosság azonban kellene. Nemcsak azért, mert volna fogyasztója, ha nem azért is, mert — közkeletű igazság — ha tartó-san hiányzik az elit, tartósan meg-szűnik a jó közép átlag is előbb-utóbb.

S még valamit: nem szakmai rövid-látás vagy holmi arisztokratizmus miatt elmélkedtem mindvégig szerkesztői-karikaturista minőségről, nem óvatosságból hallgattam a közéleti bátorságról, a szatirikus kritikájáról, a társadalmi fontosságáról, a lehetőségéről,

a szándékról és várakozásról. Úgy vélem, mindeddig ezek ügyében szoltam. A karikatúra demokráciája, bátorságának ügye ugyanis nem egy társadalom egyetlen satirikus hetilapjának az ügye. Prózaiban: nem annak függvénye, hogy a Ludas Matyinak „mit szabad”, illetve, hogy a Ludas Matyi „mit mer”. Ha a Ludas

Matyi (meg az Új Tükör) megszabadul a nem maga kívánta monopolhelyzetétől, ha színvonalasan szerkesztett lapok sora vállalja a színvonalas karikatúra furcsa, de fontos szavát, akkor a minőséggel a demokrácia nő meg. A demokráciát tudniillik csak a minőség követelheti. És a műfajttörténet tanúsága szerint a karikatúra-minőség a létehez szükséges demokráciát meg is teremti.

ABSTRACT: Talking about cartoons we first of all think of the only comic paper, “Ludas Matyi”, although the different kinds of periodicals of the Hungarian press altogether publish more cartoons than the “professional” weekly. Ludas Matyi is still in a monopolistic position in the world of caricatures because our quality papers use in a bad way — if at all — this specific means of opinion formation.

Hann Endre

Enyhülés és konfrontáció között

A magyar politikai tájékozódás hagyományosan külpolitikai orientációjú. Ezt tükrözi — s egyben újratermeli — a tömegtájékoztatás. De milyen is közvéleményünk viszonya a nemzetközi politikához?

A magyar közvélemény külpolitikai érdeklődésének és tájékozottságának irányáról és arányairól számszerű áttekintéssel is rendelkezünk. Lássuk hát az elmúlt öt esztendő adatait — a Tömegkommunikációs Kutatóközpont rendszeres közvélemény-kutatásainak eredményeit.

Az általános kép azt mutatja, hogy a magyar felnőtt lakosságnak hozzávetőleg *kétharmada mutat érdeklődést* a nemzetközi élet fejleményei iránt. 1978 decemberében például a lakosság 61 százaléka mondta magát a külpolitika iránt többé-kevésbé érdeklődőnek, és 69 százaléka állította, hogy meg szokta nézni a tévé külpolitikai műsorait. Az egyes témáktól függő mértékben, de átlagosan ugyancsak mintegy *kétharmad rész rendelkezik legalább minimális ismeretekkel külpolitikai kérdésekről*.

Konkrétan:

— 1977 nyarán 62 százalék hallott a helsinki értekezletről;

— 1978 januárjában, illetve szeptemberében 62, illetve 64 százalék tudta, hogy Carter az amerikai elnök;

— 1978 áprilisában 60 százalék hallott a franciaországi parlamenti választásokról;

— 1978 őszén 67 százalék hallott a vietnami—kambodzsai konfliktusról;

— 1979 júniusában 60 százalék tudta megmondani, hogy mely országok között tört ki a közel-keleti válság;

— 1980 januárjában 70 százalék hallott a teheráni amerikai követség megszállásáról, és 65 százalék tudott érdemben válaszolni arra, hogy mi történt Afganisztánban;

— 1980 decemberében a városi lakosság 68 százaléka tudta, hogy Reagan az új amerikai elnök.

A lakosság külpolitikai érdeklődése — egy 1977 nyarán végzett felmérés adatai szerint — nagymértékben függött attól, hogy az események milyen *földrajzi-politikai tájegységben* zajlottak le; a legnagyobb érdeklődés a Szovjetunióban, azután pedig a kelet-európai szocialista országokban lezajló eseményeket kísérte. Kisebb érdeklődést tanúsítottak a válaszadók az Egyesült Államokban, a nyugat-európai országokban, a közel-keleti országokban és Kínában történetek iránt. Az egyéb távol-keleti szocialista országokban, valamint az ázsiai, afrikai és latin-amerikai térségekben lezajló események váltották ki bennük a legkisebb érdeklődést. A külpolitikai érdeklődés tehát szinte egyenes arányban csökkent a földrajzi távolság növekedésével.

Vannak viszont események, amelyek kapcsán a fent jelzett, körülbelül kétharmados átlagtól — a földrajzi távolságtól függetlenül — pozitív irányú eltérés tapasztalható. Mindenekelőtt olyankor, amikor az adott külpolitikai fejlemény az emberek jelentős része számára összefüggésbe hozható a háború és a béke kérdéseivel, és ilyen értelemben felismerhető közvetlen érintettségük. Az idézett 1977-es kérdőíven felsorolt 15 világpolitikai esemény közül azok váltották ki a legnagyobb érdeklődést, amelyek a világbéke fennmaradásával függtek össze (mint például a szovjet—amerikai tárgyalások és a kelet-nyugati leszerelési tárgyalások).

Jellegzetes konkrét tünete volt ennek, hogy míg 1979 őszén a budapesti lakosságnak csak 59 százaléka hallott a kínai—vietnami ellentétről, amelyet akkor még nem tartottak igazán veszjóslónak (hiszen a kérdezettek közül senki sem számított a két ország közötti háborúra, sokkal inkább tárgyalásokra), addig a következő év februárjában, két-három nappal az esemény után a megkérdezettek 95 százaléka tudott a kínai—vietnami háború kitöréséről. Az is jól mutatja az esemény aktuális jelentőségét a közvélemény számára, hogy 1978 őszén csak 43 százalék, 1979 februárjában már 87 százalék látott a világ különböző részein lezajló fegyveres konfliktusok között olyat, amely a világbékét veszélyezteti, és az utóbbiak túlnyomó többsége épp a kínai—vietnami összeütközést tartotta ilyen tűzfészeknek.

Ugyancsak megemeli a közvélemény érdeklődésének és ismereteinek szintjét minden, a béke irányába mutató, pozitív fejlemény. 1977 nyarán például a lakosságnak csak 49 százaléka hallott a SALT-tárgyalásokról, de a második SALT-megegyezést követően, 1979 júliusában ez az arány már 94 százalék volt. Itt érdemes megemlíteni, hogy az 1977 és 1980 közötti felmérésekben rendszeresen jobbnak tartotta a közvélemény az amerikai—kínai, mint a szovjet—amerikai kapcsolatokat — kivéve épp 1979 júliusát.

A szovjet-amerikai viszonyoknak mindig kitüntetett helye van a közvélemény külpolitikai tájékozódásában. 1981 októberében az emberek többsége úgy vélte, hogy növekedett egy újabb világháború kitörésének a valószínűsége, és ez a vélemény egyértelmű összefüggésben volt a szovjet—amerikai kapcsolatok megítélésével. Akik e kapcsolatokat rossznak tartották, vagy úgy vélték, hogy romlottak, a háború lehetőségét is pesszimistábbán ítélték meg.

A béke fogalmának közvélemény-formáló jelentősége érhető tetten egy 1979 júniusi felmérés adataiban. Ekkor a kérdezettek túlnyomó többsége el-

ítelte az egyiptomi—izraeli békeszerződést, bár válaszaik nem mindig voltak mentesek az ellentmondásoktól: 79 százaléuk ugyanis egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy az egyiptomi—izraeli béke nem csökkenti a háborús veszélyt a Közel-Keleten, de 41 százaléuk azt a megállapítást is elfogadta, hogy a szerződés fontos lépés a közel-keleti válság megoldására. Ez az ellentmondás valószínűleg azzal magyarázható, hogy a békének önmagában véve nagyon pozitív töltése van a közvéleményben, és azok a kérdezettek, akik nem ismerték igazán az egyiptomi—izraeli békeszerződést (vagy ennek hivatalos értékelését), ennek az általános „pacifista” beállítottságuknak megfelelően nyilatkoztak a második kijelentésről. A kérdezettek közel negyedrészre ugyanakkor azt hitte, hogy a Szovjetunió és Magyarország egyetértett a szerződéssel. Ez is azzal magyarázható a leginkább, hogy a megfelelő ismeretekkel nem rendelkező kérdezettek automatikusan összekapcsolták a békének és a szocializmusnak, illetve a szocialista országok békepolitikájának a fogalmát. Hasonló jelenség állt elő akkor is, amikor a béke létrejöttében jelentős szerepet játszott személyiségek között a kérdezettek egyötöde Brezsnyevet is megemlítette.

Az is növelheti az érdeklődés és az ismeretek elterjedtségét, ha egy nemzetközi politikai fejlemény, eseménysorozat hosszabb időn át elhúzódik, és emiatt a tömegkommunikáció is hosszabb időn át intenzíven tárgyalja. Egyebek között ezzel függhet össze például az, hogy 1979-ben a közel-keleti válságról a lakosság 78 százaléka hallott. Egy másik tartós válsággócot a lengyelországi események képeztek, amelyekről 1981 májusában a lakosság 90 százaléka mondta, hogy tudomása van róluk. Az adott időszak legjelentősebb és a válaszolókat leginkább érdeklő eseményei között 1981 májusában és szeptemberében egyaránt a lengyel fejlemények kerültek az első helyre.

A harmadik tényező, amely egy külföldi esemény iránti érdeklődést és

annak közismertségét növelheti, az esemény váratlan, szenzációs, drámai jellege, amely jelentős tömegkommunikációs eseménnyé is teszi, és ezáltal különösen alkalmasná válik arra, hogy az emberek széles tömegeinek figyelmét megragadja. Ez indokolja például azt, hogy 1981 májusában Lengyelország mögött a pápa, illetve a Reagan elleni merénylet volt a közvéleményt leginkább érdeklő külföldi esemény, 1981 októberében pedig — egy héttel Szadat meggyilkolása után — a budapesti megkérdezettek mindegyike tudott a merényletről, amely ekkor a lakosságot érdeklő események között a második helyre került.

Vannak viszont olyan politikai folyamatok, amelyek földrajzilag ugyan hozzánk közel zajlanak, de áttételesen mélyebb ismereteket igényel, a tájékozottság ezért csak szűkebb körre terjed ki. Például 1978 áprilisában a lakosságnak csak 43 százaléka tudott olyan nyugat-európai országokat említeni, ahol a kommunista pártok nagy szerepet játszanak a politikai életben, 30 százalék tudott olyan kommunista pártokat megnevezni, amelyek együttműködnek a többi baloldali párttal, és 8 százalék olyanokat, amelyek a polgári pártokkal működnek együtt. A kérdezettek 37 százaléka nyilatkozott úgy, hogy vannak olyan nyugati országok, ahol a kommunista párt hatalomra kerülhet a következő években.

Természetesnek tűnik, hogy a külpolitikai kérdésekben való tájékozottság nagymértékben függvénye az *iskolai végzettségnek*. Az talán már meglepőbb, hogy a kérdezettek iskolai végzettsége az aktuális, az iskolában el nem sajátítható ismeretek (pl. éppen a nyugati kommunista pártokról való tájékozottság) esetében még az újságolvasás gyakoriságánál is jobban befolyásolja az ismeretszint alakulását. Elmondható ez a külpolitikai események, tendenciák megítéléséről, a nemzetközi kérdésekben való véleménynyilvánításról is, noha akadnak kivételek. Például az iskolai végzettség lényegében véve nem befolyásolta a szovjet—amerikai kapcsolatok megítélését. Ez valószínű-

leg két dologgal magyarázható: egyrészt azzal, hogy a szovjet—amerikai kapcsolatok mindig is nagyobb publicitást kaptak, mint a szovjet—kínai vagy éppen a kínai—amerikai kapcsolatok (amelyek értékelése függvénye az iskolai végzettségnek), másrészt pedig azzal, hogy a szovjet amerikai viszony nagyfokú és látványos megromlása még azoknak a társadalmi rétegeknek a figyelmét is megragadta, amelyek — elsősorban alacsony iskolai végzettségük következtében — kevésbé érdeklődnek a külpolitikai események iránt.

Természetes az is, hogy ismerethiány esetén növekszik a *véleménynyilvánítás elől való kitérés* aránya. A „nem tudom” válaszok aránya azonban olyankor is megnő, amikor nehéz átlátni egy bonyolult politikai helyzet ellentmondásos összetevőit. Ezt példázza az a kérdés, amellyel 1977/78-ban három alkalommal szembesültek a kérdezettek: Carter megválasztása óta megváltozott-e az Egyesült Államok külpolitikája? A válaszok azt mutatták, hogy a közvélemény nem alakított ki határozott álláspontot ebben a kérdésben: 1977 nyarától 1978 szeptemberéig fokozatosan csökkent azoknak az aránya, akik szerint megváltozott az amerikai külpolitika, de ezzel párhuzamosan nem a változást tagadók száma növekedett, hanem azoké, akik nem foglaltak állást. Megjegyzendő, hogy 1977 nyarán a negatív változásokat észlelők voltak többségben 1978 januárjában, vagyis az első SALT-megállapodás és a magyar korona visszaadása után azok, akik pozitív változásokról beszéltek, 1978 szeptemberében pedig ismét a negatív változásokat tapasztalók.

A magyar közvélemény tehát — úgy tűnik — nem tudta feldolgozni az amerikai külpolitikában tapasztalt ellentmondásokat, és ez fejeződött ki abban, hogy az idő előrehaladásával nem csökkent, hanem emelkedett az állást foglalni nem tudók aránya.

A lakosság véleménye a *külpolitikai tájékoztatásról* két konkrét témában áll rendelkezésünkre. A *lengyelországi eseményekről* adott hazai tájékoztatást

1981 májusában a megkérdezettek többsége, 53 százaléka elég jónak, 12 százaléuk pedig nagyon jónak minősítette, 27 százaléuk közepesnek, 4 százaléuk pedig rossznak mondta. Ezek az adatok az elégedettség viszonylagos növekedését tükrözik, legalábbis az *afganisztáni eseményekről* szóló tájékoztatáshoz képest, amelyet egy évvel korábban a kérdezettek 57 százaléka megfelelőnek tartott, 33 százaléuk pedig nem.

Általában véve az emberek elégedettebbek a szocialista országokról szóló, mint a nyugati országokról szóló tájékoztatással. Például a tévénézőknek az a 22 százaléka, amely nem teljesen elégedett

a Tv-híradó munkájával, sokkal nagyobb arányban kifogásolta a baráti országok életéről adott tájékoztatást, mint a nyugati események ismertetését. Ezt támasztja alá egy további adatsor is. 1981 májusa és októbere között hónapról hónapra rendszeres közvéleménykutatások vizsgálták, hogy melyek azok a hazai és külföldi témák, amelyek az embereket foglalkoztatják, de amelyekről úgy tartják, hogy a tömegkommunikáció híradásaiból átmenetileg vagy teljesen hiányoznak. Külföldi témákat említve a válaszadók átlagosan hétszer nagyobb arányban kifogásolták a szocialista országokról szóló, mint a nyugati országokról szóló tájékoztatást.

ABSTRACT: Hungarian political information is traditionally oriented to foreign politics. This is reflected — and at the same time reproduced — by mass communication. But what is the relation of our public opinion to international politics ?

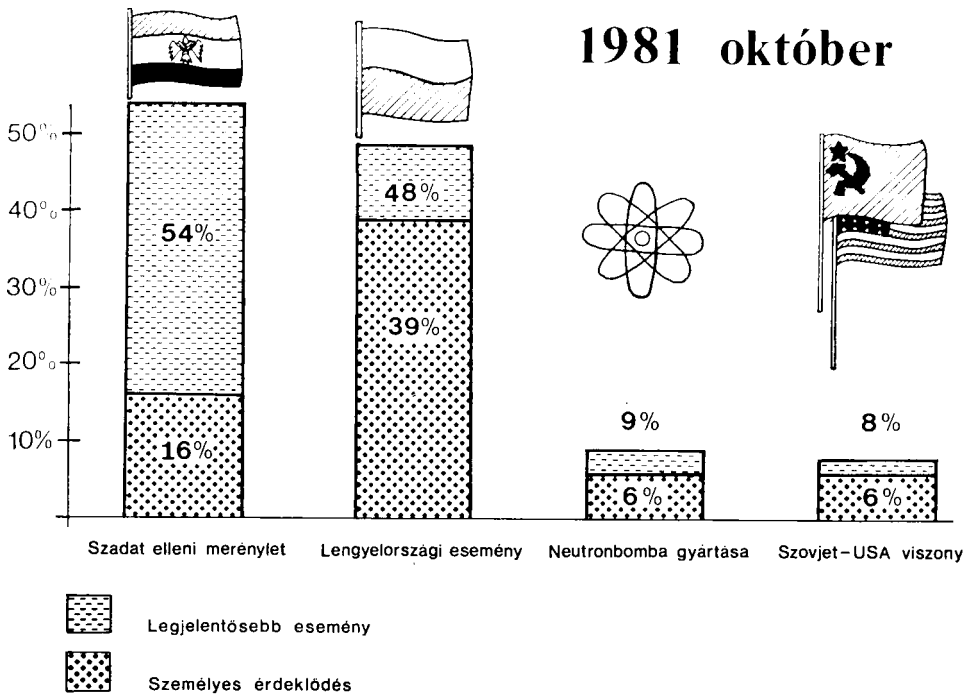
Kül- és belföldi események visszhangja

A Szadat elleni merényletet ugyan jelentősebb eseménynek nevezték az emberek tavaly októberben, mint a Lengyelországban történeteket, hazánk szempontjából viszont az utóbbiakat tartották a legfontosabb problémának.

A legjelentősebb eseménynek az emberek Szadat elnök meggyilkolását tartották (54 százalék), ezt követte a lengyelországi események említése (48 százalék). Lényegesen kisebb aránnyal szerepel a neutronbomba gyártásáról szóló döntés (9 százalék), a szovjet—amerikai viszony alakulása (8 százalék), valamint a fegyverkezés fokozódása elleni nyugat-európai tiltakozó megmozdulások (7 százalék). Ez időszakban még mindig

jelentős eseménynek tartották a pápa ellen és Reagan amerikai elnök ellen elkövetett merényletet.

Az emberek személyes érdeklődését tükröző válaszok mind a rangsor tekintetében, mind belső arányaikban eltérnek az előbbiektől. Az első helyen itt a lengyelországi események állnak (39 százalék). A Szadat elleni merényletet viszont csak 16 százalék nevezte érdekes eseménynek. Azonos szintű érdek-

lődést váltott ki a neutronbomba gyártásáról szóló döntés és a szovjet—amerikai viszony alakulása (6—6 százalék).

Korábbi tapasztalatainkhoz hasonlóan a *jelentős hazai eseményekre* vonatkozó kérdéseinkre csupán a megkérdezettek fele válaszolt, míg a külföldi eseményeknél ez az arány 82 százalék volt. Az országgyűlés őszi ülészeit tartották az emberek a legjelentősebb és egyben legérdekesebb hazai eseménynek (15 ill. 8 százalék). Külföldi politikai vezetők magyarországi tárgyalásait — elsősorban Kadhafi látogatását — említették a második helyen (10 százalék). Ezt követte a betakarítás, az őszi munkák említése (4 százalék), valamint az ország gazdasági helyzetére, problémáira vonatkozó általános — nem konkrét eseményekhez kötődő — válaszok. Az

érdekesnek tartott hazai események között második helyen a betakarítás (53 százalék), a harmadikon az ország általános gazdasági problémái szerepeltek (4 százalék).

Arra a kérdésre válaszolva, hogy *melyek azok a legfontosabb problémák, amelyekkel mostanában az országnak szembe kell néznie*, az emberek leggyakrabban a lengyelországi események hazánkban is érzékelhető hatásait, illetve lehetséges következményeit említették (12 százalék). Ezután következett a gazdasági helyzet, a gazdasági problémák általános említése (11 százalék), s ugyanilyen aránnyal szerepeltek az ár-emeléssel kapcsolatos gondok. Az energiatakarékosság kérdését 9, a lakáskérdést 6, az életszínvonalal kapcsolatos kérdéseket 5 százalék említette.

T. J.—V. J.

ABSTRACT: The attempt on President Sadat's life was considered more important than the events in Poland in October last year, however, from the point of view of our country the latter were judged as more significant.

A gazdasági közhangulat tendenciái 1981-ben

Közvélemény-kutatásaink szerint a lakosság gazdasági közhangulatában az utóbbi időben nem történtek alapvető változások. Ez jellemezte mind az ország gazdasági helyzetéről, mind a személyes anyagi helyzetről kialakított véleményeket.

A csekély véleményhullámozás kialakulásában szerepet játszhatott, hogy a különféle belgazdasági problémák konkrétan (a lakosság számára érzékelhetően) hogyan jelentkeztek, és hogy hogyan változott a nemzetközi helyzet — politikai és gazdasági vonatkozásaiban egyaránt. Úgy tűnik, hogy a többi szocialista országban végbement kedvezőtlen gazdasági változások miatt a lakossági véleményekben növekvő szerepet kapott a relatív megítélés.

1979 szeptemberétől 1980 végéig pozitív irányú változás érzékelhető mind az országos gazdasági helyzetről, mind a személyes anyagi helyzetről kialakított véleményekben. 1981 elején azonban megtört ez a tendencia; a vélemények bizonyos mértékig borúlátóbbak lettek.

Az ország gazdasági helyzetére vonatkozó véleménymutató értéke* az 1980. júniusi +23,3-ról 1981 májusára +21,5-re csökkent. 1981 májusában a lakosság háromnegyede volt tisztában azzal, hogy az ország gazdasági gondokkal küzd, az egy évvel korábban megfogalmazott véleményekhez képest e tekintetben nem történt lényeges változás. Ugyanez mondható el a nehézségek mértékére és tartósságára vonatkozóan. (1981 májusában az ország gazdasági gondjait komolynak tartók aránya 20 százalék, a nehézségeket tartósnak vélőké pedig 30 százalék volt.)

A gazdaság és az életszínvonal jövőbeli alakulásának megítélésében sem változott jelentősen a közvélemény. Kicsit csökkent a gazdasági fejlődés

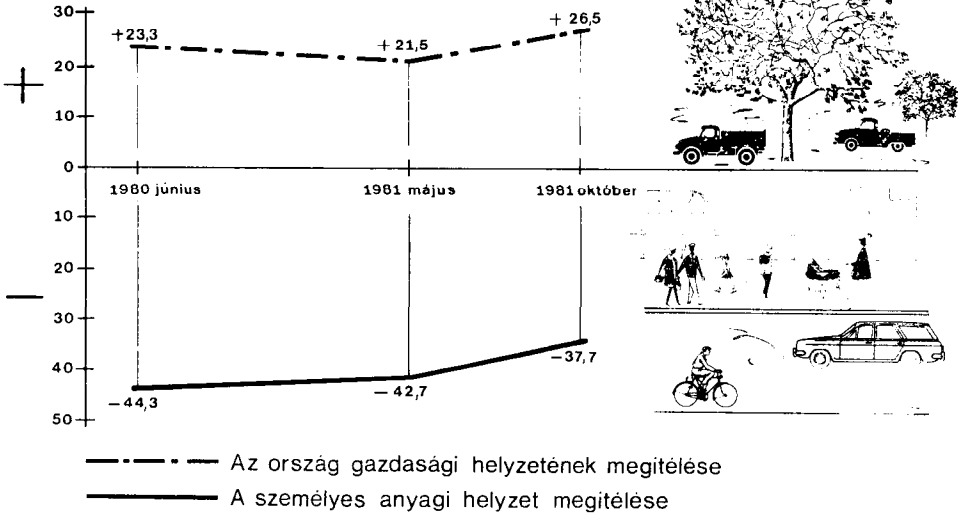
gyorsulásában reménykedők aránya (45-ről 39 százalékra), és gyakorlatilag nem változott az életszínvonal emelkedésében bizóké (32, illetve 33 százalék).

Összességükben szintén kevésbé módosultak a személyes anyagi helyzetről alkotott vélemények: 1980 júniusáról 1981 májusára a pozitív és negatív megítélés mérlege —44,3-ról —42,7-re nőtt. A jövedelmek reálértékével kapcsolatban a vélemények annyival lettek kedvezőbbek, hogy csökkent azok aránya, akik úgy vélték, hogy az egy évvel korábbihoz képest jövedelmükből kevesebbet tudnak vásárolni (a 62-vel szemben 56 százalék), bár ez a változás inkább a változatlan reálérték javára történt. Határozottabb véleményátstrukturálódás tapasztalható a vásárlási-beszerzési nehézségekkel kapcsolatban: 1980 júniusában a legtöbben még úgy tapasztalták, hogy a vásárlási-beszerzési nehézségek nagyobbak lettek, mint egy évvel korábban, 1981 májusában viszont úgy találták, hogy a helyzet e tekintetben változatlan maradt. Igen kismértékű véleményváltozás észlelhető a keresetek és az árak viszonyával kapcsolatban (65-ről 68 százalékra nőtt azok aránya, akik szerint a keresetek emelkedése nem fedezi az árak emelkedését).

1981 őszére a vélemények ismét kedvezőbb összképet mutattak. Május óta valamelyest pozitívabbá vált a gazdasági nehézségek mértékének és tartósságának, valamint a jövedelmek reálértékének és a keresetek—árak viszonyának megítélése. Elsősorban abból

* A mutatók értéke azt tükrözi, hogy az országos, valamint a személyes helyzetmegítéléshez tartozó 4, illetve 3 kérdésben milyen a pozitív, illetve a negatív vélemények átlagos különbsége. A — előjel a negatív, a + előjel a pozitív vélemények túlsúlyát jelöli.

Az országos gazdasági helyzet és a személyes anyagi helyzet megítélését jelző mutatók időbeli alakulása

adódóan, hogy csökkent a kimondottan negatív vélemények részaránya, miközben a változatlanúságot tükrözőké megnövekedett.

A fentiekből következően az ország gazdasági helyzetét jellemző mutató 1981 májusáról 1981 őszére +21,5-ről +26,5-re, a személyes anyagi helyzetre vonatkozó mutató pedig -42,7-ről -37,7-re nőtt. Mivel a változás azonos mértékű, továbbra is megmaradt az országos és a személyes anyagi helyzet megítélése közötti távolság. A lakosság a saját anyagi helyzetét sokkal rosszabbnak ítélte meg, mint általában az országét. Ezt a kettősséget támasztják alá az alábbiak is: 1981 őszén a lakosság 32 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a népgazdaság jó évet fog zárni, 58 százaléka szerint közepeset és mindössze 2 százalék szerint rosszat, vagyis a korábbiakhoz képest derűlátóbbak voltak

a várakozások. Ezzel szemben a fogyasztói árak mozgásának megítélése erőteljesen negatív irányba változott meg. 1981 tavaszán a leggyakrabban előforduló vélemény (38 százalék) az volt, hogy az év során az árak az előző évvel azonos mértékben fognak csak emelkedni, ősszel viszont a legtöbben (47 százalék) arról számoltak be, hogy az árak 1981-ben nagyobb mértékben emelkedtek, mint 1980-ban. Bár az ár-emelés önmagában nem határozza meg a személyes anyagi helyzetről alkotott véleményeket (hiszen a jövedelmek reálértékének megítélése a fontos), de figyelemre méltó, hogy a lakosság tudatába egyre inkább beépül az a tapasztalat, hogy a fogyasztói árak folyamatosan emelkednek, és ennek mértékét a korábbi évihez képest nagyobbának érzékeli.

F. K.—P. J.

ABSTRACT: Our polls show that recently no considerable changes have taken place in the public opinion concerning the economic situation of the country and the financial situation of the individuals.

Mi lesz a világgal?

A háború és béke kérdéséről

Az emberek véleménye szerint semmilyen cél vagy eszme nem teheti jogossá az atomháborút, amelynek esetén a világ helyreállíthatatlan károkat szenvedne. A fegyverkezés csökkenése a távoli jövő kérdése, az együttműködés és az országok közötti kereskedelem növekedése a béke biztos jele.

Semmilyen cél vagy eszme sem tehetné jogossá az atomháborút — nyilatkozta az emberek túlnyomó többsége (90 százalék) a TK 1981. novemberi közvélemény-kutatása során. Ami az atomfegyverek nélkül vívott háborút illeti: jóllehet még mindig többségi álláspont volt a háború jogosságának elutasítása (68 százalék), a kérdezettek egyharmada mégis úgy vélte, hogy egy ország függetlenségének, szabadságának megvédése, demokráciájának biztosítása indokoltá teheti a hagyományos fegyverekkel vívott háborút.

A béke lehetőségeit tekintve az emberek bizakodók: többségük, 85 százalékuk szerint az emberiség képes arra, hogy elkerülje a háború kitörését. Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy minden hatodik ember tart tőle, hogy előbb vagy utóbb háború lesz. Az így gondolkodók az iskolázatlanabb rétegekben majd kétszer annyian vannak, mint az iskolázottabbak között.

A felnőtt lakosság tudatában van annak, hogy egy újabb világháború kitörése döntően a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyától függ. Kétharmaduk a harmadik világháború kirobbanásának legvalószínűbb okát valamelyik nagyhatalomnak egy másik elleni támadásában jelölte meg. A véletlennek, illetve valamelyik helyi háború kiszélesedésének ebből a szempontból lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonítanak (14, ill. 11 százalék).

Egy esetleges harmadik világháborúban a válaszolók több, mint fele szerint a világ teljesen elpusztulna vagy olyan károkat szenvedne, amelyek helyreállíthatatlanok. A fennmaradás lehetőségére 39 százalékuk gondolt, szerintük ha kitörne a III. világháború, akkor a világot súlyos, de nem helyreállíthatatlan károk érnék. Magyarország helyzetét ennél pesszimistábban látják: a megkérdezettek majdnem fele (45 százalék) gondolta azt, hogy egy újabb világháború során teljesen elpusztulna, egyhatoda helyreállíthatatlannak és egyharmada helyreállíthatónak véli a károkat, amelyek az országot érhetik.

Végül is milyen jövő vár az emberiségre, ha a háború és a béke alternatíváját nézzük?

Minél távolabbi jövőről van szó, annál nehezebb megítélni a fegyverkezés és a leszerelés, a háború és a béke perspektíváját. Jól mutatja ezt a „nem tudom” válaszok arányának alakulása. Az emberek 13 százaléka nem tudja, hogy mi lesz a világgal öt év múlva. Ha az elkövetkező tíz évről van szó, ez az arány már 26 százalékra növekszik és a lakosság majdnem fele (44 százalék) nem látja előre, hogy milyen helyzet alakul ki az ezredfordulóra. A kérdés megítélésének nehézségét az is mutatja, hogy az utóbbi esetben a válaszolni nem tudók aránya még a 30 év alatti fiataloknál is szembeszökően magas, 35 százalék. (A 60 év felettiek körében a

A háború és a béke alternatívája öt, tíz év múlva és 2000-ben (százalékban)

	5 év múlva	10 év múlva	2000-ben
Fokozódik a fegyverkezés	32	20	16
A jelenlegihez hasonló lesz a helyzet	42	22	14
Csökken a fegyverkezés	26	58	70
E g y ü t t:	100	100	100

többség, 72 százalék nem tudott válaszolni.)

Annak megítélésében, hogy a 80-as évek közepére milyen helyzet alakul ki, a felnőtt lakosság bizonytalan. Nem elhanyagolható arányban képviselték azt a véleményt, hogy tovább fokozódik a fegyverkezés, illetve hogy csökken annak mértéke, bár a legtöbben úgy vélik, hogy a jelenlegi helyzet változatlan marad. A távolabbi jövőt tekintve a bizonytalanság és a pesszimizmus mértéke is csökken: a 90-es évek elejére, de döntően az ezredfordulóra kialakuló helyzetet illetően a többség optimista — a részleges, illetve a teljes leszerelésre számít. Mindamellettt figyelemre méltó az is, hogy a válaszolók majd egyötöde úgy gondolja, hogy az ezredfordulón a jelenleginél is fokozottabb lesz a fegyverkezés.

A háború után született generáció — közülük is elsősorban a 30 évnél fiatalabbak — pesszimizmusban ítéli meg a jövőt, mint az idősebb nemzedék. A fiatalok fele, egyharmada, illetve egynegyede úgy véli, hogy öt, tíz illetve húsz év múlva fokozottabb lesz a fegyverkezés, mint ma (az 50 évnél idősebeknél az így vélekedők aránya még az ötéves perspektívát tekintve sem éri el a 25 százalékot). Az ezredfordulóra az öregek és a fiatalok többsége egyaránt a helyzet javulását várja, az idősebbek

között azonban majd kétszer annyian vannak, akik a teljes leszerelésre gondolnak, mint a fiatalok között (56, illetve 35 százalék). Az utóbbiaknál az optimista vélemények durván fele-fele arányban oszlanak meg azok között, akik részleges, illetve akik teljes leszerelést említenek: 29, illetve 35 százalék. (A legidősebbeknél: 19, illetve 56 százalék.)

A világbékéhez az emberek szerint elsősorban az kell, hogy azok között az országok között, amelyek nincsenek baráti viszonyban, növekedjék az együttműködés és a kereskedelem, hogy a lehető legrövidebb időn belül általános és teljes leszerelés legyen, hogy a Földön megszűnjék az éhezés és a nyomor, eltűnjék a szegény és a gazdag országok közötti szakadék, és az emberek mindenütt szabadon választhassák meg kormányaikat. A béke megteremtése szempontjából a legkisebb jelentősége pedig annak lenne, ha a világon mindenütt olyan gazdasági rendszer lenne, amely a magántulajdonra épül, ha az egyes országok elszigetelődnének, önállóbbá válnának, ha az emberek a jelenleginél vallásosabbak lennének, ha nemzeti határok eltűnnének és világkormány döntene mindenről, és ha olyan világnyelvet vezetnének be, amelyet mindenki ért.

„Mit gondol, Ön személy szerint tud tenni valamit azért, hogy ne legyen

Ahhoz, hogy béke legyen a világon, az kell, hogy*
(Az egyetértési mutató** értékének alapján kialakított sorrendben.)

Rang-hely	Mutató értéke	Rang-hely	Mutató értéke
1. azok között az országok között, amelyek nincsenek baráti viszonyban, növekedjék a csere, a kereskedelem, az együttműködés.	0,93	14. a szegény országok összefogjanak, és így jobban részesüljenek a világ gazdaságából, jólétéből.	0,63
2. a lehető legrövidebb időn belül általános és teljes leszerelés legyen.	0,91	15. mindenütt a világon olyan gazdasági rendszerek legyenek, amelyek egyaránt épülnek a magántulajdonra és a társadalmi tulajdonra.	0,56
3—4. az egész világon megszűnjék az éhezés és a nyomor.	0,89	16. a kis országok összefogjanak, és nagyobb befolyást gyakoroljanak a világ dolgaira.	0,53
3—4. eltűnjék a szegény és a gazdag országok közötti szakadék.	0,89	17. csak nemzeti hadseregek létezzenek.	0,49
5. az emberek mindenütt szabadon választhassák meg kormányaikat.	0,88	18. minden ország kilépjen a meglévő katonai szövetségekből.	0,47
6—7—8. egyik ország se avatkozzék be a másik belügyeibe.	0,87	19. minden ország valamilyen katonai szövetség tagja legyen, nehogy bármely országok vagy országcsoporthoz meg merjék támadni.	—0,01
6—7—8. az emberek kevésbé legyenek erőszakosak.	0,87	20. olyan világnyelvet vezessenek be, amelyet mindenki ért.	—0,10
6—7—8. az ENSZ működése hatékonyabb legyen, mint manapság.	0,87	21. eltűnjenek a nemzeti határok, és egy világkormány döntsön mindenről.	—0,25
9. a fejlett országok több segítséget adjanak a fejlődő országoknak, mint ma.	0,83	22. az emberek a jelenleginél vallásosabbak legyenek.	—0,30
10. a családban, az iskolában és a munkahelyen az emberek közötti viszonyok békésebbek legyenek.	0,78	23. az egyes országok önellátóbbak legyenek, kevesebb kapcsolatot tartanak fenn más országokkal.	—0,45
11. az egyes országok politikailag, gazdaságilag és társadalmilag hasonlóbbak legyenek.	0,70	24. mindenütt a világon olyan gazdasági rendszer legyen, amely a magántulajdonra épül.	—0,64
12—13. mindenütt a világon olyan gazdasági rendszer legyen, amely a társadalmi tulajdonra épül.	0,66		
12—13. létrehozzanak egy olyan erős békefenntartó erőt, amely bármely ország háborús szándékát megghiúsítaná.	0,66		

* Az itt közölt listát bizonyos változtatással, néhány kijelentés elhagyásával H. Ornauer és I. Galtung: *Images of the world in the year 2000*, 1976. é. könyvéből vettük át.

** A mutató értékét úgy számítottuk ki, hogy az egyetértő válaszokból kivontuk az egyet nem értő válaszokat, majd az így kapott eredményt osztottuk az egyetértő és az egyet nem értő válaszok összegével. A mutató legnagyobb értéke + 1, a legkisebb értéke — 1 lehet. Az előbbi a maximális egyetértést, az utóbbi a maximális elutasítást jelenti. A közölt értékek a felnőtt lakosságot reprezentáló minta egészére vonatkoznak.

háború a világon?” Nem — válaszolta a megkérdezettek több, mint három-negyede. A lehetőségeket tekintve az iskolázottabbak bizakodóbbak: az egyetemet végzettek majd fele, az iskolázatlanoknak pedig csak egyhatoda válaszolt igennel. Akik úgy vélték, hogy

tehetnek valamit a háború elkerülése érdekében, elsősorban tiltakozásokon, demonstrációkon való részvételre gondoltak, illetve arra, hogy gyermekeiket békeszeretetre nevelik.

N. L. G.—D. I.

ABSTRACT: Most people think that no aim or ideology could justify an atomic war, which would cause unrestorable damages to the world. The arms race will only lessen in the distant future. The development of cooperation and trade among the countries is a clear indication of peace.

Némedi Dénes

A szociográfus és közönsége

(Sajtóviták A tardi helyzet körül)

Szabó Zoltánnak *A tardi helyzet* című könyve (1936) a magyar szociográfia hőskorának legnagyobb sikerkönyve volt. A siker titka valószínűleg abban rejlett, hogy az író a bajok orvoslására a csődöt mondott politikai megoldásokkal szemben „politikán túli”, lényegében morális megoldást javasolt.

1937 elején Darvas József (aki akkor inkább számított a népiekkel rokon-szervező szocialista-kommunista publicistának, mint népi írónak) mérges cikkben tette szóvá, hogy Szabó Zoltán — az 1936-os év szociográfus „sztárja” — könyve, *A tardi helyzet* második kiadásában a szövegben lényegbevágó módosításokat hajtott végre. (Darvas József: *Öncsonkítás*, Gondolat, 1937. 1. sz.) Szabó ingerülten utasította vissza a vádakát (Kákán csomó, Gondolat, 1937. 2. sz.) arra hivatkozva, hogy a javítások csak stilisztikaiak. Az összesen 64 helyen végrehajtott szövegmódosítás alaposabb elemzése azonban mást mutat. Vannak stilisztikai javítások is persze, de több nyilvánvaló ismétlés törlése mellett olyan kitételeket is törölt Szabó Zoltán, amelyek a helyzet kilátástalanságát, reménytelenségét állították. Például: „A jobb sor minden reménye nélkül illeszkednek a tardiak abbe a rendbe.” (30. 1.): „... alig hisznek abban, hogy kis javuláson kívül valami nagyobb változás álljon be számukra.” (46. 1.); a törpebirtokosokról: „Viszonyaik nagyon nehezek és nincs rá mód, hogy könnyebbek és jobbak legyenek.” (73. 1.) Szabó Zoltán a könyvben sokat foglalkozott a summás munka rendszerével; a leírás a második kiadásban sem változtatott, de kihúzott több olyan mondatot, amelyek arra utaltak, hogy az idegenben végzett primitív

bérmunka a falu életét meghatározó tényező (például: „Parasztból munkássá válnak, létük alapja már inkább a munka, mint a föld.” (43. 1.); „A munka és kereset rendszere erősen alakítja a társadalmat, formálja a művelődést, gyöngíti az embert.” 45. 1.). Törölte azt a megfogalmazást, amely szerint: „Az összes gazdaságoknak alig egynegyede olyan, hogy önmagában eltarthatja a gazdálkodót és családját. Ez az egészségtelen birtokmegoszlás szinte állandóan és minden vonalon érezteti a hatását, a falu társadalmának képe a birtokviszonyok folytán alakul olyanná, amilyen.” (25. 1.) A szociográfia lényeges kérdése az volt, hogy megjelölhetők-e jól elkülöníthető okok, amelyek a társadalmat alakítják, vagy inkább valami általános kultúrfolyamatról van szó, amelyben nincs értelme okról és okozatról beszélni. Szabó Zoltán következetesen olyan részeket húzott ki, amelyekben a kemény társadalmi-gazdasági feltételekre, okokra utalt. Egy hosszabb részlet a 166-167. lapról (a kihúzott szöveget dőlt betű jelöli): „A tardi társadalom nem zárt, a sokféle tényező hatása alatt állandóan formálódik és alakul. *Ami alakítja: a földbirtokelosztástól kezdve a szociális helyzetben keresztül minden: a népművelés szervei és a munka, a háborúból visszatért tardi szélesebb látóköre és a summáslegény kiszolgáltatottsága.* Amivé alakul, még nem látható tisztán,

a társadalom szerkezete meg nem állapodott, tele van áramlásokkal, kifelé törekvő irányítottságokkal.” „A falu lakosai, bármilyen kevés lehetőséget ad is a társadalmi capillaritás érvényesülésére a tényleges helyzet, nem lefelé és fölfelé úgy-ahogy zárt és közösségi érdekeiért küzdő közösséget alkotnak.” „A földbirtokviszonyok és a szociális helyzet (a 2. kiadásban: Az adottságok) végző konklúziója, amit a tardiak is levonnak, hogy a jobb élet csak a falun kívül képzelhető el.” Változatlan maradt a könyvben a nyomor leírása, az embertelen életszint rajza, ami akkor annyira megdöbbenetette az olvasókat. Változatlan maradt a könyv vádló hangja, nem módosította Szabó Zoltán azt a többször megfogalmazott-veleményét, hogy „mulasztások, bűnök és hibák történtek”, és pedig a hatalom, a politika hibázott („fent”, országosan és „lent”, községi szinten is). Végeredményben a „kemény” gazdasági tényezőknek, a személytelen, „objektív” társadalmi erőnek tulajdonított súlyt csökkentette Szabó Zoltán, ezzel eo ipso növelte a kulturális tényezők, folyamatok jelentőségét és a személyes mulasztások szerepét.

(A tardi helyzet 2. kiadása ezzel persze még nem vált nem könyvvé. Feltehető az is, hogy Szabó Zoltán eredeti szándéka valóban csak a stilisztikai javítás volt, a húzások tendenciája szinte akaratlanul érvényesült.)

Miért ezeket a részeket törölte a szerző? Miért a fent vázolt tendencia érvényesült a húzásokban? Vélhetnénk: azért, mert a kihúzott részekben érvényesülő tendencia miatt támadták. Ha így lenne, az egész kérdés meglehetősen érdektelen és tizedrangú filológiai kérdés lenne. Csakhogy A tardi helyzet sajtóvisszhangját megvizsgálva ki fog derülni, hogy Szabó Zoltán kihúzott olyan mondatokat, amelyeknek éppenséggel az erősebb hangsúlyozását kívánta a kritika, s bennhagyott mindent, ami miatt támadások érték. Milyen ösztönzésnek engedelmeskedett hát? Feltehető, hogy az olvasóközönség általa célba vett része ízléséhez kívánta közelebb vinni a könyvet, még sike-

resebbé kívánta tenni azt. S ez az igazi kérdés: *miért volt sikerkönyv A tardi helyzet?*

Már az első kiadás is nagy siker volt. Szerzője akkor huszonéves, azoknak a fiataloknak egyike, akik a katolikus konzervativizmusból indulva, világnézeti és társadalmi tájékoztatást keresve sodródtak a népi eszmevilág felé, s úgy gondolták, hogy a társadalmi valóság kutatása és felmutatása elsődleges kötelességük. A gazdasági válság, a nyomor (nem közvetlen) tapasztalata motiválta őket, de legalább ennyire fontos volt, hogy a nemzeti kérdésre is a parasztság vizsgálatától reméltek választ.

A szociográfiai „hősor” első könyvei nem tőlük származtak. Nagy Lajos Kiskunhalomja volt az első irodalmi szociográfia, de ez nem keltett különösebb feltűnést. A Puszták népe már igen, és Veres Péter érdekes esszéje, Az Alföld parasztsága is. Különös dolog viszont az, hogy 1936-ban nem az irodalmilag is és tulajdonképpen társadalomábrázolásában is A tardi helyzetnél jóval magasabb minőségi szintet képviselő Puszták népe volt a legnagyobb siker, hanem Szabó Zoltán könyve. Varga Rózsa és Patyi Sándor A népi írók bibliográfiája alapján (amely csak az irodalmi lapokat, nagy folyóiratokat és a nagy országos napilapokat veszi rendszeresen számba) a könyvek kritikai visszhangját a következőképpen lehet számokkal jellemezni:

Cikk. kritika, ismertetés

	1936-ban	1937-ben
Veres P.: Az Alföld parasztsága	20	2
Illyés Gy.: Puszták népe	37	7
Szabó Z.: A tardi helyzet	46	9

(Több cikk mindhárom könyvvel foglalkozik, ezeket mindhárom szerzőnél tekintetbe vettem; egy — csak aránytalanul nagy munkabefektetéssel elkészíthető — teljes körű bibliográfiában az arányok valószínűleg kicsit eltolódnának Szabó Zoltán javára.)

Mint arról fentebb szó esett, A tardi helyzet még 1936-ban második kiadásban is megjelent; ez akkoriban összesen 4000—5000 példányt jelenthetett. Sikeréhez külsőleges tényezők is hozzájárultak: a könyv népiességét emelte, hogy a fejezetek élén s a végén, csillag helyett tardi hízmésminták rajzai szerepeltek; tardi népdalrészletek helyettesítették a mottókat. A könyvből készültek bibliofil példányok, hírmzett tardi háziszóttosbe kötve. Csupa olyan dolog, ami a magyar voltára sokat adó középosztály megnyerését szolgálta.

Szabó Zoltán sikeréhez az is hozzá tartozott, hogy támadások, kritikák érték, igaz, e támadások nem voltak igazán veszélyesek. Illyés könyvét szinte alig érte elutasítás: a népiek vezérüket tisztelték benne, a baloldal érezte, és elfogadta a könyv nem deklaratív társadalomkritikáját, a jobboldal pedig igyekezett erről olyan kevésbé tudomást venni, amennyire csak lehetett. A Szabó Zoltán körüli kisebb viharokban, az agyonhallgatás elmaradásában Kodolányi reménykeltő kezdetet látott: „Úgy látszik, a korlátolt ideológiai rendszer, amely cifra vaskapcsában tartotta Magyarországról alkotott ítéletünket, kezd engedni. A gyógyulás folyamata kétségkívül megindult ezzel, csak az a kérdés: nem túl-ságos késő-e.” (Válasz, 1936., 578. 1.)

Hogy miről volt szó a könyv körüli vitákban, azt jól észrevehető két ugyanaznap megjelent kritika szembeállításából. Bálint György, a kommunista kritikus a Pesti Naplóban, a kor nagy, mérsékelten liberális lapjában levelet írt Szabó Zoltánnak: „Maga ezt a könyvet a *népről* írta, hogy segítséget kérjen számára másoktól. Azt hiszem, legközelebbi könyvét a *néphez* kell írnia, hogy megvilágítsa előtte kegyetlen sorsának okait, és hitet, lendületet adjon neki, *hogy önmagán segíthessen.*” (Pesti Napló, 1936. máj. 24., 11. 1.) A színtelen konzervatív Budapesti Hírlapban a konzervatív Bertalan István azt a tanulságot vonta le A tardi helyzetből, hogy sürgős intézkedések kelle-

nek, a népet fel kell emelni, hogy ismét megbeesült legyen a paraszti élet. (Budapesti Hírlap, 1936. máj. 24., 18. 1.) A baloldali kritikus (a nép mozgósítására való utaláson kívül) azt hangsúlyozta, hogy az objektív társadalmi folyamatok, a társadalmi meghatározottságok kutatására és leírására kell nagyobb figyelmet fordítani, azaz Szabó Zoltán számonkérő hangnemét átmeneti és leküzdendő beállítottságnak tartotta; a konzervatív kritikus pedig éppen a személyes intézkedések, a segítség és a felelősségre vonás elemét emelte ki, helyeselte a számonkérést.

Ez a különbség nemcsak a két cikket, hanem a két tábort választotta el. A baloldal (legyen szó szocialistákról, kommunistákról vagy a későradikalizmus, az urbanizmus híveiről) Bálint szempontjához hasonlóan alkalmazott: vagy azt dicsérte Szabóban, hogy tétovázva ugyan, de helyesen felismer bizonyos nagy társadalmi tendenciákat (ez volt a jellemző a kommunistákra és a hozzájuk közelállókra, akik a néppolitikai szellemében potenciális szövetségest láttak a népiekben), vagy azt emlegette, hogy Szabó képtelen felismerni a társadalmi élet igazi irányait, hamis és romantikus módon beszél a faluról (ez volt a jellemző az „urbánusokra”, egyes szocialista csoportokra, így például a kassákistákra; maga Kassák így foglalta össze a Szabó Zoltánon számon kért társadalomfelfogást: „A társadalmi élet és a termelés mai általános formája már túllendült a földtúr paraszti életformán és a fejlődés egy távolabbi pontját tekintve, a magyar paraszt útja sem lehet más, mint az amerikai farmeré, akiből kis paraszt helyett hatalmas területeken gépi erővel dolgozó «földművelő polgár» lett.” (Népszava, 1936. máj. 31. 16. 1.). A baloldali értékelés két pólusa között persze voltak átmenetek, így a szociáldemokráciában ekkor vezető ideológus szerepet játszó Mónus fenntartásai ellenére óvakodott teljesen értelmetlennek minősíteni a szociográfus buzgólkodást; Veres Péter pedig, aki 1936-ban még inkább szo-

ciáldemokrata volt, népi kötődései ellenére sem ismerte el a szociográfus munka önértékét.¹

A jobboldali visszhangban két mozzanat különíthető el: egyrészt a megdöbbenés, a tényeken (a nyomor tényein) való csodálkozás (akik elfogadták Szabó ábrázolását, azok azon döbbenetek meg, hogy a parasztság ilyen állapotban van, akik bírálták Szabót, azok az állítólagos túlzásai miatt döbbenetek meg), másrészt a felelősségre vonás, a „hogy lehet ezen gyorsan változtatni” kérdése (akik elfogadták Szabó diagnózisát, azok vagy egyetértettek vele, hogy t.i. itt sürgős segítség kell felülről, vagy azon keseregtek, hogy az illetékesek nem cselekszenek; akik elutasították következtetéseit, azok vitatták a közigazgatás, az értelmiség, a hatalom felelősségét a tardi „helyzetért”). A Szabó Zoltán elleni kisebb támadás — elsősorban a szélsőjobboldali Új Magyarországon — is ezek körül a kérdések körül forgott: Oláh György azt vetette Szabó szemére, hogy felületesen tájékozódott, elhitte, amit a gyerekek és fiatalok meséltek, mert nincs érzéke a falu világának „finom hímpora” iránt, ezért helyzetleírása nem helytálló, másrészt igaztalanul vádolta a falui intelligenciát, mert az tette a legtöbbet a paraszttért.² A hírlapi támadást kiegészítette a helyi hatalmasságok akciója Szabó Zoltán fő tardi informátora, az ottani fiatal tanító Rózsa József ellen.³

A kettősség nemcsak a visszhangban volt meg, hanem a könyvben is — ennek az eddigiektől is ki kellett tűnnie. A könyv lényegében azt mondta el, hogy Tard parasztsága több ok következtében (a szűk határ, túlnépesedtség, életképtelen kisbirtokok tömege, az ebből következő rendszeres bér munkavállalás, a summásélet, a város kulturális hatásai) nem tud és nem akar tovább paraszti módon élni, noha nem tud más módon élni sem: menekülne, de nincs hova. A könyv szépirodalmiaskodása ellenére is kitűnik, hogy Szabó Zoltán itt egy nagy társadalmi fejlődésfolyamatra gondolt,

noha természetesen nem a társadalmiság történeti materialista értelmében. Okokat és következményeket keresett, struktúrát próbált megragadni, a változás mibenlétét kutatta. A parasztság — írta — valaha harmonikus és kiegyensúlyozott társadalomban élt, a külső (gazdasági és kulturális) hatások megbontották ezt a társadalmat, s ma irány nélkül bomlik és hanyatlik a paraszti világ, mert a külső hatások nem nyitották meg egyúttal felemelkedése útjait. Sajátos elképzelés ez a parasztság torz polgárosodásáról, s biztosan nem azonos a polgárosodás lényegében optimista, evolucionista szemléletével, de legalább csíraformában benne rejlik egy szociológiai szemlélet.

Erre az embrionális szociológiai szemléletre ráakodik azonban egy morálizáló-perszonalizáló felfogásmód. A nem háziszóttésbe kötött példányok borítóján egy akta volt látható: „Szabó Zoltán budapesti lakos jelentése” felirattal, amire egy másik kéz pirossal ráírta: „Sürgősen elintézendő!” A szöveg „mulasztásokról és bűnökről” beszél, noha a megrajzolt társadalmi tendenciákról alig hihető, hogy személyes vétkek, hivatali mulasztások és hanyagság következményei lettek volna (és ezért a hivatali orvoslás lehetősége is csekély).

Láttuk, hogy Szabó Zoltán a könyv második kiadásában nagyon is nem-optimista módon a kritikákban kifogásolt elemeket hangsúlyozta, emelte ki. A baloldaltól bíralták, mert az objektív társadalmi fejlődéstendenciákat elhanyagolta — kihúzott olyan passzusokat, amelyek éppen ezeket a tendenciákat mutatták be, ezekre utaltak. Jobboldaltól vádolták, hogy igaztalanul okolta a bajokért a vidéki értelmiséget — a húzásokkal hangsúlyosabbá tette a könyv felelősségre vonó jellegét. Szabó Zoltántól távol állt a „csakazértis”-magatartásforma. Már megfogalmaztam, hogy a változtatásokkal Szabó Zoltán alighanem a célba vett és elképzelt olvasóközönség igényeihez kívánta közelebb vinni a

könyvet (ha nem is teljesen tudatosan). *Miért feleltek meg e változtatások a közönség igényének?*

Az utóbbi két évtizedtől eltekintve a társadalomkutatás Magyarországon nehéz helyzetben volt. A meg-megújuló kísérletek ellenére sem tudott intézményesülni, történetét az örökös újrakezés jellemezte. Ennek egyik következménye az volt, hogy nem alakult ki szakmai nyilvánosság. A tudományos formában közzétett eredményeket ezért meglehetősen érdektelenség fogadta. Közérdeklődést csakis a szakmai formákat megelőző, lényegében publicisztikai közlésmód kelthetett. A publicisztikus megformálásra az egyik lehetőséget az jelentette, ha a társadalomleírás és -kutatás a politikához kapcsolódott. Lényegében ezt az utat járták a századelő szociológusai, a Huszadik Század köre, s kialakították a társadalompolitikai publicisztika sajátos műfaját. E társadalompolitikai publicisztika fontos szerepet játszhatott volna olyan vonatkozásban is, hogy előkészíthette volna a sajátosan társadalomtudományi nyilvánosság kialakulását, kidolgozva a vizsgálatra érdemes problémák körét, nevelve a közönséget a problémák társadalmi szemléletére (szemben a morális vagy pusztán politikai szemlélettel). Ismert, hogy a forradalmak bukásával milyen vereséget szenvedett ez az irányzat, kiszorult a közélet peremére. Kétségtelen viszont, hogy összefonódva a marxista gondolkodással kialakított egy olyan értelmiségi szubkultúrát, amely képes lett volna rezonálni a szociológiai közlésekre. Ezek az értelmiségiék kérték számon Szabó Zoltánon a szociológiai, tudományos szemléletet. Hatókörük azonban nagyon korlátozott volt.

Az értelmiség, a középosztály egésze tehát meglehetősen készületlen volt a társadalomvizsgálat eredményeinek befogadására. Szabó Zoltán úgy látta, hogy a feszültségek egyik gyökere éppen az országos méretű társadalmi vakság. „Az okok, amelyek a társadalomkutatást létrehívták, maguk is a társadalom bajaiban és esetségeiben rej-

tőznek. Mindenekelőtt abban a csökönös tudatlanságban és rémülten őrzött tájékozatlanságban, mellyel a mai magyar társadalom egyes felső rétegei nem mernek túltekinteni a maguk kerítésén.” A szociográfia célját a felvilágosításban jelölte meg, nem új tudományos ismeretet akart adni, hanem a tudás, a láttatás révén átalakítani a közönséget. „A társadalomkutatás legnagyobb, legszebb eredménye lehet a közszellem átalakítása, egy tisztábban látó és felelősségtudóbb közszellem megteremtése azért, hogy a gyökeres szociális változtatás minél kevesebb áldozattal jöhessen létre. Legesekélyebb eredménye az lehet, hogy ébrentartja a lelkiismeretet, megmutatja, hogy a tudatlanság bűn.” (Szabó Zoltán: A társadalomkutatás célja, Hitel, 1936. 167. és 172. l.)

A moralista szándék és a szociográfiai forma jól összeillett. A szociográfiában — legalábbis ahogy nálunk értették — szinte fontosabb volt a „személyesítés”, az egvedi, az érzéki konkrétum megragadása, mint a társadalmi folyamat, összefüggés óhatatlanul dezanthropomorfizált megragadása. Ez az ábrázolásmód egyúttal megfelelt az olvasóközönség állapotának is: az előmunkálatok hiánya miatt ez a közönség a társadalmi történetet politikailag és/vagy morálisan, de mindenképpen csak személyek tetteiben, szándékaiban, mulasztásaiban és vétkeiben tudta megragadni. A politika is a személyes tisztesség és hitványság, hűség és ámulás színjátéka volt: a reformkor Széchenyi és Kossuth, 1848 Kossuth és Görgey személyén át értelmeződött, a forradalmakat Károlyi és Kun Béla személyisége magyarázta. A történések személyre és szándékra vonatkoztatása a mindennapiság természetes reflexe.

A szociográfusok, így Szabó Zoltán is, legalább részben túl voltak ezen a szemléletmódon. A szociográfia azonban természetesen „perszonalizálva” ábrázolt, hiszen az irodalmi-publicisztikai formából való kilépés feltételei nem voltak adva: a szociográfia egy „mozgalom” produktuma volt, nem tudományos szükségletek hívták életre,

szorosan kötődött a politikai szituációhoz. A „személyesítés”-nek persze nagyon különböző módjai voltak. Illyés igazi irodalmat művelt, a megfigyelt társadalmi összefüggések *esztétikai közegbe* emelődtek át, az emlékezés láncára fűződtek. Féja lényegében a politikai publicisztika elemeivel dolgozott, de a Szabó Zoltán-féle lelkiismeret-ébresztés jelei is megvannak nála. Erdei, a társadalomtudós ezt a személyesítő transzformációt kevésbé tudta végrehajtani, részben ezzel magyarázható könyvei kisebb közönségsikere. Szabó Zoltán „érzett rá” legjobban a közönség igényeire, azokat elég közvetlen módon meg is fogalmazta, és harásonyan reagált is rájuk.

Éz a magyarázat persze korántsem kielégítő. Arra ugyan választ ad, hogy a társadalomkutatás miért csak szociográfikus-publicisztikus formában érhetett el sikert, és valami magyarázatot arra is nyújt, hogy miért éppen a moralizáló változat volt a legsikeresebb, de nem magyarázza meg, hogy miért nyúlt ez a középosztályi, a sajátosan társadalmi problematika iránt érzéketlen közönség éppen a szociográfiához, miért nem elégedett meg a neki szóló politikai publicisztikával.

Tudott dolog először is, hogy a népi szociográfusokban vagy legalábbis nagy részükben élt az a szándék, hogy a nép igények megnyerjék a középosztályt, illetve annak „keresztény, úri” részét. (Az urbánus intelligenciával kapcsolatuk megromlott, ezért hajlamosak voltak őket „leírni”). De miért választott legalábbis egy ideig ennek a középosztálynak egy része kedvezően a népek próbálkozására? Nem elfogadható az, hogy a középosztályban is gyarapodtak a kispolgári, „népi” származékok. A szociográfiára való fogékonyság magyarázatához fontos az időpont ismerete. 1936-ban vagyunk, s ez az átmenetiség és bizonytalanság éve volt a magyar belpolitikában. A kormányzat, Gömbös jobboldali reformkezdeményei sokakat megnyertek a középosztály köréből korábban, de ezek a kezdeményezések ekkorra már kifulladás. Gömbös s az általa kezdeményezett jobboldali vonal

bukása közelinek látszott, de bizonytalan volt, hogy mi fogja követni. Ugyanakkor nem lehet azt sem elfelejteni, hogy a harmincas évek elején kirobbant gazdasági és társadalmi válság tünetei még nem múltak el. A válság által felvetett kérdések nem oldódtak meg, de egy időre megingott a Gömbös által meghirdetett szélsőjobboldali válaszok hitele. A középosztály tájékoztatást keresett, eligazításra szorult, s a szociográfiaiak, elsősorban a Szabó Zoltáné egy ideig egy ilyen ideológiai szükségletet elégítettek ki. S ezt a szükségletet azért elégíthették ki a szociográfiaiak, mert túlléptek a szokványos politikai publicisztikán.

A középosztály gondolkodását ugyanis a hatalomban részesülő, de elégedetlen réteg sajátos konzervativizmusa jellemezte. Elégedetlen volt a fennállóval, tehát annak új értelmezését kívánta, de részese is volt a fennállónak, ezért azt nem utasította el egészen. A tényeket megmutató, a leleplező szociográfia új valóságértelmezést nyújtott. A hatás annál nagyobb volt, minél leleplezőbb volt a hang, minél inkább érezte az író, hogy most titkokat tár fel. Ugyanekkor ez a válságba került konzervativizmus nem fogadhatta el azt az értelmezést, hogy a leleplezett bajokon csak az egész struktúra felfordításával lehet segíteni. A bajok feltárása lehetett messzemenő és radikális, az orvoslási javaslat azonban nem. Annak a rendszeren belül kellett maradnia.

Éz az a pont, ahol Szabó Zoltán szociográfiája leküzdhetetlen előnyre tett szert az olvasóközönségnél Illyésével szemben. A Puszták népéből mégiscsak az derül ki, hogy ezen az egész világon csak az úr—szolga viszony felforgatásával lehet segíteni. Szabó Zoltán viszont (noha magából a feltárt anyagból más is következhetne) kijelentette, hogy a bajokon az illetékeseknek, azaz a hatalom birtokosainak kell segíteniük Szabó Zoltán sikerének titka tehát a tényfeltárás és a moralista, „személyesítő”, az adott struktúrán belül maradó számonkérés kényes egyensúlyának a megteremtésében rejlett. És termé-

szetesen politikamentességben. A csődöt mondott politikai megoldásokkal szemben a „politikán túli”, lényegében morális megoldás igen radikálisnak tetszett. Szabó Zoltán is e politikamentességben látta a gyökeres fordulatot, ami a szociográfus nemzedéket a politikailag elkötelezettektől, a jobboldaltól és a baloldaltól elválasztja. Egy hírlapi cikkében ezt írta: „Ők, mindkét oldalon, felülről nézik a problémákat, az elmélet vagy előítéletek felől. Mi alulról akarjuk megközelíteni a kérdéseket és megoldásokat, a valóság felől. Ők azt mondják: ismerd meg vezéred tanait. Mi mondjuk: ismerd meg az országot. Ők felületesebbek, tehát bátrabbak. Mernek beszélni az orvoslásról, a beteg közelebbi ismerete nélkül. Mi lelkiismeretesebbek vagyunk, tehát habozóbbak.” (Kortárs aggodalmaira, Pesti Napló, 1937. febr. 21. 42. l.)

A körülmények azonban gyorsan változtak. A szociográfus nemzedék a Márciusi Front megalakításával, 1937-ben feladta politikamentességét. A középosztály egy kis része követte őket ezen az úton, a nagyobb rész azonban az újra erőre kapó jobboldali kurzusban keresett választ kétségeire, és elszakadt a szociográfus útkereséstől. 1937-ben Féja Géza társadalmpolitikai publicisztikája keltett feltűnést, de ezt már nem fogadták el úgy, ahogy annak idején A tardi helyzetet. 1938 elején Szabó Zoltán még egy könyvben kapcsolta össze a leleplező tényfeltárást és a moralista számonkérést, ezt azonban, a Cifra nyomorúságot, csendes részvétlenség kísérte. A népi falukutató mozgalom már bomlóban volt, a középosztály pedig, Szabó Zoltán közönsége egy időre megint a jobboldali politika bűvkörébe került.

JEGYZETEK

¹ A fontosabb cikkek: *Kovács Károly*: Két kultúrforma, Korunk, 1936., *Jócsik Lajos*: A szociográfia szociológiája, Korunk, 1937., *Darvas József*: A szociográfia mérlege, Szocializmus, 1936., *Darvas József*: A jobboldali fiatalság tájékozódása, Gondolat, 1936., *Mónus Illés*: Október, Szocializmus, 1936., *Fejtő Ferenc*: Négy könyv, Szocializmus, 1936., *Tamássi György*: Falukutató, Szocializmus, 1936., *Veres Péter*: A mai magyar szociográfiai irodalom, Korunk, 1936., *Veres Péter*: Politikai szociográfia, Szocializmus, 1936., *Reitzer Béla*: Parasztkérdés és szociográfia, Közgazdasági Szemle, 1936., *Braun Róbert*: A magyar falvak és puszták népe, Századunk, 1936., *Erdős Jenő*: A magyar paraszt felfedezése? Szép Szó, II. k. 1936., *Szabó Zoltán*: A tardi helyzet, Társadalomtudomány, 1936.

² A fontosabb cikkek: *Lendvai István*: Falu és értelmiség, Magyarország, 1936. júl. 28., *Török Sándor*: A tardi helyzet, Magyarország, 1936. jún. 28., *Polgáry László*: Falukutatók, Magyarország, 1936. okt. 31., *Bertalan István*: A Kemsék és Tardok, Budapesti Hírlap, 1936. aug. 15., *Karl János*: A magyar paraszttársadalom rajza, Katolikus Szemle, 1936., *Rónai György—Szabó Zoltán*: A tardi helyzet, Napkelet, 1936., *Simándy Pál*: A tardi helyzet, Korunk Szava, 1936., *Nagy Miklós—Szabó Zoltán*: A tardi helyzet, Magyar Kultúra, 1936. 2. fé., *Oláh György*: Tardi levél a „Tardi helyzet”-ről, Új Magyarország, 1936. jún. 21., A tardi vita, Új Magyarország, 1936. jún. 28.

³ Ld. *Rackó Lajos*: Felborult a tardi helyzet, Magyarország, 1936. aug. 4., *Szabó Zoltán*: A tardi helyzet változatlan, Magyarország, 1936. aug. 5.

ABSTRACT: The book of Zoltán Szabó titled “The Situation in Tard” (1936) was bestseller in the heroic age of Hungarian sociology. The success is probably due to the fact that instead of the political solutions that had not worked the writer suggested a „solution beyond politics”, i. e. an essentially moral one.

Polgár Tibor

A névtelen „Mit üzen...”

*Jegyzetek a Tanulmányok a Rádió történetéből —
1925-1945 olvasása közben*

Évtizedeken át a Magyar Rádió egyik legnépszerűbb rovata volt a Mit üzen a Rádió, amelyben a névtelenségbe burkolózó szerkesztő a hallgatók legkülönbözőbb kérdéseit és kéréseit tartalmazó levelekre válaszolt. A megnyerő hangú válaszoló, akinek személyét, úgy látszik, még ma is titokzatosság homálya veszi körül, Polgár Géza író, újságíró volt, cikkünk szerzőjének édesapja.

A könyv 32. oldalán a „Rádió dramaturgjáról” a „szintén ellenforradalmi múltú” Freissberger Gyuláról esik szó. Ezzel kapcsolatosan néhány korrekciót szeretnék a fejezet írójának figyelmébe ajánlani. Freissberger írói neve valóban „Gyula diák” volt, családi nevét pedig akkor magyarosította Somogyváryra, amikor Horthy kormányzó vitézzé avatta. (Ily alkalmakkor kötelező volt idegen nevűeknek, hogy magyar nevet vegyenek fel, amit Somogyváry örömmel vállalt.)

Egy későbbi mondatban Somogyváry rádiós tevékenységének felsorolásakor ez áll: „Valószínű, hogy az ő (Somogyváry) ötlete volt a „Mit üzen a Rádió” c. műsor, amelyben *a világon akkor még egyedülálló módon** a Rádió a hozzá intézett különféle kéréseket és kérdéseket tartalmazó levelekre válaszolt. (A névtelenségbe burkolózó válaszadó karakterisztikus hangja a személytelen intézmény iránt *máig is élő*.* másutt példátlan bizalmat alapozott meg!”).

S itt meg kell állnunk, mert a Magyar Rádió e rovata bővebb magyarázatot és sokkal bővebb említést érdemel. Jelen tanulmányom megírására is tulajdonképpen a Mit üzen a Rádió?

rovatnak a könyvben való szinte mellékes megemlítése készített.

Nincs szerencsém ismerni eme egyébként kitűnő fejezet íróját, Gergely Andrást, de feltételezem — mint már írásom elején említettem —, hogy ő is a fiatalabb korosztályhoz tartozik. Valószínűnek tartom, hogy írásában a kezébe került adatokra (amelyek lehetnek hiányosak vagy tévesek is), de semmi esetre sem személyes tapasztalatokra vagy élményekre támaszkodott. Engedtessék hát itt is meg nekem, hogy részben korom, másrészt nemcsak a Magyar Rádióval való szoros kapcsolatomban, valamint a Mit üzen a Rádió? kitalálójával, létrehozójával való legszorosabb kapcsolatomban révén, mint a leghitelesebb forrás szóljak hozzá ehhez a témához.

A Mit üzen a Rádió? rovat ugyanis *nem* Somogyváry Gyula ötlete volt (ilyesmi különben is meghaladta volna az egyébként tehetséges író koncepcióját), hanem *az előadóé saját magáé*. A megnyerő hangú, névtelen előadó: Polgár Géza író, újságíró (1874—1954) fiatalabb korában az Az Újság című napilap belső munkatársa és színikritikusa, később az Athenacum könyvkiadó vállalat irodalmi titkára, az *édes-*

* A kiemelések tőlem származnak.

apám volt. Írói mivolta mellett kitűnő, képzett muzsikus (6 hangszeren játszott tökéletesen), amellet polihisztor és mindenekelett nagy humanista. Megjelent könyvei közül hadd említsem meg gyermekeknek szóló magyar népmesegyűjteményét (Leggyönyörűbb népmesék, Gárdos könyvkiadó), Örök fiatalok (a magyar kulturális múlt nagy öregjeiről, dr. Vajna és Bokor kiadása) és Mit üzen a Rádió? (rádióüzenetek két kötetben, Tolnai nyomdai műintézet kiadása) című kötetét.

Az első kötethez Somogyváry Gyula írt előszót. Többek között ezt írja benne: „A Mit üzen a Rádió? lényegét pontosan meghatározni nem lehet. Nem egyszerű tanácsadás, mert ahhoz nem elég hűvös a hangja; nem szerkesztői üzenet, mert témakörében az egész társadalom élete ott lüktet; nem gyámkodás, mert csak azokhoz szól, akik hozzá folyamodnak, s nem is prédikáció, mert a legprofánabb kérdésekhez is kénytelen hozzányúlni, ha arra kéri. A Mit üzen valami egészen különös, sehol másutt meg nem található, egyetlen más rádió műsorában sem szereplő, rejtelmes hang, amelynek legnagyobb ereje talán éppen az, hogy soha nem is akar más maradni, mint a hang, az ember hangja, aki a mikrofon előtt ül, s aki azért ül ott, hogy szólhasson a hangszóró vagy fejhallgató mellett ülő másik, szomorú, vagy nélkülöző, vagy beteg, vagy egyéb fájdalokkal sújtott emberhez.

A Mit üzen maga az élet hívta a mikrofonhoz, s mivel az élet panaszaira adja meg az élet válaszát, üzenetei — noha egy-egy embernek szólnak — rendszerint típusüzenetek, amelyeknek elhangzása után száz és ezer ember érzi úgy, mintha hozzá szóltak volna.

És itt, ebben a pontban nyilatkozik meg a Mit üzen társadalom-simogató szerepe s mondjuk talán, küldetése, aminek bizonyítéka az is, hogy ha szokásos órája elmarad, aggódó levelek tömege zúdul a rádióba.”

Polgár Géza fiatal korában a régi Telefonhírmondó beltagja volt, amikor azt Puskás Tivadar feltalálta — a Rákóczi út 22. számú házban. Hivatalos

címe „hangversenyrendező” volt, nem hivatalosan, „zenei és irodalmi minde-nes”, aki többek között a magyar írófejdelmet, Jókai Mórt is megszólaltatta a Hírmondóban. Az akkor már pályája csúcspontján lévő író nem egykönnyen állt kötélnek — pláne, amikor „éneklésről” is volt szó. Ez úgy történt, hogy édesapám — aki előzően interjút csinált Jókaiival az író Erzsébet körút és Dob utca sarkán lévő lakásán — megtudta, hogy Jókai ismer néhány feledésbe merült magyar népdalt és műdalt. Megkérte a nagy író, élékelné-e neki a dalokat, hogy ő azok kottáját és szövegét leírhasssa, és így megörökíthesse őket. Ez meg is történt. Amikor ennek a Telefonhírmondóban való megisméltésére került sor, Jókai, nyilván megijedve az effajta nyilvános szerepléstől, megcsökönyösödött, és azt mondta:

— A szövegetek elmondom, kedves öcsém, de ma nem dalolok.

E dalok ma is megtalálhatók édesapám lejegyzésében a Budapesten megjelent, Kern Aurél-szerkesztette Virágoskert című kottában, Kern Aurél utalásával azok forrására (Rózsavölgyi kiadása). Telefonhírmondós kapcsolata révén került az édesapám közeli barátságba az akkori magyar színházi és egyeb művészeti élet csaknem minden kiemelkedő tagjával. (Sok ezek közül szerepel fentebb említett Örök fiatalok című könyvében is.)

Különös útja a sorsnak, hogy Polgár Géza idősebbik fia — az én személyemben — szinte ugyanolyan kapcsolatba került a Telefonhírmondó modern folytatásával, a Rádióval, s ugyanabban a házban (Rákóczi út 22.) kezdte karrierjét, ahol évtizedekkel előbb apja működött.

Mint már fentebb említettem, édesapám, írói és művészi képességei mellett, nagy humanista is volt. Örökké éber agya folyton azon dolgozott, hogyan fordíthatná azt embertársai javára. Így jött egyik nap az az ötlete — ami újszerűségével bennünket, családtagjait is meglepett —, hogy megalakítja és felajánlja a Rádióknak a Mit üzen a Rádió? rovatot, amely arra lenne hivatott, hogy — mint az önök könyve is

megemlíti — *addig példa nélkül állóan az egész világon először megteremtse a közvetlen kapcsolatot a rádió és hallgatósága között.* A Rádió vezetősége azonnal elfogadta a tervet, és hetenként egyszer, rendszeresen — édesapám kívánsága szerint „a hét legszürkébb napján”, hétfőn délutánoként — műsorába is állította. Polgár Géza feltétele csak az volt, hogy *inkognitóban maradhasson*, s erre két oka volt. Az egyik: nem személyes népszerűséget keresett — ez távol állott szerény természetétől —, hanem segíteni akart arra rászoruló embertársain, s erre a legjobb módot úgy találta meg, ha ismeretlen maradhat. Ezzel sem akarta hallgatóit befolyásolni őszinteségükben, s az ismeretlennel szemben való bizalmukban. Persze a rovat megindulása után azonnal, áradatként özönlöttek a levelek a Rádióba, köztük rengeteg kíváncsiskodó levél is, s a műsorszám közkedveltsége azonnal a csúcspontra szökött. A hallgatók jó része azt firtatta, ki lehet, mi lehet — író, pap, pedagógus —, aki válaszaiban mindig „fején találja a szöveget”, s meleg hangjával megnyugtatta a legháborgóbb lelkeket is. Az üzenetek ezzel az állandó, nagyon emberi mondattal kezdődtek: „Jószívvvel köszöntöm önöket, kedves hallgatóim!”. A rovat vezetője azonban a szüntelen kíváncsiskodás ellenére sem fedte fel inkognitóját, s kérésére azt maga a Rádió szervezete sem árulta el.

Másik oka ennek az ismeretlenségbe burkolózásnak az volt, hogy volt már a Rádiónál akkor egy szinte mindennap szereplő, jól ismert Polgár — Tibor, csekélységem —, s Apám nem akarta, hogy „nepotizmussal” vádolja akárki, is, vagyis azzal, hogy családi kapcsolatok révén került bármelyikünk is oda. Erre persze édeskevesé oka volt, mert kettőnk munkája teljesen független volt egymástól; más-más területen működtünk, soha egyikünk se „protezsálta” a másikat. Nem szólva arról, hogyha bármelyikünk kettőnk közül nem megfelelően végezte volna a dolgát, a hallgatók tiltakozása hamarosan elmozdította volna a Rádióból. Márpedig ennek éppen ellenkezője volt a valóság.

Polgár Géza, az íróember és színházi szakértő elsőnek ismerte fel azt is, hogy nem elég eredetileg színpadra írt darabokat esetleg kis változtatással mikrofon elé vinni. Szükség van tehát „rádiószínműre”, olyan színművekre, amelyek vizuális hatások teljes kikapcsolásával, csupán akusztikus hatásokkal könnyen megérthetőek. Javaslatot terjesztett tehát a Rádió igazgatósága elé — amelyet az rögtön el is fogadott —, hogy pályázatot hirdethessen rádiószínművek írására. Emlékezetem szerint három ilyen díjnyertes darabot adtak elő — a világ rádiótörténetében először a Magyar Rádióban — a Mit üzen a Rádió? kezdeményezésére.

A Mit üzen a Rádió? az első években tehát megteremtette, és megtartotta a közvetlen kapcsolatot rádió és hallgatóság között, amely — mint tudjuk — érdekes és újszerű volt. Később azonban az a működés *misszióvá szélesült* — s főleg ezért érdemel több említést. Ekkor ugyanis Magyarország is — szerencsétlenül — belekerült a háború világégésébe, s akkor a Mit üzen a Rádió? rovatvezetője a háborúban eltűntek, hadifoglyok felkutatására s ez utóbbiak családjaihoz szóló üzenetek közvetítésére is vállalkozott, sőt, akkor az üzenetek nagy részét ezek a kutatások, híradások tették ki. Megszámlálhatatlan eltűnt, ismeretlen helyen vagy fogságban levő embert hozott így összeaggódó, kétségbeesett családjával a Mit üzen a Rádió? rovat vezetője, Polgár Géza, és csak azok tudják igazán megmondani ennek hatását és értékét, akiket ez közelről érintett. (Amikor a rövidhullámú adást bevezették, a Mit üzen a Rádió? a tengerentúli magyar hallgatókkal is megteremtette a kapcsolatot.)

És mivel a sors rendszerint kegyetlen, el kell azt is mondanom, hogy a sok-sok megmentett, családjával összehozott emberi lény között saját másodszülött fiát — testvéröcsémet — nem sikerült Polgár Gézának megtalálnia. A világégés zűrzavarában eltűnt öcsém — mint később visszatért szemtanúk állításából tudtam meg — a romániai Focsani nevű fogolytáborban halt meg

tífuszban és vérhasban. A sors kegyetlenségében is még annyira kegyes volt, hogy ezt a szomorú értesülést csodával határos véletlen folytán én kaptam kézhez. Szüleimmel sohasem közöltem, akik halálukig reménykedve várták vissza eltűnt fiúkat . . .

Meg kell még jegyeznem — amit az elmondottak után, úgy gondolom, önök is elismernek —, hogy a későbbi Asszonyok tanácsadója — Arányi Mária rovata — *egyáltalában nem volt* — mint a könyv 168. oldalán említi — *Mit üzen a Rádió?* — típusú műsor. A „Mit üzen” mindent átfogó, a legkomolyabb emberi problémákkal is foglalkozó rovata mellett az utóbbi a háztartási és egyéb női dolgok csacsogó-csevegő lelki klinikája volt.

Úgy érzem, e beszámolóm után önök is igazolva érzik majd, hogy a Mit üzen a Rádió? rovattal itt — függetlenül családi kapcsolataimtól is — bővebben és valódi érdemeinek megfelelően foglalkoztam. Fájdalommal értesültem néhány évvel ezelőtt, hogy a mai Magyar Rádióban ugyanezen a címen jelentéktelen rovat működik, teljesen más célkitűzésekkel — és gondolom, hatással —, mint az eredeti, amelynek nevét átvették és használják. De hát: édesapám nem szabadalmaztatta akkor egyedül-

álló rovatának sem címét, sem jellegét, mert nem volt üzleti gondolkodású vagy opportunista. Az igazság kedvéért meg kell még mondanom, hogy évekkal ezelőtt — ha jól emlékszem, a Magyar Rádió 50 éves fennállása alkalmából — megemlékezést irtam, és nyújtottam be a Mit üzen a Rádió-ról és annak szerkesztőjéről a Rádió igazgatóságához, kérve, hogy azt nagy színművészsünk, Bessenyei Ferenc olvassa fel. Az igazgatóság e kérésemet (mint értesültem; hallani, sajnos, nem volt módom) készséggel teljesítette. Szép cselekedet volt, hálás is vagyok nekik érte. Mindazonáltal ez tőlem kiinduló, magántermészetű lépés volt, nem hivatalos elismerés vagy méltatás. De — szép volt így is.

Polgár Géza mint Mit üzen a Rádió? életében inkognitóját mindvégig megtartotta. Munkásságáért sohasem várt köszönetet vagy elismerést sehonnan. Legnagyobb elismerésének hallgatói szeretetét, ragaszkodását, a hálálkodó levelek ezreit tartotta az „ismeretlen jötevő” iránt. És — boldoggá tette a tudat, hogy sok-sok könnyet törölhetett le, sok reménytelen, boldogtalan, kétségbeesett embertársát tehetette reménykedővé, boldoggá, s ezzel kitűzött célját teljesíthette.

Ennyit a „Mit üzen . . .”-ről.

Nagypál Endre

Antennák nélküli városok

Egyre több tévé működik közösségi antennarendszerről, de szaporodnak a gondok is. A kábeltelevíziózás lehetőségét hordozó rendszer jogi és gazdasági szabályozói tisztázatlanok, félő, hogy néhány év múlva arra ébredünk, megint elrontottunk valamit.

Amikor 1949-ben az Egyesült Államokban először továbbították a tévéműsorokat egy közösségi antennarendszer koaxiális kábelén keresztül, senki sem hitte, hogy ez nem költséges pótmegoldás, hanem olyan műsorterjesztési mód, mely néhány évtized múlva gyökeres változásokat idéz elő az elektronikus tömegkommunikációban.

Magyarországon a hatvanas évek végén jelentek meg a közösségi antennarendszerek, s jelenleg évente 40–50 ezerrel nő az ezekre kapcsolt televíziókészülékek száma. Sajnos, az utóbbi időben nemcsak a nagyközösségi antennarendszerekbe bekapcsolt lakások száma szaporodott, hanem a rendszerek működésével kapcsolatos panaszok is. Persze lehet, hogy ez a jelenség csak látszólagos: azért tűnnek többnek a gondok, mert a rendszerek száma is megnövekedett. Mivel azonban a különböző nagyközösségi antennarendszerekhez kapcsolt lakások száma lassan megközelíti a félmilliót, vagyis majdnem minden ötödik televízió-előfizetőt érintenek a problémák, nem mehetünk el szó nélkül mellettük. Annál is inkább, mert a közösségi televíziós antennarendszerek alapjai egy új, az elektronikus tömegkommunikációt forradalmasító eszköznek, a kábeltelevíziónak.

Mit tud az antennarendszer?

Nem túlzó egy kicsit ez a megfogalmazás: forradalmasító? Nem célja tanulmányomnak, hogy ezt itt bizonyítsam, csak két tényre szeretném felhívni a figyelmet. Ezeknek a rendszereknek a segítségével, még a legigénytelenebb kivitelezés esetén is egyidejűleg 6–8 különböző tévéprogramot lehet továbbítani. Kicsit gondosabb, de nem sokkal költségesebb kivitelezés esetén akár 20 program továbbítható, sőt a szakirodalom szerint 100 program egyidejű továbbítása is megvalósítható. Azt hiszem, nem kell különösebben indokolni, hogy ez a ma még számunkra hihetetlennek tűnő csatornabőség alapvetően megváltoztathatja a televíziózás rendszerét, és arra kényszerít bennünket, hogy a tömegkommunikáció elméletének még az alapkérdéseit is újrafogalmazzuk.

A másik tény, hogy a kábelen a készülékektől a „központ” felé is lehet elektromos jeleket továbbítani. Ezek a jelek lehetnek egyszerű adatjelek, de elképzelhető a hangjelek továbbítása is, és egyes kiemelt előfizetői helyekről a videojelek továbbítása is megvalósítható. Ez a „visszabeszélési” lehetőség lehetővé teszi a tévénező számára, hogy

aktív, ténylegesen kommunikáló féllé váljon. Természetesen az interaktivitás lehetősége nemcsak a tévéműsorok befolyásolására ad módot, hanem lehetővé teszi, hogy a lakásokban megjelenjenek a számítógépek szolgáltatásai is, és az előfizetők hozzáférhessenek a különböző videotékákban tárolt kulturális értékekhez is.

Ennyit a nagyközösségi antennarendszerek szerepéről a tömegkommunikációs forradalomban. És mivel a kábeltévé-rendszerek mind az Egyesült Államokban, mind Európában a közösségi antennarendszerekből fejlődtek ki (az angol CATV betűszó egyaránt jelöli a Community Antenna Television és a Cable Television fogalmát), ha kívánatosnak tartjuk a hasonló fejlődést hazánkban is, különös figyelmet kell fordítanunk a nagyközösségi antennarendszerek létesítésére, üzemeltetésükre és a rendszerekben alkalmazott műszaki-technikai megoldásokra.

Véleményem szerint Magyarországon egyelőre azért nem várható az antennarendszerek megfelelő fejlődése, mert nincsenek meg azok a feltételek, melyek ezt automatikusan biztosítanák. Egyrészt nincsenek megfelelő anyagi erőforrásokkal rendelkező társadalmi vagy gazdasági szervezetek, melyek a meghatározott társadalmi célok, illetve a várható anyagi nyereség érdekében létrehoznák és működtetnék ezeket a rendszereket. Így a nagyközösségi antennarendszerek csak bizonyos lakásépítkezési formáknál, pontosabban csak a lakótelepeken jelentek meg, és semmi nem mutat arra, hogy valaha is túllépnek azok határait.

Átjátszóadók zűrzavarában

Amerikában az első rendszerek nem a városokban jöttek létre, hanem olyan területeken, ahol különböző okok miatt nem volt megfelelő a vételi lehetőség. Magyarországon, ott, ahol nem volt kielégítő a vétel, nem arra törekedtek, hogy nagyközösségi antennarendszerek létesítésével önmaguk oldják azt meg, hanem megvárták a közelebbi tévé-

adók felépültét, vagy ha a domborzati viszonyok miatt továbbra sem volt megfelelő a vétel, mindent elkövettek, hogy a posta egy átjátszóadót is telepítsen a környékre.

Tatabányán például — sajátos fekvése miatt — sokáig nem volt megfelelő a vételi lehetőség, ezért a város vezetősége mindent elkövetett, hogy a posta létesítsen egy átjátszóadót, amely biztosítja az 1-es program megfelelő térerősségét. De ha figyelembe vesszük, hogy Tatabányán már ekkor is több mint 10 ezer lakásban különböző kis-közösségi antennák szolgálták a vételt, egy nagyközösségi antennarendszer kiépítésével feleslegessé tehetnék volna az átjátszóadó telepítését. Mindenesetre az átjátszóadó létesítése több millió forintba került, és mindazoknak, akik fogni akarták, további tetemes költséget kellett vállalniuk az új egyedi és kis-közösségi antennák felszerelésével. Ráadásul minden átjátszóadó csak egy program (általában az 1-es) vételét tudja biztosítani, míg egy nagyközösségi rendszer a két magyar program vételén kívül még további 3—4 külföldi programét is. Jogos a kérdés: nem lett volna célszerűbb ilyen antennarendszert létesíteni? Az idő persze megadta a választ. Pár évvel az átjátszóadó üzembe helyezése után Tatabányán is hozzáláttak egy nagyközösségi antennarendszer kiépítéséhez, és rövidesen 20 ezer tatabányai lakásba jut el 6—8 tévéprogram a város fölötti hegyre telepített központi antenna segítségével.

De nemcsak azért célszerűbb ilyen esetekben nagyközösségi antennarendszereket építeni, mert feltehetően olcsóbbak, és ugyanakkor lényegesen többet nyújtanak, hanem azért is, mert szinte valamennyi átjátszóadó üzembe helyezésekor a vétel javulásával párhuzamosan korlátozódik a körzetben vehető külföldi adók vétele. Ez a Magyar Postának ugyan nem, de rengeteg nézőnek okoz bosszúságot. Mint például Kaposvárrott is, ahol a néhány száz völgyben fekvő lakás érdekében odatelepített átjátszóadó tönkretette a grazi adó vételét a kaposváriak többsége számára. (Nyilvánvaló, hogy a

posta nem politikai megfontolásokból dönti el, hogy átjátszóadóját melyik csatornán üzemelteti, viszont az emberek tizezrei ezt tételezik fel.) Hasonló problémák más átjátszóadók telepítésénél is felvetődtek. Az Esztergomban létesített átjátszóadó lerontotta a Lábatlan környékiek vételét, így oda is telepíteni kellett egyet. De ez történt a Börzsönyben is: a honti átjátszóadó a balassagyarmatiak — korábban megfelelő — vételi lehetőségét rontja.

Valószínű, hogy ha Kaposvárott és Esztergomban nem átjátszóadót építenek, hanem nagyközönségi antennarendszert, akkor körülbelül hasonló nagyságrendű összegből úgy biztosíthatnák volna a megfelelő vételt, hogy más területeken nem rontják el a vételt. Egyrészt tudomásul kell vennünk, hogy nem lehet az átjátszóadókkal „teleszemetelni” az országot, másrészt ideje lenne, hogy a gazdaságossági szempontok is érvényesüljenek. Biztosak lehetünk abban, hogy az átjátszóadók telepítésének és üzemeltetésének, valamint a vételükhöz szükséges új egyedi antennáknak a költségéből a legtöbb helyen jóval többre képes nagyközönségi antennarendszereket lehetett volna létesíteni.

Az eddigiekből úgy tűnik, hogy a komplex gondolkodás még nem jellemző ránk. A posta továbbra is építgeti az átjátszóadóit, mert szabályai s a pénzügyi rendelkezések nem teszik lehetővé, hogy anyagi eszközeit „nem postai célokra” is felhasználják. A szomszédos Ausztriában (ahol szintén nem csekély gondokat okoznak a domborzati viszonyok, és a postájakat éppúgy a monarchiától örökölték) az Osztrák Posta igen komoly összegekkel támogatja a nagyközönségi antennarendszerek létesítését, amennyiben azok megfelelnek előírásainak. (A Magyar Postának még előírásai sincsenek a nagyközönségi antennarendszerekre.)

És mi lesz holnap?

Az elmúlt években az Egyesült Államokban újabb lendületet adott a közösségi antennarendszerek fejlődésének

az úgynevezett geostacionáris pályán keringő műholdak megjelenése. Ezek a műholdak olyan műsorokat sugároznak, amelyeket egyéni berendezésekkel nem lehet venni, de egy-egy több tízezeres rendszer már megengedheti magának a rendkívül drága műholdvevő parabolaantennák és a szükséges elektronikus egységek felszerelését. Hasonló műholdak megjelenése Európában egy-két év múlva várható, és bár ezek már úgynevezett közvetlen műsor-sugárzó műholdak lesznek, de a legderülátóbb becslések szerint sem tudja minden tévékészülék-tulajdonos megvenni a vételhez szükséges berendezéseket. Ahhoz, hogy a költségek minél nagyobb készülékszámra oszoljanak szét, célszerű tehát több tízezeres nagyközönségi antennarendszereket létesíteni.

A jövő technikai követelményeinek megfelelő antennarendszerekhez a következő feltételeket kell biztosítani:

1. nagyságuk megközelítse az optimális nagyságot;
2. a jelenleg alkalmazott technikai megoldások és a beépített elektronikai egységek alkalmasak legyenek a későbbi igények kielégítésére is.

Ez a két feltétel — mint látni fogjuk — sok ponton kölcsönösen meghatározza egymást.

A problémák megértéséhez tekintsük át vázlatosan a hazai közösségi antennarendszerek fejlődését. Magyarországon a hatvanas évek végén kezdett általánossá válni a televíziózás és ugyanezekben az években kezdtek épülni a házigyári, nagy panelos lakótelepi lakások. A televízió-előfizetők számának rohamos növekedésével jogos és elismert igény név vált, hogy minden újonnan felépülő lakásban vehető legyen a Magyar Televízió (abban az időben még egyetlen) programja, s a leggazdaságosabb megoldás a közösségi antennák létesítése volt. Az akkori rendszerek többnyire csak egy-egy lépcsőház lakásait látták el. Technikai színvonalukra jellemző, hogy még elektroncsöves erősítőket alkalmaztak, és az antenna jeleit ugyan-

azon a csatornán továbbították, amelyiken a vett adó sugárzott, nem konvertálták tehát más csatornára a műsort. Ezek a rendszerek csak egyetlen televíziós műsor jeleit tudták eljuttatni a készülékekhez, igaz a 60-as évek végén nem is igen volt többre szükség. Sajnos ezeknek a rendszereknek jelentős hányada még ma is üzemel, többek között a Kelenföldi lakótelepen is, ahol az előfizetők a 2. program vételéhez kénytelenek saját külön kis antennákat felszerelni. Felháborító viszont, hogy a Füredi úti lakótelepen még a 70-es évek elején is helyeztek üzembe ilyen erkölcsileg elavult berendezéseket, amikor a Magyar Televízió már rendszeresen sugározta a 2-es programját.

Csak 1975-ben jelent meg egy új ÉVM-rendelet, amely előírta a beruházóknak, hogy a két magyar program mellett még egy helyileg vehető külföldi tévéadó vételét is lehetővé kell tenniük a közösségi antennarendszer segítségével. Sajnos, ez a rendelet sem volt eléggé előrelátó. Lehetővé tette, hogy a GELKA tömegével létesítsen olyan — NDK részegységekből felépített — rendszereket, amelyek ugyan megfelelőek az ÉVM-rendeletnek, de már ekkor is látható volt, hogy a továbbítható 6 program rövid idő múlva nem lesz elegendő. Pedig a magyar ipar már gyártott olyan berendezéseket, amelyekre akár 10—15 tévéprogram is eljuttatható a lakásokba.

De egy kicsit előreszaladtunk. A hetvenes évek elején nagy léptekkel elindult az elektronika miniatürizálódása. Nemcsak az elektronikai egységek méretei csökkentek hihetetlen mértékben, hanem az árak is. A rendszerekben egyre több, úgynevezett aktív elektronikai elemeket alkalmazhatnak.

Többek között megoldották:

— hogy az ingadozó térerősségű adók jeleit automatikusan szabályozzák és azonos szinten tartásuk a rendszerben;

— általánossá vált a konvertálás, ami megszünteti az úgynevezett előszellemképet;

— a főállomást megfelelő tartalékkal látták el, hogy meghibásodás esetén automatikusan a tartalékokra kapcsolhasson át;

— erősítők közbeiktatásával megnövelték a kábelek hosszát, és így az ellátható lakások számát.

Egyszóval az elektronikai forradalom megteremtette a lehetőségét az igazán korszerű nagyközösségi antennarendszer létrejöttének, illetve lehetővé tette, hogy a sok kis régi, elavult rendszert a rekonstrukciójukkal egyidejűleg egyetlen nagy rendszerbe integrálják.

Ahány ház . . .

Ez a lehetőség általában csak lehetőség maradt. A kelenföldi lakótelep néhány házában például korszerűsítették ugyan az elavult rendszert, de ez csak egy-egy házra korlátozódott, és így a legtöbb épületben még most is 15 éve létesített antennák vannak. Kőbánya városközpontjában még ma is épületenkénti antennarendszereket létesítenek, és a békásmegyeri lakótelepen is több kisebb antennarendszert építettek, nem pedig egyetlen, az egész lakótelepet ellátó rendszert.

Mi lehet ennek az oka? Talán könnyebben fellelhetjük a tényleges okokat, ha előbb azt vizsgáljuk meg, hogy az egy-két megvalósult nagyközösségi antennarendszert üzemeltetők miért akarják szétválasztani kisebb rendszerekre.

A kőbánya-újhegyi lakótelepen egyetlen, négyezer lakást ellátó antennarendszert létesítettek. Sajnos, ez az aránylag nem túl bonyolult elektronikai rendszer nem tud tekintettel lenni arra, hogy az egyik házban tanácsi, a másikban pedig szövetkezeti lakások vannak. Mindenféleképpen igényli a rendszeres karbantartást. Az IKV és a lakásszövetkezet viszont nem tudott megegyezni a rendszer tulajdoni hányadán, és így a karbantartási kötelezettséget is elhanyagolták. Végül is annyira leromlott a rendszer, hogy a szövetkezet vezetői

már azon gondolkodnak: szétválasztják két kisebbre, egy szövetkezetre és egy IKV-kezelésben levőre. Mondani sem kell, a hivatalnokok a lakáskiutaláskor nem gondoltak erre a lehetőségre, és így a lakótelepen egymást váltakozva helyezkednek el a szövetkezeti és az IKV-házak. E két lakástulajdon-forma a legtöbb lakótelepünkön megtalálható, esetleg még színesítik a képet az OTP-öröklakások is. Persze az eltérő tulajdonformáknak nem kellene áthidalhatatlan problémát jelenteniök. Ismerünk olyan közüzemeket, amelyek valamennyit kiszolgálják (gondoljunk csak az elektromos, a víz- és a csatornahálózatokra). Sajnos ezen a területen egyelőre nem várható hasonló „közüzem” megvalósulása. A különböző előírások miatt az IKV kénytelen a GELKA-val karbantartási szerződést kötni, a lakásszövetkezetnek lehetősége van rá, hogy egy külön embert alkalmazzon akár rész-, akár teljes munkaidőben, az OTP-lakások közös képviselője pedig általában kisiparossal tartatja rendben az antennarendszert. Pedig az igazi nagyközösségi rendszerek szükségszerűen átfogják mindhárom tulajdonformájú lakásokat, sőt, kiterjednek a családi házakra is.

A nagyközösségi rendszerek másik neuralgikus pontja — a karbantartási díjak. Itt még nagyobb ellentét rejtőznek. Az említett ÉVM-rendelet szerint az IKV 6 forint antennahasználati díjat követelhet havonta a lakások bérletől az 1-es magyar program vételéért, és minden további tévéprogramért 2 forintot. Az árhivatal díjszabásának V/143 kötetében lényegében ezek az összegek a *karbantartási* díjaknak felelnek meg. Mivel a GELKA az egész összegre igényt tart, bővítésre, korszerűsítésre pedig csak külön megrendelés és számlázás esetén hajlandó, nyilvánvalóan nem képződhetnek megfelelő anyagi eszközök a fejlesztésre. Pedig egy 5—6 csatornás rendszerben nincs annyival több karbantartási költség, mint amennyivel több karbantartási díjat követelnek. Számtalan esetben, ha a GELKA vállalta volna a rendszer bővítését további egy-két programmal, a

megemelt karbantartási díjakból befolyt összeg többszöröse lett volna a bővítés költségeinek. Mivel azonban a GELKA monopóliumhelyzetben van, ő diktálja a feltételeket. Az új gazdálkodási lehetőségek alapján létrejöhetnének olyan szervezetek, amelyek esetleg olcsóbban és jobban dolgoznának, egyelőre azonban még hiányzik az a társadalmi szabályzóerő, amely a közös társadalmi cél érdekében integrálná a sokféle csoportérdeket.

A fehérvári példa

Mivel a nagyközösségi antennarendszerek megjelenése megelőzte jelentőségük felismerését, ezért természetesen hiányoznak a megfelelő jogi és gazdasági szabályozások is. Sok üzemeltető szemében ez a rendszer életképtelenségét bizonyítja, és azt az érzésüket erősíti, hogy célszerűbb kisebb antennarendszereket létesíteni, olyanokat, ahol nem lépnek fel a különböző tisztázatlan tulajdonjogi és karbantartási kötelezettségekből keletkező viták. De rögtön érthetetlenül válik a dolog, ha megismerkedünk egy-két olyan esettel, ahol mindezekkel a problémákkal szembenéztek, és sikeresen meg is oldották őket. Székesfehérváron az IKV az antennahasználati díjakból, az egyszeri bekapcsolási díjakból és a város vezetősége által biztosított összegekből olyan nagyközösségi rendszert hozott létre, amely 20 ezer lakást lát el. A lakások között megtaláljuk az IKV-lakások mellett a szövetkezeti lakásokat is, az OTP-öröklakásokról és a családi házakról nem is beszélve. Senkinek sincsenek tulajdonjogi problémái valószínűleg azért, mert a rendszer kifogástalanul működik: hét tévéprogramot juttat el a lakásokba, sőt a legkülönbözőbb közintézményekbe, iskolákba, szállodákba is. Senki sem sokallja a 12 forintos antennahasználati díjat, mert az emberek úgy vélik, hogy a pénzükért megfelelő ellenszolgáltatást kapnak. (Megjegyzendő, hogy elvben a 7 programért 18 forintot kérhetne az IKV.)

A fehérváriak tapasztalatait hasznosítva számos más helyen is a városi fejlesztési tervek részévé tették a nagyközönségi antennarendszerek kialakítását, fejlesztését. Így hamarosan egész várost átfogó antennarendszer jön létre Dunaújvárosban, a már említett Tatabányán, Oroszlányban. S hogy mennyire nem szabad ezeket a nagyközönségi rendszereket városi, lakótelepi jelenségként elfogadni, arra bizonyíték a nagyközönségből nemrég várossá előlépett Mór, ahol szintén ilyen antennarendszert alakítanak ki, és talán néhány év múlva a posta leszerelheti a móriak kérésére felállított átjátszóadót.

Korszerű és/vagy gazdaságos

Az egész városokat átfogó rendszerek megjelenésével felvetődik a kérdés, tulajdonképpen mit is nevezünk nagyközönségi antennarendszernek. Véleményünk szerint azok az igazán nagyközönségi antennarendszerek, melyek az indokolt nagyságig korlátlanul bővíthetők. A GELKA által létesített rendszerek általában nem bővíthetők egy bizonyos (2—3 ezres) nagyságon felül, mert a koaxiális kábel csillapításának ellensúlyozására olyan vonalerősítőket alkalmaznak, amelyekből 5-nél többet nem lehet egymás után kapcsolni. És mivel 200 méterenként kell a jeleket erősíteni, egy kilométernél nagyobb kábelhossz nem érhető el. A GELKA szakemberei azt bizonygatják, hogy nem is érdemes 2—3 ezres rendszereknél nagyobbakat létesíteni, mert az már nem gazdaságos. Vannak viszont olyan szakvélemények is (többek között egy OMFB-tanulmány), amelyek azt bizonyítják, hogy a húszezres rendszerek is gazdaságosak. Véleményünk szerint a sokszor ellentétes végkövetkeztetésű gazdasági számítások mögött nagyon könnyű felismerni a sajátos csoportérdekeket. A FÖBER például számításokkal azt is igazolta, hogy a jelenlegi árakon az úgynevezett lakóházankénti antennák a legolcsóbbak. Lakásonkénti költségük csak mintegy hét-nyolcszáz forintot tesz ki, a GELKA által ajánlott

és épített 2—3 ezres rendszerek lakásonkénti 2000 forintos költségéhez viszonyítva.

Ezeket az összehasonlításokat nem vehetjük komolyan, mert a különböző technikai színvonalon történő megvalósításnak és a végeredményképpen különböző használati értékű rendszereknek nyilvánvalóan eltérő létesítési költségeik vannak. Azonkívül a kisebb rendszereket igazoló számítások nem veszik figyelembe a várható karbantartási költségeket és az esetleg olcsóbban létesített rendszerek korszerűsítéséhez szükséges tetemes kiadásokat.

A jelenlegi technikai színvonalon azok a rendszerek mondhatók korszerűnek, és azok nem igényelnek néhány éven belül komolyabb rekonstrukciót, amelyek úgynevezett fejállomása

— a beérkező különböző szintű antennajeleket automatikusan szabályozza, és azonos szinten tartja,

— az antennajeleket kristályvezérelt konverterekkel konvertálja,

— áramkimaradás esetén automatikusan akkumulátoros táplálásra kapcsol át,

— úgynevezett vezető-(pilot)-jeleket bocsát ki a hálózatba,

— legalább 20 tévéprogram jeleit tudja fogadni, és továbbítani a kábelhálózatba,

— a későbbiekben átalakítható az úgynevezett kettős konvertálásra (hogy minden egymás mellett levő televíziós csatornát ki lehessen használni az 50—300 MHz-es tartományban, ami összesen több mint 25 csatorna elhelyezését teszi lehetővé).

A vonalhálózat akkor mondható korszerűnek, ha

— az alkalmazott erősítők széles sávúak, tehát a 45—300 MHz tartományban erősítik a jeleket,

— az erősítők távtápláltak, és szükség esetén automatikusan akkumulátoros üzemmódra kapcsolnak át,

— a szükséges helyeken olyan erősítőket alkalmaznak, amelyek az úgynevezett alsó és felső pilotjel segítségével visszaállítják az eredeti jelet, tehát kiüszöbölnek a koaxiális kábel okozta jeltorzulást,

— az erősítési pontok úgy vannak kiépítve, hogy a későbbiekben megvalósítható legyen a jelek visszairányban való továbbítása is.

Ha ezeknek a követelményeknek megfelel a rendszer, és ha megfelelő koaxiális kábelt használnak, akkor az antennajel több kilométer távolságra is torzítás nélkül továbbítható, és helyi áramkimaradás esetén is üzemelhet az egész rendszer, így nincs akadálya az akár több tízezres rendszerek létesítésének sem.

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy szükséges elektronikai egységek ma már nem képezik az elektronika csúcását. Egy közepes felkészültségű rádióamatőr képes az elkészítésükre — ha hozzájut a megfelelő alkatrészekhez. (Bár a kisiparosok mindig meg tudják szerezni a konverterekhez szükséges kristályokat, hogy honnan, ki tudja?) Ezt azért kell megemlítenünk, mert az az érzésünk, hogy a különböző gyártó- és szerelővállalatok részéről nagyfokú ködösítés és misztifikálás tapasztalható, és gyakran visszaélnak azzal a helyzetükkel, hogy bizonyos alkatrészekhez csak ők juthatnak hozzá.

Az optimális nagyság

Technikai akadálya tehát nincs annak, hogy akár több tízezres nagyságú közösségi antennarendszerek létesüljenek, már csak az optimális nagyság meghatározása marad hátra: tulajdonképpen mekkora rendszereket célszerű létrehozni? Az előzőkben már bizonyítottuk,

hogy ha a költségekről komplex módon gondolkodunk (tehát ha együttesen szemléljük a létesítési, a karbantartási és a szükséges fejlesztési költségeket), akkor nem indokolt a kisméretű rendszerek létesítése, sőt a nagyobb rendszereknél a fejátlomás költségei nagyobb lakásszámra oszlanak szét.

Az optimális nagyság meghatározása tehát a gazdasági megfontolások területén kívül esik. Ezekben a rendszerekben, nemcsak a „levegőből” vett jeleket lehet továbbítani a tévékészülékekhez, hanem bármely elektronikus jelforrás jeleit is. Így — még ha egyelőre csak technikai szempontból is, de — megvan a lehetősége annak, hogy olyan helyi jellegű programokat juttassanak el a nézőkhöz, a város, a község lakosságához, amelyek csak az adott közösséget érdeklik. Természetesen Budapesten és a nagyobb városainkban nem kell törekedni az egész várost behálózó rendszer kiépítésére, de egy-egy nagyobb kerület vagy lakótelep bekábelezésére mindenképpen. (A nagyvárosok ugyanis nem képeznek egységes közösséget.)

Amíg nem késő

Következetesen végig kellene gondolni a nagyközösségi antennarendszerek és a belőlük kifejleszthető kábeltelvíziós rendszerek jövőjét, s minél szélesebb körű megismertetésükre lenne szükség, elsősorban azoknak a tanácsi döntéshozóknak a körében, akik meghatározzák egy-egy város vagy község fejlesztési politikáját. Olyan pénzügyi és gazdasági szabályzókat kell kidolgozni, amelyek nem akadályozzák, hanem inkább serkentik e rendszerek fejlődését. Megfelelő előírások kellene, amelyeknek a betartása vagy betartatása lehetőséget adna a zsákutcák, a felesleges kiadások elkerülésére. Szükséges lenne a megváltozott gazdasági lehetőségeknek megfelelő, jobb elektronikai alkatrészellátás megszervezésére azért, hogy meg lehessen törni a monopol-

helyzetben levő vállalatoknak való kiszolgáltatottságot, lehetőséget adva a kisvállalkozás különböző formáinak a bekapcsolódására ebbe az üzletnek sem rossz vállalkozásba.

Valószínű, hogy nem tértünk ki minden részletkérdésre, az is lehet, hogy esetleg vitára ingerlő kijelentéseket tettünk, de ez nem lehet baj, mert széles, társadalmi méretű polémiának

kell kibontakoznia ahhoz, nehogy néhány év múlva arra ébredjünk, valamit már megint elrontottunk, olyan korlátokat hoztunk létre, melyek átlépéséhez nincsenek meg a lehetőségeink. Ezzel a tanulmánnyal és a Magyar Televízióban bemutatott Egy város antennák nélkül című filmmel is ezt a célt szerettük volna szolgálni.*

ABSTRACT: More and more televisions are operated from community antennas, however, troubles are also multiplying. The legal and economic regulations of the system offering a possibility for cable television are unsolved, in some years we may realize that we have again done something wrong.

* A műsor előreláthatólag 1982. szept. 1-én kerül adásba.

Szekfü András

Kábeltévé az Egyesült Államokban

A műholdak tucatjával szállítják a különleges műsorokat az amerikai kábeltévé-előfizetők otthonába. A „bőség televíziója” nézők ezreit hódítja meg napról napra, s a kábeltévé-társaságok között egyre élesebb a verseny az új üzletág kínálta nyereségért. A kábeltévé-amerikai sikere s a benne rejlő műszaki és kulturális lehetőségek arra készítetnek, hogy nézzünk körül a magunk háza táján is.

E sorok írása idején mintegy 21 millió amerikai háztartás kábelen kapja televíziós műsorait. Ez az összes amerikai háztartás 20 százaléka. Ha durva közelítéssel 3 személyt számítunk egy háztartásra, mintegy 60 millió ember. Elképesztő számok, különösen, ha azt is tudjuk, hogy 1968-ban mindössze az amerikai háztartások 5 százaléka kapta kábelen a műsort — akkor csak a levegőn át is fogható műsorokat, ma már sok mást is. Ráadásul, mire ezt a cikket az olvasó kezébe veheti — valamikor 1982 közepén — nyugodtan helyettesítse a 21 milliót 22 millióval, hiszen jelenleg havonta 250 000-rel gyarapodik a kábeltévé-előfizetők száma! Ilyen növekedési arány sejteti, hogy nagy üzlet van a háttérben. George Gerbner, a pennsylvaniai egyetem professzora szerint „a kábeltévé-amerikai ahhoz hasonló átalakulást okoz a világban, mint a könyvnyomtatás.” Túlzás? Lehetséges. De ha csak a fele igaz, akkor is nyilvánvaló, hogy veszélyes az a tudatlanság és közöny, mellyel a kábeltévé-amerikai nálunk kezelik. Magyarországon ugyanis a kábeltévé-amerikai ügyében szinte semmi nem történik.

Harc a világ újrafelosztásáért

A kábeltévé minimális szolgáltatása, ugyanúgy, mint mindenütt a világon, ezen belül Magyarországon is, a kifogástalan vétel. Az illető helyen amúgy is

fogható helyi tévéállomások szellemképző, zavarmentes, jó minőségű továbbítása. Ezzel kezdődött minden, a ma már legendás történettel a hegy mögötti kisvárosról, ahol nem tudták venni az adást a hegy miatt. Feltették hát a közös antennát a hegy tetejére, és dróton vitték a műsort a házakba — valamikor 1948 táján. Jellegét tekintve ez a nagyközönségi tévéantenna szinte csak műszaki feladat volt, ennek megfelelően minden érintett lakos, vállalat, hatóság pártfogolta vagy közömbösen nézte, ellenfele nem volt.

Az a bizonyos antenna a hegytetőn az esetek jelentős részében nemcsak a területileg „illetékes” tévéadókat fogta, hanem távolabbi adókat is, melyek vétele közönséges antennával nem lett volna lehetséges. Kézenfekvőnek látszott, hogy az így fogható pluszműsorokat is tegyék rá a kábelre. Igen ám, de ez már érdekeket sértett. Akkor ugyanis mindegyik tévéadó hirdetésből élt, a hirdetések az adó által besugárzott piacnak szóltak, s a tévéadó működési engedélye tulajdonképpen hirdetési koncessziót jelentett egy-egy terület piacára. Az így felosztott világba beletenyereztek a szomszédból hozott műsorok, hiszen azokban is voltak hirdetések! Máig tartó huzavona kezdődött a Szövetségi Kommunikációs Bizottságban (Federal Communications Commission — FCC). A kábeltévé-amerikai esetben nagyon pontosan követhető, hogyan működik egy amerikai szövetségi szer-

vezet, mint az üzleti körök egymás közötti harcának színtere, érdekellentétek ütközőpontja, és egyben a rendszer szintű konszenzus kialakítója. Amint Vincent Mosco, a Temple University (Philadelphia) professzora kitűnő könyvében* részletesen dokumentálja, a bizottság minden újítással, így a kábeltelevízióval szemben is mindig a már fennálló, bevezetett üzletágak (pl. sajtó, hagyományos tévéhálózatok) érdekeit védte, mivel ezek képviselték az adott pillanat gazdasági (és politikai) túlerejét. Ezáltal a FCC hátráltatta a legtöbb fontos elvítés bevezetését. (Ronald Reagan elnökségének viharos eseményei kellettek hozzá, hogy a nem amerikai érdeklődőkben is tudatosuljon az amerikai „reguláció-dereguláció” politikai dinamikája. Tulajdonképpen a gazdaságpolitika két közismert alternatívájáról van szó: a reguláció a már bevezetett cégek kemény érdekvédelmét jelenti, és ezt törli át a deregulációs időszakban az újonnan jelentkezők piac-újrateremtési igénye, bizonyos fokig és ideiglenesen visszalépve a „szabad verseny” taktikájához.)

A kábeltelevízió esetében a hetvenes évek végéig a szabályozás tendenciája uralkodott. Az egyszerű elutasítást felváltották az olyan rendelkezések, melyek szerint „lehet a kábelen közvetíteni távoli adók műsorát, ha...” „Lehet a csatornaszámot bővíteni, ha...” és így tovább. Érdekes kommentárt fűz ehhez egy korabeli „kisebbségi vélemény”. (Általános gyakorlat szerint az FCC, miután meghozta döntését, kétféle indoklást is nyilvánosságra hoz: megindokolják a döntést az egyetértő többség oldaláról, és nyilvánosságra hozzák a kisebbség véleményét is.) Az FCC egy kisebbségben maradt tagja így fogalmaz: az FCC megközelítésének alaphibája, hogy „feltételezi, hogy a közvetítés egyik fajtájának korlátozása és megkötöttsége szükségszerűen hasznos lesz más közvetítésfajták számára.

Szerintem a célnak a (mindenfajta) szolgáltatás kiterjesztésének kellene lennie...” Azaz: ne védjük a régi cápákat az új cápákkal szemben — küzdjenek meg a piacon, és az erősebb majd győz.

Még folyt a huzavona a távoli adók jelei körül, amikor felvetődött a műsorok rögzítésének és későbbi időpontban történő újraleadásának igénye; ezt követte a kábeltársaságok saját készítésű műsorainak problémája (szabad-e műsort készíteniük?!); majd a műholdon továbbított kábeltévé-műsorok gondja és így tovább.

Nem szükséges végigkövetnünk a regulációs huzavonák különböző fázisait. Akit ez érdekel, megtalálhatja, további szakirodalommal együtt, Mosco már idézett könyvében. Az utóbbi 15 év „regulációs” tendenciája nem tudta megakadályozni, csak lassította a kábeltevé és ezen belül az egyre bővülő speciális szolgáltatások világra jöttét. Most pedig, Reagan elnök egyértelműen „deregulációs” politikai irányzata idején, vad, látszólag „szabad” (legalábbis alig korlátozott) verseny indult az új technikák által kínált nyereséggért. Fontos azonban, hogy világosan lássuk: a kábeltelevíziót tekintve sem a reguláció, sem a dereguláció nem tekinthető egyértelműen pozitívnak vagy negatívnak a kulturális, demokratikus vagy egyéb értékek szempontjából. Az üzleti élet menedzselésének két kormányzati technikájáról van csak szó, melyek következményeit külön kell vizsgáljunk.

A regulációs korszaknak eddig csak azt a negatívumát említettük, hogy lassította a kábeltevé kibontakozását. Még ez sem biztos, hogy negatívum: attól függ, hogy magát a kábeltevé, ahogy az ma Amerikában működik, egyértelműen pozitívumnak tekinthetjük-e?! És ha hajlunk az igenlő válaszra, azt akkor se mondhatjuk, hogy a kábeltevének az adott helyzetben el-

* Vincent Mosco: Broadcasting in the United States — Innovative Challenge and Organizational Control. Ablex, 1979.

képzeltető legdemokratikusabb, legmagasabb kulturális színvonalú alternatívája valósult volna meg. Ellenkezőleg: néhány kivételtől eltekintve, a rendszer logikája szerint a kábeltévének is a legüzletibb válfaja bontakozott ki. Szórakoztató, kulturális vagy demokratikus értékei ehhez képest másodlagosak-harmadlagosak. Lássuk most a regulációs korszak egyik legjelentősebb pozitívumát. Az FCC ebben a korszakban azt a feltételt szabta a kábeltévé-társaságok működéséhez, hogy azok kötelesek biztosítani egy-két ún. „public access” (mindenki számára elérhető) csatornát. Ennek lényege, hogy a kábeltévé-társaság minden érdeklődő személy vagy csoport számára előjegyzés alapján díjtalanul biztosít műsoridőt, sőt egy minimális műszaki felszerelést is.* Ez a feltétel tág teret nyitott a lakóhelyi közösségek közéleti és kulturális aktivitásának. Az így nyílt műsoridőben és az adott szerény anyagi eszközökkel gyakorlatilag cenzúrázatlan és pénzbe sem kerülő nyilvánosság-hoz jutottak számos olyan csoport tagjai (például etnikai kisebbségek, a nők felszabadításáért harcoló csoportok, környezetvédők, a homoszexuálisok jogaiért küzdő szervezetek, politikai aktivisták), akik eddig ezt főleg anyagi okokból nem kaphatták meg. Ugyanígy, igen sok helyi kulturális csoport — színjátszók, videoművészek, festők, amatőrfilmesek stb. — kapott nyilvánosságot, s ezek számára nagyon sokat jelentett a kábeltévénézők figyelme. Egészen addig . . . Nos, egészen addig, amíg három évvel ezelőtt egy Midwest Video nevű kábeltévé-társaságnak eszébe nem jutott bíróság előtt megtámadni a public access szolgáltatási kötelezettséget. Azzal érveltek, hogy alkotmányellenes minden olyan előírás, mely szerint kötelesek ingyen biztosítani az elérhetőséget. Pereltek és nyertek. Min-

den fórumon, úgyhogy az ítélet precedenst teremtett a további jogalkalmazás számára. Kiderült: a törvény nem kötelezheti a kábeltévéeket erre — a nézőnek rokonszenves — szolgáltatásra. A kábelengetedélyeket kiosztó helyi közösségek (városi tanácsok stb.) ezzel csapdába estek. Joguk maradt továbbra is az engedély szerződésében megkövetelni a „public access” szolgáltatást, de a legtöbb szerződésbe ezt korábban nem vették bele, mivel — úgy tudták — erre amúgy is törvény van. Így két szék közt a pad alá estek, amikor kiderült: nincs törvény. Ma tehát Amerikában csak ott köteles a kábeltévé-társaság ilyen extra csatornákat biztosítani, ahol erre a szerződésben külön kötelezik. És a legújabb, reaganista deregulációs támadás már a városoknak ezt a jogát is megkérdőjelezi, hiszen ez is sérti a kábeltévé-társaságok üzleti érdekeit.

A public access kontra Midwest Video ügyét azért ismertettem részletebben, mert nagyon tanulságos, milyen sorsra jutott egy nem üzleti elvű követelmény az amerikai kommunikációpolitika alapvetően üzletközpontú működésében. Nem mintha ma nem lennének jelentős kulturális értékeket közvetítő vagy politikai csoportoknak teret adó csatornák az amerikai kábeltévéken. Látni fogjuk, hogy vannak. De néhány kivételtől eltekintve csak ott, úgy és olyan mértékben, amennyiben ezt sikerült kifizetődővé tenni, azaz beilleszteni a rendszer egészének működési logikájába.

Nézheti, ha megfizeti

A New York Times nemrég összeállítást közölt a New York körzetében működő kábeltévé-szolgáltatásokról. 21 ilyen kábelprogramot soroltak fel. Nem

* Részletesebben ld. Az új kommunikációs technikák és társadalmi relevanciájuk c. tanulmányomat (TK Műhely XI. évf. 8. sz., 1980.), valamint a kanadai kábeltévéről írottakat a Jel-Kép 1981/4. számában.

mindegyik fogható minden New York-i kábelrendszerben, és előfizetőik száma is igen különböző. Van köztük, amelyet ingyen adnak, azaz pontosabban: amelynek ára benne foglalatik a kábel szolgáltatás 4,50-től 13 dollárig terjedő alapdíjában. Mások azért ingyenesek, mert hirdetések is tartalmaznak, például a 24 órás hírszolgálat, a Cable News Network. Szerepel a kínálatban két ún. *superstation* — olyan helyi tévéadó, melynek műsorát műholdak segítségével az egész ország kábeltelevízió-hálózataira rá lehet tenni. (Az atlantai WTBS-nek így módon 12 millió nézője van.) Néhány fontosabb műsor és áruk (melyet a kábel-tévé-alapdíjon felül, havonta kell fizetni értük): feketék számára készített szórakoztató műsorok (benne az alapdíjban); külföldi filmek, balett, opera, dzsessz, komoly zene (8—10 dollár); vallásos műsorok keresztények és zsidók számára (alapdíjban); képviselőházi és szenátusi közvetítések (alapdíjban); korhatáros, de még nem pornófilmek (8—10 dollár); legújabb filmek (9 dollár); gyermekműsorok (alapdíjban); sportközvetítések (alapdíjban); kaland- és horrorfilmek (4,95 dollár) stb.

Amerika-szerte ma már több, mint 10 millió háztartás vesz igénybe a kábeltelevíziórendszeren belül előfizethető csatornákat — három évvel ezelőtt még csak harmadannyian voltak. E kábelcsomag költsége 15—40 dollár lehet havonta. Havi 40 dollár pedig már olyan összeg, amit a kisebb jövedelmű családok nemigen engedhetnek meg maguknak. Ismét George Gerbnert idézem, a Newsweek 1981. augusztus 24-i számából, ahol a kábel-tévé címlapra került: „Azok számára, akik megengedhetik maguknak a kábeltelevíziót, a lehetőségek növekedni fognak, különösen az oktatási és kulturális műsorok révén. Így a jómódúak intellektuálisan gazdagodni fognak, a szegények kulturálisan is szegények maradnak, és a két csoportot elválasztó különbség növekedni fog.”

Az előfizetési díjak összegeiből az is kiderül, hogy a kábel-tévé miért komoly üzlet. A kábel-tévé-társaságok adózás

előtti profitja 1975 és 1979 között 641 százalékkal növekedett, 26,8 millióról 200 millió dollárra. Maguk a bevételek pedig a 2 milliárd dollárt is elérték. Egy optimista (vagy éppen pesszimista?) becslés szerint Dallasban és Houstonban, ahol most a legtöbb csatornás rendszerek épülnek, egy-egy család kábel-tévé számlája 1985-re elérheti a havi 150(!) dollárt is.

A kábeltelevízió másik üzleti lehetősége a hirdetés. Kezdetben úgy indult a szolgáltatás, hogy nem voltak benne hirdetések — ez volt egyik fő előnye. Azután jöttek a hirdetések élő kábelműsorok, de ezekért nem kellett külön díjat fizetni. Napjainkban a határ kezd elmosódni. Vannak csatornák, ahol kell díjat fizetni, és mégis vannak hirdetések. A legnagyobb társaságok azonban, mint a Home Box Office és a Showtime egyelőre keményen ragaszkodnak a hirdetésnélküliséghez. Tehetik, mert 6, illetve 2 millió előfizetőjük van és jelentős részüket éppen azért fizet, mert nincsenek hirdetések. Mindent összevetve, a kábel-tévé 1980-as hirdetési bevételei összesen mintegy 45 millió dollárra rúgtak. Nem kis összeg, ha a kábel-tévé viszonyai között nézzük, de messze elmarad a levegőn át sugárzó tévétársaságok összesen 11 milliárdos (!) hirdetési bevételeitől. Ha a kábel-tévé-társaságok tényleg el akarják érni az 1990-re jósolt évi 2 milliárd dolláros hirdetési bevételt, nem sok jövőt jósolhatunk a reklámmentes kábelszolgáltatásnak. Egyes társaságok már közepes megoldásokkal kísérleteznek: nem akarják megszakítani hirdetésekkel a műsorokat, de akarnak hirdetni a műsorok között — valahogy úgy, ahogy ez nálunk vagy számos nyugat-európai országban is történik.

Ki ad többet?

Műszaki szempontból a kábel-tévé jövője teljesen egyértelmű: egyre több csatornát juttatnak el egyre több háztartásba. A most épülő rendszerek 52 csatornásak, és a szakértők szerint ez lesz az egy kábelen továbbítható műso-

rok számának felső határa. Már vannak azonban olyan rendszerek, ahol — hiszen ennek semmi akadálya — két kábel fut egymás mellett minden háztartásba, és 104 csatorna fogható. Már az 52 csatorna is olyan sok, hogy csak újfajta szolgáltatások bevonásával lehet kitölteni — ilyenek a különféle írott formában megjelenő információk, a kábeltévére ültetett teletext (képernyőszöveg), a kétirányú kábeltévé, ahol a néző szavazhat, esetleg árut rendelhet katalógus alapján vagy adatbankból hívhat le különféle információkat a tőzsdei árfolyamoktól kezdve a menetrendig, a konyhai receptektől a számítógépes tévéjátékokig. A technika tehát készen áll százféle újdonságra — kérdés, hogy lesz-e rá fizetőképes kereslet, és hogy alakulnak a kábeltelevízióval kapcsolatos kormányzati szabályozások.

A kábeltévé körüli hűzavonákban megfigyelhető, hogy valóságos cselekvési lehetőséggel csak a különböző üzleti körök rendelkeznek, az érdekelt lakosság, az emberek mozgástere vajmi csekély. Nemigen van módjuk arra, hogy beleszóljanak, milyen műsorok érkezenek otthonukba. Egyetlen fegyverük van: a válogatás, hogy mit néznek, és mit nem, mire fizetnek elő, és mire nem. Nem szabad lebecsülnünk ezt a fegyvert. Egyetlen tévétársaság sem engedheti meg magának azt a luxust, hogy szürke és érdektelen műsorokat próbáljon meg ráerőszakolni a lakosságra. Másfelől azt is tudjuk, hogy az emberek választását százféle módon befolyásolják, és a tömeges igény ritkán pártfogolja a kulturális színvonalat. Van még egy cselekvési lehetőség: a kábeltévé-szerződés tárgyalása. A városi tanácsok ma már egyre igényesebben válogatnak a jelentkezők közt, mérlegelik, melyik kábeltársaság ígéri a város leggyorsabb bekábelezését, hány csatornát nyújtanak, biztosítanak-e public access csatornát, létesítenek-e helyi stúdiót stb. Nagy érdeklődés kísérette a közelmúltban Boston városának bekábelezési versenytárgyalását. A győztes Cablevision társaság mintegy 300 000 dollárt költött csak magára a

versenytárgyalásra. 104 csatornát biztosítanak a város 240 000 háztartása számára, ebből 52 csatorna az alapszolgáltatás, havi 2 dollárért. 1985-re bekábelezik (és bekebelezik?) az egész várost. A csatornák egyötödét a város által létrehozandó, nem kereskedelmi alapon működő társaság kapja meg, hogy public access típusú szolgáltatásokat nyújtson. Ha összehasonlítjuk ezeket a jellemzőket az általános helyzettel, feltűnő, hogy a bostoniak mennyivel kedvezőbb feltételeket tudtak kivívni maguknak mind a szolgáltatások jellege és mennyisége, mind az árak tekintetében, mint az eddigi amerikai átlag. Ebben közrejátszik bizonyára, hogy az új-angliai piac (viszonylag jó módú, átlagon felül iskolázott lakosság) csábította a jelentkezőket. De az is, hogy a városi hatóságok igénybe vették néhány lakossági érdekvédelmi csoport tanácsait tárgyalásaik során, és kiharcolták a legkedvezőbb feltételeket. A kábeltévé jövője Amerikában tehát nagymértékben attól függ, hogy sikerül-e az üzleti körök egymás közti huzavonájában mind helyi, mind szövetségi szinten hatékonyan fellépni a legfőbb érdekelteknek, az érintett lakosoknak. Jelenleg ennek esélyei romlani látszanak, de, amint a bostoni példa mutatja, a másik oldalnak is vannak lehetőségei.

És hol vagyunk mi?

Kis, közép-európai ország, kedvezőtlen cserearányokkal a világ gazdasági dekonjunktúra közepén, az amerikainál lényegesen kisebb termelékenységgel és nemzeti jövedelemmel — tudunk-e labdába rúgni a kábeltelevíziózási mérkőzésen? Kiindulópontként rá kell jönnünk, hogy amit Gerbner professzor a szegények és gazdagok növekvő különbségéről mondott, az az országokra is érvényes. Nem lehet közömbös a kulturális fejlődés szempontjából, hogy részesülünk-e a kábeltelevíziózás oktatási és kulturális előnyeiből. (A szórázó mősorok, amint ezt saját televízióink műsorpolitikáján is lemérhet-

jük, ugyancsak fontosak a lakosság munkaerejének újratermelése szempontjából.) Országunk világgazdasági versenyképességét is befolyásolja, hogy milyen tévéműsorokon nőnek fel a fiatal nemzedékek. Belátható ideig nincs remény arra, hogy harmadik, sőt negyedik, ötödik tévéműsort sugározunk. A kábeltelevízió kezdeti lépése a hazai nagyközösségi antennarendszerek *már meglevő*, de kihasználatlan csatornáinak hasznosítása lehetne. Talán a távlati kommunikációs politika hiánya okozza, hogy a műszaki újdonságok, éppen újdonságuk miatt, *gazdátlanok* maradnak. Megoldatlan kérdésnek látszik az esetleg létrehozandó kábelrendszerek (műsor)politikai irányítása, mivel nem illeszthető be a televíziózásról eddig kialakított fogalmakba. (Holott elegendő lenne csak a sajtóra gondolni, ahol a helyi lapok hasznosan egészítik ki a központi sajtót.) Politikai kultúránk szempontjából sem lennének közbömbösek a létrehozható kábeltelevíziórendszerek, mint a helyi demokrácia fórumai. Ahogy decentralizálódik a gaz-

dasági élet, úgy nő az igény az ennek megfelelő helyi tömegkommunikációs fórumokra.

Jelenlegi gazdasági helyzetünkben nem remélhető, hogy belátható időn belül központi nagyberuházással bekábelezhessük akárcsak nagyvárosainkat is. A fejlődés azonban még a leggazdagabb országokban sem így zajlott. Mindenütt fokozatosan haladtak előre, központi antennákkal kezdték, külföldi (vagy távoli) műsorok behozásával folytatták, és az önálló kábelműsorokkal tökéletesítették a kábeltelevíziózást. Ez az út számunkra is nyitva áll, hiszen több százmilliós, jelentős részben önkéntes lakossági hozzájárulással hazánkban is létrejött a több százezer lakásra kiterjedő nagyközösségi antennarendszer-hálózat. A következő lépés a már meglevő rendszerek jobb hasznosítása lenne; ennek részleteiről már több javaslat készült, és fekszik az illetékesek asztalán. Az már nem gazdasági, még kevésbé műszaki kérdés, hogy meddig hagyjuk nőni lemaradásunkat mindannyiunk kárára.

Kulcsár István

„Jó reggelt, Amerika!”

Amerika a televízióval fekszik és azzal ébred. Reggelizés közben a néző jóllakhat hírekkel is, még hozzá többféle „menü” közül választhat: mindhárom nagy tévétársaság feltalálja a nap fő eseményeit, interjúkkal, színes riportokkal, reklámmal fűszerezve.

Az amerikai televízióközönség a jelek szerint mindinkább igényli a híradó-, általában a magazinműsorokat. Ezt jelzi, hogy az utóbbi időben a tv-hálózatok egymás után bővítik híradóműsoraikat, illetve kezdenek újakat.

A három nagy hálózat (az ABC, a CBS és az NBC) a közeli hónapokban akarja esti félórás híradóját egyórára hosszabbítani. A CBS újabban vasárnap reggel külön magazinnal jelentkezik. Az ABC konkurenciájával való lépéstartás nemrégiben kényszerítette rá az NBC-t, hogy egyórás reggeli híradóját kétórára bővítse, amit a cikk írása idején részben a CBS is követ. (Szeptember vége óta egy óra helyett másfél órán át sugároz reggeli híradót.) A tavaly alapított, de nagyon gyorsan terjedő, már-már országos elterjedtségű CNN-kábelhálózat huszonegy órán át sugároz nonstop híradót.

A három nagy hálózat reggeli híradója hetenként ötször, minden munkanapon jelentkezik. A „híradó”-meghatározást csak nagyon feltételesen használom. Amennyiben ezen híreket és nagyrészt napi aktualitású politikai, gazdasági, kulturális riportokat, jelentéseket, kommentárokat értünk, akkor tulajdonképpen csak a CBS Reggel c. műsora tartozik ebbe a kategóriába. A Ma (NBC) és a Jó reggelt, Amerika (ABC) csak részben napi eseményeket feldolgozó magazinműsor, sok időhöz kötött és „túl színes” anyaggal. Műfajilag inkább show-műsorként lehetne őket jellemezni. Egész bevezetésük, külső

megformálásuk, műsorvezetői stílusuk is inkább erre mutat.

Nézettség tekintetében a reggeli híradók természetesen messze elmaradnak az estiektől. Az amerikai családokban — akárcsak a magyaroknál — az a szokás, hogy leülnek az (egyik) esti tv-híradóhoz és elejétől végig megnézik, ha nem is feltétlenül lankadatlan figyelemmel. A reggeli híradó viszont inkább csak a reggeli fogyasztása közben félfüllel hallgatott műsor (háttér-televíziózás). A háziasszonyok, a nyugdíjasok, az esti műszakban dolgozók egy részét leszámítva a nézők túlnyomó többsége csupán 15—30 percnyit csíp el belőle, és — ismétlem — azt is jobbra csak félfüllel. Az amerikai családok ugyanis általában a konyhában reggeliznek, míg a tévékészülék többnyire a nappaliban (és a gyerekszobában) áll.

Éppen ezt a nézői (hallgatói) szokást veszik figyelembe a reggeli show-k összeállítói azzal, hogy óránként kétszer-háromszor — tehát a kétórás műsorban négyszer-hatszor — is röviden elismétlik a főbb híreket és az időjárásjelentést.

A reggeli show-k ideje 7—9 (a CBS-nél 7—8, legújabban: 7.30—9) óra a keleti (New York-i) időövezetben. Ezeket a műsorokat a kontinentális Egyesült Államok három másik időzónájában képmagnóról adják le helyi idő szerint ugyanazokban az órákban, esetleg egy órával korábban (pl. 6-tól 8-ig). Az országos hálózatok helyi adói és partnerei mindig relézik a reggeli

híradókat, tehát az Egyesült Államok legtávolabbi vidékein (és Kanada nagy részén) is rendszerint nézhető mind a három műsor, de legalábbis kettő.

A reggeli híradók — akárcsak az estiek — egy-két állandó műsorvezetőhöz kötődnek, olyannyira, hogy a műsornak már a hivatalos elnevezése is például ez: „Reggel Charles Kuralttal” (CBS). Ha valamelyik műsorvezető hiányzik, a társa egyedül vezeti a műsort, vagy beugrik helyette valaki, de hiányzását mindig megindokolják (szabadságon, riportúton, szülési szabadságon¹ van, csúsztat stb.). A néző tehát — ez persze nemcsak a reggeli híradók jellemzője az amerikai televízióban — minden műsort vagy műsortípust egy vagy több meghatározott televíziós személyiséggel azonosít.

A reggeli műsorvezetők — az estiektől eltérően — többnyire nem riporterek, újságírók, hanem színészek, akik a más által megírt szöveget mondanak el. Ez azonban nem zárja ki, hogy időről időre maguk is készítsenek interjúkat. A kivétel Charles Kuralt, a CBS műsorvezetője, aki mögött hosszú riporteri múlt áll. A nő műsorvezetők jobbára csinibabák, harmincon innen.

A reggeli híradók kopfja elég sok időt vesz igénybe: 1.40—2 percet is.

Az ABC-ben valamilyen amerikai város főutcáján vagy más helyszínen megjelenik egy-két ember (ismeretlen iskoláslány, bányász vagy nyugdíjas, pedagógus házaspár, motorkerékpáros fiúk; ritkábban a nap hőse, egy egész baseball-csapat vagy katonai akadémiai évfolyam stb., gondosan „kicentizve”, hogy hány naponként legyen egy-egy néger is), bemutatkozik, és teli torokból köszön: „Jó reggelt, Amerika!” Ezután egy virágokkal teli, napsütötte, melegházszerű New York-i stúdióban ülve megjelenik a férfi és a nő műsorvezető. A férfi visszaköszön az aznapi köszönőknek, bemutatja magát és partnernőjét, közvetlenkedik,

tréfálgozik a nő műsorvezetővel, vagy utánozza valamelyik köszönőt, mindenestre nevet és nevetet, néha a térdét is csapkodva. Ezután ismertet néhány főcímet a show első órájának műsorából (de sohasem a nap fő híreit), ezt partnernője folytatja, majd az előttük álló tévékészülék képernyőjén, azután teljes nagyságban megjelenik a hírszerkesztő a washingtoni szerkesztőségből (háta mögött járkálnak, gépelnek, telefonálnak), és a következő hat-hét perc az övé.

Az NBC Ma c. műsora egy amerikai város-tájképpel kezdődik, erre kerül fel a felirat a dátummal, majd megjelenik a New York-i stúdió a patkó alakú asztallal, amely mögött a három-négy műsorvezető, illetve vezető riporteri és sportkommentátor ül (egyikük rendszerint néger). Bemutatkoznak, elmondják a riportok tartalomjegyzékét (megint csak nem a fő híreket). A riportok, tudósítások közül az egyik valamilyen összefüggésben áll az elején mutatott várossal.

A mi értelmezésünk szerint leginkább híradó jellegű CBS-féle Reggel (pontosabban a nap megnevezésével, tehát Szerda reggel, Csütörtök reggel stb.) feliratok kopfja alatt már a műsorvezető-szerkesztő-bemondó Charles Kuraltot látjuk egy magas, afféle bárszéken ülve, aki ugyancsak hagyományos módon, egy papírlapról felolvassa a nap fő híreit egy-egy mondatban. (A továbbiakban természetesen már ő is sügőgépet használ.)

Kivételes esetekben a műsorvezető esetleg egészen máshonnan, a nap fő eseményének színhelyéről is jelentkezhet (Lake Placidből a téli olimpia megnyitásának, Londonból a walesi herceg esküvőjének reggelén stb.), és akkor is élő adásban, valóban onnan vezeti végig a kétórás műsort, éppen úgy „passzolva” műholdon a szót Wasingtonnak és a többi helyszínnek, mint máskor New Yorkból.

¹ Miután Joan Lunden, az ABC műsorvezetője visszatért szülési szabadságáról (előzőleg a nyolcadik hónapig vezetett műsort), az első napon a csecsemővel a karján jelent meg a kamera előtt, miközben műsorvezető-partnere gratulált neki és kikérdezte a kicsiről. A burkolt mondanivaló: egy család vagyunk, összetartozunk.

Az elmúlt három év alatt — emlékezetem szerint — egyetlen egyszer fordult csak elő, hogy az amerikai televíziókban elúsztak, illetve részben elmaradtak a reggeli híradók: a sikertelen iráni túszszabadítási akció után. Ezen a napon ugyanis a kialvatlan és feldúlt Carter 6 óra 50 perctől kezdve élő adásban próbált számot adni a történetekről, majd képmagnóra rögzített szavait újra meg újra megismételték.

A kopf és a bevezető után az ABC és az NBC reggeli híradójában hat-hét percben leadják a legfontosabb hazai és külföldi híreket.² Ez rendszerint négyhat, filmmel illusztrált rövid riport és tudósítás, valamint néhány, egy-két mondatos, illusztráció nélkül felolvasott hír. Ezek lehetnek az előző nap eseményei (ha nagyon fontosak), amelyek hosszabb formában már szerepeltek az előző esti híradóban (ilyenkor azonban igyekeznek visszhanggal, vagy valami mással kiegészíteni), éjszaka történt események (a reggeli híradó idején Európában már kora délután, Ázsiában este van!) és aznap előzetesek. Az utolsó anyag rendszerint sporttárgyú, de a többi sem feltétlenül politikai, hanem természeti csapás, jelentős bűncselekmény, nagyobb baleset stb.³

A CBS-nek a kopf utáni első hat-hét perce annyiban különbözik a másik két hálózatétól, hogy bár ebben is a fő események szerepelnek, itt később is napi jellegű, főként bel- és külpolitikai (tehát inkább híradó-, mint show-jellegű) tudósítások, riportok, sőt kommentárok következnek, míg az ABC és az NBC ezzel már le is tudta a napi eseményeket. Ezenkívül az ABC-nél és az NBC-nél különválnak a színész-műsorvezető és a hírolvasó szerkesztő, míg a CBS reggeli híradójában — akárcsak

többé-kevésbé mindhárom hálózat esti híradójában — mindezeket a feladatokat egy személy — újságíró — látja el.

A reggeli híradók nyolcadik- kilencedik percében mindhárom hálózat részletes és bőséges országos időjárásjelentést és -előrejelzést ad, térképpel, műholdfényképekkel. A különbség köztük az, hogy az ABC Chicagóból jelentkező meteorológusa⁴ minden áldott reggel tréfálkozik a műsorvezetőkkel, sőt — túlzás nélkül mondhatom — idéntlenkedik és bohóckodik is; az NBC „időjárás-embere” is megtesz olyasmit, hogy a Maine állambeli nevezetes mezőgazdasági vásár napján (amikor a híradó indító képe a vásár panorámája), a helyszínről jelentkezik cowboykalappal a fején, és egy tehén „tövében”, egy fejőszéken ülve ismerteti a prognózist; míg a „konzervatív” CBS meteorológusa egyszerűen mosolyogva, könnyedén adja elő mondanivalóját a térkép előtt. Ezután tizenöt másodpercet kapnak a helyi stúdiók, hogy egy inzerát alá olvassák a közvetlen környék időjárásjelentését.

Következnek az első reklámok, (szigorúan 30 másodperces időtartamúak, sem több, sem kevesebb nem lehet), és máris 1/4 8-ra jár az idő.

A következő nyolc-tíz perc rendszerint még e két limonádé-show-ban is a politikáé. Interjú következik egy befolyásos amerikai vagy külföldi államférfival — miniszterrel, elnöki tanácsadóval, szenátorral, nagykövettel — valamilyen időszérű kérdés kapcsán. A három hálózat természetesen verseng abban, hogy a konkurencia elől elhalászva kit képes megnyerni a kora reggeli interjúnak (amit az esetek többségében élő adásban közvetítenek). E tekintetben a politikusabb és ezért

² „Legfontosabb” — az ó értelmezésük szerint. Például Gromiko és Haig New York-i zárómegbeszélését, amely az esti híradó után ért véget, másnap reggel az ABC kezdő hírblokkjában meg sem említették.

³ E riportok, tudósítások elemzésére itt nem térek ki, mivel ezek nemigen különböznek az amerikai tv-híradók általában bevett stílusától, amit már sokan tárgyaltak.

⁴ Kérdés, hogy valóban az-e. Egyikükről — akinek egyébként a legtöbb előrejelzése vált be — éppen a közelmúltban derült ki, hogy család: még középiskolai végzettsége sincs. Valamennyien az egyes tévétársaságok, nem pedig a meteorológiai szolgálat alkalmazottai.

jóval kisebb nézettségű CBS-féle Reggel az utóbbi időben a harmadik helyen kullog.

A reggeli csúcsidőben a televízióban szerepelni első osztályú reklám. Ezért a szó szoros értelmében bárki boldog, ha felkéri, hogy szerepeljen benne. A Gromikóval való második találkozója utáni hajnalban Haig külügyminiszter készséggel vállalkozott rá, hogy az NBC-nek interjút adjon. Egy héttel korábban az éppen Washingtonban kilineselő José Duarte Napoleon salvadori elnök vonult be reggel 3/4 7-kor az NBC stúdiójába, hogy félórai várakozás után háromperces interjút adhasson. Alig tíz perccel később Anvar Szadat válaszolt Kairóból műholdon az NBC tudósítójának kérdéseire. Igaz, hogy már délután volt, ezért az egyiptomi elnöknek nem kellett korábban felkelnie az interjúhoz, azt azonban vállalta és túrta, hogy az összeköttetéssel baj lesz (háromszor szólította New Yorkból a műsorvezető, kétszer láttuk is, hogy az egyiptomi elnök tátong, mint a hal, de a hangját nem hallottuk), és hogy öt perc után a riporter a szavába vágva lekonferálja az interjút, hogy felszabadítsa a képernyőt az esedékes és másodperc pontosan kezdődő fehérműreklám számára.⁵

(Más kérdés, hogy egyik államférfi sem mondott semmi újat, legalábbis az említett három alkalommal. A semmitmondó interjú azonban nem szabály. Ugyanaznap este például egy másik amerikai tévéinterjúban Szadat szenzációt keltett azzal, hogy elárulta: az Egyesült Államok másfél éve folyamatosan vásárol Egyiptomtól, és szállít a saját repülőgépein szovjet gyártmányú fegyvereket az afgán ellenforradalmároknak. Az interjú egyik előfeltétele az amerikai televíziókban egyébként az, hogy az alany tolmács nélkül, elfogadható angolsággal válaszoljon a kérdésekre. Ez alól csak egészen ritka esetek-

ben tesznek kivételt, például 1980-ban Teng Hsziao-ping kínai vezető washingtoni látogatásakor, ami igazi szenzációszámra ment. Gyakori szereplője a tv-híradóknak az angolul jól beszélő Begin és Szadat, mint ahogyan annak idején az volt Reza Mohamed Pahlavi iráni sah, később Sadegh Ghotbzadeh iráni külügyminiszter, vagy Anastasio Somoza nicaraguai diktátor is.)

7 óra 25 perckor az országos hálózatok öt percet átadják a terepet saját helyi stúdiójuknak, illetve az ő reggeli híradójukat reléző önálló helyi televízióknak. Ilyenkor az ottani (New York-i, vagy nebraskai járási) műsorvezetők és riportererek veszik át a szót, elmondják a helyi időjárást, az éjszaka történet gyilkosságokat, tüzeseteket, a polgárneszter-választási kampány híreit, és előzetest adnak a nap baseball-mérkőzéséről.

7 óra 30-kor ismét az országos műsorvezető lép a színre. Egy-egy mondatban elmondja a fő híret, azután 8 óráig négy-öt, egyenként három-öt perces interjú, riport, tudósítás (a CBS műsorában — de csak ott! — kommentár) következik, közben reklámok, időjárás-jelentés. Találomra kiragadott, de tipikus példák: interjú egy nyolcvankét éves reklámszakemberrel, aki ötven évvel ezelőtt feltalált egy ma is játszott betűjátékot, beszélgetés egy kórházi orvossal, akinek most jelent meg könyve az intenzív osztályon töltött öt esztendejéről, interjú egy közlekedésbiztonsági szakemberrel a gépkocsi biztonságiöv használatáról, beszélgetés egy féllábú labdarúgóval, aki bajnoki mérkőzéseken ugyan nem játszik, de az edzéseken részt vesz, ötnapos interjú-sorozat Maryl Streep színésznővel (Kramer kontra Kramer), riport San Franciscóból az operaszézen megnyitására, bevásárlási tanácsok karácsonyra (szeptemberben!), riport egy diákok-készítette játékfilmről, beszélgetés egy

⁵ Az amerikai televíziókban mindennaposak az olyan technikai és rendezői gixerek, amelyeket nálunk hetekig emlegetnének a nézők, és esetleg még a lapok is megglosszázánának.

pszichológussal gyereknevelési kérdésekről, interjú egy természetbúvárral a veszélyeztetett állatfajokról stb., stb.

(Az interjúkészítők — kivált maguk a műsorvezetők — rendszerint meglehetősen felkészületlenek az adott témákban, de Jolly Joker-kérdéseikkel ezt ügyesen leplezik. Tudnak szélesen mosolyogni, és harsányan nevetni, és ugyanerre készítenni az interjúalanyokat is, ami Amerikában igazán nem nehéz.)

Mindeneknek az anyagoknak nincs, vagy csak alig van aktualitásuk (beszélgetés egy újságszerkesztővel megjelent könyv szerzőjével).

Van a reggeli show-kban néhány állandó rovat is, például meghatározott időben sporttudósítás, broadwayi és hollywoodi pletykák az NBC-ben. A napi (!) pletyka-ötperc látszólag teljesen antitelevíziós műfaj: alig látni mást, mint Rona Barrettet, az agyonszókitett, édeskés hölgyet, aki — mint ha csak a Gerbaud-ban ülve tálná barátnőinek — csaknem minden filmbejátszás nélkül adja elő a mondanivalóját, legfeljebb egy-egy inzerttel a képernyő jobb felső sarkában. Ennek ellenére a nézők (pontosabban: egy részük) „eszik” Rona Barrettet, különben az NBC feltehetőleg nem csábította volna át jelentős fizetésemeléssel az ABC-től, ahol pontosan ugyanezt a műfajt üzte.

(A két-három mondatnál hosszabb hírek — legyen az földrengés Kaliforniában vagy Szolidaritás-kongresszus Gdanskban — csak filmbejátszással, kivételes esetben fénykép vagy rajz alatt nehetnek; a Fehér Ház-i tudósítónak kivételül a helyszínről kell jelentkeznie politikai előrejelzésével: élő adásban reggel 7 és 8 között, ősszel és télen mesterséges megvilágításban, esetleg esernyő alatt a zuhógó esőben a Fehér Ház néptelen kertjében; de az előre rögzített, „elálló” interjúk három-négy, vagy még több percen át mehetnek

film- vagy egyéb illusztráció nélkül.)

8 órakor ismét kopf következik (az ABC-ben már mások köszönnek, az NBC más totálképet sugároz stb.) és új a tartalomjegyzék (a 9 óráig következő híradórész előzetese). A 7 óra utáni blokkban elhangzott és hemutatott híreket nagyjából megismétlik, de azért lehetőleg kiegészítik őket az azóta történt eseményekkel, csetleg egyszerűen átszerkesztik őket. A műsorvezetők és az „időjárásemberek” sem süthetik el újra az egy órával korábban már előadott szellemességeiket. A szerkesztők nyilván abból indulnak ki, hogy a nézők jelentős része kicserélődött, a legtöbben csak most ültek le a készülék elé, de azért szép számmal vannak olyanok is, akik 7 órától kezdve folyamatosan nézik a műsort.

Ezután szerkezeti ismétlődik az előző óra (a hírek után időjárásjelentés, néhány interjú, riport, félkor öt perc helyi hírek, mindez reklámoktól megszakítva stb.), de egyetlen riportot vagy interjút sem ismételnék meg. Legfeljebb a fontos politikai interjúkban elhangzott tényleges novumokra (azokra, amelyek a másnapi újságokba is belekerülnek) tér vissza egy-két mondatban a műsorvezető.

A három országos hálózat a reggeli híradók terén is öldöklő konkurrenciaharcot vív egymással. A tőlük független ügynökségek szinte naprakészen mérik fel az egyes műsorok — köztük a híradók — nézettségét, amelytől a reklámidő díjszabása függ. Egyetlen balszerencsés hét (amit okozhat véletlen, valamelyik népszerű tévészemélyiség távolléte, vagy a vetélytársak által feltálat szenzáció) már fél-egy százalékos nézőszámvesztéshez vezethet, az pedig százazrekben és milliókban kifejezhető veszteségeket okozhat a tv-társaság számára. Ez azonban nemcsak a reggeli, hanem általában az aktuális műsorokra, sőt az amerikai televíziózás egészére jellemző.

Bajomi Lázár Endre

A francia rádiót hallgatom

A háború idején Franciaországban fél életemet a rádió mellett töltöttem. Történelmi szövegeket hallgattam, a rádió segített hinni a győzelemben. 1951-ben hazajöttem, de a francia rádiótól nem szakadtam el; rendszeresen hallgatom a Kelet-Európának szóló adásokat, és sokszor a hazai műsört is. Elmondom, milyen kínálatból válogathatok.

Először a harmincas évek legelején, még Debrecenben hallgattam egy Standard-készülékben, a toulouse-i rádiót. A Roy nevű, híres bemondó zengzetesen ropogó r-jeit máig sem felejtettem el. Párizsban, 1934-től a háborúig, szinte sose hallgattam rádiót, mert sohasem hágtam az életszintlétra oly magas fokára, hogy lett volna „drót nélküli telefonom” — ahogyan akkor még nevezték. Kivéve néhány ritka alkalmat. Például 1936. április 17-ét, amikor egy kis diáknegyedi koreshmában kollektíve meghallgattuk Maurice Thorez választási beszédét. Fontos esemény volt! Először történt meg, hogy a polgári állam mikrofonjába kommunista vezér beszélhetett. A helyiség megtelt diákokkal, kiskereskedőkkel, iparosokkal, házmesterekkel. Kicsodák, kicsodák ezek a kommunisták — gondolták kíváncsian —, akik már százezren vannak a pártban? Mit akarnak? Thorez szövege nagy hatást tett, nemcsak a mellettem szorongó hallgatókra, hanem az egész országra, kivált az a kijelentése, hogy „népünk sorsa nem Rómában, nem Berlinben, nem valamelyik külföldi fővárosban, sőt még csak nem is Moszkvában fog eldőlni, amely iránt különben nem titkoljuk ragaszkodásunkat, hanem Párizsban”. Egy — boldog — időre el is dőlt: a Népfront elsőprő győzelmet aratott. Két év múlva azonban már Daladier levette a sztrájkolókat, s a munkásosztály meg a kispolgárság és a parasztság szövetsége felborult.

A háború alatt

A „furcsa háború” alatt még mindig nem volt készülékem, s a magyar adást is csak egyszer-kétszer hallottam ismerőseimnél. Ide egy kis rádiótörténelmi visszapillantás kívánkozik: a francia rádió rövidhullámú, s így a távoli országokban is fogható adásai 1928-ban kezdődtek Európába, Latin-Amerika, illetve Marokkó, Madagaszkár és Indokína felé irányított hullámokon, de ez még inkább csak kísérleti jellegű volt. Az igazi adások 1931-ben, a Gyarmati Kiállításal egyidőben indultak meg. (Most ünneplik az adások ötvenedik évfordulóját.) A francia kormány elsősorban a gyarmatokra gondolva indította meg őket. Az általános külföldi adás 1937-ben kezdődött, egy 25 kilowattos állomással, amelynek erejét 1938-ban — az akkor szinte példátlanul nagy! — 100 kilowattal emelték. Az adótornyok akkor is, mint most, az ország közepén, egy kis Cher megyei faluban (Allouis) voltak. A *Paris Mondial* szerkesztősége a posta egyik Ségur sugárúti épületében működött. Ahogyan romlott a nemzetközi helyzet, úgy terelődött a kormány figyelme a külpropaganda felé. 1939. július 29-én a *Paris Mondial* kikerült a posta ellenőrzése alól, önálló igazgatósággá lett, amely még a magánadókat is igénybe vehette. Ettől kezdve éjjelnappal folyt az adás francia, arab, német, angol, spanyol, olasz, lengyel, magyar, finn, cseh, szlovák, szerbhorvát, román nyelven, valamint a

skandináv nyelveken és japánul. A szerkesztőség a Giraudoux-féle tájékoztatásiügyi minisztérium alatt működött, a magyar részleget Szilágyi József kisgazdapárti újságíró vezette, Sauvageot professzor ellenőrzése alatt (őt akkor tartalékos tisztként az említett minisztériumba hívták be). Egy diáknegyvedi orvos barátomnak jó készüléke volt, s ahogy súlyosbodott a helyzet, egyre többet jártam hozzá rádiót hallgatni, beleértve a stuttgarti rádió francia adását is, ahonnan egy Ferdonnet nevű áruló köpködté rágalmait, illetve az angolokat befeketítő, a franciákat édesgető szirénhangjaival kívánta elaltatni a franciák éberségét.

1940. június 12-én ezzel a barátommal hagytuk el gyalog Párizst. Út közben rengeteg, állítólag a rádióból származó álhírt hallottunk sajjáról sajjára járnai, például azt, hogy Amerika meg a Szovjetunió belépett a háborúba. Mág sem tudom: vajon a vágyálom szülte-e ezeket, vagy a náci propaganda fondorlata, hogy aztán annál letaglózóbb legyen a kiábrándulás... Néhány nap múlva párizsi szállodásunk rokonánál egy Le Mans városa mellett levő tanyán húzódtunk meg, ahol én állandóan a rádiót csavargattam, s abban a ritka szerencsében részesültem, hogy hallhattam De Gaulle június 18-i történelmi szövegét. Nem voltunk sokan! 1940-ben Franciaországban csak ötmillió készülék működött, s elég kevés volt olyan állapotban, hogy — az észak-franciaországiaktól eltekintve — foghassa Londont. Szinte leírhatatlan, milyen hatást tettek rám a tábornok szavai: „Ezt a háborút nem döntötte el a franciaországi csata. Ez a háború világ-háború. Minden hiba, késedelem, kinszenvedés ellenére megvan széles e világon a szükséges erő, hogy egy napon eltapossuk ellenségeinket... Bármilyen történjék is, a francia ellenállás lángjának nem szabad kihunynia és nem is fog kihunyni.”

Június végén már, miután a győztesen hömpölygő német hadsereg utolért bennünket, ismét a fővárosban voltunk. Ekkor vettem az első készüléket, és pe-

dig a Diáknegyedben híres „vörös Székelytől”, egy kiváló magyar mérnöktől, aki már akkor közreműködött a tévé kísérleti adásaiban. Ettől kezdve, egészen a felszabadulásig, szinte el se mozdultam a készülék mellől. A leg-erősebb francia adót (Radio-Paris) természetesen a *Propaganda-Abteilung* vette kezelésbe. A vichy-i rádiót szinte sohasem hallgattam. Fő „éter” táplálékom a B.B.C. francia adása volt, amely 1940. július 14-én, a francia nemzeti ünnepen kezdte meg munkáját, és nem is szakszemélyzettel, hanem rög-tönzött szerkesztősséggel. Az egyik főmunkatárs a Jacques Duchesne fedőnevet választotta, így emlékeztetve a nagy francia forradalom híres Duchesne Apójára, Hébert népiesen duzzogó, szitkozódó lapjának hősére. Volt azonban néhány szakember is, elsősorban Maurice Schumann, aki De Gaulle leghűségesebb munkatársaként beszélt négy éven át, mint a harcoló Franciaország szószólója (a későbbi külügyminiszter ekkor még csak hadnagy volt). Egy másik szakértő az az Yves Morvan volt, aki a felszabadulás után az AFP első főszerkesztője lett. Londonon kívül rendszeresen hallgattam a „semleges” René Payot (lausanne-i publicista) finoman náciellenes heti hadműveleti magyarázatait, a moszkvai francia és magyar adást, később pedig, 1942 végétől, az algíri adót, sőt még a brazzaville-it is, amelynek egyórás híradója roppant részletesen számolt be a helyzetről (az a Géraud Jouve nevű szocialista hírlapíró vezette, aki néhány évvel korábban a Havas-ügynökség budapesti tudósítója volt). Olykor-olykor sikerült elkapnom a bostoni francia adást is. A mai fiatalok nem nagyon tudják elképzelni, mit jelentett a rádió a háború alatt a megszállt Európában! Céline tájékozva követelte a készülékek bevonását: „A franciák eszebódultak tőle!” Marcel Déat, az egyik kollaboráns párt vezére pedig ezt nyilatkozta: „A rádió milliósámra tette bolonddá honfitársainkat”. Én is „bolond” voltam: hittem a szövetségesek győzelmében. Közben sok „nagy fogásom” volt: hallottam Churchill 1940. októ-

beri francia nyelvű beszédét, amelyben bejelentette, hogy Anglia megnyerte a légi csatát; hallottam 1941. június 22-én délben Molotovot, amikor bejelentette a náci támadást; s hallottam július 3-án Sztálin híres és tragikus beszédét.

Az 1944. június 6-án hajnalban végrehajtott normandiai partraszállás hírért pár órával később hallottam, és ettől kezdve még jobban a készülékhez tapadtam. Később azonban a hosszú órákig tartó áramszünet korlátozta eme tevékenységemet, szerencsére akadt egy magyar komám, akinek volt kristálydetektoros készüléke, s ezen hallgathattam, hogyan törnek előre a felszabadító csapatok Párizs felé. Az augusztusi felkelés alatt már a féllégális francia rádiót is foghattam, amely Pierre Crénesse vezetésével még a harcok alatt elkezdte adását. London ekkor követte el meglepő „bakiját”: a különben egész háború alatt példás tárgyilagossággal tájékoztató szerkesztőség nem tudta kivárni az igazi felszabadulást, és harangzúgás közepette már 23-án bejelentette: Párizs felszabadult, VI. György táviratban üdvözölte De Gaulle-t. 24-én este viszont Crénesse-t hallottam, amint este immár a valósághoz híven bement a felszabadult párizsi rádióban: Leclerc tankjai megérkeztek a Notre-Dame elé, és kérte a papokat, kondítsák meg a főváros harangjait.

A felszabadulás után

Augusztusban a náciak felrobbantották az allouis-i toronyokat, sőt még az épületeket is felgyújtották, de december 10-én már ismét működött az adó, bár egyelőre csak a gyarmatok felé. Az európai adás 1945 tavaszán indult meg, 19 nyelven, köztük magyarul is. A magyar szerkesztőséget megint Sauvageot professzor vezette, két szerkesztő-fordító (dr. Schöngut László és Kelemen Imre) segítségével, akik a Magyar Függetlenségi Mozgalom megbízásából végzeték munkájukat. Az MFM vezetői

is sűrűn szerepeltek, köztük Bölöni György. Jómagam április 24-én működtem közre először külső munkatársként: egy épp akkor hazatérő magyar önkéntest interjúvoltam meg (a kéziratom most is megvan), aztán Aragon új novelláskötetét ismertettem. Rádiós szereplésemnek köszönhettem, hogy apám, aki visszajött a deportálásból, de hosszú hónapok óta nem volt híre rólam, megtudta: élek (nem a rádióból, hanem a *Szabadság* napilap egyik híréből, amely beszámolt előadásomról). Később a francia rádióban is szerepeltem, éspedig abban a krónikában, amelyet a kommunista Francia Crémieux szerkesztett *Ce soir en France* címmel, és amely a szakértők szerint akkor Európa leggyorsabb, legelevenebb híradása volt (a hidegháború alatt Prágába tették át az adást). Volt egy tévés szereplésem is, noha eladdig sohasem láttam még televíziót: 1950-ben a párizsi tv Homoki-Nagy István *Futóhomok* című szép természetfilmjét sugározta, s én mondtam alá a francia szöveget, mint a párizsi magyar sajtó- és dokumentációs iroda vezetője. (Csak később tudtam meg, hogy tiszteletdíjként 5000 frankot fizettek volna, de én csak 1959-ben jelentkeztem, immár mint „turista”, a pénzért, ám közben már elévült a díjazás . . .)

Távol Párizstól . . .

1951-es hazatelepülésem óta szakadatlanul hallgatom a francia rádiót, amely a felszabadulás után sok változáson és átszervezésen ment át. 1946 elején, miután De Gaulle lemondott, a szocialista Gouin-kormány tájékoztatási államtitkára, aki nem más volt, mint a mostani belügyminiszter, vagyis Gaston Defferre, jelentős megtakarításokat határozott el a külföldre szóló adások területén, de a magyar adás egyelőre megmaradt. Sok hónapja kidobott pénznek tekintette a rövidhullámon való sugárzást, míg nem az 1960-ban végrehajtott ún. Szélrózsa-művelet le nem szerelte őket. 11 napon át 19 adó-

torony 22 irányban éjjel-nappal műsort szórt 38 nyelven, kérve a hallgatókat: írják meg a vételi lehetőségeket. Miután a művelet fényes sikerrel zárult (45 000 levél érkezett, 117 országból), egyre fejlesztik a külföldre szóló rövidhullámú műsort, de elég nagy ingadozással, mert például ma alig adnak idegen nyelven (néhány év óta a magyar adás is megszűnt), illetve a spanyol, olasz, lengyel adásokat középhullámon, csak a bevándorolt dolgozóknak sugározzák. Az 1975 óta működő Radio France Internationale (R. F. I.) 20 adón sugároz műsort, főleg franciául (csak angol, német és spanyol nyelven adnak még). Eleinte csak egy műsort szórtak, az ún. Déli műsort (*Chaine-Sud*), főleg Afrika felé. 1977. április 1. óta működik a Közép- és Kelet-Európa felé irányuló külön műsor, amely napi 15 órán át hallható. Ennek azonban csak csekély része a külön, „szakosított” adás, az allouis-i, illetve issoduni antennák részben a France-Inter, tehát a nemzeti műsor adásait közvetítik (rögtön megjegyzem: sokszor eléggé kapkodva, a technikusok néha későn kapnak észbe, s már az elkezdődött adást veszik át); másrészt a France-Culture-t. Ez az ún. *Chaine-Est* három alóvezetre oszlik, az adások részben északra (Lengyelország, Szovjetunió), részben középre (Cseh-szlovákia, Magyarország), végül délre (Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Albánia) irányulnak, de — amint a különböző vetélkedőkre beérkezett válaszokból kiderül — a Keleti műsort is hallgatják Észak-Afrikában, Ausztriában, Görögországban, sőt Kanadában is, tehát nemcsak a szocialista országokban. Az adás magyar idő szerint 7 órakor kezdődik, és 22 órakor zárul. A „szakosított” adás hírekből, sajtószemléből, hír-magyarázatokból, zenés műsorokból és játékokból áll, amelyeknek nyerteseit sorshúzás után könyvekkel vagy lemezekkel jutalmazzák. A vetélkedők a francia nyelv körül forognak, például a Titokzatos szó című rejtvény megfejtőinek rendbe kell rakniuk egy szót, amelynek betűit ömlesztve adják meg. A műsoridőn belül hétköznap 16 hirdetés hallható, melyek többsége a Fran-

ce-Inter híreit veszi át, tehát nem külön keletre irányuló adás. Az adások egyik fő jellegzetessége a roppant felszabdult, játékos hangnem: a bemondók egymással élcelődnek, tréfásan kommentálják a lemezeket, sokszor szinte összevissza beszélnek, sőt énekelnek (nemrég például Thomas Schreiber kollégánk, a *Le Monde* munkatársa, aki melleleg az R. F. I. egyik szerkesztője, azzal lepette meg, hogy zengzetes baritonján rágyújtott az *Akácós út, ha végigmegyek rajtad én* kezdetű nótára, melyet ő maga kísért zongorán . . .). Az R. F. I. működése óta könnyebb a francia rádiót rövidhullámon fogni, de a vételi lehetőségek még mindig sokkal gyengébbek, mint Moszkva, a kölni *Deutsche Welle* vagy a B. B. C. adásai esetében.

Én persze nemcsak a Keleti műsort hallgatom, hanem olykor a Délit, néha pedig a nemzetit, azaz belsőt, éspedig hosszú vagy középhullámon (az utóbbi persze csak sötétedés után). Elmondom, mit hallhatok, illetve hallhatnék egy olyan „eszményi” napon, amelyen egész nap mást sem tennék. Ha korán ébredek, reggel 7-kor meghallgatom a külön felénk irányított híreket, majd a szintén kelet felé sugárzott félnyelvas sajtószemlé, amely nagyon érdekes, mert kiderül belőle: jelent-e meg magyar vonatkozású cikk valamelyik párizsi lapban. De szívesebben hallgatom a félkilences hazai sajtószemlé, mert ez bővebb, és sok vidéki lapot is idéz. 8 óra 40-kor sugározzák az első részletes keleti hírszolgálatot. 9-től a France-Culture népszerű tudományos, irodalmi, illetve művészeti műsorait közvetítik. 11-kor meghallgathatom az *Un livre, des voix* című irodalmi adást, 12-kor pedig az *Agora* című másik hasonló jellegű műsort. Főleg a könyvismertetések, illetve az írókkal való beszélgetések érdekelnek. $\frac{3}{4}$ 1-kor immár jó húsz éve hallgatom az Ezerfrankos játékot, amely óriási népszerűségnek örvend: két jelölt válaszol a hallgatók által feltett népszerű tudományos kérdésekre, s sikereik szerint jutalmazzák őket; a főnyeremény 1000, nagyon ritkán 3000 frank; ha a versenyző nem tud felelni a feladott kérdésre, a kérdés fel-

tevőjének jár jutalom. A kitűnő svádájú játékkészítő az országot járva rendez a vetélkedőt, néha még a külföldi francia kolóniákat is felkeresi (legutóbb Berlinben járt). Délután negyedháromkor folytatásos regényt sugároznak, dramatizált változatban, heteken át. Ezután kerül sor a *Panorama* című műsorblokkra, mely egy-egy időszéri kérdés „körüljárása”, amolyan kerekasztalszerűség (ez év tavaszán egy két részes magyar adásban a riporter kulturális életünk néhány személyiségevel beszélgetett). Négykor (de ezek a megjelöléseim nem egészen pontosak, mert kerek órákor mindig hírek vannak előbb!) könnyű műsort hallhatunk: jelenleg (éspedig már több, mint egy év óta) a francia mass media egyik legeredetibb, legszínesebb egyénisége, a hatvanéves Jean-Christophe Averty, a világhírű filmrendező (néhány merész vágásokkal ékes produkcióját a mi tévénk is sugározta, pl. Vernétől a *Várkastély a Kárpátokbant*), a *Variétékedvelőknek* című műsort vezeti (ugyanis nemcsak filmes, hanem dzsesszszakértő is, házának garázsában több ezer régi lemezt tárol). Ez a színes műsor a magamfajta idős ifjakat a hajdani slágerekkel dédelgeti. Az egyik kedvenc adásomra délután 5-kor kerül sor: az Avertyvel egyidős Jacques Chancel mindennap egy hírességet interjúval meg. Részben neki köszönhetem hangtáram gazdagságát, ugyanis az ő adásából vettem fel sok francia író (például Malraux, Montherlant, Prévert, Queneau) hangját. Ha már a „hangarchívumommal” dicsekszem, hadd tegyem hozzá, hogy nemcsak az írók hangját őrzöm, hanem az államférfiakét is, például De Gaulle-ét, de részben megvan az írásom elején említett francia nyelvű Churchill-beszéd is — persze egy újabb adásból vettem fel. Félteve őrzöm a május 21-i Mitterrand-beiktatás és díszfelvonulás riportját is. 1968 óta fél Franciaország minden délután Chancel *Röntgen* című adását hallgatja. Óriási népszerűségének köszönheti, hogy később rábízta a tévében a *Nagy sakktábla* című havi műsort, amelyben szintén egy-egy kiválóságot szólaltat

meg. Chancel az utóbbi időben olykor egy egész héten át egy hírességet (Borges, Michel Tournier, Lévi-Strauss) interjúvol. (Beszélgetései már több kötetben jelentek meg, egyébként kazettán is kaphatóak.) 1972-ben jelen voltam, amikor Roger Peyrefitte író interjúvolta meg; az irodalom leplező fenegyereke akkor éppen egy Manouche nevű kivénhedt marseille-i prostituálnak szentelt könyvet, az adáson megjelent a részeg kéjő is, és a legválogatottabb trágárságokkal fűszerezte a műsort (Chancel interjúja ugyanis egyesben mennek!), amely alatt a vezérlőszobában állandóan csörgött a telefon, és amely után százával érkeztek a tiltakozó levelek. (Meg is kérdeztem Chancelt, nem fél-e, hogy megszüntetik a műsort, de ő kinevetett . . .) Este hétóra 20-kor, hetente kétszer a *Téléphone sonne* című fórum van műsoron: a hallgatók egy-egy időszéri kérdéstről faggatják távbeszélőn a kiszemelt szakértőt vagy politikust (ez a fogalmazásom nem jelenti azt, hogy a politikus sohasem „szakértő” . . .). Legutóbb például a Grand-Orient páholy aznap megválasztott új nagymestere nyilatkozott a szabadkőművesség „titkairól”. (Olykor külföldieket is kérdeznek; nemrég például néhány magyar szakszervezeti káder nyilatkozott a hazai érdekképviseleti rendszerről.)

A hét végén módosul a Keleti műsor. Reggel 9-től *A mai világ* című egyórás adás keretében a katolikus Jean de Beer író folytat barátságosan heves vitát a már említett kommunista Crémieux-vel (az elmúlt 23 éves jobboldali uralom alatt ő volt az egyetlen ismert kommunista hírlapíró, aki a felszabadulás utáni években kivívott nagy népszerűségének köszönhetően megtartotta állását), s alkalmasint külföldi személyiségek (például Boldizsár Iván) bevonásával. Délben pedig szombatoként Michel Tauriac *Vécu* című, és a műsor címéhez híven valóban nagyon életszagú kétórás riportműsora hallható a legégetőbb bel- vagy külföldi problémáról (kábitószer-fogyasztás, prostitúció, Libanon, Izrael stb.). Délután négykor pedig a Comédie-Fran-

caise műsorának darabjait hallhatjuk. A vasárnapi különadásban nagy élvezettel szoktam hallgatni a déli *Allegro* című csodabogárműsort, mindenféle izmusokról, ígértokról. Este nyolc után kezdődik, immár több, mint negyedszázada a *Le Masque et la Plume* című kulturális kerekasztalműsor, amelyet a szocialista François-Régis Bastide író vezet: a vita az új filmekről, illetve színdarabokról folyik a kritikusok és a közönség bevonásával (a könyvekről néhány év óta már nem beszélnek, sajnos . . . viszont minden héten milliók nézik B. Pivot tévéadását, amelyben a legújabb könyvek íróival beszélget). Ez a színes és színvonalas műsor méltán örvend nagy hallgatottságnak; a viták nagyon élesek, sokszor két-három bíráló beszél, illetve kiabál egyszerre. (1959 őszén Bastide meginterjúvált a magyarországi francia könyvkiadásról: beszélgetésünk azonban nem került adásba, mert talán valaki túlságosan pozitívnak találta beszámolómat). Az esti műsort nagyon ritkán hallgatom, meghallgatom viszont éjfélkor hosszú hullámon a France-Inter bőséges és gyors híradását (ami a gyorsaságot illeti, volt alkalmam az elmúlt évtizedek nagy eseményei alkalmával meggyőződni, hogy e tekintetben a francia rádió verhetetlen!). Késő este (főleg télen) középhullámon a France-Culture irodalmi adásait hallgatom. Ami a France-Intert illeti, ez az adó éjjel-nappal működik. Éjszaka néha hallom a vagányos José Arthur beszélgetéseit írókkal, énekesekkel és filmesekkel. Utána még van egy hajnali adás egy Macha Béranger nevű hölgygel, aki a hervadt lelkű hallgatók panaszait fogadja telefonon (*à la* Szilágyi János).

Az ún. „peremadókat” ma már ritkán hallgatom, de a hatvanas években sokat izgultam a monte-carlói duplavagysemmin, meg az egyéb, leleményesebb leleményesebb vetélkedőkön. Ma már e területen is szinte teljes a tévé egyeduralma, de a luxemburgi rádió szinte most is egész nap „játszik” és hirdet. Az állami adókon nincsenek magánhirdetések.

Új korszak?

Vajon Mitterrand elnökkel új korszak kezdődik? Április 26. és május 10. éjszakáját természetesen a készülékhez tapadva virrasztottam át. A szocialista diadal után rengeteg szó esett a francia közéletben a tv és a rádió helyzetéről, a magánadókat engedélyezéséről. A szeptember 9-i minisztertanács törvényjavaslatot fogadott el, amely lehetővé teszi, hogy az eddigi állami monopólium korlátozásával olyan helyi adók üzemeljenek, amelyek 30 km-es körzetben foghatók. E korlátozások visszavonhatóak, s nem vonatkoznak olyan adókra, melyek kereskedelmi hangszerzésre használnák a műsorszórást. A kormány is hangsúlyozza, hogy ideiglenes rendelkezésekről van szó; a végleges szabályozás csak azután lehetséges, ha majd a Pierre Moinot író égisze alatt működő audiovizuális bizottság heterjeszti jelentését, és ezt Georges Fillioud távközlési miniszter jóváhagyja. A Szabad Rádiók Országos Szövetsége erősen bírálja a törvényjavaslatot, hasonló értelemben foglal állást a Hullámok Felszabadítására alakult Egyesület. Az egyszerű távoli hallgató, mint én, most amikor e sorokat írom (szeptember közepén) még alig tapasztal változást. A győzelmet követő nagy nemzeti „kegyelmi állapot” légkörében a kormányzat óvakodott mindenfajta „boszorkányüldözéstől”, s a három tv-műsor vezérigazgatóit sem akarta leváltani, hanem meg óhajtotta várni: maguktól mondjanak le. Ez — némi nyomásra — már megvalósult, és lemondott Jacqueline Baudrier asszony is, a közismert „Jaja”, az ötvenkilenc éves hajdani tanítónő, akit De Gaulle egyik Afrika-szakértője vett nőül, és aki 1950 óta tartó rádiós pályafutása után most Franciaország UNESCO-nagykövete lett (1968-ban szilárdan állt a vártán a Sajt-palotában — alakjáról *fromage*-nak becézik a rádió Szajnaparti félkör alakú épületét —, s olykor maga vette kezébe a sztrájkoló mikrofonját). Szóval egyelőre még ugyanazokat a hírmagyarázókat és bemondókat hallom, de szeptember 14-én — mint

minden évben — életbe lépett az új, téli „műsorács”. Az egyik újítás: délelőtt 11-kor a France-Interen már nem híres művészekkel tartják meg a játékos tárgyalást, hanem helyette Gérard Klein, a jónevű sci-fi író folytat zenés beszélgetést — *démocratie oblige!* — a kisemberekkel, kézművesekkel, munkásokkal. (Erről jut eszembe: a France-Interen hetente sugározzák az egyórás *Futura* című sci-fi műsort!) Másik újítás: reggel 7-től 9-ig „nonstop” információs adás lesz, néhány jól ismert újságíróval, akik közé került — elég viharos körülmények közt — a kommunista Michel Cardoze is. A népszerű régi adások azonban megmaradnak: a fő időben sugárzott heti kétszeri telefonos fórum és a *Face au public*, amelyek során hetente egyszer az újságírók egy-egy közéleti személyiséget interjúvolnak meg. Van azonban valami új is: pénteken este amolyan kötetlen kávéházi beszélgetés hoz össze néhány politikust (az elsők Jean d’Ormesson, a jobboldali akadémikus és a kommunista Roland Leroy, a *l’Humanité* főszerkesztője vett részt a szocialista Claude Estier-vel). A fáradhatatlan Averty továbbra is felteszi ódon lemezeit, de immár nem minden áldott nap, hanem csak szombat délelőtt. S megmarad a France-Inter egyik legnépszerűbb adása, a *Tribune de l’Histoire*, melyet három évtizede szerkeszt két roppant

ügyes történész: André Castelot, akinek *Napoleon*-könyve nálunk is megjelent és Alain Decaux, aki tizenegy éves korában (vagyis 1936-ban) nagypapájától megkapta ajándékba a *Monte-Cristo gróf*-ját, s attól kezdve História asszony rabja lett (ő írta a marxista George Soriával együtt R. Hossein monstre darabjait: *A Patyomkin cirkáló, Danton Robespierre ellen*). 1979 óta ő is akadémikus, éspedig az első „audiovizuális személyiség” a kupolás kriptában. Hála a tv-nek, az ország egyik legismertebb arca, kétszer nyerte el (1968 és 1973) a tévé és a rádió Oscar-díját. Párizs környéki, II. császárság korabeli kastélyában húszezer kötetes könyvtára van, ahol valóságos bürokrata módra napi nyolc órán át hajol íróasztalára.

Talán sokat időztem Decaux-nál, aki született színész, de magam is láthatam népszerű negyedórás tévéadását (a titokzatos 1942-es Darlan-gyilkosság lepleit rántotta le, bebizonyítva, hogy Pétain helyettesét Algírban a gaulleisták tették el láb alól), és meggyőződhettem róla: minden tévhit ellenére egytizenöt perces tévéelőadás is lehet olyan izgalmas, mint valamilyen krimi. Decaux, azt hiszem, végül is a francia mass media erényeit ötvözi: lebilincselő leleményesség és szenvedélyes változatosság, s főleg minden nagyképűségtől mentes közvetlenség. Ez hát az a búbajos erő, mely a készülékhez köt . . .

ABSTRACT: In France during the war I spent half of my life listening to the radio. I could hear historic speeches, the radio helped me believe in victory. In 1951 I came to Hungary, but I have not lost touch with the French Radio. I regularly listen to the programs transmitted for Eastern Europe and often to those broadcast for the French audience as well. Here I present the wide range of programs I am offered.

Márkus Gyula

Jugoszláv törvénytervezet a tömegtájékoztatásról

A jugoszláv nemzetgyűlés az elmúlt öt esztendőben tizenegy alkalommal folytatott vitát az ország tömegtájékoztatási rendszerének alapelveit rögzítő törvénytervezetről. A kisebb-nagyobb változtatásokkal újra meg újra előterjesztett dokumentum eddig — egyhangú szavazás híján — nem került elfogadásra. Nem rég ismét a parlament elé került az ügy.

Mivel Jugoszlávia hat köztársaságának és két autonóm tartományának saját tájékoztatási törvénye van már, nem könnyű összehangolni valamennyi képviselő véleményét az ország közös tájékoztatási rendszerével kapcsolatban. Egyesekben felvetődhet ugyanis a gondolat, hogy az új szövetségi törvény leszűkítheti az eltérő történelmi sajátosságok, szokások maradéktalan érvényesülését. A nemzetgyűlés elé került új, 39 cikkelyes törvénytervezet egyértelmű választ próbál adni számos átfogó jelleget tartalmazó problémára. A bevezető hangsúlyozza, hogy a tömegtájékoztatás különleges társadalmi érdekű, szabad tevékenység, mely csak a törvények által megszabott esetekben és körülmények között korlátozható.

A tájékoztatási rendszer egysége és nyíltsága érdekében a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság egész területén biztosítani kell az információk szabad áramlását és terjesztését úgy, hogy mindenki számára egyformán hozzáférhetőek legyenek.

A tömegtájékoztatás biztosítja a más országokban élő jugoszláv állampolgárok, délszláv nemzeti kisebbségek és kitelepültek tájékoztatását az anyaországban történekről, Jugoszlávia politikai, társadalmi, gazdasági fejlődéséről, független, el nem kötelezett külpolitikájáról. Ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a külföldi megismerje a jugoszláviai eseményeket és álláspontokat.

Jugoszlávia a tájékoztatási eszközök közötti nemzetközi együttműködésről

és koordinációról szóló szerződések és más egyezmények aláírásával fejleszti információcseréjét más országokkal.

A jugoszláv tömegtájékoztatási szervezetek — az ország külpolitikája és a nemzetközi szerződések adta keretek között — együttműködnek a külföldi információs intézményekkel, nemzetközi szervezetekkel.

A jugoszláv tömegtájékoztató eszközök az információ szabad és egyenjogú cseréje és terjesztése útján kötelesek hozzájárulni a nemzetközi porondon a világhébe megszilárdításához, az országok és népek jobb kölcsönös megismeréséhez és megértéséhez, egymás iránti megbecsülésük, barátságuk erősítéséhez, az anyagi javak és kulturális értékek cseréjéhez.

A külföldi forrásokból átvett információkat — folytatódik a dokumentum — a törvényes rendelkezéseknek, a JSZSZK által aláírt nemzetközi szerződéseknek és az elfogadott nemzetközi jogi normáknak megfelelően lehet megjelentetni. Ha részben vagy egészen külföldi forrásból vett információ közlésére kerül sor, akkor forrását kötelező feltüntetni.

A tájékoztatás forrásai — e törvény értelmében —: a társult munkaszervezetekhez (vállalatokhoz), helyi közösségekhez és más öngazgatási szervezetekhez és egyesületekhez tartozó állampolgárok, továbbá a politikai-társadalmi szervezetek, társulatok képviselői, a társadalmi meghatalmazással rendelkező személyek, valamint az érdemi

adatok és tények gyűjtésére hivatott szervezetek, s a társadalmi tervezési és közigazgatási intézmények.

Az állampolgárok, dolgozók, magánjogi személyek jogában áll véleményüket a tömegtájékoztatási eszközökön keresztül kifejezni, nyilvánosságra hozni, a közvéleményt tájékoztatni, vagyis rendelkeznek az információforrás betöltésének jogával és felelősségével.

A tájékoztatási források felelősek azért, hogy a közvéleménynek adott információjuk időben megtörténjen, igaz, teljes és hozzáférhető legyen.

A tömegtájékoztatási eszközök szerkesztőinek munkája a kollektivitás elvén nyugszik. Munkamódszerüket, jogkörüket és felelősségüket a szerkesztőségek általános öngazgatási szerződése határozza meg.

A tömegtájékoztató eszközök kötelesek őszintén, tárgyilagosan, a teljességnek megfelelően és idejében informálni a közvéleményt. Nyilvánosságra kell hozniuk az egyes szervek, szervezetek és állampolgárok általános érdeklődésére számotartó információit és véleményét.

A dolgozók és állampolgárok a törvényben meghatározott feltételek mellett sajtótermékeket adhatnak ki, s más tájékoztatási eszközök útján információt terjeszhetnek. Sajtótermék alapítására és kiadására dolgozók, állampolgárok, társult munkaszervezetek

(vállalatok), politikai és társadalmi közösségek, öngazgatási szervezetek, különböző társulatok és egyesületek tehetnek kezdeményezést.

Az új sajtótermék megjelentetésére vonatkozó kezdeményezésnek tartalmaznia kell az orgánus eszmei koncepcióját, programjának irányvonalát. Meg kell indokolni kiadásának szükségességét, a tájékoztatási rendszerben elfoglalt helyét és szerepét, ismertetni kell várható olvasókörét, továbbá káder- és anyagi igényeinek biztosítottságát. Ezeket a kezdeményezéseket a Szocialista Szövetség (Népfront) illetékes bizottsága bírálja el, s hozzájárulása esetén megjelöli az új sajtóterméket nyilvántartásba vevő, megfelelő szervezet. Az üzemi lapok kiadására vonatkozó kezdeményezéseket az üzemi szak szervezeti bizottság bírálja el.

Az ország valamennyi nemzetének és nemzetiségének közös, nyilvános tájékoztatása érdekében a föderáció, a köztársaságok és a tartományok szervei és szervezetei megállapodást köthetnek közös sajtótermék kiadásáról.

A dolgozók és állampolgárok saját igényeik és információs érdekeik biztosítása végett saját öngazgatási szervezeteik és közösségeik útján tájékoztatási öngazgatási érdekközösséget hozhatnak létre. Ebben össze kell hangolni a kollektíva valamennyi résztvevőjének érdekeit.

Könyvekről

Mindennapi életünk babaházában

Erving Goffman: A hétköznapi élet szociálpszichológiája
Gondolat, Budapest, 1981

Igen vaskos, majd nyolcszáz oldalas könyv tartalmazza Erving Goffman immár három évtizedes munkásságának magyarul közreadott szemelvényeit. A kötet válogatójának, László Jánosnak érdeme, hogy Goffman gondolkodását fejlődésében tudta érzékeltetni, amelynek mélyén szívós makacosság, módszertani folyamatosság húzódik meg. Ehelyütt értelmetlen volna Goffman ma is tovább épülő életművét elhelyezni a szociológia és szociálpszichológia történetében, nem szükséges elméletének behatóbb ismertetése, hiszen ezt a feladatot elvégezte — magas színvonalon — a válogató utószava.

Mindössze néhány szempontra hívnánk fel a figyelmet, melyek talán olvasókat toborozhatnak a könyvhöz, s némi eligazítást nyújthatnak az olvasáshoz, melyet különben nem könnyít meg az igen kifinomult nyelvezet. A fordítók — Berényi Gábor és Habermann M. Gusztáv — hősi-

es munkát végeztek, de az angol szöveg árnyalatait szükségképpen nem adhatták mindig vissza, s ez szintén nem könnyíti meg a könyv feldolgozását, értő befogadását a magyar olvasó számára.

Goffman szemlélete dramaturgiai jellegű, azaz a mindennapi életet színhelyekre, cselekvésekre, szereplőkre, interakciókra, hatáselemekre bontó, mintha a szerző egy szüntelenül zajló színházi előadásról számolna be. Sajátosan megépített, arányosan lekicsinyített babaházként szemléli Goffman mindennapi életünket. Azokat a rejtett mozgató szerkezeteket tárja fel aprólékosan, melyek meghatározzák, hogyan viselkednek, gondolkoznak, éreznek a babaház lakói — akik mi vagyunk, itt a huszadik század második felében, a civilizáltnak mondott társadalmakban.

Olyan mikrovilágot mutat be, amelyben a külvilág csak bent, az ablakokra festve létezik, falai hermetikusan zártak, nem hallatszanak be a szobákba a politika, a gazdaság, a történelem zajai. E mikrovilágot azonban olyan tüzetesen, alaposan, mélyreható gonddal térképezi föl, és elemzi minden ízében, hogy egy pillanatra sincs hiányérzetünk. Már csak azért sincs, mert a maguk mindennapi látszataiban Goffman voltaképpen számot vet a nagyobb társadalmi összefüggésekkel is. A gazdasági-társadalmi szerkezet szövege észrevétlenül van ott a leírt és elemzett emberi kapcsolatokban, együttléteinkben, mindennapi életünk társas cseréiben, s a politika — mint a tájkép a babaház szobáinak belülről kifestett ablakaiban — a televízió képernyőjén napról napra szemléletesen megjelenik.

Goffman mikroelemzései közben csupán tetteti a makroelemzések iránti közömbösséget. Nem zárja ki annak lehetőségét, hogy — ha ő nem is, akkor más — kinyissa az értelmezési „kereteket” a tágabb társadalmi összefüggések irányába. Módszerének elsőként említendő sajátossága tehát kicsinyítő technikával dolgozó optikája. Amikor liliputi méreteiben vizs-

gálja a társadalmat, tanulságai nem kevésbé érvényesek és izgalmasak, mint Swiftéi voltak a maga korában.

Másik módszertani jellegzetessége, hogy a kézenfekvő megoldásokat elutasítja. Semmit sem fogad el névértékben. Minden elemzésében ott bujkál már a kiinduláskor a kérdés: hátha mégsem? A szereppel való azonosulásról bebizonyítja, hogy kevésbé hiteles, mint a szereptől való távolságtartás, a szélhámos iránt nagyobb bizalmat érez, mint a saját szerepébe vakondként búvó önimádóval szemben.

A stigmalelemzés kideríti a láthatatlanságról, hogy látható. Goffman drámai élességgel világít be a babaház sötét kamráiba, ahol a nyomorékok, a bűnözők, a szexuális tévelygők, az elmebetegek, a hátrányosan megkülönböztetettek szégyellt és dugdosott serege tengődik. Nem az együttérés mindig fölülényes helyzetéből, hanem a szenvtelen leírás mögött lüktető szenvedéllyel írja le Goffman a stigmatizáltak lélektanát. A szenvedély, mely mozgatja, annak az egyszerű igazságnak a megvallása, hogy mindenütt, a társadalom stigmákkal sújtott bugyriai tartott jelenségek éppúgy emberiek, mint ahogy az emberinek tűnő mögött is sokszor szörnyeteg erők szunnyadnak.

Rendkívül szellemesek — bár a fordítás érezhetően itt birkózik leginkább az angol szöveggel — azok a fejtegetések, amelyek a különböző viselkedési szabályok helyhez kötöttségére vonatkoznak. A konkrét tapasztalati anyagot azok a pszichotikusnak (azaz köznapi kifejezéssel élve, bolondnak, örültnek) tartott személyek szolgáltatták, akiket a legszorosabb természetkutatói igyekezet ellenére sem sikerült biológiai, fiziológiai értelemben betegségben rajtakapni. Kiderül, hogy a nem normális ember, azaz aki megszegi, felrúgja, áthágja az adott helyzetben mérvadó szabályt, pusztán más szabályokat követ, melyekkel az adott helyzet „normális” megfigyelői (az orvosok, az ápolók, a rokonok) egyszerűen nincsenek tisztában, vagy éppen nem is akarnak tisztában lenni. Az értelmetlen viselkedés tehát nagyon is értelemmel teli, csak más összefüggési keretek közé kellene helyezni. Egyfajta társadalmi ihletésű és méretű pszichoanalízis esélyét villantja fel ez a nagyon mély gondolat, melynek jegyében a szociális pszichiátria vívja harcát a sok megbélyegzett, kitaszított ember társadalomba való beillesztése, gyógyítása érdekében.

A kötet alapgondolata, hogy a *kontextus*, azaz a látszat mögött rejlő összefüggés kibontása révén juthatunk csupán el a megfigyelt hétköznapi jelenségek egyéb értelmeihez (sosem az igazhoz!). És a sok lehetséges érteleme együttése az, amit a szociológus, a pszichológus, a pszichiáter, a tanár, az újságíró (a társadalmi jelenségek minden rendű és rangú hivatásszerű megfigyelője) feltétlenül figyelembe kell, hogy vegyen, ha csak nem akar tévedni, nem kíván előre kidolgozott hipotézisek zsakuteájában vergődni — megfigyeléseinek áldozataival együtt.

Nagyszzerűen szemléltethető ez a gondolat a „feleletek és reakciók” (bár a „reakciók” helyett inkább a „reagálások” kifejezés lenne hívebb) című tanulmányon. A nyelvészek, gondolom, nem lesznek elragadtatva, amikor azt olvassák, hogy a társalgás tüzeben minden elég, s legelőbb égnek oda a mondatok, a nyelvtani szabályok, kategóriák. Mintha a szerző azt bizonyítaná be, hogy a vak is teljes értékű élményhez juthat egy képtárban (ami nem éppen magától értetődő, de távolról sem lehetetlen), s egy látó is vakon mehet végig a képek sora előtt (ez annál szokványosabb eset). A társas helyzetbe ágyazott beszédet „tisztá interakciónak” fogja föl Goffman — némiképpen Simmel etikettelemzéseinek hatását érezzük e lapokon —, és a társalkodásban a reagálás „lépésként”, azaz interakciós egységként teremtet kapcsolatot a többi résztvevővel. „Lépés” egyaránt lehet a kimondott szó, az elhangzott értelem, a taglejtés, a mosoly, a testtartás, a kézenfogás, a tekintet iránya, tartalma. A társalgás „szavai” tehát távolról sem azonosak a nyelvtanból ismert tagolt hangsorokkal (pláne nem azok betűkkel képviselt másaival), hanem a résztvevők közötti helyzet felszíni és mély szerkezeteinek produktumaiként szemlélendők. Ha ezt belátjuk, megérthetjük, hogy például Esti Kornél hogyan tudott olyan tökéletesen szóba elegyedni a bolgár kalauzzal éjszaka a nemzetközi gyorsan, és miért vagyunk sokszor oly zavarban, ha anyanyelvünkön beszélnek hozzánk, mégsem értjük, mit mondanak nekünk.

A kötetet a keretelemzéssel foglalkozó fejezetek zárják. A keret az a szemlélet, mely értelmet ad az éppen látott, hallott, átélte eseménynek. A fényképről bizonyítja be Goffman, hogy az nem azonos magával a valósággal, pusztán kép, melyet felirata minősít. Antonioni fényképész hőséinek kínjait éljük át, miközpen a szerző

gondolatmenetét követve kisiklik kezünk-ből a fénykép egyértelmű, reális ábrázolásába vetett köznapi hitünk.

A kulcsokról és az átkulcsolásokról szóló tanulmányban a fényképek hitelével kapcsolatban felkeltett bizonytalanságérzetünk átterjed az élet szinte összes látható és átélhető helyzetének jelentéseire. Goffman mint bűvész a nyulakat rángatja elő gondolatainak tárházából azokat a köznapi életben nemigen tudatosított értelmezési fogásokat, amelyek révén az életből játék, a játékból élet, a hitből fanyalgás, a boldogságból szomorúság válhat egy szempillantás alatt — ha rádöbbenünk a helyzet „kulcsára”.

Ugyanakkor a következetesen alkalmazott megfordításos módszer, a kontextus jelentőségét makacsul ismételtető szellemes alapgondolat, a hihetetlenül alapos megfigyelések és találó példák garmadája, a következetes logika, a szerző csillag-hányós stílusa együttvéve sem feledtetheti velünk, hogy a Goffman által bemutatott világ mégiscsak babaház. Szuggesztív erővel ránk kényszeríti a maga szociológiai értelmezési keretét, amikor ízekre szedi mindennapi életünket, és a látszatról bebizonyítja annak valóságát, a valóságosnak hitről pedig kimutatja annak látszólagosságát.

Goffman gondolatainak és empirikus következtetéseinek ismeretében nem kétkedhetünk abban, hogy az életben sokszor valóban elevennek látjuk a holtat, szentnek az evilágit, beszédnek halljuk a némaságot, de egy percig sem hihetjük, hogy a megfordítás lenne mindig a társadalmi jelenségek értelmezésének szabálya — még a mindennapi életben sem. Vannak hiteles pillanataink, visszafordíthatatlan szavaink és tetteink, őszinte érintéseink, vétkeink és erényeink. S ha ezek fényét a látszatok prizmája sokszor megtöri is, igaz és hamis furcsa elegybe keverve goffmani árnyalatokra bontja, azért van saját felelős életünk, van sorunk, melynek ma is éppúgy kovácsai kell legyünk, mint voltak elődeink, akiknek még megadatott a hétköznapi valóság kételymentesebb szemléletének kegyelme.

Csepeli György

Lingua Tertii Imperii

Victor Klemperer: *LTI, Notizbuch eines Philologen*, Leipzig, 1978.

Berlin eleste, Hitler halála, a német hadsereg veresége önmagában csak a náci állam- és hadigépezet széthullását jelentette, az úgynevezett „náciitanítás” feladata volt a továbbélő fasiszta szellemi és tudati világ felszámolása, a fasiszta elnevezések és kifejezési formák eltávolítása a német nyelvből és gondolkodásból. Victor Klemperer, összehasonlító nyelv- és irodalomtudós az eszméiben és formáiban, tartalmában és kifejezés-kincsében közel másfél évtizeden át mérgezett nyelvnek, a „Harmadik Birodalom nyelvének” szenteli könyvét.

A náci „új nyelv” elemei már a harmincas évek legelején megjelentek. A hőskultusz bővületében születtek, amelyben egyformán szerepet kaptak a barna inges SA „teremharcosok” és a férfias sportok (boks, autóversenyzés) bajnokai. Ennek a szellemnek a jegyében vált példaképpé a totális háború valamennyi egyenruhája, a versenyautó után a tank, az autóversenyző után a páncélgránátos. És ennek a szellemnek a szókinése, jelzői hatoltak be az élet egyre több területére, magukat az életszektorokat is megmérgezve és megváltoztatva, „harciasá és hősiessé” téve.

A tanárszerző tapasztalatai szerint ez a „hősiesség”-fogalom a következő nemzedék tudatába nagyon is mélyen beleygőkereszt, anélkül, hogy annak náci tapasztalata és náci indíttatása lett volna; e fiatalok számára is vonzó maradt a „harcias és hősi” életforma, amelynek kultuszát (a valódi tartalmat mélységesen eltorzítva és meghamisítva) a náci ideológia minden eszközzel terjesztette.

A szerző részletes naplót vezetett a tizenkét év megannyi megpróbáltatásáról. A napló segítette át a testi-lelki szenvedéseken, és egyúttal hatalmas tudományos nyersanyag birtokosává is tette. A kor szokása szerint, amely mindent rövidítéssel, betűszóval jelölt, ő is — karikatúrisztikusan — LTI-nek nevezi a kor nyelvét (Lingua Tertii Imperii), a könyv

célját pedig így fogalmazza meg: „egy korszakot a saját nyelvén keresztül kell számon tartani. A kor élő tanúi eltűnnek, az írott dokumentumok azonban őrzik szellemét”.

Először a katedróját vesztette el Klemperer, azután a könyvtárakból tiltották ki, majd a lakásából, a könyvei közül űzték el. A szakmunkáktól szigorúan elzárva volt kénytelen feljegyzéseit ilyen mondatokkal lezárni: „Később utánanézni!”, „Kiegészíteni!” Később azonban ezeket a „hiányos” észrevételeket már nem lehetett kiegészíteni. A mű egyik értéke éppen a szerző állandó közelsége, szoros, mindennapos kapcsolata témájával. A másik pedig — amelyben az egyes részterületek szakirodalmát felülmúlja —, hogy a nyelvet az élet minden területén a maga hétköznapiságában vizsgálja. Megállapítja, hogy nem Hitler vagy szónokainak beszédei, nem a plakátok és filmhíradók, nem a rölpapok és jelszavak voltak igazán hatásosak és makacsul továbbélők, hanem az egyes mondatformák, beszédfordulatok, amelyek a milliószoros ismétléssel beleivódtak a tömegek húsába-vérébe. A hitlerizmus valószínűleg egyetlen új szót sem alkotott, a meglévő szavakat, azok értelmét, tartalmát változtatta meg és hozta egymással más-más kapcsolatba.

„Az LTI — koldusszegény. Mintha szegénységi fogadalmat tett volna.” Hitler „Mein Kampf”-ja 1925-ben jelent meg. Szövege és nyelve náci pártnyelv lett, 1933 után viszont „a népnyelv”, amely meghódította a köz- és a magánéletet: a politikai, jogi, gazdasági, művészeti, tudományos életet, az iskola, a sport, a család, az óvoda és a gyermekszobák nyelvét. Az LTI eredetileg katonai nyelv volt, de az, hogy számtalan egyéb területre is alkalmazták, gyorsan korrumpálta magát ezt a hadi nyelvet is. És nemcsak korrumpálta, hanem megmerevítette és egyhangúvá — a szó szoros értelmében „egyetlen hangúvá” — tette, amelyben azonos nyelvi klisé és hangsúlyt használt a művelt és a műveletlen beszélő, az áldozat és a rohamosztagos, az árja és a zsidó.

Ez a hatalmilag kikényszerített nyelvi (és tudati) egyhangúság annál kirívóbb, mivel az előző fél évszázad az irodalmi,

szellemi és stílusáramlatok olyan gazdagságát hozta, amelyet a naturalizmus, a neoromantika, az impresszionizmus és az expresszionizmus jelez. Ezt a gazdag nyelvi tenyészetet irtotta ki gyökereitől az LTI, amelynek tudatos és végső megformálása Goebbel's propagandaminiszter nevéhez fűződik, aki péntek esti „birodalmi cikkeiben” foglalta össze és fogalmazta meg, amit és ahogy a legfrissebb eseményekről mondani és gondolni kell. És ez az „amit és ahogy” mindig „a harsány, világot elvakító piaci kikiáltó agitátor” stílusa volt. A francia felvilágosodás a hazugságot és a fanatizmust nevezte legfőbb ellenségeinek, az LTI pedig éppen a fanatizmust tette (közel másfél évszázaddal később!) nyelve és szelleme központjává.

A könyvet a szerző a naplóból 36 fejezettel gyúrta át. A fejezetek részben a „nyelvfejlődés időrendjét” követik, részben az egyes témákat ölelik fel: „Az első három szó náciul”, „A győztesek nyelve”, „A felsőfok átka” stb. Több fejezet is foglalkozik az antiszemita kampány nyelvi anyagával.

Az anyag összegyűjtése és rendszerezése tudományos, igazi nyelvészeti munka, ugyanakkor minden sorából érződik az átélés közvetlensége, hol a megalázottság keserű kifakadása, hol a hátrborgatóan nevetésre ingerlő humor, a német kultúra mélyáramai és a német történelem hullámverései, a tudós európai kitekintése és az ember kényszerű önvizsgálata.

Ha nem kellene félni a szavak kiüresedésétől és a beskatulyázástól, azt mondanánk, Klemperer könyve az egyik leghatásosabb és leglényegtelőbb antifasiszta mű, de ez a minősítés megtévesztő és leszűkítő. Az LTI sokkal több ennél: bizonyosságtétel az emberi értelem egyik legnagyobb vívmánya, a nyelv ereje és hatalma mellett. „Nyelvében él a nemzet!” — ritkán érezhető Széchenyi mondásának igaza ilyen tisztán és közvetlenül. És az ellenkezője is: ha egy nép hagyja magát a nyelvtől megfosztani, történelme is katasztrófába torkollik.

Lukáts János

A fotó nyelvén

Susan Sontag: A fényképezésről. Európa. 1981.

Az amerikai szellemi életben enfant terrible szerepet játszó Susan Sontag kritikus tevékenysége paradoxonon alapul: vitáiban támadta a kritikát, az utólagos értelmezést, mely kéretlen tolmácsként áll művészet és közönség között, s ahelyett, hogy bármit is elősegítene, megközelíthetetlenül teszi a művészetet. Le az értelmezéssel! — vallotta Susan Sontag 1967-ben Az interpretáció ellen (Against Interpretation) című könyvében, majd egymás után jelentek meg kötetei — remek műelemzésekkel. Írt novellákat és regényeket, rendezett filmeket is, de legnagyobb sikereit esszéköteteteivel aratta. A fotográfiairól írt könyvével elnyerte a National Book Critics Circle (Könyvkritikusok Országos Köre) 1978. évi kritikus díját.

Sontag jó érzékkel nyúl a „levegőben levő”, fontos jelenségekhez. Irodalmi alkotások, filmek és modern drámák mellett különös előszeretettel foglalkozik az intellektuális élet peremjelenségeivel, a pornográfival, a sci-fivel, a happeninggel, a camppele. „Nines komikusabb, mint ünnepélyes komolysággal értekezni a campról” — írja, s ezek után, ha nem is ünnepélyes komolysággal, de értő, józan írásban ismerteti, elemzi ezt a számára egyszerre vonzó és taszító, „majdnem megfoghatatlan” szemléletmódot.

Szereti kívülállását hangsúlyozni — a fotográfia esetében is. Szerinte ez teszi lehetővé, hogy ne tanúként írjon jelenségekről, hanem tudja azokat elemezni is, elhelyezni világunkban. „Tulajdonképpen rájöttem, hogy nem is annyira a fotográfiairól írok, mint inkább a moderniségről, arról, ahogyan ma létezőnk. A fotográfia: a kortárs érzések és gondolkodásmód megközelítésének egyik formája. És a fotográfiairól írni olyan, mint a világról írni” — nyilatkozta.

Mi a fotográfia? Erre a kérdésre keresi Susan Sontag a választ, miközben a fotográfiairól mint közegről elmélkedik. Nem mint művészetet mutatja be — alkalmasint vitatkozhatunk is vele —, hanem mint nyelvet: „A nyelvből tudományos előadást, hivatalos feljegyzést, szerelmeslevelet, vásárlási listát és Balzac Párizsát lehet megalkotni. A fotográfia-

ból útleveleképet, időjárás fényképeket, pornóképeket, röntgenfelvételeket és Atget Párizsát.”

Az értelmezhetőség széles skáláját zongorázza végig Sontag: fényképezni annyi, mint birtokba venni a tárgyat; a fénykép bizonyíték, a fénykép áljelenlét; a világ megkettőződésének eszköze; információszerzés, mellyel ellenőrzés alá vesszük a világot. A fotográfiák — bár fikciók — megváltoztatták valóságfogalmunkat. A fényképezés a telhetetlen fogyasztói étvágy kielégítésének az eszköze, mindent összegyűjt és asszimilál, de éppen korlátlan lehetőségei miatt a szeparálás eszköze. A fényképnek mint méliumnak meghatározására számtalan lehetséges választ sorol fel Susan Sontag érzékletesen és frappánsan. Megállapításai nem mentesek az ellentmondásoktól, így az „elkötelezett” fotográfia megítélése sem. Ennek kapcsán szubjektív élményéről ír: tizenkét éves volt 1945-ben, amikor egy csomó, haláltáborról készült felvételt látott. Úgy véli, ilyen élményre csak az az időszak volt alkalmas. A szenvedést megörökítő képek csak először hatnak morális érzékünkre, a sorozatos látvány eltompítja a nézőt. Ellenpéldákat hozhatnánk fel, de saját megállapítása (minden fénykép töredék, erkölcsi és érzelmi súlya attól függ, hol jelenik meg) is bizonyítja: megfelelő időben és helyen megjelenve, fontos szerepet játszhat az „elkötelezett” fotográfia is.

Susan Sontag nem tudományt művel és nem teremt új, átfogó fotóesztétikát. Könyve a fotográfiairól nem fotótörténet, bár egyes fejezeteit (mint például a Hősies látásmód-ot) joggal tartják az egyik legjobb amerikai fotótörténeti írásnak. Nem célja egy-egy fotográfus egyéniség kimerítő elemzése sem, bár például Diana Arbusról és az általa kialakított fényképezési stílusról írt megállapításai igen találó jellemzést adnak. Sontag esszéit ír — ebben a műfajban találta meg annak is a lehetőségét, hogy tevékenysége ne cáfolja meg az értelmezést támadó koncepcióját („... az értelmezés az a bók, amivel a közönszerű elme a zeninek hódol... Az értelmezés a művészetet engedelmessé, kellemessé teszi...”).

Az esszé csodálatos műfaj, érzékeny gondolkodó kell hozzá, aki kora műveltségének és erkölcsiségének képviselője, aki

az őt körülvevő jelenségekből indul ki, a maga választotta témával segíti ismereteink, életérzésünk és társadalmi helyünk összehangolását. Mi az esszé? Nehéz lenne meghatározni, nem is igen szoktak rá vállalkozni, sokkal könnyebb elmondani, hogy mi nem az, vagy hogy milyen a rossz esszé. Sontag esszéi nem úgy esszék — közismert Európa-nosztalgiaja és francia szellemi kötődései ellenére sem —, mint Montaigne meditációi, nem is úgy, mint Bacon morális elemzései. Huszadik századi írások ezek, melyekben fontos szerepe van a képnek, nemcsak az ismertetett fotóknak, hanem például annak a képnak is, amelyet a filmművészetben keresztül a társadalom alkot a fotográfiáról.

Susan Sontag kötete Walter Benjámint fotóról szóló írásainak méltó folytatása. Sontag elődjének hol „szürrealista sajátosság”-nak, hol „ártalmatlan gyűjtőszervenvel”-nek nevezett szokását, az idézetek kedvelését is folytatja, sőt, ha úgy tetszik tovább is viszi. Idézetei között — sokan elismeréssel említik gátlástalanságát — a legmeglepőbb szomszédságban találjuk a fotótörténet jelentős egyéniségeinek ars poeticáját névtelen képaláírások mellett, Kierkegaard és egy D. P. rövidítésű cikkíró 1861-es megjegyzéseit, Schopenhauert és Agatha Christiet, Edward Westont és a Polaroid SX 70 sajátosságos agresszivitású reklámszövegét. Sontag műfaji újítása, hogy nemcsak beépíti tanulmányaiiba ezeket az egymástól tartalomban és megfogalmazásban olyannyira különböző írásokat, illetve részleteket, hanem hogy a kivágott idézetelemeket önálló fejezetben összegyűjti, s a saját fotográfiaértelmezését tükröző egyiséget alkot belőlük. A montázsvelvet alkalmazza ennél a fejezetnél, azt a kompozíciós eljárást, melyet a film és képzőművészet mellett leginkább a fotográfiában kedvelnek és alkalmaznak. Nemcsak „fotografikusan lát”, stílusérzéke is van.

Sontag könyvének eredeti kiadása képek nélkül jelent meg. Illusztrálásához — mindennapjaink tengernyi fotója mellett — több ezer képre lenne szükség a fotográfia történetéből. A magyar kiadás érdeme, hogy az utószó ajánl néhány fontos, nálunk is hozzáférhető albumot, folyóiratot kiegészítésül, hiszen ezeknek az ismerete teszi lehetővé Sontag könyvének teljesebb megközelítését.

1973-ban, amikor Susan Sontag elkezdte írni a fotográfiáról szóló esszéit, a fényképezés még nem állt az érdeklődés közép-pontjában. Néhány év elteltével azonban változott a helyzet, s ez megnyilvánult a fotóskönyvek kiadásában, az irántuk való érdeklődésben, a fotókiállítások elszaporodásában is. Nálunk körülbelül most érkezett el ez a pillanat, nagyjából egyidőben Susan Sontag könyvének magyar megjelenésével. Bizonyíték erre a Műcsarnokban megrendezett Tény-kép kiállítás fantasztikus látogatottsági csúcsa is.

A fotográfia tehát bevonult a múzeumokba is. A múzeum nemcsak megőrzi, s az idő pusztulása ellen védi az oda bekerülő tárgyakat, hanem — függetlenül attól, hogy a múzeum mint intézmény egyre nyitottabbá válik — hozzájárul azok izolálásához is. A Sontag által értelmezett fotográfia totálisan nyitott, speciálisan a fotóra szabott múzeumot igényel — ezt nemcsak létre kellene hozni, hanem formáját is ki kellene találni. Vagy pedig — Susan Sontag véleményével ellentétben —, mégis döntenünk, választanunk kell, mit ítélünk (érdemesítünk) elszigetelődésre. Látin, ettől jók igazán Susan Sontag esszéi: elég nyitottak ahhoz, hogy kényeszerítenek bennünket a fotográfia újraértelmezésére.

Gopcsa Katalin

Kommunikáció a nyolcvanas években

Glen O. Robinson (szerk.): *Communications for Tomorrow (Policy Perspectives for the 1980s)* New York, Praeger Publishers, 1978.

„A kommunikáció területén úgy tűnik, hogy a technikai aspektus hangsúlyozása mindig háttérbe szorítja a lényegyet és a tartalom minőségét.”

„Olyan politikára van szükségünk, amely azt ígéri, hogy az új kommunikációs technikákat a leghatékonyabban használjuk a világ, a társadalom jóléte érdekében.”
(Részletek a kötet bevezetőjéből.)

A kötet tizenöt tanulmányt tartalmaz, öt fő témakörben: kommunikációs politika az információs korszakban; kommunikációs ipari szerkezetek és a szabályozás határai; az új elektronikus tömegkommunikációs eszközök alkalmazásai; a kormány intézményei és a politikai döntéshozási folyamat a kommunikációban; kommunikációs problémák, intézmények és folyamatok.

A technikai fejlődés

A nyolcvanas évek kommunikációs technikái a hatvanas években még csak laboratóriumi kísérletek formájában léteztek. Egy részük a kívülállók számára ismeretlen volt, jóllehet a gyakorlati eredményt ők is élvezik. A hatvanas években született számos technikai megoldás a hetvenes években fejlődött ki; széles körű elterjedésük hosszabb időt vett igénybe (kommunikációs műhold, kábeltelevízió, digitális közvetítések stb.). A legfontosabb tendenciák a hetvenes évek végén:

— a számítógép teljesítményének erőteljes növekedése; árának, méreteinek nagymérvű csökkenése, sebességének, hatékonyságának növekedése részben a digitális kommunikációra való áttérés következtében;

— a kommunikációs terminálok fejlődése és összekapcsolása (beleértve az otthoni használatot is);

— a nem tömegkommunikációs, kétirányú, „magán” terminálok közötti rend-

szerek fejlődése (beleértve a kábeltelevíziót, helyi adókat);

— a kommunikációs műholdak;

— optikai szálak.

Egy tanulmány kifejezetten a postai szolgáltatás elektronikus alternatíváival foglalkozik. A szövetségi kormányhoz tartozó postaszolgálat deficitje rendkívüli, ezért régóta kísérleteznek új (elektronikus) formák bevezetésével, mint például az „elektronikus levél”, valamint a komputeres televízió és telefonvonalak összekapcsolása. A pénzforgalom és a magánlevezetés elektronikus „behelyettesítése” szükséges, bár az utóbbi nehezen megoldható.

A technikai fejlődés tehát a társadalom hagyományos kommunikációs és egyéb szolgáltatásai hatékonyságának a növelését szolgálja. Azonban olykor az olvasó gyanakodva fogadja az ezek által nyújtott „megtakarítás” lehetőségeit. Például a postaszolgálat költségei a munkabérek emelkedése következtében jelentősen növekedtek, és nem világos előttem az, hogy ha a szintén igen költséges „elektronikus posta” megvalósul, akkor a felszabadult postássereg munkanélküli segélye + az elektronikus eszközök költsége milyen megtakarítást eredményez? Ez azonban lehet, hogy csak egy „tradicionális értelmiségi” aggály, aki azt sem fogadja örömmel, ha magánlevezetése és pénzforgalma központi számítógépeken megy keresztül.

Nyomtatás helyett: elektronika

Bruce M. Owen tanulmánya azokra a veszélyekre hívja fel a figyelmet, amelyeket az elektronika terjedése és a számítógéptechnika jelenthet: az eszköz, a technika ellenőrzése egyúttal a kommunikáció tartalmának az ellenőrzését is előidézhetheti; a televízió „nagy tömegű analfabétizmust teremthet . . . sok ember vagy a legtöbb ember nem tud majd olvasni. A könyvek múzeumi tárggyakká válnak”.

A fogyasztók részéről megfigyelhető a nem nyomtatott kommunikációs eszközökre fordított kiadások és idő növekedése; a munkaidő a század során lényegében nem csökkent, csökkent viszont a mozilátogatások száma. Az újságok száma

alapvetően csökkent (az Egyesült Államokban 1900-ban 2100 napi és 12 000 hetilap volt, míg 1973-ban 1566 napi- és 9300 hetilapot számláltak), ugyanakkor egyes központi lapok példányszáma növekedett, és a legnagyobb lapok monopolhelyzetet foglaltak el.

A szerző szerint az elkövetkezendő időszakban az elektronikus forma egyre jobban felváltja a nyomtatott formát, a technikai változás azonban önmagában nem jelent veszélyt a „szólásszabadságra”; ellenkezőleg, az elektronikus korszakban „megfelelő politikai irányítás alatt” akár fokozódhat is a konkurrencia és a decentralizáció. A jelenlegi tendencia azonban azt a veszélyt is magában hordozza, hogy még az a kis változatosság is eltűnik a tömegkommunikációs rendszerből, amit idáig a könyvek és a lapok kínáltak a túlzottan ellenőrzött televízióval szemben.

A jövő kommunikációja?

Az Egyesült Államokban az „információ” mint iparág, gazdasági szektor (amely a közvetlen kommunikációs tevékenységet is magába foglalja) ma a nemzeti össztermelésnek közel a felét teszi ki!

Hogyan oldjuk meg a „kommunikációs bőség” problémáit? Sokan kétségbe vonják manapság, hogy az új kommunikációs

technika ígéretei teljes mértékben valaha is valóra válnak. A szkeptikusok egyik fő érve a kábeltelevízió példája alapján az, hogy a technikai fejlődés egy-két évtized alatt sem produkált semmiféle minőségileg jelentős változást, pedig annak idején a kábeltelevíziótól igen sokféle rendű-rangú társadalmi probléma megoldását is várták, de mindenekelőtt a kulturális válságték kiszélesítését. A kábeltelevízió területén még a potenciális mennyiségi fejlődés sem következett be. A fő kérdés azonban az, hogy egyáltalán jelent-e választékbővülést az egyéni és családi fogyasztó szintjén a mennyiségi növekedés? A szerző erre a kérdésre csak feltételes módban tud válaszolni.

Végül is, milyen speciális szolgáltatásokat tudnak az új kommunikációs rendszerek nyújtani? A jelenlegi telefon, kábel, rádió és televíziós rendszerek technikai kapacitása (az Egyesült Államokban és néhány más országban) már ma is többszörösen felülmúlja azokat a lehetőségeket, amelyeket tényleges szolgáltatásaik nyújtanak. Így a „jövő kommunikációját” az Egyesült Államokban már a jelenben is megvalósíthatnánk, miközben a világ legtöbb országában még a technikai-anyagi fejlettség alacsony szintje korlátozza a pozitív társadalmi, emberi célok elérését.

Szekeres Péter

Lapokból

South

Az UNESCO a szabad sajtóért

Ahmadou Manthar M'Bow, az Egyesült Nemzetek Tudományos és Kulturális Szervezetének hatodik főigazgatója a lap főszerkesztője szerint nem csupán a nyugati sajtó réme, hanem zseniális és szilárdan elkötelezett ember. Annak ellenére, hogy az általa vezetett „szabad és kiegyenlített információáramlásért” folytatott kampányt tartós támadás érte, egyhangúlag elnökké választották a második hétéves időszakra is. Mivel az UNESCO-ban senkinek nincs vétőjoga, a sajtókampányt M'Bow elszigetelésére akarták felhasználni, de ez a stratégia esődöt mondott.

M'Bow sohasem volt a viták híve: „Lehet, hogy nincs igazam, de sohasem válaszolok az UNESCO-t ért támadásokra. Nem írok az újságokba, de ha sajtó-értekezleten megkérdéznék, nagyon őszintén válaszolok.” 1981 májusában a franciaországi Talloires-ban a nyugati sajtó egy képviselője M'Bow egyik kiragadott kijelentését idézve kötekedően megkérdézte, hogy nem a sajtó állami ellenőrzését kívánja-e támogatni. M'Bow azzal vágott vissza, hogy a kérdés az UNESCO-

jelentés szándékos meghamisítására irányul. „Kész vagyok erről higgadtan beszélgetni, de ha ön vitát akar provokálni, erre is készen állok, bár nem szívesen.”

Véleménye szerint az emberiséget két veszély fenyegeti, a folyamatos fegyverkezési hajszája, amely véletlenszerűen is háborúba sodorhatja a világot, és az Észak-Dél között egyre növekvő egyenlőtlenség. A változás erői mozgásban vannak, de nincsenek birtokukban a megfelelő kifejezőeszközök. Az embereket jobban kellene tájékoztatni, de sajnós e feladatnak maguk a kormányok sem tesznek eleget. A harmadik világ több kormánya cenzúrát és a sajtót elnyomó ellenőrzési rendszert hozott létre, mert néhány vezető attól fél, hogy a szabad sajtó és a külföldi ügynökségek manipulációjának eszközüvé válhat. Az Egyesült Államok két hírügynöksége az anyagi lehetőségek birtokában naponta mintegy harmincmillió szóval teljes mértékben uralja a harmadik világ sajtóját. Két nyugat-európai ügynökség ezt a számot további napi hárommillió szóval egészíti ki. Ezzel szemben a harmadik világ hírügynökségei mindössze napi kétszáz ezer szót tudnak felmutatni. Az USA ellenőrzi a világ tévé-műsor-forgalmának 75 százalékát, a mozifilmek 50 százalékát, a lemezek és kazeták 60 százalékát, a komputerezált kereskedelmi információ 89 százalékát, az elektronikus alkatrészgyártás 82 százalékát, a kereskedelmi reklámok 65 százalékát és két európai leányvállalatával együtt a tévéhírek és dokumentumfilmek 90 százalékát.

Az UNESCO hosszan tartó harcot folytat a szabad és kiegyenlített információáramlásért, a csatát azonban csak akkor nyerheti meg, ha a harmadik világban is

létrejön az őszinte, szabad sajtó. Enélkül a kiegyenlített információáramlás fogalma támadható marad. M'Bow szerint az UNESCO az egyedüli szervezet, amely támogathatja a szabad sajtó ügyét anélkül, hogy azzal gyanúsítaná: a harmadik világ ellenségeinek érdekeit szolgálja.

A harmadik világ fő problémáját M'Bow a magántőke hiányában látja, ami szükségessé tette, hogy a kormányok teremtsék meg a tömegkommunikációs infrastruktúrát. M'Bow reméli, hogy az UNESCO Tájékoztatás-fejlesztési Nemzetközi Programja segítséget fog nyújtani a magán szervezeteknek és újságíróknak saját kommunikációs eszközeik fejlesztésére.

A főigazgató szerint a tömegkommunikációs eszközök birtoklásának ténye egyáltalán nem lényeges. Annál jelentősebb az újságírók függetlensége és szaktudása. A BBC példáját kell követni, amely a világ egyik legfontosabb rádióállomásá-

nak tekinthető: „Csodálom a BBC tárgyilagossághírközlését, mely soha nem túlozza el az eseményeket. Előbb mindig a hírforrást nevezi meg, és semmit sem állít, amíg a tények teljes mértékben bizonyítást nem nyertek”.

M'Bow a kultúrát egy nép örökségének tartja, amely alapján a közösség felfedezte önmagát és másokhoz fűződő kapcsolatait. Egy nép kulturális identitását a tudás, a felhalmozott tapasztalat, az ember és a természet közötti kapcsolat és a termelési mód határozza meg. Valamely nép haladása nem képzelhető el kultúráján kívül, és ebből fakad az idegen hírügynökségekkel szemben táplált ellenérzés. A kulturális identitás megőrzése és a tudomány és technika feletti uralom megszerzése teljes mértékben összeegyeztethető. A kulturális hagyományok megőrzése nem lehet haladásellenes, nem szabad fenntartani olyan archaikus struktúrákat, amelyek megakadályozzák a népek fejlődését.

*

Journal of Communication

Pontosak-e a tudományos hírek?

A legfejlettebb ipari társadalmak tömegkommunikációja még napjainkban is elég keveset foglalalkozik a tudománnyal, bár az elmúlt évtizedekben sok minden változott. 1951 és 1971 között 100 százalékkal nőtt négy nagy amerikai napilapban a tudományról szóló hírek száma, s a 70-es évek során hasonló mértékű növekedést mutatnak ki például a svéd televízió műsoraiiban. A mennyiségi változások összefügghetnek a tudományos hírek drámaibbá, látványosabbá válásával, amire a világűr-programok eseményei s a környezetvédő mozgalom terjedése a legjobb példa.

A tudományos hírekre, ismeretterjesztésre specializálódott újságírók túlnyomó része egyetemi végzettségű. Egy 1975-ös

amerikai vizsgálat szerint 87 százalékuk volt diplomás, szemben az 1940-ben mért 75 százalék alatti aránnyal. Az ilyen adatok azonban megtévesztőek, legalább két ok miatt. Egyrészt, a tudományról szóló közleményekben mind nagyobb a tudósok közötti vagy a tudományos eredmények alkalmazása körüli viták ismertetése, s ezek nagyobbik hányadát általános, nem szakosodott újságírók írják. Másrészt, legalábbis az Egyesült Államokban, kialakult a tudományra specializálódott közlők nagyon szűk, körülbelül 50 fős csoportja, s e zártkörű klub fölöttébb aránytalanul részesedik a szóban forgó információk termelésében.

A tudományos hírek pontosságát firtató kutatásokban az eredeti információkat szolgáltató források véleménye alapján szokták mérni a közlési eszközök megbízhatóságát. Úgy látszik, hogy a tudományos hírek kevésbé pontosak, mint másfajta közlemények. A 70-es évek közepén két amerikai kutatásban 10–30 százalékos volt a források szerint kifogástalanul korrektt anyagok aránya (a szokásos hírek körében ez az arány 40–60 százalék). Nem sokkal jobb a helyzet a tudományos ismeretterjesztő könyvek recenziái ese-

tében sem. Megvizsgálták néhány nagy sikerű és egyben hírhedten tudománytalan mű ismertetéseit, s kiderült, hogy írónak 50—60 százaléka alkalmatlan volt a könyvek megítélésére. Nem, vagy alig vették észre a kiadványok fő tételeinek tudományos tarthatatlanságát, s gyakran maguk is felkészületlenségről tanúskodó eszmefuttatásokat vetettek papírra.

Mind a könyvismertetések, mind a tudományos ismeretterjesztő cikkek esetében a nagy példányszámú, tökeerős lapok közleményei bizonyultak átlagon felül pontosaknak. E kiadványoknál ugyanis van pénz a magas iskolázottságú, szakosodott munkatársak alkalmazására vagy a témában jártas szakemberek felkérésére. Ez azonban még nem elegendő magyarázat.

A tudományra szakosodott újságírók nem nagyon figyelnek a tudományos publikációkra, legföljebb az ismert, gyakran idézett írásokra. Információs nyersanyagukat inkább kormányzati alkalmazottaktól s a tudományos élet tömegkommunikációs sztárjaitól szerzik be. E csillagok rendszerint jó kutatók, de nem azért kerülnek előtérbe. Vagy vitát kavaráró nyilvános állásfoglalásaik hívják fel rájuk a figyelmet, esetleg szakmájuktól távol álló ügyekben, vagy pedig sikeres tudomány-népszerűsítők. E tudósoktól fontos eseményekről, eredményekről lehet gyorsan tájékozódni, s közreműködésük nagymértékben javítja a közlemények pontosságát, megbízhatóságát. A hivatásos közlőkkel állandó kapcsolatot tartanak fenn, így aztán gyakran kapnak szót olyan témákban is, amelyekkel alig vagy sohasem foglalkoztak. A tudomány képviselői számottevően meghatározzák, hogy milyen eredményekről, történésekről hall, olvas a közönség, s milyen álláspontok uralkodnak a tömegkommunikációba is bekerülő tudományos vitákat. A más nézetű tudósok azért kapnak ritkábban fórumot, mert addig sem igen jutottak szóhoz, tehát nehéz őket megtalálni. Másrészt, a hivatásos közlő szereti elkerülni, hogy jól bevált információforrásait magára haragítsa az ellentétes felfogásúak előtérbe állításával.

A cikkek, műsorok középpontjában az új technikai vívmányok, illetve az alkalmazásukkal járó kockázat és haszon áll. Alig-alig kerülnek viszont szóba a társadalmi-politikai összefüggések, a közvélemény szerepe a tudományokkal kapcsolatos döntésekben.

A nézők könnyen hisznek és gyorsan felejtjenek

A televízió és a sajtó tudományos közleményei csak átmeneti és felszínes hatással vannak a közönségre. Ráadásul azok tanulnak belőlük többet, akik amúgy is többet tudtak a szóba hozott problémákról, azaz szélesednek és mélyülnek a társadalmat megosztó információs szakadékok. Kétségtelen viszont, hogy a tömeges hírszórás figyelmesebbé és érzékenyebbé teszi az embereket a nyilvánosan zajló tudományos viták iránt.

Az 50-es évek eleje óta többször is előfordult, hogy az amerikai közvélemény élesen megosztott egy-egy tudományos eredmény gyakorlati alkalmazását illetően. Közel 25 évig húzódtak például a viták az ivóvíz fluorozásáról, s a 60-as évek közepe óta mind gyakrabban kerülnek terítékre a nukleáris erőművek. Amikor visszamenőleg megvizsgálták, hogy egyes időszakokban mennyit is foglalkozott a tömegkommunikáció egy-egy vitatémával, s az eredményeket összevetették a közvélemény-kutatási adatokkal, érdekes összefüggés körvonalazódott. Az ellentétes álláspontok gyakoribb ismertetése a szóban forgó technológia ellenzőinek számát növelte meg. Persze e tapasztalatok sem voltak teljesen megbízhatóak, hiszen egy-egy esztendőből jó esetben is csak 2—3 véleményvizsgálati adatot lehetett használni, vagyis elég tág tere volt az önkényes értelmezésnek.

1979 márciusában aztán bekövetkezett a Three Mile Island-i atomerőmű emlékezetes üzemzavara. Egy hétig az országos tévéhálózatok esti hírműsorainak közel 40 százalékát szentelték az esetnek, s további egy hónapig foglalkoztak vele fontos hírként. Aztán egy jó negyedévig nem sok szó esett róla, majd októberben ismét vezető hírré lépett elő. Ekkor tette ugyanis közzé jelentését az üzemzavar okainak felderítésével megbízott elnöki vizsgálati bizottság. Eközben, egészen 1980 januárjáig, a Harris-intézet havonta mérte a nukleáris erőművek építésével, működtetésével kapcsolatos vélemények alakulását. Megnyílt a lehetőség, hogy közel egyéves időszakban sűrűn egymás utáni pontokban vessék össze a tömegkommunikációs közlések és a vélemények hullámmását.

Aligha meglepő, hogy mind áprilisban, mind októberben számottevően megnőtt az erőtűveket ellenzők tábora. Annál szembetűnőbb viszont, hogy a két időpont között, majd pedig október után úgy mérséklődött a tiltakozók aránya, ahogy a közlemények mennyisége csökkent. Augusztusban és januárban már ugyanakkorára zsugorodott az ellenzők csoportja, mint amekkora Three Mile Island előtt volt.

Úgy látszik, hogy a közvélemény gyorsan hitelt ad minden olyan közlésnek, amely szerint egy technikai eljárás kockázatos. Különösen, ha elég gyakran megismétlik. Ám a veszélyekről szóló hírek elmúltával a vélemények is módosulnak, bár a valóságos helyzet közben mit sem változott.

A televízió és a valóság

A televízió gyermekekre gyakorolt befolyását vizsgálva egyes pszichológusok fontosnak tartják, hogy a fiatal nézők mennyire tekintik valóságosnak a műsorokat. Feltételezésük szerint nagyobb a televízió hatása, ha a gyermek valóságnak véli a látottakat, mint ha kitalált történetnek. Egyes kutatási tapasztalatok igazolják, hogy ez valóban befolyásolja a tartalom érzelmi átélését, a tévénézés nyomán tanúsított agresszív viselkedést. A televíziós valóságról feltett kérdések azonban csak korlátozott jelentőségű válaszokat eredményezhetnek, hiszen a műsortartalom típusa éppúgy befolyásolhatja a gyermek ítéletét, mint az, hogy a valóság sokféle megkülönböztető jegye közül mit vesz figyelembe. Jelenleg arról sem tudunk sokat, hogy milyen fejlődésfolyamatok révén jut el a gyermek a televízió valóságértékének megítéléséhez.

Egy amerikai kutatás második, negyedik és hatodik osztályosok kisebb csoport-

jaiban vizsgálta, hogyan látják a gyerekek az egyes műsorokat. Közismert műsorokból, műsортípusokból összeállított párokat értékeltettek az iskolásokkal, részben nagyon különbözőket (például meccsközvetítést hasonlítottak össze az Óz, a nagy varázsló c. mesefilmmel), részben viszonylag hasonlókat (egy krimit egy kevésbé izgalmas tévéjátékkal). A kutatás tárgya a „valóságos”, illetve „fiktív” minősítés oka, motívum- és érvrendszere volt.

A válaszokban a kutatók két általánosabb értékelési, minősítési stratégiát ismertek fel. A gyerekek részben a televíziós és a való életbeli tapasztalataik összevetése, részben pedig sajátos műsorbeli jegyek alapján döntöttek. (Például: „ez csak rajz”, „azt azért csinálták, hogy...”, „írója van”). Mindhárom korcsoportbeli gyermekek használták mindkét kritériumfajtát, körülbelül azonos mértékben, ezen belül azonban számottevő különbségeket lehetett megfigyelni a gyerekek fejlettségének megfelelően. A legkisebbek természetesen jóval egyszerűbb eljárásokat követtek, ami részben szókincsük és verbális kifejezőképességük alacsonyabb fejlettségével is összefügg. Amikor összevetették a televíziót a valósággal, gyakorta meglepődtek annyival, hogy amit a televízióban láttak, az létezik az „igazi” világban is. Inkább csak a fizikai valóságtól való szembeszökő eltéréseket vették észre, például a főszereplő ember szárnyát. Jóval kevesebb esetben, szinte csak véletlenül utaltak arra, hogy a televízió műsora egészében megrendezett. Végeredményben túlbecsülték a televízió valóságértékét.

A pszichés fejlődés során a gyermek fokozatosan kezdi felismerni, hogy a televíziós képvilág mesterséges. Előbb csak odáig jut, hogy felteszi a kérdést magának: „igazi ez?”. Majd megértve a műsorok megrendezetségét, az válik számára problémává, hogy: „mennyire valóságos a történet?”. Ekkor már lényeges kritérium, hogy a műsor valóságának társadalmi és pszichológiai jellemzői mennyire térnek el a tényleges valóságtól. A gyermek már nem elégszik meg annyival, hogy amit látott, az „előfordulhat” a tapasztalati valóságban, hanem azt is elvárja, hogy a képi világ eseményei „valószínűek” legyenek. S úgy látszik, hogy a tíz-tizenkét évesek előbb jutnak el a „nem valóságos, mert nem lehet” következtetéshez, mint a pozitív ítélethez: „ez valóságos, mert hihető”.

A műsorok megítélése során alkalmazott mércék eltérő eredetűnek látszanak. A tévé és a valóság összevetése inkább a gyermeki gondolkodás belső fejlődésével függ össze, a sajátosan műsorbeli jegyek felhasználása viszont a tévézés időtartamával, a televíziózási szokásokkal. Az egész fejlődésfolyamat azonban jóval korábban kezdődik el, mint a legfiatalabb csoport életkora volt, hiszen még a másodikosok számára sem volt kétséges, hogy a hírműsorok inkább valóságosak, mint egy Kojak-epizód, s a meccsközvetítésnek is több köze van az igazi világhoz, mint egy mesefilmmek.

A televízió megítélése azonban nem általánosítható minden tömegkommunikációs eszközre. A gyermekek jóval hamarabb értik meg, hogy a könyvek világa kitalált, mint azt, hogy a tévéműsor megrendezett.

The Listener

A hatalom utolsó percei

Az amerikaiak kedvelik a nyílt kormányzatot, és úgy tűnik, manapság egyetlen elnök sem menekülhet a szavazók, vagy azok nem hivatalos sajtóképviselőinek csillapíthatatlan információéhsége elől. Az egymást követő washingtoni kormányokat kisebb-nagyobb mértékben mindig aláaknázták az állandóan jelenlévő sajtó alapos vizsgálódásai. Manapság szinte alkotmányos jognak számít, hogy a nemzeti válságok részleteit a reggelizőasztal fölött vagy a társalgóban tárgyalják ki a beavatott honpolgárok. A közelmúltban lejátszódott politikai dráma, az teheráni amerikai nagykövetség megszállása sem volt kivétel ez alól.

Ez a hosszú történet 1979 novemberében kezdődött és 444 napig tartott. Szinte pontosan egybeesett az elnökválasztási kampány időszakával. Eljött 1981 januárja. Az 52 tús még mindig Iránban volt, Jimmy Carter pedig éppen elhagyni készült a Fehér Házat, de még most sem tett le arról a szilárd elhatározásáról, hogy a túsokat megpróbálja hazahozni elnöksége lejártá előtt.

Warren Christopher, Carter külügyminiszter-helyettese már hetek óta tárgyalásokat folytatott a Khomeini-rendszer képviselőivel, és a végső egyezmény pontos részleteinek kidolgozása a befejezés előtt állott. Carter hívei büszkéek voltak, úgy tűnt, hogy a fájdalmas vereség után mégis aratnak valami győzelmet. És bár Ronald Reagan az utca másik oldalán várakozott, készen arra, hogy átvegye a hatalmat, a távozó elnök és legközelebbi munkatársai elhatározták, hogy az elnöki dolgozószobában ülve fogják kivárni az utolsó perceket. Carter elnökségének utolsó 48 óráját egy perc alvás nélkül, virasztással töltötték, s felhasználták a még rendelkezésükre álló hatalom minden eszközét, hogy utolsó erőfeszítésükkel megpróbálják kicsikarni a győzelmet, mielőtt az óra január 20-án déli 12-t ütne.

Ekkor történt, hogy Roone Arledge, az ABC-tévéhálózat hírosztályának vezetője kapcsolatba lépett Jody Powell-lel, a Fehér Ház sajtótitkárával, és kérte, engedjék be a televíziót az elnök irodájába, hogy az utolsó órákat filmre vehessék. Powell, aki ezt talán jó alkalomnak vélte arra, hogy főnöke kedvezőbb színben vonuljon be a történelemkönyvekbe, beleegyezett, de feltételeket szabott. Csak egy képmagnó-operatőr belépését engedélyezte, és fenntartotta magának a jogot, hogy bármikor leállíthassa a felvételt, ezenkívül kikötötte, hogy a szalagokat csak az ő jóváhagyásával lehet az ABC vagy más hálózat rendelkezésére bocsátani. Végül is viszonylag keveset változtatott a felvételeken. Az eredmény egy igen értékes és egyedülálló dokumentum: Az USA elnökének szentélyében rögzített hosszú órák, melyek alatt csak az elnök kormánya legmakacsabb problémájának záróakordjával küzdött, és készült átadni hivatalát politikai ellenfelének.

A szalagok ellentmondásokkal teli benyomásokat ébresztenek. Az elnöki hatalom félelmetes fensőbbségét kiegyensúlyozza a barátság és hivatali hűség révén összetartozó emberek intimitása. Az elnökhöz állandó információk és tanácsok özöne áramlik a világ minden részéről, ám amikor a szökési időpont vagy a Teherán és Algiers közötti távolság számítgatására kerül sor, a nemzetbiztonsági főtanácsadó és a sajtótitkár egy fogó földgömb fölé görnyed, és egy golyóstollal méreget, kalkulál. Szemtanúi lehetünk annak a családiás pillanatnak, amint Mrs. Carter férje körül sürgölődik, aki éppen haját vágat a beiktatási ünnepségre, és

annak a politikai szertartásnak, amikor a távozó elnök telefonon eligazítást nyújt hivatalba lépő kollégájának. Az irodában látszólag senki sem vesz tudomást a kamera jelenlétéről, látni az ásitásokat és a grimaszokat, hallani a káromkodásokat a durva megjegyzéseket.

A felvétel nem előre megírt forgatókönyv alapján készült. Amikor rögzítettek, még lehetségesnek tűnt, hogy a túszoikat az utolsó percben kiszabadítják, s ezután Carter dicsőséggel távozhat. De Jimmy Cartert legyőzi az idő. Fel kell mennie a Capitoliumra, hogy meghallgassa, amint Ronald Reagan leteszi a hivatali esküt, hogy azután Georgiába menet értesüljön arról, hogy a túsok végül is kiszabadultak. A történet utolsó felvonása kormányzatának nem csúspontja, csupán epilógusa lett.

Am az utolsó néhány óráról készült szalagok érdekes és fontos sírfeliratként élnek tovább. Napjainkban egyedülálló információforrás arról, hogyan dolgozott egy kormány belső köre. Reagan elnök, úgy tűnik, jobban kedveli óvatosabb csomagolásban közreadni tevékenységét, és még a teljhatalmú sajtómágnások sem tudták őt rábeszélni a Carter-kíséret megismétlésére. Angliában is nagyon bátorinak kellene lenni annak a szerkesztőnek, aki javasolná az angol kormánynak, hogy érdemes lenne szalagra venni mondjuk a szeszitalalom híveinek és ellenzőinek vitáját. De a carteri hatalom utolsó óráinak nyilvánosságára hozatala talán bátoríthat másokat is a példa követésére, hiszen minél kevesebbet tudunk, annál jobban félünk és gyanakszunk.

The Economist

Kopik a zománc

a világ legfényesebb iparáról. Óvatosságra inti az Economist azokat, akik hanyatló iparágukból a divatos mikroelektronika

területére kívánkoznak. A mikroelektronika termékeinek eladása az USA-ban éveken át 20—30 százalékkal nőtt. Ez év első hét hónapjában viszont az eladások 2,5 százalékkal elmaradtak az elmúlt év hasonló időszakának adataitól. 1979-ben 36 százalékos, 1980-ban már csak 25 százalékos volt a növekedés. Az iparágon belüli eladások kerek 5 százalékkal csökkentek.

Az optimisták szerint a legrosszabbon már talán túljutott az iparág. Ezt a becslést az amerikai kamatrátá enyhe esésére és a negyediki negyedévi elektronikai eladások normális szezónális növekedésére alapozzák. A kevésbé optimisták szerint az európai piac rosszabb helyzetben van. Az európai valuták dollárral szembeni esése gazdaságtalanabbá teszi az Európába irányuló amerikai exportot. Japánban a fellendülés jelei mutatkoznak, és Japán a GATT-tárgyalásokon az elektronikai alkatrészek vámsökkenését szorgalmazza. A pesszimisták azonban azt hangsúlyozzák, hogy a jen dollárhoz viszonyított esése igencsak megnehezíti a Japánba irányuló exportot.

Az USA-piacon a pangás leginkább az ún. ram-memóriákat érintette. A 16K ram-memória (nevét arról kapta, hogy 16 000 adat-bitet képes tárolni) jelenleg az iparág alapvető memória-chipje. Az elmúlt 18 hónapban ára 75—80 százalékkal, chipenként 1,50 dollárral csökkent.

A növekvő japán verseny miatt az árak most erőteljesebben csökkentek, mint az 1974—75-ös recesszió idején. Ez különösen szembeűnő a 64K ram-memóriák most kialakuló piacán, amelyből a japánok 70 százalékkal részesednek. A 64K ram-memóriából a japánok és az amerikaiak többet bocsátottak piacra, mint annak felvevőképesége. A tényleges eladási ár Japánban kb. 5, az USA-ban pedig kb. 7 dollár. Az eredmény azonban nem egészen az, aminek látszik: egyrészt az árak a költségeket sem fedezik, így néhány vállalat kiszorulhat bizonyos piacokról (a National Semiconductor pl. leállította a „buborék memória” beruházását); másrészt műszaki hibásak a konstrukciók (drága vagy bonyolult az előállításuk, vagy túl

lassúak a legújabb típusú mikroprocesszoros chippekhez képest), ezért jövőre költséges konstrukció-áttervezések várhatók.

Bár a jelenlegi recessziót megelőzően az amerikai chipgyártók kijelentették, hogy most nem csökkentik beruházásaikat, és nem lesznek elbocsátások, mint 1974—75-ben, az 1981-es tényleges beruházások nagyjából az előző évinek feleltek meg (annak ellenére, hogy 15 százalékos növekedés volt várható). Ha a recesszió 1982-ben folytatódik, az amerikai ipar a japán cégekkel ellentétben csökkenti beruházásait. A félvezetők piacán a japán beruházások várható összértéke márciusig 10 százalékkal növekszik, és ezt főként az automatizálásra fordítják.

Még a legpesszimistábbak is újabb felendülést várnak az 1983. évtől. Az amerikai honvédelmi kiadások nagymértékben növekednek a következő három évben. A honvédelmi kiadások 18 százaléka (amely várhatóan jelentéktelenül növekszik majd) most a mikroelektronika területére áramlik az eddigi hardware helyett. Becslések szerint az amerikai piacon 1980-ban eladott 105 milliárd dollár értékű elektronikai berendezések 21 százaléka volt hadi vásárlás. Évi 205 milliárd dollár értékű eladást számolva 1985-re a hadi részesedés eléri a 23 százalékot.

Üvegszálás fénykábelek

A következő húsz évben az üvegszálás fénykábelek fejlődésével válik legnyilvánvalóbbá a számítástechnika és a távközlés összefonódása. Nagy-Britannia távbeszélő-hálózatában már 300 mérföld fénykábel fektettek le, és ez a közeljövőben további 500 mérfölddel bővül. Franciaország 5000 biarritzi háztartást tervez összekapcsolni. Az NSZK a fénykábelekre épülő kirakatvárost Berlinben tervezi megépíteni. 1990-ben a távbeszélő-forgalom nagy részét üvegszálás fénykábelek fogják lebonyolítani.

A fénykábeleknek egy sor gyakorlati előnyük van, bár még drágábbak, mint a koaxiális kábelek:

- Olcsó a karbantartásuk.
- Angliában az első fénykábeleket, melyeket 4 évvel ezelőtt Stevenage és Hitchin között fektettek le, minden harmadik kilométernél erősítővel kellett felszerelni. Ma ez elég minden 28. kilométernél.
- A legújabb, legmodernebb típusú fénykábel nagy fényerősség mellett szélesebb hullámsávban több üzemetet tud szállítani.

A karbantartási költségeket tovább csökkenti, ha a jel egyre nagyobb távolságot tehet meg anélkül, hogy erősítők segítenék továbbjutását, bár az optikai vonalerősítők tartósabbnak ígérkeznek, mint a jelenlegi nehéz és bonyolult elektronikus erősítők.

A távközlés kirakatvárosai

A kapcsolattartás elektronikus formájában a mikrochipek, üvegszálás fénykábelek, úrhajók és mikrohullámú relék forradalma egy teljesen új iparágat — az informatikát — hozott létre a számítógépek, szövegszorosok és egy sor szakszolgáltatás és berendezés kíséretében. 1980-ban ezekből a termékekből 125 milliárd dollár összegben vásároltak, és a 80-as években az eladások volumene várhatóan 15 százalékkal növekszik évente.

A kormányok azzal segíthetik az informatika felvirágzását, hogy megszüntetik a távközlési rendszerek állami monopóliumát (vagy az állami ellenőrzést a magánmonopóliumok felett). Ezt tette az USA, és ennek érdekében tesz bátor lépéseket Nagy-Britannia. Más országok — pl. Franciaország, az NSZK és Japán — a hagyományos állami támogatással igyekeznek létrehozni az újfajta kapcsolattartás kirakatvárosát: Hi-Ovis „vezeték” városa Osaka mellett már felépült, hasonlókat terveznek Biarritzban és Nyugat-Berlinben. A kialakuló informatikai iparág nagymérvű állami támogatását ezekben az országokban az USA nagyságától és erejétől való félelem magyarázza. A japán elbortörés ellenére a világ informatikai termékeinek és szolgáltatásainak a fele amerikai. A világ minden négy számítógépéből hármat amerikai tulajdon-

ban levő vállalat gyártott. Az 50 legjelentősebb informatikai termékgyártó közül 25 amerikai, 9 japán és 6 brit.

A francia és nyugatnémet kirakatvárosok tervének nagy hibája, hogy a háztartások igényeire épülnek, ezek pedig a 90-es éveikig nem válnak szükségletekké. Az üzleti életben viszont már most reális szükség van a kétirányú fénykébeles videocsatornákon, fali képernyőkön és számítógépterminálokön keresztül megvalósuló telekommunikációra.

Az USA-n kívül Nagy-Britannia a legalkalmasabb ennek megteremtésére:

— a felújítás és fejlesztés nagymérvű állami támogatása nélkül;

— és a távközlési hálózat teljes liberalizálásával, pl. a British Telecom (BT) tulajdonában levő vonalak bérbeadása, illetve nagykereskedelmi eladása révén.

A nemzetközi versenyben döntő, hogy az országok lehetővé teszik-e a számítógép-terminál segítségével otthon végzett munkát. Így persze majd csak akkor fogunk dolgozni, ha valamely körzetet az ehhez szükséges vezetékkel felszerelnek. Miért ne éppen a londoni City legyen ez a körzet?

*

A BT-t arra kellene ösztönözni, hogy hozzon létre egy önálló, versenyképes vállalkozást a fejlett üzleti kapcsolattartás érdekében, mondjuk egy korlátozott felelősségű leányvállalat formájában. A City beruházásaiban érdekelt megvásárolhatnák a részvények felét ahelyett, hogy a BT hiányos szolgáltatásaira (pl. telex) panaszkodnak. A félig magánvállalat mentes lenne az állami beavatkozástól és a beruházási programok terén a kormány önkényes korlátozó intézkedéseitől. A vállalat kormányrészvényei esetleg megegyeznének azzal, amit más elektronikai vállalatok a távközlési hálózat felújítására és fejlesztésére kapnak.

Ez lehetne a legegyszerűbb módja annak, hogy a londoni City a fejlett távközlés nemzetközileg elismert mintája legyen, és mind kevesebb embernek kelljen naponta a munkahelyére utaznia.

Communications

Audiovizualitás az oktatásban

A modern oktatási rendszerben a hangsúly a tanulásra, nem pedig a megtanult dolgokra kerül, inkább magára a tanulási folyamatra, mint annak tartalmára. Milyen szerepet játszhatnak ebben az audiovizuális eszközök? Ezzel a kérdéssel foglalkoznak a Communications tanulmányai.

Genevieve Jacquinet tanulmányának címe: Mindig a feltalálókat keresik... Mintegy húsz év telt el azóta, hogy az audiovizuális eszközök megjelentek az oktatásban. Azóta újabb és újabb eszközöket találtak fel, s újra és újra elhangzott a klasszikus kérdés: Vajon átalakítja-e majd ez az eszköz az oktatás tartalmát,

illetve szerkezetét, rendszerét? A rohamosan gyarapodó eszköztár ellenére azonban még mindig a feltalálókat keresik. Paradox helyzet alakult ki az évek folyamán; óriási ellentmondás van az eszközök gazdagsága és az információk tartalmi szegénysége között. Vannak műholdas közvetítési lehetőségek, de gyakran nem tudjuk, hogy mit is közvetítsünk ezeken a műholdakon. A kép felhasználása az oktatásban ügyetlen; egy oktatófilm vagy unalmas, vagy az unalmasságtól félve felcsap játékfilmnek. Harminc év alatt sem sikerült az audiovizualitás színvonalát az élő beszéd szintjéig emelni. Jacquinet ezt követően a különböző pszichológiai, szociológiai iskolák, illetve az iskolákon kívüli, egyéni elképzeléseket tolmácsoló tudósok elméleteit, nézeteit ismerteti. Részletesen kitér a szemiológiai megközelítésre, illetve arra a kérdésre, hogy milyen sokat nyerhetnek ezek a vizsgálatok azzal, ha a szemiológiához más tudományágak, így pl. a szociológia vagy a pszichoanalízis társulnak. Tanulmánya befejező részében összeveti a képi és a szóbeli bemutatást, s kutatja az okokat, hogy miért maradt le a képi megfogalmazás a verbalitás mögött.

Tony Bates írása az audiovizuális eszközök — elsősorban a televízió — szimbolikáját vizsgálja. Majd felvonultatja az audiovizualitás eredményességét befolyásoló tényezőket (az alkalmazott szimbólumrendszer, a tanulók igényei, didaktikai modellek, a programok tartalma, bemutatási módok stb.). Bates hangsúlyozza a kutatási terület rendkívüli elmaradottságát.

Erhard U. Heidt *A kommunikációs eszközök taxonómiája* c. tanulmányában azt vizsgálja, hogy a különböző audiovizuális eszközök hogyan járulnak hozzá az oktatási folyamat eredményességéhez. Ezt követően a tanulók intellektuális képességei és gondolkodása szemszögéből tekintti át az audiovizuális oktatási eszközöket. E. U. Heidt tanulmányának végső kicsengése: azt kell meghatározni, hogy melyek az egyes oktatási eszközök specifikumai, és ezek alapján hol lehet a leghasznosabban alkalmazni őket egy bizonyos oktatási folyamatban.

Gavriel Salomon azt elemzi, hogy az egyes audiovizuális eszközök hogyan járulnak hozzá a gondolkodás fejlődéséhez. E kérdés kapcsán az új amerikai kutatásokról szól, amelyek bemutatási módokat, azon belül stílusokat (tudományos, elbeszélő stb.) és struktúrákat (nyitott, zárt, elliptikus stb.), valamint szimbolikus rendszereket különböztetnek meg.

Xavier Cuny és Michel Boyé *Az eszköz-
jelek elsajátítása* c. írásukban a gyakorló pedagógusok szemszögéből vizsgálják az ismertett tanulmányokban felmerült kérdéseket. Leglényesebb gondolatuk: az oktatás inkább receptek, modellek követésén alapul, semmint készségek kialakításán.

Jon Baggaley és Steven Duck: *A televíziós üzenet hitelessége* c. tanulmányukban olyan kísérletekről számolnak be, amelyek azt tanúsítják, hogy a televíziós üzenetek tartalmuktól függetlenül irányítják a közönséget, és keltik fel a nézők érdeklődését. Ezt követően a televízió és a film közös szimbólumait elemzik.

Francois Bresson a gyermekek képolvásos tevékenységére vonatkozó újabb kutatásokról számol be. Megállapítja, hogy az ábrázolt tárgy, illetve az azt megjelenítő kép azonosításához semmiféle tanulás sem szükséges. Ez az ember alapvető képessége, de minden további, a kép megértéséhez szükséges mozzanatot fokozatosan kell elsajátítani.

Pierre-Alban Delannoy a *Kép az olvasókönyvben* c. képanyaggal gazdagon illusztrált tanulmánnyal szerepel e számban. A gyermekek első olvasókönyvében, mint kettős, oktatási és bevezető funkciót ellátó eszközben vizsgálja a képek szerepét. Előljáróban megállapítja, hogy az első év fő törekvése az olvasási ismeretek elsajátítása, mintha az olvasás lenne a tudás megszerzésének egyetlen módja.

Michel Tardy írásában áttekinti a rókaábrázolások történetét, azaz a rókakép mint jel alakulását vizsgálja a művészetek történetében. A kép jelentésalakulási folyamatában olyan kettősséget állapít meg, amely önmagában érvényesíti a kettős tanulás hipotézisét: a szabályosságok és szabálytalanságok elsajátításának szükségességét. Hangsúlyozza a kettő dialektikus egységét, és felhívja a figyelmet a „szabálytalanságok” elsajátításának fontosságára is.

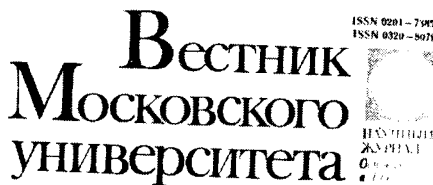
Az ezermilliárd jenes ipar

Nem tudom, van-e demokrácia Japánban — írja Hisanori Isomura, az NHK (Japán félig állami rtv-társaságának) vezérigazgatója a francia lap hasábjain —, de az biztos, hogy telekrácia, az van. Az európaiak el sem tudják képzelni, milyen tekintélye van nálunk a tévének; valóban a „negyedik hatalom”, éppúgy, mint az Egyesült Államokban, tehát akár a kormány megbuktatására is képes. (Gondoljunk csak Tanaka miniszterelnök lemondására a Lockheed-botrány kapcsán.) Így aztán érthető, hogy a legtehetségesebb fiatalok miért éppen az újságírást választják. Pedig az NHK-nál a legnehezebb a felvételi vizsga, s 300 jelentkező közül egyetlenyget veszünk fel. A legjobb diplomával rendelkezők inkább valamelyik televíziós hírműsorban foglalnak helyet, mintsem egy íróasztal-

nál, az államtanácsban. És fordítva: a legnépszerűbb tévésztárok pillanatok alatt politikai karriert csinálhatnak. A nézők automatikusan rájuk szavaznak. Szenátoraink között sok egykori színész és énekes van, ami persze nem egészen normális dolog.

Van Japánban egy sajátos jelenség, amit talán „tömeg-elitnek” lehetne nevezni. E nyilvánvalóan ellentétes szavak valójában igen jól jellemzik a japán életet. Tudni kell, hogy a japánoknak három olyan, tízmillió példányszámban megjelenő napilapjuk van, melyek színvonala hasonló a Le Mondehoz. A televízió jó minőségű dokumentumműsorait 30—40 millióan nézik (a 114 milliós lakosságból). Japánban nincsenek analfabéták, az évtized végére majdnem minden alkalmazott egyetemi végzettséggel rendelkezik. A japánok az információ megszállottjai. Mindent tudni akarnak. Ez a titka a japán expanciónak. És a televízió a legnagyobb információforrás. Csakhogy a nálunk divatos szélsőséges információs demokratizmusnak árnyoldalai is vannak: a konformizmus, a vulgaritás, a banalitás. A japánok naponta átlag 3 óra és 19 percet töltenek a képernyő előtt (a nők még többet: 4 óra 57 percet). Azonban a műsorok kulturális színvonalára nem mindig lehetünk büszkéek, ami a magántévé-állomásokkal folytatott könyörtelen gazdasági háború következménye. A fő cél: a közönség meghódítása. A műsorokat nem a minőségük, hanem a nézettségük alapján ítélik meg. Ha valamelyik műsor készítő nem éri el legalább a 10 százalékos nézettséget, ha egy bemondónó nem elég népszerű — máris repül. Többnyire „szponzoraink”, a reklámozók követelik áthelyezésüket. A gazdasági harc időnként elképesztő tényeket produkál: a külföldiek például meglepetéssel tapasztalják, hogy a tévében majdhogynem pornográf filmeket vetítenek, miközben a japán moziban igen szigorú cenzúra uralkodik ezen a téren.

Végül érdemes megemlíteni az egyik magántévéadó esetét, amely annak idején megkapta a Szovjetuniótól az olimpiai játékok kizárólagos közvetítési jogát. Miután a japán kormány a játékokat bojkottálta, a tévéállomás 200 millió jent veszített. Ez azonban korántsem juttatta a tönk szélére; senkit sem bocsátottak el. Ebből is következtetni lehet a magánadó gazdagságára. Az iparág összes forgalma — az NHK előfizetési díjaival együtt — eléri az 1 100 milliárd jent.

Nemzetközi szemlék a szovjet sajtóban

Egy 1977-es szociológiai felmérés szerint a Pravda olvasóinak 90 százalékát érdekelte a lap Nemzetközi élet című rovata. A külpolitikai tematika első helyen áll az újságban mind az anyagok minősége, mind az irántuk megnyilvánuló érdeklődés tekintetében. Valamennyi publicisztikai műfaj megszólal e témában, de a legtanulságosabbban mégiscsak a szemlék. Nem véletlen, hogy a Pravda szemléírói a legtehetségesebb szovjet újságírók.

Már a forradalom előtti orosz újságírásban is az egyik vezető helyen állt a szemle. A XIX. század forradalmi demokratái ebben a formában polemizáltak a cári ideológusokkal; nagyszabású folyóirat-cikkeik havi vagy éves áttekintést adtak, forradalmi szellemben neveltek, harca buzdítottak. E műfaj kisebb terjedelmű írásai pedig a múlt század végén alakuló napilapokban kezdtek megjelenni, majd Lenin lapjaiban — az Iszkrában, Vperjodban, Proletárijban és a Pravdában — fejlődtek tovább. Lenin a forradalom után felhívta a kiadókat arra, hogy ne hagyják elveszni a napi külpolitikai híryanagyot, havonta készítsenek belőle összefoglalót.

Azóta a központi szovjet lapokban folyamatosan megjelennek a nemzetközi szemlék. Különösen a II. világháborút követő években tűntek fel gyakran: 1947 és 1949 között a Pravdában évente mintegy 50 ilyen cikk jelent meg. Azután az 50-es években feltűnően csökkent a szemlék száma — évi 1 és 20 között ingadozott.

1961 decemberétől az Izvesztyijában kezdtek megjelenni Lednyev és Matvejev újságírók nemzetközi szemléi: A világ — a múlt hónapban címmel. 1964-től a Pravda is keresni kezdi a külpolitikai események szemlézésének új formáit. Előbb a „Nemzetközi napló” jelenik meg, majd

újabb rovatok: az „Ezen a héten” és a hat évig élő „Nemzetközi hét”. A címek nem véletlenül változtak; párhuzamosan átalakult az anyagok tálalása, sőt a tipográfiai megoldás is. 1965-től kezdve a nemzetközi szemle ismét a Pravda elengedhetetlen műfaja lett, s helyet kapott valamennyi vasárnapi számban. Már nemcsak a politikai megfigyelők és a szerkesztőség tagjai írják e cikkeket, hanem a legtapasztaltabb külpolitikai újságírók is: Visnyevszkij, Orehov, Podkljuesnyikov, Bolsakov.

Az 1973 és 1978 között publikált nemzetközi szemlék lényegében a háború utáni hagyományokat követték, s azokhoz hasonlóan elsősorban az agitátorok és propagandisták táborának szóltak. Idővel azonban ez a forma unalmassá vált a Pravda olvasói számára. Az olvasótálalkozón és a szerkesztőségnek írt levelekben azt panaszolták, hogy a szemlékben túl sok a közismert tény, a frázis, a felesleges szónoklat. Hiányolták a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdései, a külföldi események, a gazdasági és a háborús problémák magasabb színvonalú megvilágítását.

Hosszas fontolgatások után, 1979. januárjában végül is megváltoztatták a rovatcímét: a „Nemzetközi hét” helyett „Nemzetközi szemlére”. Azóta a cikkírók jóval nagyobb időszakatok átfogó, alaposabb publikációkkal jelentkeznek, s figyelmüket igyekeznek mindig a legaktuálisabb kérdésekre összpontosítani.

*

A külpolitikai témájú írások műfajai a Pravdában változatosak: cikkek, esszék, tárcák, kommentárok, s lényeges szerepük van a nagylegzetű szemléknek is, amelyeket pl. Jurij Zsukovtól olvashatunk. Zsukov írásaiban az események egymáshoz kötődnek, az erővonalak világosan követhetők; az első pillantásra kusza tényekből kerek kép rajzolódik ki. Mivel azonban nem minden esemény teszi lehetővé, és nem is minden publicista képes rá, hogy az aktuális eseményekből kiindulva átfogó következtetésekig jusson, a nemzetközi szemlében szépen megférnek a különböző kérdésekről szóló kommentárok is — ha tematikájuk közös.

Media Perspektiven

A műholdak árnyéka

„Ipari szempontból Franciaországnak az az érdeke, hogy partnert találjon a műsorszóró műholdak kifejlesztéséhez. S ugyanennyire szükséges, hogy megőrizzük Franciaország kulturális arculatát. A határokat átlépő műsorszórás a lehető legelősebben veti fel e problémát” — írta 1978-ban a francia kormány kulturális és kommunikációs bizottsága egyik jelentésében. Az NSZK műsorszóró műholdjának főnöke pedig így nyilatkozott 1980-ban: „A műholdas tévé kifejlesztése lényegesen fontosabb a Szövetségi Köztársaság exportpolitikájának, mint a pártok kommunikációs politikájának szempontjából.” Az osztrák televízió egyik vezetőjének egy évvel későbbi megfogalmazása szerint: „A műsorok régi borát most új, elektronikus csapra verik. Minden mást csak belénk beszél az ipar”. Ez idő tájt a holland parlament egyik kommunikációpolitikai szövegíróje is aggályait fejezte ki. „Televízióink nem szórakoztató, hanem kulturális eszköz. Az új közlési eszközök azonban arra kényszerítenek bennünket, hogy feladjuk ezt az álláspontot. A műsorszóró műholdak és a kábelhálózatok keserű következményekkel járnak műsorszórási rendszerünk szempontjából!”

„A XX. század piramisai”, a műsorszóró műholdak a napi politikai és gazdasági érdekek játékszerei. A kulturális és társadalompolitikai következményeket általában kevéssé ismerik fel, kevéssé törődnek velük. A jelenlegi optimista vélekedésekről hamarosan kiderülhet, hogy merő illúziók.

A bonni Zentrum für Kulturforschung megvizsgálta, hogy milyen nemzetközi problémák merültek fel a műsorszóró mű-

holdakkal kapcsolatban, és hogyan próbálják ezeket megoldani. Teljesen egyértelmű, hogy a műholdas műsorszórás jóval hátrányosabban érinti majd a kis országok kulturális és közléspolitikai helyzetét, mint a nagy és erős államokét, ám mégis alig van köztük különbség abból a szempontból, hogy a műhold jellegzetes nemzeti kultúrájukat fenyegeti. A kis ország televíziózása aránylag több nézőt fog veszíteni, mint a nagyoké, de az utóbbiakban számszerűen lesz igen tekintélyes a hazai műsorok közönségének csökkenése. A sokakat vonzó műsoroknak manapság is nagyon erős nemzetközi szabványosodása, klisé-jellege méginkább befolyásolja majd a nézők igényeit, a sajátosan hazai műsorokhoz való viszonyát. Ennek áttételes, de észlelhető következményei lesznek az ország kulturális légkörére, az alkotók helyzetére és tevékenységére. Országonként eltérő jellegű, de igen komoly oktatás- és családpolitikai következményeket sem lehet eleve kizárni.

A műholdak megnövelik a sugárzás időtartamát. Nyugat-Európában ma is kevés a műsor és a műsorgyártási kapacitás. A saját gyártású s a belföldi származású műsorok olyannyira drágák az importált anyagokhoz képest, hogy a legtöbb televízió már régen csődbe jutott volna az amerikai behozatal nélkül. A műholdak óhatatlanul a külföldi műsorok mennyiségének növekedését s ezáltal a programok tartalmi arányainak átalakulását idézik elő. A műsorimport közvetlenül és közvetve a hazai műsorkészítők szakmai helyzetét és állását fenyegeti.

*

A javaslatok jegyzéke kurta, hatása kétes. A nyugat-európai művelődési miniszterek 1978-as, athéni tanácskozása a hazai alkotók és műsorkészítő szervezetek versenyképességének javítását ajánlotta a multinacionális műsoripar elleni védekezésül. Az iparilag fejlett nyugat-európai országok legtöbbjében műsorbehozatali kvótákat, számos helyen pedig a műsorkészítők állását védő munkajogi szabályokat léptettek életbe. Az ilyen javaslatok és lépések távolról sem hasznosak, csak az a kérdés, hogy miből fedezik a megvalósítással járó költségeket.

A vitaműsorok hatása

Az egyes műsorok véleménybefolyásoló hatásának laboratóriumi vizsgálata már régen nem azonos a tömegkommunikáció kutatásával, sőt manapság időnként le is nézik az ilyen vállalkozásokat. E buta arisztokratizmus azonban fontos dolgok fölött siklik el. A közlés mikroszerkezete, taktikája valóban csak része a hatásfolyamatnak, de ennek következményeit is kell ismerni.

Az egyedi üzenet véleményalakító hatásának régi, egy időben gyakorta boncolgatott problémája volt az „egyoldalú” vagy „több oldalú” közlés. Mikor nagyobb a hatás? Ha valamely vitatott kérdéstről csak egyféle álláspontot ismertetnek, vagy ha ugyanabban a közleményben ellentétes nézeteket mutatnak be? A vizsgálati eredményekből végül is kirajzolódott, hogy az alternatíva tulajdonképpen hamis, mert a tágabb kommunikációs környezet jellemzőitől (pl. attól, hogy van-e ellenpropaganda) s a célközönség sajátosságaitól függ a válasz. Ugyanakkor viszonylag keveset törődnek azzal, hogy milyen legyen a „több oldalú” közlés.

Egy osztrák—nyugatnémet kutatócsoport az ellentétes álláspontok bemutatásának két módszerét hasonlította össze. A „kiegyenlítő” közlés esetén mindkét oldal érveit ugyanaz a személy ismertette, az „arányos” kommunikáció pedig azt jelentette, hogy az eltérő álláspontokat más-más képviselte. A vizsgálatot két témával végezték el (az osztrák népszavazások megrendezése, illetve náci dokumentumfilmek bemutatása mellett és ellen szóló érvekkel), s mindkét közleményt feldolgozták „kiegyenlítő” és „arányos” formában. Gondosan ügyeltek arra, hogy az eltérő formákban pontosan ugyanazokat az érveket vonultassák fel. Az eltérő álláspontokat azonos nemű, korú, s hasonló megjelenésű személyek fejtették ki. Négy kísérleti csoportot állítottak össze, kettőt-kettőt magasabb, illetve alacsonyabb végzettségűekből. A kísérleti sze-

mélyek valamennyien férfiak voltak, s kor szerint sem sokban különböztek egymástól, hiszen a vizsgálatot osztrák kaszárnyákban bonyolították le, katonák körében. Az egyik csoport „kiegyenlítő” taktika szerint ismerkedett meg az egyik s „arányos” módszerrel a másik témával, a másik csoport épp ellenkező formájú közléseket kapott.

A közlemények megismerése után kitöltött kérdőívekből az világott ki, hogy az iskolázottság nem befolyásolta a vélemények alakulását, annál jelentősebb volt viszont a közlési taktika hatása. (E tekintetben mindkét témánál ugyanolyan eredmények születtek.) A „kiegyenlítő” közlés nyomán a vélemények erősen koncentráálódtak a hétfokozatú válaszkálák közepére, az „arányos” bemutatás viszont nagymértékben polarizálta a megnyilatkozásokat. (A népszavazásokról alkotott véleményeknek 51 százaléka esett a skála középső három fokára az „arányos” bemutatás után, viszont 79 százaléka a „kiegyenlítő” eljárás nyomán. A náci dokumentumfilmek kapcsán a „kiegyenlítő” taktika 30 százalékkal nagyobb csoportot vont a különböző álláspontok pártjára, mint az „arányos” forma.) A kutatók azaz magyarázzák e különbségeket, hogy az „arányos” bemutatási módszer az egyik vagy másik álláspontot kifejező személynél való rokonszenv, együttérzés révén növeli a kialakuló nézetek megosztottságát. A „kiegyenlítő” tálalás viszont kizárja ennek lehetőségét, a befogadónak magának kell döntenie, s az ellentétes érvek ide-oda húzó hatása azt eredményezi, hogy a vélemények zöme „középutas” lesz.

Az elméletinek szánt magyarázat nem hangzik túl meggyőzően, már csak azért sem, mert a vizsgálat során az egyes álláspontok képviselőinek homogenizálásával épp a személyes együttérzés hatását nehezítették meg. Számos más ellenvetés is jogosnak látszik. Vajon mi a helyzet akkor, ha nem ismeretlen személyek fejtik ki az eltérő álláspontok racionális érveit, hanem népszerű, közismert hivatásos közlők, akik az érzelmi befolyásolás eszközeivel is élnek?!

Az eredményekre érdemes azért odafigyelni. Még akkor is, ha e kísérletsorozatra is jellemző az a hiba, amelyet a tömegkommunikációs hatásvizsgálatokban rendszeresen elkövettek. Mármost az, hogy mindkét közlési formát *személyes* kommunikációként (előadótermi pódiumról elhangzó üzenetként) élték át a kísér-

leti személyek, ám az eredményeket a kutatók minden további nélkül vonatkoztatják a *tömegkommunikációs* eszközök vitaműsoraira s ezek hatására.

Theorie und Praxis des sozialistischen Journalismus

A múltból a mába — a mából a jövőbe

A lipcsei Karl Marx Egyetem újságrío tanszékének folyóirata, amely évente hat-szor jelenik meg, a szorosan vett elméleti és gyakorlati újságrío mellett a nemzetközi tömegkommunikáció egészét is figyelemmel kíséri. A sajtópolitikában leginkább az NDK belső viszonyaival, illetve az NDK és az NSZK közötti politikai kapcsolatok sajtóvetületével foglalkozik. A cikkek döntő többsége az egyetem oktatóinak (kisebb részlet hallgatóinak) a tollából származik hatalmas hivatkozási és jegyzetapparátussal.

Új információs világrend

A folyóirat múlt évi negyedik számában Wolfgang Kleinwächter cikke a 21. UNESCO közgyűlésen megtárgyalt információs kérdéseket foglalja össze.

A közgyűlésen megvitaták az 1978-as tömegkommunikációs nyilatkozatot, a kommunikációs problémák tanulmá-

nyozására alakult nemzetközi bizottság, a McBride Bizottság jelentését, a kommunikáció fejlesztésének nemzetközi programját (IPDC) és az UNESCO általános kommunikációs programját 1981—83-ra és 1984—89-re.

Az 1978-as tömegkommunikációs nyilatkozat lényege a tömegkommunikációs eszközök szerepének megnövekedése a béke védelmében, a fajüldözés, az apartheid és a háborús szítás elleni küzdelemben. A közgyűlésen felmerült, hogy az európai újságíró fórumokat is be kell vonni a közös munkába. Több nyugati ország a „szabad információáramlás elvével” el akarta odázní a nyilatkozatot a következő UNESCO-ülésig, de végül kompromisszumos megoldás született. Ezt a rövid elvi határozatot az 1983-as kongresszus elé bocsátják, és tájékoztatásul az újságíró-szervezeteknek is megküldték.

A 19. konferencián kérték fel az ír Sean McBride-ot, hogy vezesse a 16 ország szakértőiből álló csoportot, amely a nemzetközi információ és kommunikáció problémáit és ezek megoldását kutatja. Két év alatt, hat ülésen született meg a terjedelmes jelentés, amely 1980 tavaszán jelent meg. A vita róla nagyrészt politikai: olyan információ tartalmak terjesztését sürgeti, amelyek az emberiség alapvető problémáinak a megoldását szolgálják (béke, leszerelés). A fejlődő országok a transznacionális médiakonzernek tevékenységét kárhoztatják. A McBride-jelentést egészében a nyugati országok is elismerik, az ajánlások közé azonban sok olyat is fel akartak vettetni, amely a szabad információgyűjtést és -terjesztést szolgálja. Az el nem kötelezett országok hangsúlyozták, hogy az új információs világrend éppoly fontos, mint az új gazdasági világrend. Az UNESCO a jelentés hat operatív részét tanulmányozásra kiadta állami, nem állami, regionális és szakmai szervezeteknek, hogy kommentárokkal lássák el.

A kommunikációs fejlesztés nemzetközi programja (IPDC) előzetes tervében „a nemzetközi információs kapcsolatok demokratizálása és a gyarmati maradványok felszámolása” szerepel. Ennek fő pontjai: a független nemzeti információs rendszerek kiépítése, műszaki és újságírói szakemberképzés, a fejlesztési elvekben a prioritások kidolgozása, a hírcsere megszervezése a rádiók, televíziók, hírügynökségek és tömegkommunikációs szervezetek között, különösen a fejlődő országok esetében.

A kidolgozásra 35 ország „államközi tanácsát” kérték fel, amely az UNESCO-nak kötelese számolni. A gazdasági alap megteremtésére külön pénzügyi alapot kívánnak létrehozni. A kapitalista országok inkább a világbank és egyéb, már meglévő nemzetközi pénzügyi intézmény alá kívánják utalni (így jobban ellenőrizhető és csupán pénzügyi probléma marad — elveszti politikai tartalmát).

Fejlődő televízió

Werner Ullrich cikke azt vizsgálja, hogyan fejlődött a televízió a közelmúltban felszabadult országokban.

A rádió jobban elterjedt, rádiótlan ország alig van, míg a televízió az ötven afrikai országból harmincban hiányzik. S ahol van is, nem tömegméretben. Átlagosan 500 afrikaira jut 1 készülék, bár az UNESCO már 1960-ban az 50:1 arányt tűzte ki célul. A készülékellátottság Ázsiában is igen alacsony (Indonézia, Afganisztán). Dél-Amerikában jobb a helyzet, bár az USA-tól (2 személyre 1 készülék) ez is messze van.

Nigéria volt az első afrikai ország, amely — 1959-ben — bevezette a televíziót. (Illetve az angol Overseas Rediffusion Ltd. vezette be, kezeli és ellenőrzi azóta is. Nigérián kívül hat más nagy televíziós szervezet is irányít és koordinál.) Uganda, ez a szegény afrikai ország egyenlőtlen életmódot hirdet, a színes televíziót vezetette be, Kenyában pedig az angol Marcony Company 1976-ban műhold-vevőállomást (az egyetlen Kelet-Afrikában) létesített. Vajon megoldja-e ez a gyors fejlődés az ország információs gondját, valóban híd-e a külvilág felé? Továbbra is csak a gazdagoknak van televíziójuk, sőt még ma is státusszimbólum. Az afrikai televíziós szervezetek H. Koschwitz szerint ugyanazt a fejlődési modellt követik: külföldi cégektől szereznek hitelt és műszaki felszerelést, a műsortervezést a kormány irányítja. Ha a nézőszám emelkedik, a műsor kiterjesztését igénylik, ezt külföldi adások átvételével érik el, ennek következtében pedig nő a külföldi gyártású, külföldi életmódot hirdető kereskedelmi és reklámtelevízió behatolása.

Az importált műsorok főként sorozatok. Ezek költsége már korábban megnőtt, így (Japán, az USA, az NSZK) olcsón és „önzetlenül” adják.

Sok szempontból más a szocialista irányban fejlődő országok televíziójának

alakulása. Sok helyütt államosították a volt gyarmati televíziót (Algéria, Kongó, Etiópia, Jemen), bár ez csak a kezdeti nehézségeken segít át.

Erre a fejlődésre példa az algériai televízió. A felszabadulás előtt (1962) öt kisebb francia gyarmati adója volt, ma Afrika egyik legjobban kiépített hálózatával rendelkezik. Mivel a szakemberek „hazamentek” Franciaországba, hamar létre kellett hozni az egyetemen az újságíró tanszéket, így is 1970-ben az adásoknak csak 6 százaléka volt hazai anyag, a többi francia, angol, amerikai.

A televíziós hálózat erősen automatizált, összesen 285 fő műszaki személyzetet igényel. Gondoskodtak a jó elosztásról és vételi lehetőségekről, 1975-ben 17 millió lakosra 500 ezer vevőkészülék jutott.

A világon negyedikként volt Algériának távközlési műholdja (a Szovjetunió, az USA és Kanada után), de kérdéses, hogy ekkora gazdasági befektetés elég hatékonyan megtérül-e. 1979 óta az Inter-szputnyik rendszer része, sok arab országtól is vesz át műsort, mégis nagy százalékban nyugatról szerzi be anyagát (főként az NSZK, az USA, Anglia, Franciaország szállít — már szinkronizálva). A saját adások főként politikaiak, ideológiaiak és kulturálisak.

Sok az oktatóműsor és a nők egyenjóságát hirdető propaganda („ahol képzett a nő, képzett a nemzet!”). A kulturális alkotások a gyarmatosítás előtti hagyományokhoz nyúlnak vissza. Saját készítésűek az információs adások, az ünnepi (politikai és vallási) és sportműsorok is. Az algériai televízió helyzete kivételes a fejlődő országok között. Persze azért még itt sem tömegméretű a televízió, és nagyon is fővároscentrikus!

A tömegkommunikációs eszközök Svédországban

Mostanában több olyan híradás jutott el Svédországból hozzánk, amely az ottani tömegkommunikációs eszközök jelenével és perspektíváival foglalkozik. Ezek a hírek nem csupán ismereteinket bővítik, ha-

lem bizonyos vonatkozásban jelzéseket adhatnak arra vonatkozóan, hogy miképpen alakulhat a mi tömegkommunikációs gyakorlatunk.

Rádió

A svéd lakosság 70 százaléka naponta hallgat rádiót. A hatvanas évek óta a rádiózással töltött idő kismértékben, de állandóan csökken, ma átlagosan 108 perc naponta. (Nálunk ez 1980-ban 73 perc volt.) Az elmúlt évtizedben lényegesen átalakult a rádióhallgatás napi struktúrája. Jelentősen csökkent az esti, és növekedett a reggeli és délutáni rádiózásra fordított idő. A férfiak és az idősebbek többet, a nők és a férfiak kevesebbet hallgatnak rádiót, mint tíz évvel ezelőtt.

Televízió

Svédországban két tévéállomás működik, a második csatorna rendszere a hetvenes években épült ki. Az évtized kezdetén a lakosság 8 százaléka rendelkezett színes készülékkel, ma ez az arány megközelíti a 90 százalékot! A napi átlagos tévézési idő másfél órától közel két órára növekedett az elmúlt tíz évben. Ha a sugárzott műsorok műfaji összetételét összehasonlítjuk a megnézett műsorokéval, azt találjuk, hogy a hírek, a televíziós játékok, a szórakoztató műsorok és a sportprogramok műsorszerkezeti arányuknál nagyobb figyelemre tartanak számot. Kevesebbet nézik viszont az információs (non-fiction), a zenei és a gyermekműsorokat.

Sajtó

Svédországban közel tízezer időszakos kiadványt tartanak nyilván, köztük 160 napilapot és vagy 2500 magazint, folyóiratot. Rendszeresen a lakosság 93 százaléka olvas újságot, többségük a reggeli lapokat és a magazinokat. A magazinok olvasói között lényegesen több a nő, mint a férfi. Az újságolvasásban a magas státusú, jövedelmű és iskolai végzettségű rétegek járnak elől. A sajtóban megjelenő anyagok közül a helyi híreket és az aktuális műsортájékoztatókat olvassák a leggyakrabban, ezt követik a környezettel, a kormánnyal, a közélettel, az iskolával és a munkaerőpiaccal kapcsolatos cikkek.

Video

Svédországban a hetvenes évek eleje óta használják a videokészülékeket, de akkor még túlnyomórészt intézmények szerezték be. A lakosság körében csak az utóbbi években kezd terjedni, a vártnál sokkal gyorsabb ütemben. 1979-ben 32 ezer képmagnó volt az országban, 1980-ra számukat 48 ezerre becsülték, ehelyett 80 ezret vásároltak. Az elmúlt évben már 120 ezer működött, ez a szám várhatóan 150 ezerre emelkedik az idén. Az eladott kazetták száma hasonló ütemben nő.

A videofelvevő készülékek tulajdonosaival készített felmérés eredményei szerint elsősorban a nagyvárosok lakói, a fiatalabbak és a gyermekes családok vásárolnak képmagnót. A készülék beszerzésének okai között leggyakrabban hasznosságát említik. A nézők függetlenednek az adásidőtől és a programok közti választás kényszerétől. Nagyon kevesen említik azonban a videokészülék „oktató” funkcióját.

A készülék használatának vizsgálata feltárja, hogy az emberek többsége valójában nagyon kevésbé meríti ki a képmagnó nyújtotta lehetőségeket. Nem fordítanak túlzott figyelmet az anyag frissességére, a megkérdezettek többsége egy hónapnál régebbi felvételt látott legutoljára, ezek 40 százaléka egész estét betöltő film, közel ötöde sorozat vagy szórakoztató műsor. A megkérdezettek közül senki nem említette, hogy a közelmúltban videokészüléken pornográf filmet nézett volna. Ez feltehetőleg nem fedi a valóságot.

Nem házilag készült felvételeket viszonylag ritkán néznek a családok. (Ezek meglehetősen drágák, bár kölcsönözni is lehet őket. Ezért az a szokás, hogy a családok kölcsönadják egymásnak a bérelt kazettákat.) Főként azok vásárolnak képmagnót, akik valamilyen okból a rendes adásidőben nem tudják megnézni a műsorokat vagy elégedetlenek a tévé műsorai-val, és saját ízlésüknek megfelelően kívánják bővíteni, vagy akik szeretnék meghosszabbítani tévénézési idejüket, és a gyerekek, akik „gyűjtik” a műsorokat.

D. Hoffmann Márta

Rövidre fogva

Arab műholdak. Az Európai Műholdügynökség 23 millió dolláros megállapodást írt alá Rijadban az első arab távközlési műhold, az Arabsat finanszírozására. A műholdat 1984 elején bocsátják fel a szervezet francia Guayanában levő központjából. A tervek szerint a műhold tízezer új telefonáramkör és egy új televíziós csatorna létesítését teszi lehetővé az arab országokban. Megbeszéléseket folytatnak a második arab távközlési műholdról is, amelyet amerikai űrrepülőgépről fognak felbocsátani. A francia műholdtársaság az elmúlt évben 135 millió dolláros megállapodást írt alá, amely két fellövésre szánt és egy kísérleti műhold gyártására vonatkozik.

Reuter/MTI

Műholdról közvetít az év eleje óta a perui állami műsorszóró társaság. A műhold egyelőre kilenc állomásnak sugároz az ország északi, északkeleti és déli részén. A társaság szóvivője közölte, hogy bármikor bekapcsolhatnak helyi stúdiókat is a rendszerbe, de ezt jelenleg még nem tervezik.

World Broadcast News

Készül az első nepáli földi állomás, amely az Intelsat kommunikációs műholdon keresztül tudja venni és továbbítani a jeleket. Az állomás 2,3 millió fontba kerül, Katmandutól hét kilométerre, Balambában építik ki. Eddig Nepál teljesen az Indiából rádióan érkező információra hagyatkozott.

The democratic Journalist

Fejlődés számítógéppel. Franciaország kutatási és fejlesztési minisztere nyilvánosságra hozta, hogy világszervezetet fognak létesíteni a számítógép-technika felhasználásának elősegítésére. Székhelye Párizsban lesz, és működését a francia kormány

kezdetben évi 20 millió dollárral támogatja. A szervezet segítséget nyújt majd a fejlődő országok tudósainak, hogy komputerrendszereket tervezzenek a harmadik világ számára. Célja, hogy szakismereket nyújtson, és kutatásokat végezzen arra vonatkozóan, hogyan lehet felhasználni a kis számítógépeket a fejlődő országok gazdaságában.

Newsweek

Kubai egyezmények. A Kubai Rádió és Televízió Intézet, az ország műsorszóró hatósága együttműködési szerződést kötött a laoszi Országos Rádióhivatallal. A következő három évben a két szervezet információkkal látja el egymást, és Kuba műszaki segítséget is nyújt Laosznak. A szigetország ezelőtt a Mozambiki Rádióval és a Csehszlovák Televízióval kötött egyezményt.

World Broadcast News

NDK—afgán megállapodás. Az Afgán Demokratikus Köztársaság és az NDK megállapodást írt alá rádiós együttműködésükről. Az NDK segítséget nyújt az afganisztáni rádióknak a stúdióberendezések korszerűsítéséhez: új stúdiók építéséhez és afgán szakemberek képzéséhez.

TASZSZ/MTI

Drágább lett a BBC. Az angol kormány 25 százalékkal emelte fel a televízió előfizetési díját, amellyel a BBC-t finanszírozza. Ez a társaság nem sugároz reklámot, mert így a műsorok minőségére összpontosíthatja figyelmét. Az angolok most évente 46 fontot fizetnek a két csatornán sugárzott televíziós programért és a négy nemzeti rádióállomás adásaiért. A parlament néhány tagja és az újságok kampányt indítottak azért, hogy a nyugdíjasok részére kedvezményes díjat állapítsanak

meg, de a kormány elvetette a javaslatot, mondván, hogy akkor 70 fontra kell a díjat felemelni. Az új előfizetési díj egyébként csak a színes televízióra vonatkozik, akik ezt nem tudják megfizetni, már évi 15 fontért nézhetik a műsort fekete-fehérben.

UPI/MTI

Yleisradio, a finn állami műsorszórási szervezet bevezette a teletext-szolgáltatást, amely a televízió esti műsorideje alatt 80 oldalnyi információt nyújt. Finnül és svédül (az ország második nyelvén) közvetítenek híreket, időjárásjelentést, műsorelőzetest, sporteredményeket és kulturális közleményeket. Az Yleisradio további tervei: jövőre feliratokkal fogja ellátni az idegen nyelvű adásokat. A halláskárosult nézők könnyebben megszerezhetik a teletext-vevőkészüléket, nem kell külön díjat fizetniük a dekóderért.

World Broadcast News

Filmek kábelén. A BBC kétéves kísérleti szolgáltatást vezetett be a Visionhire kábeltévé-társasággal közösen. A Showcable műsorát — főként filmeket — 200 ezer londoni lakásban vehetik, ha kifizetik a 25 font belépési díjat, továbbá a havi 7,95 font előfizetési díjat. A szolgáltatás 54 filmmel indult tavaly év végén, s havonta 15 alkotással bővül a választék. A filmek többnyire újak, sokat még a kereskedelmi forgalmazás előtt mutatnak be. A kísérlet során a BBC értékes tapasztalatokat szerezhet két műholdas előfizetéses tévécsatornája bevezetéséhez, amire a tervek szerint a nyolcvanas évek közepén kerül sor.

EBU Review

Videotex. Braziliában. Megindult az első latin-amerikai kereskedelmi jellegű videotex szolgáltatás. A Telesp nevű rendszer kiépítéséhez francia berendezéseket használnak. A kétéves program első szakaszában Sao Paulóban kb. ezer háztartást és ötszáz hivatalt kapcsoltak be a rendszerbe. Ha a szolgáltatásnak sikere lesz, 1984 elején más városokra is kiterjesztik. A Telesp információi 50 forrásból, köztük vezető napilapoktól, televízióállomásoktól, bankoktól és légitársaságoktól származnak. Valamennyi szervezet kb. 100 oldalas szöveget ad, s néhányuk még közvetlen szolgáltatást is nyújt, így pl. repülőgépjegyet lehet rendelni a Telesp segítségével.

The democratic Journalist

Jogi eljárást akar kezdeményezni az Új-zélandi Televízió a hazai és az ausztrál képmagnós kalózok ellen, akik illegálisan árulnak olyan műsorszalagokat, amelyeket az Új-zélandi Televízió később szándékozik piacra dobni. A kérdést előbb-utóbb meg kell oldani, mert a házi mozi igen népszerű, és a tévétársaság azt tervezi, hogy szélesebb körben fogja terjeszteni anyagait.

World Broadcast News

Évek óta veszteséges London híres napilapja. A 197 esztendő The Times jelenleg 290 ezer példányban jelenik meg, és négyezer alkalmazottat foglalkoztat. A lap vezérigazgatója, Gerald Long szerint pénzügyi helyzetük aggasztó, de egyelőre nem tervezik az újság eladását. A cég másik két lapját, a Sunday Times-t és hét végi mellékletét két éve vásárolta meg Rupert Murdoch ausztráliai sajtómágnás, a News International vezetője 12 millió fontért. A lapok korábbi tulajdonosa, a torontói Thomson cég elmondta, hogy az elmúlt 14 évben a Times 70 millió font veszteséget okozott.

AP/MTI

Haldoklik a délutáni sajtó. 134 év után megszűnt a philadelphiai „The Bulletin”, az egyik legtekintélyesebb délutáni lap. A hatvanas években még 800 ezer példányban jelent meg, megszüntése előtt azonban már csak 400 ezret nyomtak belőle. A Bulletin 1981-ben 21,5 millió dollárt veszített. 1900 alkalmazottja az amerikai délutáni lapok általános válságának lett az áldozata. Kevés kivételtől eltekintve ezeket az újságokat a példányszámvesztés, a hirdetések csökkenése és terjesztési gondok jellemzik. Úgy látszik, az öt órától kezdve jelentkező televíziós hírek konkurrenciája végzetes lett számukra.

El Pais

„Üdvözljük Ciprusban” címmel érdekes kísérleti műsort adott a ciprusi rádió tavaly nyáron. Tizennégy hétig reggelente kétórás műsort sugárzott turisták számára négy nyelven: angolul, németül, arabul és franciául. A hetente hatszor jelentkező műsor hasznos tudnivalókat közölt, és tanácsokat adott, hogy mit érdemes megnevezni, enni, inni és vásárolni Ciprusban. Turisták és vendéglátók egyaránt kedvezően fogadták a kezdeményezést, s ez azt jelenti, hogy a műsort az idén továbbfejlesztik, és állandó program lesz a turista-szezon idején.

EBU Review

Éjjeli baglyok műsora. A svájci francia nyelvű rádió múlt év végétől éjszakai műsort kínál a későn fekvőknek, korán kelőknek és az éjszaka dolgozóknak. A program nagy része zene, amelyet rövidhullámon sugároz a nappali első és második műsort közvetítő két hálózat. A svájci német nyelvű rádió 1981 márciusától ad éjszakai műsort.

EBU Review

Zsebtévét hozott forgalomba a japán Sony cég. Az öt cm-es fekete-fehér képernyőjű televíziót március óta árulják Japánban 240 dollárért, és a Sony azt tervezi, hogy a karácsonyi vásár előtt még idejében elárasztja az amerikai kereskedőket is új termékével. A 20 cm hosszú, 9 cm széles és csak 3,5 cm vastag televízió a legmodernebb elektronikával készült, a hagyományos katódsugárcső felhasználásával. Ez az első olyan készülék, amely valóban elfér a kabátzsebben, de a következő már nem sokáig várat magára: talán még az év vége előtt lekerül a futószalagról Clive Sinclair angol feltaláló minitévéje is.

Newsweek

„Az új zene hetét” ez év februárjában ötödik alkalommal rendezték meg az NDK fővárosában. A nemzetközi zenei biennáléval ellentétben ezen a rendezvénysorozaton kizárólag NDK-beli zeneszerzők legújabb műveit teszik ismertté, illetve néhány régebbi szerzeményüket idézik fel. A 20 koncertet felváltva közvetíti az NDK rádiója és televíziója.

FF Dabei

A Cég megbízásából címmel az NDK televíziója februárban mutatta be Allan Francovich és Howard Dratch háromrészes dokumentumfilmjét, melyben a CIA egykori igazgatói, tisztviselői és ügynökei, valamint diplomaták, szenátorok és kormánytisztviselők nyilatkoznak az ügynökség külpolitikai szerepéről, titkoszolgálati módszereiről, az üzleti élettel, a bűnözéssel és a politikával fenntartott kapcsolatáról. Az öt éven át forgatott filmhez az alkotók 150 órányi interjút készítettek. A Cég megbízásából a 23. Lipcsei Nemzetközi Dokumentum- és Rövidfilmfesztiválon a zsüri különdíját kapta.

FF Dabei

Nem építenek koaxiális kábeleket 1984 után Nagy-Britanniában. 1980 óta már

450 km üvegszálkábeles összeköttetést építettek, s most további 800 km-t kitevő vonal építésére adott megbízást a British Telecom. 1990-ig legalább 100 ezer km üvegszál kerül beépítésre, ami a brit távközlési hálózat felének felel meg.

Funkschau

Az elektronikai környezetszennyeződés már nemcsak a rádió- és tévévétél zavarására terjed ki, hanem nagy veszélyt jelent a számítógépekre, az ipari folyamatvezérlési rendszerekre, sőt a szívritmus-szabályozó készülékekre is. A meg nem engedett frekvenciák használata pedig a légi közlekedés irányításában okozhat súlyos zavarokat. Ugyanakkor maguk a rádió- és tévékészülékek és a számítógépek is okozhatnak elektromágneses zavart, csakúgy, mint a nem megfelelő ipari és háztartási berendezések. A svájci posta a CISPR (Rádióelektronikai Zavarások Nemzetközi Bizottsága) előírásai alapján zavarvédelmi szabályzatot hozott.

PTT Technische Mitteilungen

Európa legnagyobb telefonközpontját építették ki egy bécsi közkórházban. Az 1200 négyzetméteres helyiségben dolgozó 12 telefonos kisasszonynak egyelőre 1700 mellékállomást kell kapcsolnia, de a teljes üzembe helyezés után 3000 személyzeti mellékállomás lesz, s 857 — a betegek számára. A mellékállomások száma később akár 7000-re is bővíthető. A 68 millió schillinges központ komputere azt is kijelzi: ki, kivel, mikor és mennyi ideig telefonált.

Die Presse

6 számítóközpont + 1 műhold. A brit kormány — egyetemek és prominens iparvállalatok közreműködésével — újszerű vállalkozásba kezdett: az ország hat nagy számítóközpontját az európai fejlesztésű Orbitális Kísérleti Távközlési Műhold (OTS) közvetítésével „gyűrű formában” összekötik. Bár a műholdat csak 1984-ben helyezik üzembe, a fenti, UNIVERSE-nek nevezett rendszert — kísérleti formában — már az idén kiépítik.

Telecommunication Journal

„Európai Televíziót” tervez az Európa Parlament ifjúsági, kulturális, oktatási, információs és sportbizottsága a Közös Piac polgárai számára. A műhold útján közvetítendő tévéprogram kifejezetten

európai jellegű politikai és kulturális információkat, szórakoztató és sportrendezvényeket tartalmazna.

APA Medien-Brief

Az eljövendő „Négyes Csatorna” műsorán a britek — országuk tévé történetében először — napi egyórás információs, ill. hírműsort kapnak. Az erről szóló 5,5 milliós szerződést már aláírta az ITN kereskedelmi hírugynökség és a „Négyes Csatorna”. Az este 7 és 8 óra között sugárzásra kerülő adás céljaira 90 új munkahelyet biztosítanak, ennek egyharmada lesz az újságíróké.

Kirche und Rundfunk

A „Nordsat” programjának megvitatására ismét összeültek az Északi Tanács miniszterei. A tervek egyelőre két-három, később pedig öt tévéprogram sugárzását irányozzák elő, s ha valamennyi parlament elfogadja azokat, 1987-ben megkezdődhetnek a kísérleti adások. A Nordsat költségei 20 évre várhatóan 3 milliárd svéd koronát tesznek ki. Közvélemény-kutatások szerint a svédek 70, a finnek 61 és a norvégok 66 százaléka igentli a közös skandináv műholdat.

Kirche und Rundfunk

Szolgáltatás vagy politikai adó? A francia fővárosnak van egy „szabad” rádiója. Alapítója, Jacques Chirac (párizsi polgármester és gaulle-ista pártvezér) szerint az „Eiffel-torony rádiószolgáltatól” távol áll mindenféle politika; célja kizárólag a polgárok szolgálata. A sajtó és a kritikusok azonban — az 1983-as városi választásokra utalva — más véleményen vannak.

APA Medien-Brief

Szovjet adók Afganisztánnak. Két 100 kilowattos rövidhullámú és 1000 kilowattos középhullámú rádióállomást szállít a Szovjetunió Afganisztánnak. Ezenkívül hozzájárul az afgán postai rendszer korszerűsítéséhez, a fővárosi és a vidéki telefon- és távíróhálózat fejlesztéséhez és a tájékoztatási minisztérium felépítéséhez is.

Baktar

Tévéfilmre „táncolták” Csehov Sirályát a moszkvai Nagyszínház művészei. Rendező és koreográfus: Maja Pliszeckaja, aki egyúttal Nyina szerepét táncolja. A zeneszerző: Scsedrin.

Tyelvegyenyije i radiovescsanyije

Zene levélre. A szverdlovszki területi rádió zenei programját egy teljes héten át a nézők leveleiben közölt kívánságok alapján állították össze. Azóta a levelek megsokasodtak, s a szerkesztők újabb kívánsághét összeállítását tervezik.

Tyelvegyenyije i radiovescsanyije

Egyre keresettebbek a Kanadából importált játék- és tévéfilmek a világban, jóllehet a kanadaiak szerint „kultúrexportjuk még gyermekecipőben jár”. Tavaly 120 tévéfilmet adtak el 20 országba, s különösen a dokumentum- és a rajzfilmek tettek szert nemzetközi hírnévre.

Kirche und Rundfunk

„Vörös Zászló” Washingtonban. A Japán Kommunista Párt hivatalos lapja, az Akahata (Vörös Zászló) tudósítóirodát nyitott Washingtonban. Eddig 10 országban van irodájuk, s Afrika kivételével szinte az egész világot „fedik”. A washingtoni tudósítók feladata az Egyesült Államokról és az ENSZ-ről szóló híradás.

AP/MTI

David Riesman

Ébredés a bőség álmából*

Szabad idő és munka

Főképpen Paul Lazarsfeld hatására és néhány — korábban az Alkalmazott Társadalomkutatási Hivatalban dolgozó — munkatársa segítségével 1955-ben hoztam létre a Szabadidő-kutatási Központot a chicagói egyetemen. Magától értetődőnek tartottam azt, hogy egyre több egyén és család jut akkora jövedelemhez, hogy tetszése szerint válogathat a szabad idő eltöltésének változatos formáiban. A központban megindult a közművelődés, a lakónegyedekben zajló élet vizsgálata; tanulmányoztuk egy vállalatnál a négynapos munkahét bevezetését és ennek kétélű következményeit, a társas hajlamokat s azt, hogy milyen nehézségeket okoz, ha a vendéglátók vonakodnak a házigazda szerepét játszani, mert félnek attól, hogy a véletlen találkozások állítólagos „természetességével” ellentétben ilyenkor túlságosan hivatalosnak tűnhetnek; vizsgáltuk a hobbikat, a tömegkommunikációs eszközöket, és azokat a törekvéseket, melyeknek célja, hogy elméletet dolgozzanak ki a divathóbertok és divatáramlatok terjedésére. (Meyersohn és Katz, 1957; valamint Meyersohn, 1979).

Daniel Bell *Work and Its Discontents* c. monográfiájában (1960, 249—251. o.) bírálta „a játék prófétáit”, nevezetesen *A magányos tömeg szerzőit*, akik abban a hiszemben választották szét a szabad időt és a munkát, hogy a szabad idő önmagában is értelemmel ruházható fel. Bell szerint a szabad időnek önmagában nem lehet értelme. Hamarosan beláttuk igazát (pl. Weiss és Riesman, 1961). Számos tanulmány bizonyította, hogy az emberek dolgozni akarnak, és akkor is dolgozni fognak, ha már anyagi függetlenséget élveznek; még csak sokkal rövidebb munkaidőre sem vágyunk — a szabad idő nem viseli el annak terhet, hogy értelmessé tegye az életet az emberek többsége számára (Hyman, 1979).

A helyzetet alapvetően az sem változtat, hogy akadnak emberek, akik olyan munkából élnek meg, amelyet pihenésképp is végeznének, s akiket nagyrészt azért fizetnek, mert azt csinálják, amihez amúgy is kedvük van. De ha nincs valamiféle fizetett munka, az örökös iskolakerülő helyzetére emlékeztető szituáció jön létre: a nap nem eléggé tagolt, strukturált, munka és játék nem válik el egymástól a mindennapi ritmus részeként.

* David Riesman a társadalomtudományok nyugalmazott professzora a Harvard Egyetemen. Ezt az előadását 1981. február 13-án tartotta a Columbiái Egyetem Társadalomtudományi Központjának támogatásával Paul F. Lazarsfeld tiszteletére rendezett előadássorozat keretében. Cikkének eredeti címe: *The Dream of Abundance Reconsidered*, megjelent a *Public Opinion Quarterly* 1981. évfolyamának 3. számában.

A mennyiségi bőségtől a minőségi bőségig — és más ábrándok az ötvenes évekből

Az ötvenes években a legkülönbözőbb tudományágak képviselői feltételezték, hogy a bőség egyre növekedni fog (Potter, 1954; Galbraith, 1958; Riesman, 1958), és a felesleget bőkezűbben fogják elosztani. Én arról álmodtam, hogy ha az amerikaiak egyszer biztosan úgy érzik, hogy végképp kiemelkedtek a szegénységből, egyre többen fordíthatják figyelmüket a mennyiségi bőségre, azaz a létfenntartáshoz és az önmeghatározáshoz szükséges fogyasztási javak helyett a minőségi bőségre. Thorstein Veblen óta tudjuk, hogy a jómódú családok között akadnak olyanok is, amelyeknél a hirtoklási vágy csökkenését, sőt, bizonyos aszketikus vonásokat is meg lehet figyelni. A polgárjogi mozgalomban, a Béke Hadtestnél és sok önkéntes helyi erőfeszítés során nyilvánvaló lett a másoknak használás és a többiek megismerésének vágya.

Ebben az időszakban vált nagykorúvá a hébikonjunktúra nemzedéke; a termékenységi fellendülés a társadalom valamennyi rétegét jellemezte. Ennek egyik következménye az volt, hogy az iskolázott családok nagy figyelmet fordítottak gyermekeik oktatására — a szputnyik megjelenésével ugyanis növekedtek a szakmai követelmények, és más jártasságokat is igyekeztek kialakítani, amelyeket néhol speciális nyári táborokban — pl. zenei vagy idegen nyelvi táborokban — vagy csereprogramok révén — pl. az Amerikai Egyetemi Szolgáltatás (American University Service) vagy a Nemzetközi Élet Kísérlete (Experiment in International Living) programokban — lehetett megszerezni. Robert Merton (1949/1968) azt is megvizsgálta, milyen következményekkel jártak a gazdaságban és a többletjövedelem elköltésében jelentkező különbségek a keleti tengerpart egyik kisvárosában, s milyen konfliktusok támadtak ebből az érdeklődésüket nagyjából a közvetlen közösségre korlátozó helybeli befolyásosok és a külvilághoz igazodó kozmopoliták között. Az utóbbiak

azt kívánták, hogy fordítsanak több pénzt az iskolákra, és adjanak több kedvezményt a gyerekeknek, s inkább az országos és a nemzetközi eseményeket, mint a városi tanácstagok avagy a rendőrfőnök kinevezéséért folyó helyi versenyt kísérték figyelemmel. A minőségi bőségre törekvő kozmopoliták ösztönözték a kisvárosi könyvesboltok, műtermek, kamarazenekarok és amatőr színházak létrehozását, úgyhogy ma már csak kevés olyan elzárt község akad északkeleten, de az ország más részeiben is, amely teljesen klausztrofóbikus volna a nyughatatlan kozmopoliták, illetve teljesen megfelelő az otthoniülők számára. Az ötvenes években a két csoport között kirobbanó konfliktusok az Atlanti-óceán partján főleg a víz fluórozása körüli csatározásokban s majd mindennél a tankönyvekről és a tanárok viselkedéséről folyó vitákban — a szakértők és a „művelt népek” elleni szimbolikus kereszteshadjáratokban — nyilvánultak meg. S. M. Lipset („Predicting the Future of Post-industrial Society”, 1979, 1—35. o.) másokkal egyetemben ezeket a vitákat a földrajzi és a társadalmi mobilitást egyaránt ösztönző bőség következményeként fogta fel. A mobilitás azonban a protestáns egyházak sok tagját is érintette, amelyek azután — híveik növekvő gazdagsága folytán — a kismiszettek egyházából erős és vagyonos intézményekké alakultak át, s gyakran elkezeredett utóvédharcot vívtak a kozmopoliták életmódja és értékei ellen.

Ezekben a tanulmányokban azt a felismerést fogalmaztuk meg, hogy a minőségi bőséggel mind jobban törődők még kisebbségben vannak azokhoz mérten, akik nyugtalanul gubbasztanak a bőség felé vezető létra legalsó fokán, és irigykedve néznek a fölöttük s aggódva az alattuk állókra.¹

Amikor újraolvastam a bőségről, a posztindusztriális munkáról, szabad időről és oktatásról írott tanulmányaimkat, megdöbbenett — *A magányos tömegben* is szembetűnő — provinciálistudományunk. Ma már, amikor hazánkban a termelékenység csökken, és a társadalmi szolgáltatások rosszabbak, mint pél-

dául az Egyesült Királyságban, nehéz felidézniük az ötvenes évek eufórikus szellemét, amikor a bruttó nemzeti termék és az ennek megfelelő felesleg folytonosan növekedett. Miután figyelemmel a területi, etnikai és faji, osztályjellegű és kulturális megosztottságra összpontosítottuk, etnocentrikus szemszögből úgy láttuk, hogy ez a felesleg enyhítheti egy nagy és növekvő társadalom heves individualista energiáit és ellenséges széttorozottságát. Ha körülnéztünk a világban, nem láttunk vetélytársakat az amerikai vállalkozások számára. Németország és Japán amerikai segítséggel azon küszködött, hogy szétzúzott gazdaságát újjáépítse; mi pedig nem voltunk eléggé éberek, hogy milyen veszéllyel jár, ha átvesszük a vezetést, noha a történelemből ezt megtanulhattuk volna. Én is hittem abban a közkeletű ábrándban, hogy még ha megszűnne is Amerika uralma a számára szükséges piacok és erőforrások fölött, leleményes technikával pótolhatjuk a szűkös erőforrásokat (mint ez például a délkelet-ázsiai gumi esetében megvalósult, amikor a II. világháború idején megszakadt a szállítása). Magától értetődőnek vettük azt is, hogy víz- és olajtartalékaink korlátlanok.

Még meglepőbb ez a bizakodás, ha számításba vesszük az instabilitás mellett felhalmozódott bizonyítékokat, amelyek olyan különböző országok modernizálásából eredtek, mint például Törökország vagy Irán, s amelyek veszélyekre figyelmeztettek; olyan veszélyekre, amelyekkel szemben érvényét veszti mindenféle világméretű stabilitásra vonatkozó illúzió. Hadd utaljak Daniel Lernernek az Alkalmazott Társadalomkutatási Hivatalban szerkesztett és elemzett interjúkon alapuló tanulmányára, mely azután *The Passing of Traditional Society in the Middle East* (1958) c. könyvéhez vezetett.² Újabbán Paul Samuelson (1981) mondta ki azt, hogy egyetlen közgazdász sem tudta pontosan megjósolni a jövőt. Megállapítja, hogy valamennyi fejlett ipari ország — bizonyos mértékig még Japán is — ki van téve

újabb versenytársak támadásának, például az általa „négyek bandájának” nevezett csoport versenyének, melynek tagjai Dél-Korea, Tajvan, Hongkong és Szingapur.

Provinciálisak voltunk abban, hogy nem láttunk túl Amerikán, de már kevésbé voltunk azok az amerikai múlttal szemben. Másszóval: nem felejtettük el az amerikai történelmet, de alábecsültük az erőforrások pazarlásában és a nemtörődömségünkben rejlő veszélyeket. Rövid katonai szolgálatom idején (1943—1946) olyan iparágban dolgoztam, amely a nagyobb hadiszállítókhoz tartozott. Láthattam a pazarlást a termelésben, a tehetetlenséget a költségek megfékezésében, a képtelenséget arra, hogy megfelelő leltárt vezessenek, a termelést hátráltató bizalmatlanságot és vetélkedést. Hiába voltak a céget fejlesztő fiatal mérnökök feddhetetlen jellemű hazafiak, ha a frissen szakszervezetbe tömörült munkaerő nem bízott a vezetésben (ami oly gyakran előfordul ma is Amerikában), s azt hitte, hogy a vezetés át akarja adni a céget a fegyveres testületeknek és a kormánynak. Ezért aztán a munkások eldugták az anyagokat a revizorok elől. Akkor még nem jöttem rá, de ma már tudom, hogy ez a tehetetlenség és pazarlás járványként terjedt el, és terjed még mindig országunkban.

A munka átszervezése

Ami a munkakörülmények átalakítását illeti, Rolf Meyersohn kutatási eredményei (1963) nem éppen biztatóak: olyan kaliforniai üzemben vizsgálta a munkások viselkedését, amely kísérletképpen bevezette a négynapos munkahetet. Maga a munka semmit nem változott. Az így nyert több szabad időnek az üzem zömmel férfi munkásai nem örültek igazán, mert az gyakran „csináld meg, drágám” napokat jelentett: a feleség úgy utasította férjét, hogy hozza rendbe a dolgokat a ház körül, ahogyan azt egy művezető sosem merészné: „ezt csináld meg, drágám” és „azt is csináld meg, drágám.” Akkor már

jobb az üzemi társas környezet és az így alakuló hét vége, mint a plusz szabadnap, amely nincs összhangban a család többi tagjának a szabad idejével. Ma persze már másfajta modellekkel kísérletezünk, például a főleg gyermekes anyák számára kedvező rugalmas munkaidővel.

Jóval mélyebbre hatoló kísérlet folyik néhány éve a munkafeltételek megváltoztatására Bolivarban (Tennessee), egy kis autóalkatrész-üzemben, mely a Harman Industries tulajdona. Michael Maccoby, a terepen élő antropológusok és mások vizsgálják — a vezetés és az autómunkások szervezete támogatásával — a munkahelyi demokrácia lehetőségeit, valamint a munka menetének átszervezését az egyhangúság csökkentése érdekében, amit először a svéd Volvo-gyárakban próbáltak ki. Kiderült, hogy milyen nagy különbségek vannak a munkások között, amint szabadon, a fizetéscsökkentés veszélye nélkül fejthetik ki, hogyan kívánják megszervezni a munkájukat. Többben semmi hajlandóságot nem mutattak arra, hogy részt vállaljanak az üzem vezetésében. Mások örömmel fogadták azt a lehetőséget, hogy részt vehetnek a döntésekben: hogyan állítsanak elő valamilyen terméket? Egyesek jobban szerették a futószalag társaságát, és nem vágytak a munkák „vetésforgójára”, mert egyszerű munkájukat a „sajátjuknak” érezték. De igen sokan méltányolták, hogy lehetőségük nyílt elképzeléseik kifejezésére, még akkor is, ha ezt a status quo fenntartására használták. Sok női alkalmazottat hagyott hidegen a társas munka gondolata: minél hamarabb le akarták tudni a munkájukat, s az átszervezés idején gyakran nem nyolc, hanem öt óra alatt végeztek is, s hazatértek otthonukba, néhány esetben családi szükségletre termelő kisgazdaságukba. Bár a kísérlet nem oly módon bizonyult „sikeresnek”, ahogyan azt eredetileg elképzeltek, a terv lehetővé tette, hogy a munkások maguk válasszák ki az alkatuknak és helyzetüknek megfelelő munkavégzési módot, s ez megítélésem szerint valódi vívmány. Ebből a déli üzemből

kiindulva persze nem általánosíthatunk, nem tudhatjuk, mire vezetne egy hasonló próbálkozás északon: a bolivari munkások ugyanis, akiknek több, mint a fele fekete, nem teljesen elidegenedettek és cinikusak. Ottjártamkor olyan emberekkel beszélgettem, akik büszkéek voltak a kívülálló szemében nehéz, nagy hőségben végzett, fizikailag kimerítő munkájukra. Fontos, hogy megértsük: az emberek nem egyszerűen a részvétel kedvéért vettek részt a döntésekben. A termelékenység jelentős mértékben nőtt, a munkahely biztonságosabb lett, és lehetőség nyílt a munkaidő rövidítésére.

Bár ezek a kísérletek azt jelzik, hogy jelentősen fokozható a termelékenység és javítható a minőségellenőrzés, a vezetők és a szakszervezeti tisztségviselők gyakran félnek, nem bíznak egymásban és meggyőző erejükben, ha meg kell változtatni az alapszabályokat még mindig ellenséges együttműködésükhöz. Sőt, Bolivarban például korlátozni kellett azoknak a távozási szabadságát, akik egyszerűen csak kijelentették, hogy már elvégezték a munkájukat. Egyes szolipszisták ugyanis túl korán leléptek, csaltak a termelésüket illetően és szabotálták a minőségellenőrzést; ezért olyan megállapodás született, hogy a munkacsoportok tagjai segítsenek egymásnak befejezni a munkát, s csak ezután hagyhatja el bárki is az üzemet.

Ezek a kísérletek egyelőre csak jelzik, hogy Amerika megtalálhatja a módját annak, hogy kevésbé sikertelenül vegyen részt a világgazdasági versenyben; bár aligha hiszem, hogy visszanyerhetnénk még a bőség egykori tudatát.

A pazarlás, a költsékezés és a posztindusztriális értékrend

Figyelembe véve azt, hogy a munkaerőnek csak mintegy 20 százalékát foglalkoztatja a ténylegesen termelő ipar és a nagyüzemi mezőgazdaság, s hogy a szolgáltató szektorban dolgozó többség rohamosan gyarapadó és politikai érde-

kekkel is rendelkező osztályt alkot, Colin Clark³ követői — például Daniel Bell és jómagam — leszögezték, hogy valóban elérkeztünk a posztindusztriális társadalomhoz (Bell, 1973, 123—164. o.). Különbőféle tanulmányokban diagnosztizáltuk a folytonos — de mérsékeltnak hitt — inflációt, a vétőjogú csoportok teremtette sűrűlódásokat, a szűk keresztmetszeteket az iparban valamint a szakszervezetekben, s végül a társadalmunk előtt tornyosuló problémákkal megbirkózni nem képes műveltségű szintet. De még a megrögzött szkepszis ellenére is úgy gondoltuk, hogy az Egyesült Államok továbbra is eléggé találekony és energikus lesz ahhoz, hogy felesleget tudjon előállítani. Hiba volt viszont abban bízunk, hogy a honvédelmi kiadások — bármilyen nemzetközi veszélyekkel járjanak is — vég nélkül működtethetők a gazdaság kvázi-keynesi stabilizátorai-ként, s a legegyszerűbb megoldást jelentik a munkanélküliek foglalkoztatására. Bárhogyan állt is a dolog annak idején, amikor a felesleg nőtt és a munkaerőhöz képest a beruházási ráta magas volt hazánkban, jelenlegi helyzetünk más. A fegyverek sem nem termelőeszközök, sem nem fogyasztási javak; a fegyverkezés sokkal inkább a nemzetek „hivalkodó fogyasztásának” egy formája, amelyet gyakorta a nemzeti célok nevében alakítanak ki. A hadiüzemek — a megengedett hasznót is be-kalkuláló, önköltségi áras szerződéseikkel, a munkaerő és a vezetés különbözőképpen felduzzasztott létszámával — éppen a polgári gazdaságban keresett, szakképzett szerszámkészítőkért, mérnököktől s más, technikailag felkészült munkásokért versengenek a lemaradó polgári gazdasággal. A magas technikai szinten dolgozó fegyvergyártás pedig az egyre szűkösebb és drágább természeti erőforrásokért küzd. Mivel a katonai kiadások a kormánykölcsönök révén növelik az inflációt s ezáltal a kamatlábakat is, nemzetgazdaságunk dinamikus kisüzemi szektora az első között érzi meg a befektethető tőkében, a szakmunkásokban és más, szűkülő forrásokban jelentkező hiányt.

Posztindusztriális értékrendünk egyik megnyilvánulása, hogy ellentét alakult ki azok között, akik mindinkább elvetik a tudományt és technikát, mert „embertelen”, és azok között, akik továbbra is azt tartják, hogy a tudomány és a technika segítségével teremthetők meg elavult nagyipari ágazatainkban (pl. az acél, autó s több fogyasztási cikk gyártásában) a kevésbé tőkeigényes beruházási formák, mégpedig az árak önköltségének és a beruházási igények növekedésének a visszaszorításával. Az ilyen fejlesztés enyhítené a beruházási tőke iránti keresletet egy olyan társadalomban, melynek sok tagja „negatív” takarékos: hitelkártyákkal és jelzőlogókkal többet költhet, mint amennyit keres (s az utóbbira az adórendszer is ösztönzi, mivel a kamattörlesztések levonhatók az adóalapból).

Az, hogy tudományos és technikai szakértelmünknek oly nagy részét vetjük igénybe azért, hogy mind bonyolultabb fegyvereket állíthassunk elő, valamint az az általános meggyőződés, hogy a tudomány és a technika az emberi léptékű megélhetés és életmód ellensége, sok fiatal és számos tudóst is szembe fordított a tudománnyal. Álláspontjukat csak megerősítette, hogy bármilyen megőrzésre irányuló politika nyilvánvaló nehézségekbe ütközött szétfőredett társadalmunkban, amely a növekvő feleslegben látta az egyetlen eszközt, amellyel a heves individualista energiák valamint egy hatalmas és egyre növekvő társadalom megosztottsága enyhíthető. Harvey Brooks (1979) szerint a tudomány és a technika elvben képes volna megújítható erőforrások felfedezésére és az ökológiai katasztrófák elkerülésére, amelyekre a legkülönbözőbb szerzők figyelmeztetnek Garrett Hardintól Robert Heilbronerig. A hatalmas tudományos, politikai és etikai ismeretanyaggal rendelkező Brooks szemében a problémák visszavezethetők egyetlen kérdésre: képes lesz-e az emberiség — az egyének és a különféle közösségek — visszafogni jelenlegi fogyasztását az eljövendő nemzedékek kedvéért, még ha közvetlen veszély — pl.

háború vagy egy küszöbön álló katasztrófa — nem fenyegeti is? (vö. Crozier és mtsai, 1975).

Brooks mérsékelten indulatos írása még a Reagan-kormány beiktatása előtt látott napvilágot. Ez a kormány olyan programmal kerülhetett hatalomra, amely a bőség álmának visszahozatalát ígéri, anélkül, hogy szükségesnek tartana hármiféle áldozatot a lakosság részéről, legyen szó akár a fűtőanyagok megőrzéséről, takarékoságról avagy katonai szolgálatról (ami a honvédelem követelményeinek kevésbé félelmetes eszközökkel tenne eleget, mint a nukleáris fegyverkezés, melynek mértéke jóval nagyobb annál, mint amire a minimális elrettentéshez szükség van. A Reagan-adminisztráció lekicsinyli az önkéntes, félhivatásos hadsereg valószínű képtelenségét arra, hogy megfelelő irányítási és ellenőrzési intézkedéseket foganatosítson a hazai atomfegyver-üzemekben, ellenőrizze a fegyverek elburjánzását, s vigyázzon rájuk mind itthon, mind pedig külföldön. Még az infláció csökkentését is beígérték nekünk, adócsökkentésekkel együtt — egy sor olyan javaslatot, amelyek valamiképpen a Csendes-óceán déli szigetein megfigyelt „hajórakomány-kultuszra” emlékeztetnek, ahol is a bennszülött lakosság úgy hiszi, hogy ha megszabadul régi isteneitől és tárgyaitól, akkor eljönnek majd a nagy hajók és repülő, magukkal hozva mindazokat a javakat, amelyeket a hamis messiás ígér (Rohatyn, 1980 és 1981; vö. még Thurrow, 1981).

Amikor az Egyesült Államok a tékozlás példájával jár elöl, és az „inkább hulla, mint kommunista” jelszót hirdeti, amikor a tömegkommunikációs eszközök és a széles körű turizmus az egész világon népszerűvé tette az amerikai fogyasztási cikkeket, akkor még a kevésbé stabil és fejlett országokról is nehéz elképzelni, hogy megfékezik a közvetlen nyereség vágyát a távoli jövő kedvéért, amelynek bonyolult összefüggéseit csak alapos politikai és technikai felkészültséggel lehet megérteni, és nem lehet elintézni a ma uralkodó jelszavakkal.

Japán példák

Világlátásom erősen kiszélesült, amikor 1961-ben két hónapra Japánba utaztam. A japán iparban az tette rám a legmélyebb benyomást, hogy a munkások és a vezetők viszonya nem volt ellenséges; bár számos szakszervezeti vezető vallotta magát szocialistának, az osztályellentétek mérsékeltebbek, többek között azért, mert úgyszólván nincs társadalmi távolság a japán vezetők és munkásaik között. A vezetők gyakran az üzemi étkezdében esznek, mint a munkásaik, noha esti fogadások céljára nagy költségkeretük van. Amikor a munkások sztrájkba léptek, akkor ennek jelzésére fejpántot hordtak, és sztrájkfeliratos zászlókat akasztottak az üzem ablakaiba, miközben rendületlenül dolgoztak tovább. Nagyon tetstett nekem az is, ahogyan a minisztériumok együttműködnek a nagybankokkal és az ipari komplexumokkal (ezt a háború után betiltották, de ma ismét engedélyezett), hogy ösztönözzék a beruházásokat, hol az egyik, hol a másik ipari szektorban. Japán feltűnően homogén társadalma — újabban ugyan kisebb visszaesssel — rendkívül magas általános műveltségi szintet őrzött meg egy olyan nyelven, mely jóval több, mint 2000 írásjegyet használ rendszeresen az összesen több, mint 3000-ból.

Ami a japán meritokráciát illeti, a legrangosabb egyetemek diákjai (a tokiói, a kyotói és a hitatsubashi állami, valamint a Waseda és a Keio magán-egyetemeken végzetek), lelkesen versengenek a vezető iparágakban kapható állásokért (s ezekben az állásokban hagyományosan életük végéig megmaradnak). Az egyetemről kikerülő, gyakran lépnek be a MITI-hez (Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium) és a vezető beruházási bankokhoz, annak ellenére, hogy sokuk ideológiailag baloldalinak — bár nem baloldali terroristának — tartotta magát az ún. „rózsaszín zuhany” idején (így nevezik kvázi-marxista megdolgozásukat, melyen első egyetemi évükben esnek át). Ezzel

szemben nálunk, az Egyesült Államokban csak nemrég enyhült a legnagyobb presztízsű tudományegyetemek diákjainak ellenségessége egyáltalán a szervezetekkel, s főként mindenféle üzleti tevékenységgel szemben. Három-négy évvel ezelőtt a harvardi diákok — a feketék és a nők kivételével — még szégyelltek bevallani azt, hogy gazdasági pályára kívánnak szakosodni. Persze más országokban is lehet találkozni a korporációs hatalommal szemben megnyilvánuló ellenségesség érzületekkel. A hasonló magatartásformáknak (és a fiatalság elidegenedésének) az előjelei Japánban is észlelhetők, de a gyűlölet nálunk különösen erős.

Amint az ipar és a tudományos kutatás képviselői — köztük kollégám, Ezra Vogel (1980) — rámutattak, sokat tanulhatunk Japántól. A vezetők fizetése például magas, de nem mértéktelenül az, és nincsenek rövid távú premizált terveik. Többek között ezek a tervek ösztönzik az amerikai menedzsereket arra, hogy amúgy is túlságosan feszült figyelmüket csak az éves és negyedévi mérlegekre összpontosítsák, ahelyett, hogy a vállalat hosszú távú életképességét tartanák szem előtt. Lehet, hogy egyes részvényopciókra vonatkozó tervek azért kerülnek bevetésre, hogy megtartsák a vezető gárdát. De gyakran csődöt is mondanak, nemcsak azért, mert egy vezető még akkor sem feltétlenül akar egész életében egy helyen maradni, ha ez az általános gyakorlat, hanem azért is, mert a részvénytársaságok erősebben függenek alapítójuktól, mint a bankfinanszírozástól. A vezető és részvényesei esetleg ki vannak szolgáltatva egymásnak és mindig előfordulhat az, hogy egy társaság megpróbál pillanatnyilag kedvező mérleget teremteni, amely megfelelő alapot jelenthet a fúziókkal járó adóvesztésekhez és a gyors bővítéshez, ami talán hízleleg a hiúságuknak, de eltereli a figyelmet a termelőfolyamatokról. Az a vezető, aki az idén jó eredményeket mutat fel, mert elmulasztja az újberuházásokat, és nem fordít elég pénzt kutatásra és fejlesztésre, rettentően örökséget hagy utódjára. Lehetsé-

ges persze, hogy éppen ez a módja annak, hogy egy menedzser átmehessen egy másik társasághoz.

Így azután érdeklődéssel olvastam David Vogel (1981) kitűnő összefoglalóját a vállalatvezetők változó hátteréről. A *Berkeley School of Business Administration*-ben dolgozó Vogel közli, hogy egy újabb közvélemény-kutatás szerint „négy amerikai gazdasági vezető közül három bírálta a részvénytársaságok ösztönző terveit, amelyek a rövid távú teljesítményt díjazták, és ezzel elveszik a kedvet a kockázatos, hosszú távú programoktól”. Hangsúlyozza azt is, ami már rég nyilvánvaló a gazdasági folyóiratok és rovatok olvasói előtt: a nem amerikai vállalatok — főleg a japánok — amerikai üzemeikben olyan hibák nélkül tudnak előállítani autókat és televíziókat, amelyek felett a mi ellenőrzésünk elsiklik.

Évek óta iróniával szemlélem azt, hogy kereskedelmi iskolákat exportálunk más országokba (Iránba is), ugyanakkor a saját nagyvállalatainknál ennyire rosszul állunk vezetés dolgában.

A kisvállalkozás és a „második ipari forradalom” reménye

Másrészt az amerikai gazdaságnak ma a kisvállalatok alkotják a legjobban fejlődő szektorát, pedig sok közgazdász és más teoretikus már rég kihálásra ítélte ezeket. A kisvállalatok majdnem ugyanannyi embert foglalkoztatnak ma, mint tíz évvel ezelőtt. A csődöket követő visszavonulások magas arányszáma ellenére — mely jelenleg csak nő a magas kamatlábak miatt — a magán-gazdaságnak ez a legfőbb növekedési szektora. Ide tartozik sok olyan fejlett technikával dolgozó kis cég, mely találmányosságával le tudta szorítani a mikroprocesszorok s ezáltal a komputerek, a software és más, egykor oly rettenetesen drága elektronikus berendezés árát. Persze e társaságok közül több, egykor merészen kockáztató vállalkozók alapította cég — például a

Hewlett—Packard, a Texas Instruments vagy az Intel — azóta jó nagyra nőtt, de még mindig gyorsabban és dinamikusabban tud mozogni, mint mammut versenytársai. Ezek a fejlemények az üzleti élet számos megfigyelőjét arra készítették, hogy egy második ipari forradalomról értekezzenek, melynek során a numerikus, azaz komputervezérlésű szerszámgépek és robotok az ipar minden ágában el fognak terjedni, mert egyre csökken a költségük, és az engedelmes gépekkel fel lehet cserélni a drága és harcias munkásokat.

Szkeptikus vagyok azzal kapcsolatban, hogy a termelékenység hanyatlása és sok munkás és vezető közönye a részletekkel szemben gyorsan és fájdalommentesen orvosolható. Ez jórészt politikai és kulturális balsejtelmeimet tükrözi, amire az amerikai anarchikus individualizmus, az együttműködés kialakítását akadályozó nehézségek adtak okot, és az, hogy viszonylag kevés az intézményesen is hűséges ember, aki rendelkezne a mesterember képzettségével és tulajdonságaival. A székszist csak megerősítették a *Fortune* c. folyóiratnak az automatizálásról szervezett konferenciáján szerzett tapasztalataim az 1950-es évek elején. Több futurologus feltételezte, hogy az óriási iramban terjedő automatizálás hatalmas munkanélküliségi és foglalkoztatottsági problémákat fog felvetni mind a kék, mind pedig a fehér galléros alkalmazottak körében. Én óvatosabb voltam, tudva, hogy az új berendezések költségesek, s bármilyen előnyökkel kecsegtessenek is, bizonyára ellenállást és tehetetlenséget váltanak ki azokban a cégekben és alkalmazottaikban, akik elég jól megvannak komputerberendezések nélkül is. Ezzel szemben a numerikus vezérlésű szerszámgépek költségei hirtelen lezuhantak, és a mikroprocesszorok alkalmazásával méretük is csökkent. John E. Bergman szerszámgyáros szonban, aki már bőséges tapasztalatokat gyűjtött a numerikus vezérlésű szerszámgépek terén, kifejtette (1981), hogy minél több numerikus szerszámgépet állít be, annál nagyobb szüksége van olyan, a szerszámkészítő mester intelligenciá-

jával és szaktudásával bíró emberre, aki el tudja sajátítani a hatékony komputervezérlésű termeléshez szükséges további ismereteket, hogy megoldjanak olyan problémákat, mint például: hogyan állítható be úgy a gép sebessége, hogy — számolva az üzem egészének munkafolyamatával — a legkevesebb veszteséggel optimális mennyiséget termeljen. Szerszámkészítő szaktudásukat ki kell egészíteniük elektronikai, a komputervezérlést és a programozást is átfogó képzettséggel. Így azután Bergman kétségbeesetten keres olyan embereket, akik mindezt elsajátították már, vagy pedig hét év alatt hajlandók megtanulni a cégnél. Összegezve: minél bonyolultabb a technika, annál összetettebb képzésre van szükségük azoknak, akik dolgoznak vele. Ez a technika olyan embereket követel, akik rendelkeznek bizonyos matematikai érzékkel, hajlandók keményen tanulni, s egyúttal tudomásul veszik, hogy csak ezt követően kaphatják meg a — kevésbé képzett szakmunkásoknak is járó — viszonylag magas bért.

A folytatódó infláció lehetősége

Új korszak küszöbén állunk: a „bőség, de minek?” kérdése már nem aktuális. Ehelyett megfizetjük annak az árát, amit Lester Thurow közgazdász ironikusan így fejezett ki: „zsenialitásunkkal feltaláltuk azt a nemzetgazdaságot, amelyben takarékoság nélkül lehet fogyasztani”. Tény, hogy az amerikaiak jövedelmük 95 százalékát költik el, míg a japánok csak 80, a nyugatnémetek pedig 86 százalékát. Reagan elnök beiktatása óta még több szó esik az újraparosításról, az üzleti élet terhes szabályozásának visszafogásáról és a beruházások ösztönzéséről. De a beígért adócsökkentés, amely jelentős mértékben kedvez a fogyasztóknak s jóval kevésbé a korszerűsítő beruházásoknak, fokozza majd az inflációt, miközben a beruházások lényegesen nem fognak növekedni.

1

Az ígéretek szerint az állami kiadások csökkentése ellensúlyozza majd az adóengedmények inflációs hatását. Arra nézve azonban, hogy erre a csökkenésre hol kerülhet sor — itthon és külföldön — csak baljós előjelek látszanak. Csökkenteni fogjuk hozzájárulásunkat az ENSZ-ben, a Világbankban és más, kölcsönöket és technikai segílyt nyújtó nemzetközi szervezetekben. Megpróbálják majd megnyírni az ún. közepes jövedelmi osztályba tartozó diákok tanulmányi kölcsön- és ösztöndíjalapját. Ez még jó ötlet is lehetne, ha összekapcsolnák az iskolázási esélyek bankjával (Educational Opportunity Bank). Ehelyett azonban újra fel akarják vetni az oktatási adóhitelek gondolatát, ezt az 1978-as javaslatot, amelynek regresszív jellege már akkor nyilvánvaló volt a Kongresszus előtt, és a kölcsönök, valamint a közepes jövedelmű diákoknak adott juttatások növeléséhez vezetett — ami az adó-visszatérítéseknek egyre költségesebb és könnyen visszájára fordítható alternatívája.

De mindazok, akik az Egyesült Államokban ma szegényeknek tekintik magukat, nem fogadják majd készségesen a társadalmi szolgáltatások, köztük az iskolázási segíly csökkentését, amihez sokan úgy vélik, hogy joguk van. Miután a legtöbb amerikaihoz hasonlóan már régen nem nagy várakozással, hanem csak visszafogott reményekkel néznek a jövőbe, aligha nyugszanak ebbe bele békésen, legalábbis engedelmesség — veszélyesebb esetekben: zavargások és fosztogatás — nélkül. A növekvő katonai kiadások következtében s amiatt, hogy képtelenek vagyunk gyorsan csökkenteni a növekvő kormányköltségeket — köztük félig önkéntes hadseregiünk növekvő zsoldját — szerintem az infláció csak fokozódhat az új adminisztráció alatt. A kormány kiadásainak a csökkentésével vagy a szabályozásmódosításokkal szemben többek között a bíróságok, főképp a szövetségi bíróságok fognak ellenállni; a közérdeket képviselő ügyvédek és társadalomtudósokból toborzott kíséretük a népesség bármely cso-

portjáról — a bebörtönzöttekről, az elmeógyógyintézeti pszichikusokról, a bármely néven nevezhető fogyatékos-ságban szenvedőkről s köztük sok iskolásgyermekről — kijelentheti, hogy sérelem érte alkotmányos jogaikat, és az állam találjon valahogyan pénzt a sérelmek orvoslására. A szövetségi és az egyes állami bíróságok aktivitásának fokozódásával a pereskedőknek ezek a vétőcsoportjai most jobban fékezik a termelékenységet, mint egy nemzedékkel korábban. Ez az ellenséges eljárás a jog területéről szétterjed az egész amerikai társadalomra, és nem tud mit kezdeni azokkal a kompenzációkkal és kompromisszumokkal, amelyek szükségessé válnak, amint a bőség nem hordozhat a hátán minden csónakot, nem olajozhat meg minden csikorgó kereket.

Oly sok amerikai szeretett volna hinni Reagan elnöknek, aki az ígérte, hogy a bőséggel együtt visszaszerzi a tulajdonképpen nagyszerű világhatalmat, amelyet az ódivatú elszigeteltség jellemez (amely azonban soha sem idegenkedett az ázsiai vagy dél-amerikai beavatkozástól), de ha az infláció tovább nő, gyors kiábrándulás vár rájuk. Bárcsak azt mondhatnám, hogy a közepes jövedelmi szint felett álló amerikaiak zöme kellő biztonságban érzi magát ahhoz, hogy a mennyiségi bőségről átterhessen a — nem hitelekre épülő, alacsonyabb fogyasztási szinten megvalósított — minőségi bőségre. Ehelyett attól tartok, hogy sokan, akik abban a reményben szavaztak Reagan elnökre, hogy mindezek az adományok összeegyeztethetőek, most még cinikusabb véleménnyel lesznek a politikusokról és a „bürokratákról”. Azaz tovább gyengülnek a már így is megterhelt kötelei ennek a kezdetek óta (amint erre a polgárháború története is emlékeztet) elkéseredetten megosztott országnak.

Ábrándok kontra rémképek

A minőségi bőségről szövögetett ábrándjaimat mindig is a nukleáris háború rémképe színezte. A negyvenes és

ötvenes években keletkezett írásaimból világosan kitetszik, hogy láttam a radikális jobboldal nem szűnő erejét. Sok barátommal és kollégámmal szemben én elleneztem John Kennedy megválasztását 1960-ban, mert a nem létező „rakéta-lemaradásról” és a nemzeti céltudatosságról szóló harcias beszédeit mindenekelőtt nacionalistának tartottam. De abban teljes mértékben támogattam, hogy mind több erőt próbált megnyerni a légköri atomkísérleteket betöltő szerződésnek. Törekvése a kezdeti gyenge visszhang után egyre inkább megnyerte magának a közvéleményt 1963 nyarán. Az elmúlt években sok Hiroshimára és Nagasakira még emlékező ember egykor oly félelmetes rémképei eltűntek vagy elhalványultak, mert közben felnőtt egy egész nemzedék hazánkban és a Szovjetunióban légköri nukleáris kísérletek nélkül. Azóta elgondolkodtam azon, bölcs dolog volt-e megkönnyíteni a szerződés létrejöttét, hiszen hozzájárult ahhoz, hogy a legtöbb amerikai szemében igen távolinak tűnjék a nukleáris veszély.

Lehangoló élmény számomra, hogy Cambridge-ben járva minden utcán és parkolóban látom az autók lökhárítójára ragasztott feliratot: „NO NUKES”. Mert ezek nem az atomfegyverekre, hanem az atomerőművekre vonatkoznak, ami már teljesen más ügy. A feliratokkal a környezetvédők az energia- és áramhiányban szenvedő Új-Anglia erőműveit támadják. Nem kétlem, hogy az atomerőművek bizonyos kockázatokat rejtenek. Túlságosan gyorsan döntöttünk egyetlen reaktortípus mellett anélkül, hogy tovább folytatnánk a széles körű kísérletezést más hűtési vagy fúziós típusokkal a atommáglyás helyett. Az atomerőművek irányítása és ellenőrzése megfelelően képzett személyzetet igényel, és további biztonságos eljárásokat kell kifejleszteni arra, hogyan szabaduljunk meg a hulladéktól, és hogyan védekezzünk az erőműveken belüli túlzótt sugárzás ellen.

Mindazonáltal a jól tájékozott fizikusok szerint a veszélyek viszonylag triviálisak azokhoz a vad színjátékok-

hoz képest, amelyeket a Three Mile Islanden történt baleset váltott ki. A John Kemeny Bizottság megállapította, hogy ezt a balesetet könnyen meg lehetett volna előzni, ha jobban kiképezik az erőműben naponta dolgozó munkásokat, ha olyan képzést nyújtanak nekik, amely egyrészt feljogosítja őket döntések meghozatalára, másrészt képessé teszi őket arra, hogy megbirkózzanak az előre nem látott nehézségekkel. A nukleáris veszélyek ellenzői közül sokan vakon támadják a közszolgálató társaságokat, amelyek amúgy is sebezhető célpontjai a részvényeseknek. Nem a már amúgy is óriási atomfegyverkészleteket gyarapító hadiipari üzemek ellen fordulnak — mintha elfeledkeztek volna az atomháborúról.

Ráadásul az atomerőművek ellen irányuló támadásban és általában a tudomány és a technika elutasításában annak a magatartásnak a szimbólumát látom, amelyet posztindusztriálisnak nevezek. Ezt a magatartást viszont csak akkor engedhetnénk meg magunknak, ha az ipari termelés problémáit oly könnyen meg tudnánk oldani, amint azt egykor reméltük. Kevés tiltakozó képes megérteni, hogy kampányaik eredménye az lesz, hogy télen fagyoskodnak, nyáron melegük lesz, vagy nem jutnak hozzá az autójukhoz avagy repülőútjaikhoz szükséges üzemanyaghoz. Kevesen vannak tisztában azzal, hogy az ásványi fűtőanyagok nem kimeríthetetlenek s nem egykönnyen pótolhatók például a gyógyszerek vagy más kőolajból készített termékek előállításában. A nálunk nagy sikerrel járó atomenergia-ellenes kampány részben az ellenkultúrából ered: olyan emberektől, akik a globális dimenzióhoz és a demográfiához való érzék híján azt hiszik, hogy egy hatalmas társadalomban az egyének megtehetik azt, hogy úgy éljenek, ahogy nekik tetszik, közel a természethez s legalábbis szerény önellátással. Áramot és fejlett technikával készült eszközöket — például tranzisztoros rádiót és hi-fi berendezést — használnak, de ezért éppolyan humanusnak hitt tudomány- és technika-

ellenes előítéletek élnek bennünk, mint amilyenekről C. P. Snow írt sok évvel ezelőtt, a két kultúráról szóló híres Reith-előadásában.

Ehhez az előítéletességhez a rendszeres munka, főleg a kemény munka megvetése is hozzátartozik. Ellenszenvesnek tartják és „munkaholistáknak” csúfolják azokat, akik hivatásuknak érzik az ilyen munkát. Valóban akadnak emberek, akik a munka rabjai, vagy azért, mert semmi más érdekes nincs az életükben, vagy mert a pénz, a hatalom vágya hajtja őket, mások viszont — amint már jeleztem — kicsiben megpróbálják megfékezni a zűrzavart, sőt, a világ entrópiáját.

Régóta ismerjük a „munkaholista” fogalmát, még ha mint szakkifejezés újabb keletű is. „Túl keményen” dolgozni mindig kockázatos volt a gyári alkalmazottnak (és néhány egyetemistának is), mert társaik normarontóként büntették őket. Viszonylag új azonban az, hogy nem nézik jó szemmel a magán- és közös vállalkozásokban azokat a vezetőket sem, akik a nehézségek ellenére is tovább csinálják a dolgukat. A „munkaholista” kifejezés használata tehát a posztindusztriális magatartás széles körű elterjedésének szimptomája, ez a hozzáállás pedig korlátozza versenyképességünket a világgazdaságban.

És mi jön a bőség álma után?

Több mint egy évtizede korai pesszimizmussal arra a következtetésre jutottam, hogy napjainkra a legtöbb magániskola megszűnik. (Riesman, 1969). Lebecsültem a képességeiket arra, hogy csökkentsék a költségeket, magán- és közadományokat szerezzenek, és találmányokkal fenn tudjanak maradni (gyakorta a tudományos tisztesség és közszellem nem kis kárára). Azt vártam, hogy jobboldali reakciót von majd maga után a felsőoktatás legjobban szem előtt levő és nagy tekintélyű intézményeiben folyó rendbontás — a felháborodott erkölcsösség reakcióját. Ezt azonban először a vietnami

háború körüli konfliktusok késleltették, azután pedig Watergate sajátosan amerikai drámája. Egykori optimizmusomért és aztán pesszimizmusomért kétszeresen is megbűnhődtem; ma már csak annyit állíthatok biztonsággal a jövőről, hogy a legkevésbé sem hasonlít majd a jelenre: meg fogunk lepődni.

A „City on a Hill” puritán képzete óta Amerika a remény országa volt, amelyre az ideérkezők vagy idevágók milliói bizakodással tekintettek. Ez a megítélés nem volt teljesen alaptalan, de túl messzire ment, amikor azt hitte, hogy ez az ország mindenkinek bőséget nyújthat. Ez az illúzió fojtotta meg a fokozatos haladás szerényebb képzetét, s adott tápot a második világháború után annak a meggyőződésnek, hogy a fogyasztás, az egyenlőség és a biztonság értelmében vett bőség megvalósítható a felfegyverzett nemzetállamok világában. *Le mal américain* c. új könyvében Michael Crozier a fatalizmus hiányáról ír, amivel először a második világháború után, első amerikai útja során találkozott (de mindig is ott bujkált a mi gondolkodásunkban). Ártatlanul hitünk abban, hogy korlátlan haladás lehetséges minden téren. Majd hozzáfűzi, hogy a balsorsra felkészületlen Egyesült Államok — legalábbis az általa ismert elitkörökben — a túlzott önbizalomból a túlzott defetizmusha esett át.

S valóban, ahogyan halványul a régi amerikai álom a mélyebben gondolkodó elit soráiban — míg ugyanakkor megőrződik eltérő változatokban a szélsőbal- és a szélsőjobboldal képviselőiben, akik fittyet hánynak a történelem parancsainak (és az ebben a történelemben kialakult amerikai karaktertípusoknak) — úgy nyer mind nagyobb teret az a közhiedelem, hogy Amerika hanyatló, dekadens hatalom, mely még a Szovjetuniónál is gyengébb. Pedig valamennyi fejlett iparral rendelkező nemzetgazdaság visszaesett — még a japán is — a reális, nem inflációs növekedés tekintetében. Ez a visszaesés nemcsak azt tükrözi, hogy ma nagyon sokba kerül az egykor olcsó energia, melyen a korábbi bőség nagyrészt alapult, hanem az általam posztindusztriá-

lisnak nevezett beállítódásokban és viselkedésben is megnyilvánul. Ez a hozzáállás vezetett például Svédországban ahhoz a közhiedelemhez, hogy nem tanácsos hétfőn avagy pénteken készülni Saabot vagy Volvót vásárolni — a munkahelyi hiányzások és a részegség miatt.

Hazánk még mindig rendelkezésre álló, hatalmas intelligencia- és energiaerőforrásaira támaszkodva fel kell ismernünk, hogy a haladás eszméje — amely néhány görög filozófus gondolataiban és a zsidó-keresztény hagyományban gyökerezik — akkor képvisel

értéket, ha nem esünk messiási túlzásokba. Értelmünket és érzelmi energiánkat technikánk és vezetési képességünk javítására kell összpontosítanunk, hogy megőrizhessük azokat az előnyöket, amelyeket az ipari társadalom lehetővé tett, és még mindig lehetővé tesz. Évi egy- vagy kétszázalékos termelékenységnövekedés nem utópia, hanem ez az a nagyságrend, amelyért küzdenünk kell, s ha el tudjuk érni, fontosabb eredménynek kell tekintelnünk, mint amilyen a bőség álma volt.

JEGYZETEK

¹ A bőséggel kapcsolatos írásaim azt a tévhitet tükrözték, hogy az időszakos visszaeséseket enyhíti a hadikiadások növelése. Most rájöttem, hogy a katonai költségekért vágtató inflációval fizetünk. Hirosima óta elsősorban az aggasztott, hogy nem tudjuk megfékezni a fegyverkezési versenyt, és ennek következtében teljes bizonyossággal nyilatkoztam arról, hogy milyen lesz a világ kétezerben, mivel nem bíztam abban, hogy a világ jelenlegi formájában olyan sokáig fennmarad. (vö. Mandelbaum, 1980.)

² A kutatás terve az Alkalmazott Társadalomkutatási Hivatalban keletkezett, a kutatásban részt vettek: Patricia Kendall, Rolf Meyersohn, David Skills, Benjamin Ringer és mások.

³ Clark ausztrál közgazdász vezette be a munkaerő első, második, harmadik stb. szektorának fogalmát.

CONTENTS

- Tamás Szecskó:** Pointlessly
György Csepeli: Discussions,
pseudo-discussions and substitutes
for discussions
Géza Páskándi: Free press and
synonyms of freedom

EXCHANGE OF VIEWS

- Gábor Fodor:** Hypocrites do not make
a compromise
József Gál: The levels of my
commitment
Pál Tamás: Bias or social
responsibility?
Zoltán Jakab: News value and
professional autonomy

WORKSHOP

- András Kepes:** The failure and success
of a cultural magazine
Ervin Gyertyán: Dialectic photo
language — Conversation with
photographer Iván Köves
Márta D. Hoffmann—Mária Vásárhelyi:
The Szabó Family
The press lawyer of the devil —
Tamás Nádor conversates with
journalist **András Heltai**

ONCE MORE

- „It does not mean making efforts
for the crown” — **András Heltai**
conversates with **dr. Otto Habsburg**
Face to face with **Walter Cronkite**

FORUM

- Tibor Kaján:** The cartoonist:
an unemployable designer
András Bozóki: Covers of the comic
paper „Ludas Matyi”
Gyula Rózsa: We need exclusivity

PUBLIC OPINION

- Endre Hann:** Between detente and
confrontation
Repercussion of events in
Hungary and abroad
Public opinion on economic
questions in 1981
What will become of the world? —
About the question of war and peace

СОДЕРЖАНИЕ

- 3 **Тамаш Сечкó:** Без развязки
5 **Дёрдь Чепели:** Дискуссии, фальшевые
дискуссии
14 **Геза Пашканди:** Свободная печать
и синонимы свободы

ОБМЕН МНЕНИЯМИ

- 34 **Габор Фодор:** Фарисеи не идут
на компромисс
40 **Ёжеф Гаал:** Уровни моей приверженности
42 **Пал Тамаш:** Партийность или
общественная ответственность?
46 **Золтан Якаб:** Ценность новостей и
профессиональная автономия

МАСТЕРСКАЯ

- 54 **Андраш Кепеш:** Провал и успех культурного
журнала
60 **Эрвин Дьертян:** Диалектичный язык
картины — разговор по магнитофону
с **Иваном Кёвешем**
69 **Марта Д. Хофманн—Мария Вашархейи:**
Радиосерия «Семья Сабо»
76 **Пресс-адвокат**
черта — **Тамаш Надор** разговаривает
с **Андрашем Хельтай**

ЕЩЁ РАЗ

- 84 «Не надо посягнуть на корону» —
Андраш Хельтай разговаривает с
д-р. **Отто Габсбургом**
89

ФОРУМ

- 97 **Тибор Каян:** Карикатурист —
нештатный график
102 **Андраш Бозоки:** Карикатуры на обложке
юмористического журнала «Лудаш Матьи»
114 **Дюла Рожа:** Требуется исключительность

ЗОНД

- 119 **Эндре Ханн:** Между ослаблением и
усилением международной напряженности
122 **Отклик событий** внутренней и внешней
политики
Тенденции экономического общественного
мнения в 1981 г.
124
126 **О вопросе войны и мира**

MEDIA HISTORY

Dénes Némedi: The sociographer who makes us see
Tibor Polgár: The nameless anchorman
(Studies from the history of the Hungarian Radio)

TECHNOLOGY

Endre Nagypál: Cities without antennas
András Szekfű: Cable television in the United States

THE WORLD OUTSIDE

István Kulesár: „Good morning, America!”
Endre Bajomi Lázár: Listening to the French Radio
Gyula Márkus: A draft bill about mass communication in Yugoslavia

---

PERISCOPE

About books — From periodicals —
News in brief

BROWSING

Dawid Riesman: The Dream of Abundance Reconsidered

ПРОШЛОЕ

---

130 **Денеш Немеди:** Социограф, изображающий
137 **Тибор Полгар:** Безименный ведущий программы

ТЕХНИКА

---

141 **Эндре Надьпал:** Города без антенн
149 **Андраш Секфю:** Кабельное телевидение в США

ПАНОРАМА

---

155 **Иштван Кулчар:** «Доброе утро, Америка!»
160 **Эндре Баёми Лазар:** Я слушаю французское радио
167 **Дюла Маркуш:** Югославский проект закона о массовой информации

СМЕСЬ

---

169 О книгах
Из журналов
Коротко

ПЕРЕЛИСТЫВАНИЕ

---

197 **Девид Ризмен:** Пробуждение от сна об обилии

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a Posta Központi Hírlap Irodánál: (Budapest V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215 96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.). Amennyiben a megrendelés a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalatnál történik, átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest), a KULTÚRA 024/7. számú számlára. A JEL-KÉP a Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában kizárólag a helyi postahivatalokban fizethető elő. Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója

HU ISSN 0209—584X

